

ละครหลวงวิจิตร

นางสาวฤติชนก รพีพันธุ์

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์

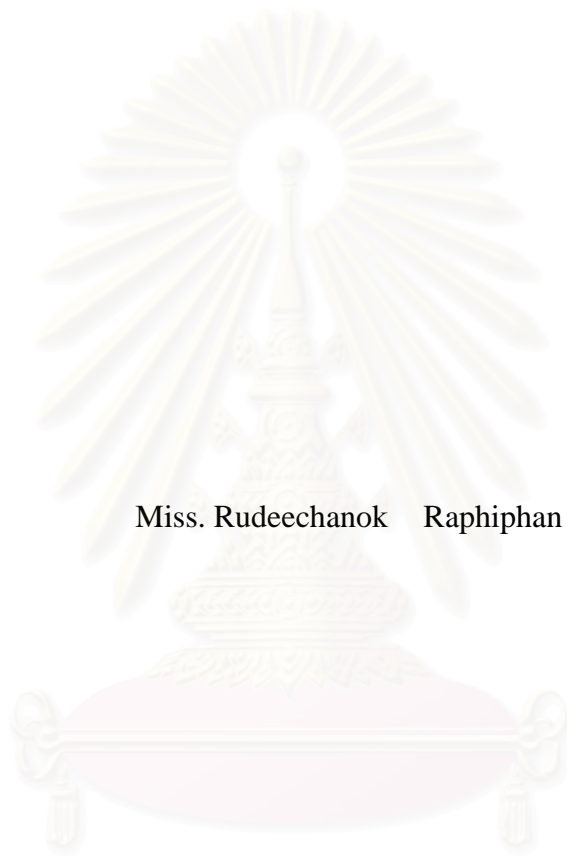
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-3731-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

LUANG VICHIT PLAYS

Miss. Rudeechanok Raphiphan

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in Thai Dance
Department of Dance
Faculty of Fine and Applied Arts
Chulalongkorn University
Academic Year 2003
ISBN 974-17-3731-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ละครหลวงวิจิตร
โดย	นางสาวฤดีชนก รพีพันธุ์
สาขาวิชา	นาฏยศิลป์ไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศุสดี หลิมสกุล

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

.....คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศุสดี หลิมสกุล)

..... กรรมการ
(อาจารย์ มาลินี อาชายุทธการ)

.....กรรมการ
(นางวิจิตรา รังสิยานนท์)

ฤดีชนกร พิพันธุ์ : ละครหลวงวิจิตร. (LUANG VICHIT PLAYS) อ.ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศุภดี
หลิมสกุล , 332 หน้า. ISBN 974-17-3731-9.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด วิธีการจัดการแสดง และรูปแบบการแสดงละคร
ปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ ตลอดจนวิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี วิธีการวิจัยคือ
การศึกษาเอกสารทางวิชาการ การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีประสบการณ์ในการแสดงละครหลวงวิจิตรใน
สมัยก่อน และการเรียนรู้ที่ได้รับถ่ายทอดจากศิษย์ของหลวงวิจิตรวาทการ

จากการวิจัยพบว่า ละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปในนาม “ละคร
หลวงวิจิตร” คือ ละครที่มีเนื้อหาปลูกใจให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกรักชาติบ้านเมือง สร้างสามัคคีระหว่างคนในชาติ และ
ขอมเสียดสละความสุขส่วนตัวเพื่อประเทศชาติ “ละครหลวงวิจิตร” เกิดจากที่หลวงวิจิตรวาทการได้รับมอบหมาย
ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ในรัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม ท่านได้ใช้บทละครและเพลงแนวปลูกใจ
รักชาติเป็นสื่อ ในการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป ซึ่งนอกจากจะเป็นการสนับสนุนกระแส
ทางการเมือง ที่แพร่หลายในขณะนั้นแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังเห็นว่า ความรักชาติจะสามารถช่วยสร้างสรรค์
บ้านเมืองได้อีกทางหนึ่ง

ละครหลวงวิจิตร เป็นละครที่เกิดจากบูรณาการความรู้ และประสบการณ์ของหลวงวิจิตรวาทการ ให้
ปรากฏเป็นละครรูปแบบใหม่ในละครนาฏศิลป์ไทย มีลักษณะพอสรุปได้คือ ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร
นอกจากจะเป็นไปตามธรรมชาติแล้วยังเป็นการผสมผสานระหว่างท่าทางนาฏศิลป์ กับท่ารำธรรมชาติ ซึ่งเรียก
กันทั่วไปว่า ท่า “กำแบ” ใช้ทั้งรำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่อง และรำสลับฉาก เพื่อคั่นเวลาในการเปลี่ยนฉาก ซึ่ง
การจัดฉากก็เป็นไปตามความสมจริงตามเนื้อเรื่อง สำหรับการแต่งกายของตัวละคร ยืนเครื่องแบบละครไทย ผสม
ผสมกันการแต่งกายตามเชื้อชาติและแต่งแบบสามัญชน อนึ่งในการแสดงละครจะมีทั้งบทเจรจาและบทร้อง
ซึ่งผู้แสดงจะต้องเป็นผู้ร้องเพลงเองในฉาก และมีการร้องเพลงสลับฉาก (ร้องหน้าม่าน) ด้วย ส่วนดนตรีนั้น ใช้ทั้ง
วงดนตรีไทยและวงดุริยางค์สากลประกอบการแสดง

จากการศึกษา “ละครหลวงวิจิตร” พบว่า ละครเรื่อง “เจ้าหญิงแสนหวี” เป็นตัวแทนละครของหลวง
วิจิตรได้อย่างดีเยี่ยม เนื่องจากเป็นละครที่มีความสมบูรณ์ในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อเรื่อง ตลอดจนบทเพลงทั้งใน
เรื่อง และระบำสลับฉาก ที่มีทั้งความสนุกสนานรื่นเริง และเพลงที่บ่งบอกถึงความเสียดสละในความรักระหว่าง
เจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ ที่ต้องสำนึกถึงความรับผิดชอบต่อชาติบ้านเมือง มากกว่าที่จะคำนึงถึงความสุข
ส่วนตัว และยังได้สอดแทรกการประลองดาบระหว่างเจ้าหญิงแสนหวี และเจ้าชายเขมรรัฐ เพื่อให้เกิดความหลากหลาย
อีกทั้งละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นละครที่มีบทเพลงที่ไพเราะมากกว่าละครเรื่องอื่นๆ จำต้องใช้ผู้แสดงเป็น
จำนวนมาก ทำให้มีความยิ่งใหญ่ตระการตามากกว่าที่สุดในบรรดาละครหลวงวิจิตร

เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นทั้งผู้ประพันธ์ ผู้กำกับการแสดง ผู้ฝึกซ้อม ตลอดจนอำนวยการผลิต
ละครตั้งแต่ต้นจนจบ และได้เขียนกำกับไว้ในบทละครอย่างละเอียด การจัดการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
ในระยะต่อมา จึงควรที่จะรักษารูปแบบเดิมไว้ให้มากที่สุด เพราะนอกจากจะเป็นการสืบทอดอันริษะภาพของ
หลวงวิจิตรวาทการให้ปรากฏแล้ว ยังเป็นการรักษาเอกลักษณ์ของ “ละครหลวงวิจิตร” ให้คงอยู่ในวงกรนาฏศิลป์
สืบไป

ภาควิชา	นาฏศิลป์	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา	นาฏศิลป์ไทย	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา	2546	

4486566635 : MAJOR THAI CLASSICAL DANCE

KEY WORD: LUANG / VICHIT / PLAY

RUDEECHANOK RAPHIPHAN : LUANG VICHIT PLAYS. THESIS ADVISOR:
ASSISTANT PROFESSOR PUSADEE LIMSKUL, 332 pp. ISBN 974-17-3731-9.

The objective of this thesis is to study Luang Vichit-Vadakan's thoughts with regard to patriotic plays including scene arrangements and presentations of these plays especially the "Princess of Saen Wee". The research methodology used is a combination of literature search, interviews with experts and those who participated in the plays during that period,

The analysis shows that Luang Vichit's plays are dramatic presentations with the content encouraging the audience to love their country, promoting cooperation among people, and sacrificing personal interest for the love of the nation. It came into being when he was appointed the Director General of the Department of Fine Arts during the Government of Field Marshall P. Pibulsongkram. Luang Vichit made use of patriotic plays and songs to instill the feeling of patriotism among general population. This does not only support the widespread policy direction of the Government at that time, but Luang Vichit also believed that this was a desirable way of promoting national development.

"Luang Vichit's Plays" introduced new presentations of Thai dramatic arts whose major characteristics are as follows: the actors will have to perform both dialogue and songs. The body movements of the actors, incorporates Thai classical dance postures to the normal natural movements. It is used in songs which are an integral part of the plays, and dances which take place during intermissions. The scene arrangements are also made to conform with the content of the plays. Dresses used by the actors are a combination of Thai classical dance, those representing the specific tribes and the general public. Music is played by both the traditional classical Thai instruments and Western bands and there are also songs presented during the intermissions.

The study of "Luang Vichit's Plays" has shown that the play "Princess of Saen Wee" is comprehensive in terms of content, songs in the play and intermission dances. There are parts which represents happiness, there are also those dealing with love and sacrifice due to the responsibility towards the country. The play also presents, for the purpose of variety, a sword fight between the Princess of San Wee and the Prince of Kemerat. Due to the fact that the play "Princess of San Wee" contains more beautiful songs than others, it therefore required a large number actors and actresses, thus making this play the most impressive and memorable among all of the Luang Vichit's plays.

Luang Vichit-Vadakan served as the composer, the director, the trainer and also the overall supervisor from the beginning to the end. He also made detail notes of all the instructions. Subsequent presentations of this play should therefore preserve the original style of the show. This would not only present a true character of Luang Vichit-Vadakan's ingenuity but will also preserve the uniqueness of Luang Vichit's Plays.

Department	Dance	Student's signature
------------	-------	---------------------------

Field of study	Thai Classical Dance	Advisor's signature
----------------	----------------------	---------------------------

Academic year 2003

กิตติกรรมประกาศ

ด้วยอนุภาพแห่งบูรพการี อันมี บิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้อบรมสั่งสอนวิชาการ
ทุกสาขา ผู้วิจัยจึงได้มีโอกาสศึกษา ละครหลวงวิจิตร และวิเคราะห์ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
ปรากฏเป็นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอโน้มกราบบูชาระลึกถึงพระคุณแห่งท่านทั้งหลายเหล่านี้ไว้
ณ โอกาสนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงวิจิตรวาทการ ผู้ให้กำเนิดละครหลวงวิจิตร ครูสายสวาทรพินทร์
ผู้เป็นทั้งครูและมารดา ทายาทวิจิตรวาทการทุกท่าน ครูลัดดา (สารทายน) ศิลปบรรเลง
อาจารย์ประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ อาจารย์รัตติยะ วิกลิงพงศ์ อาจารย์นฤมัย ไตรทองอยู่ ผู้เชี่ยวชาญ
ชาวนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ และอาจารย์ปิยวัชร สุทธิวิณิช ผู้วิจัยขอกราบ
สำนึกในพระคุณ

วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร เป็นสถานที่ศึกษาและสถานที่
ทำงานของผู้วิจัย จนสามารถดำรงชีพให้เจริญก้าวหน้าอยู่ในสังคมได้อย่างสมศักดิ์ศรี ผู้วิจัยขอ
กราบขอบพระคุณผู้บังคับบัญชาทุกระดับ ที่ให้โอกาสศึกษาต่อแก่ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณ
คณาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญชาวนาฏศิลป์ไทยทุกท่าน ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ประธานกรรมการ
ควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผุสดี หลิมสกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
อาจารย์มาลินี อาชายุทธการ คุณวิจิตรา (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์ กรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์ รวมทั้งคณาจารย์ประจำศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้
ถ่ายทอดวิชาความรู้ต่างๆ แก่ผู้วิจัยจนสามารถวิเคราะห์ความคิดให้เกิดประโยชน์ และเพื่อน
ร่วมรุ่นที่มีส่วนช่วยให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จให้ด้วยความเรียบร้อย ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณไว้ ณ
โอกาสนี้

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฤดีชนก รพินทร์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
วิธีดำเนินการวิจัย	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
2 ชีวิตประวัติและผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ.....	12
2.1 ประวัติส่วนตัว	13
2.1.1 การศึกษา.....	14
2.1.2 การทำงาน	16
2.1.2.1 รับราชการกระทรวงต่างประเทศ	16
2.1.2.2 งานในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร.....	18
2.1.2.3 การทำงานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2.....	19
2.1.2.4 ช่วงนักประพันธ์.....	21
2.1.2.5 ชีวิตช่วงสุดท้าย	23
2.1.2.6 อวสานแห่งชีวิต.....	24
2.2 ผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ	25
2.2.1 การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์	25
2.2.2 แต่งละครปลุกใจรักชาติ.....	29
2.2.3 การสร้างโรงละคร	31
2.2.4 งานประพันธ์บทละคร	32

สารบัญ (ต่อ)

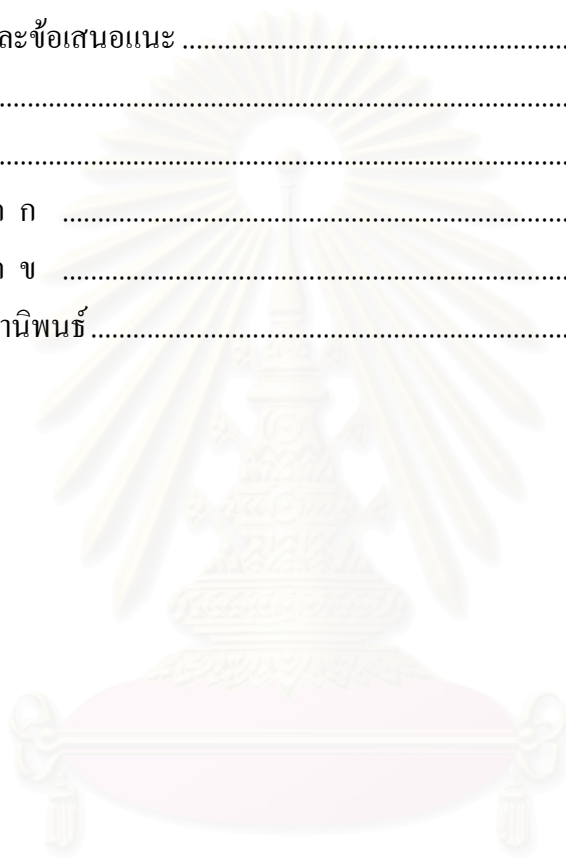
บทที่	หน้า
2.2.5	หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการสร้างและผู้กำกับกาแสดง 53
สรุป	54
3	ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ57
3.1	ลักษณะและความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ 57
3.1.1	ลักษณะของละครปลุกใจรักชาติ..... 57
3.1.2	ความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ..... 60
3.2	การจัดการแสดงละครปลุกใจรักชาติ..... 62
3.2.1	การเตรียมการก่อนการแสดง 62
3.2.2	บทละคร 65
3.2.3	ผู้แสดง 67
3.2.4	การคัดเลือกตัวแสดง..... 69
3.2.5	การแต่งกาย..... 74
3.2.6	ฉาก แสง สี..... 79
3.2.7	ดนตรีประกอบการแสดง 84
3.2.8	เพลงปลุกใจ 88
3.2.8.1	ลักษณะเพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ 88
3.2.8.2	บทเพลงอมตะในละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ 90
3.2.9	การจัดระเบียบ.....97
3.2.9.1	ระเบียบประกอบละคร97
3.2.9.2	ระเบียบลำดับฉาก99
สรุป	102
4	วิเคราะห์ละครปลุกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี106
4.1	จุดมุ่งหมายและแนวคิดเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี..... 106
4.2	ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี..... 109
4.2.1	เนื้อเรื่องย่อละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี..... 109
4.2.2	รูปแบบการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี..... 110
4.2.3	ลำดับการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี..... 130

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4.3 ผู้แสดง	135
4.3.1 การคัดเลือกผู้แสดง	135
4.3.2 การฝึกซ้อม	139
4.3.2.1 การฝึกหัดเบื้องต้น	139
4.3.2.2 การฝึกซ้อมการแสดง	144
4.3.3 การแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี	147
4.4 การใช้พื้นที่การแสดง	149
4.5 การแต่งกาย	151
4.5.1 เข้าฟ้าแสนหวี	153
4.5.2 เจ้าหญิงแสนหวี	154
4.5.3 เจ้าหญิงเล็กแสนหวี	155
4.5.4 เข้าฟ้าเขมรรัฐ	156
4.5.5 เจ้าชายเขมรรัฐ	157
4.5.6 เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ	158
4.5.7 เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ	159
4.6 ฉาก แสง สี	161
4.7 เพลงดนตรี	165
4.8 ระเบียบประกอบการแสดง	170
4.8.1 เพลงเชิญชมดอกไม้	171
4.8.2 เพลงแสนหวี	175
4.8.3 เพลงเขมรรัฐ	181
4.8.4 เพลงไทยน้อยไทยใหญ่	187
4.9 ระเบียบลับฉาก	194
4.9.1 เพลงรักเมืองไทย	195
4.9.2 เพลงอยุธยา	201
4.9.3 เพลงเชิญขวัญ	210
4.9.4 เพลงเพื่อนไทย	218

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4.9.5 เพลงอธิษฐาน.....	225
สรุป.....	232
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	236
รายการอ้างอิง	246
ภาคผนวก	248
ภาคผนวก ก	249
ภาคผนวก ข	279
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	332

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1	พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ 12
ภาพที่ 2	ภาพหลวงวิจิตรวาทการกับคุณหญิงประภาพรณ วิจิตรวาทการ 13
ภาพที่ 3	ครอบครัววิจิตรวาทการ 13
ภาพที่ 4	สามเณริกิมเหลียง 14
ภาพที่ 5	หลวงวิจิตรวาทการกับการทำงานด้านการประพันธ์ 21
ภาพที่ 6	ภาพการแสดงละครปลูกใจรักชาติ เรื่องมหาเทวี..... 58
ภาพที่ 7	ซุ้มละครที่หอประชุมวัฒนธรรม สนามเสือป่า 61
ภาพที่ 8	ป้ายโฆษณาละครปลูกใจรักชาติเรื่อง “เลือดสุพรรณ” พ.ศ. 2479 ณ “โรงละครศิลปากร” บนป้ายโฆษณามีการระบุจำนวนรอบที่แสดง 64
ภาพที่ 9	ป้ายโฆษณาละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี พ.ศ. 2481 ณ “โรงละครศิลปากร” บนป้ายโฆษณามีการระบุจำนวนรอบที่แสดง 65
ภาพที่ 10	ภาพการแสดงจากเรื่อง “อนุภาพแห่งศีลสัตย์” 68
ภาพที่ 11	การแสดงชุดระบำนกสามหมู่จากละครปลูกใจรักชาติเรื่อง..... 75
ภาพที่ 12	เครื่องแต่งกายตัวเอกจากละครปลูกใจรักชาติเรื่องต่างๆ 77
ภาพที่ 13	ภาพฉากซึ่งออกแบบโดย ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ 80
ภาพที่ 14	ภาพฉากซึ่งออกแบบโดยครูโหมด ว่องสวัสดิ์ 81
ภาพที่ 15	ภาพฉากซึ่งออกแบบโดยครูโหมด ว่องสวัสดิ์ 83
ภาพที่ 16	ระบำมหาเทวี จากบทละครปลูกใจรักชาติเรื่อง “มหาเทวี” 99
ภาพที่ 17	ภาพการแสดงชุดระบำชมนุ่มผ้าไทย 100
ภาพที่ 18	ภาพการร้องเพลงสลับจากเพลงดวงจันทร์ 101
ภาพที่ 19	ภาพการแสดงฉากนำ ชุดระบำนครเชียงใหม่ 102
ภาพที่ 20	เจ้าหญิงแสนหวี ใน พ.ศ. 2481 136
ภาพที่ 21	เจ้าหญิงแสนหวี ใน พ.ศ.2536 136
ภาพที่ 22	ภาพการแสดงละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี 144
ภาพที่ 23	ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าฟ้าแสนหวี 153
ภาพที่ 24	ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวี 154
ภาพที่ 25	ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวี 154

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 26 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงเล็กแสนหวี.....	155
ภาพที่ 27 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าฟ้าเพชรรัฐ.....	156
ภาพที่ 28 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าชายเพชรรัฐ.....	157
ภาพที่ 29 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าชายเล็กเพชรรัฐ.....	158
ภาพที่ 30 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงเล็กเพชรรัฐ.....	159
ภาพที่ 31 ภาพการแสดงในรายการชีวิตกับเพลง.....	160
ภาพที่ 32 ภาพการแสดงระบำแสนหวี.....	177
ภาพที่ 33 ภาพการแสดงระบำเพชรรัฐ.....	182
ภาพที่ 34 ภาพการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี.....	188
ภาพที่ 35 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำรักเมืองไทย.....	196
ภาพที่ 36 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำอยุธยา.....	202
ภาพที่ 37 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำเชษฐาวัณู แบบที่ 1.....	211
ภาพที่ 38 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำเชษฐาวัณู แบบที่ 2.....	211
ภาพที่ 39 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำเพื่อนไทย.....	219
ภาพที่ 40 ภาพเครื่องแต่งกายชุดระบำอริยฐาน.....	225

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ละครเป็นศิลปะสาขาหนึ่งที่ทำให้เกิดความตื่นเต้น สนุกสนาน โดยเฉพาะถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ห่างจากชีวิตของมนุษย์ทั่วไปย่อมเป็นศิลปะที่ประชาชนให้ความนิยม ศิลปะการละครเป็นศิลปะที่รวมหลายแขนงวิชาไว้ด้วยกันนับตั้งแต่ศิลปะของการประพันธ์บทละคร การแสดง การกำกับ การแสดง การออกแบบสร้างฉากและเครื่องแต่งกาย การออกแบบการจัดการแสดง ตลอดจนศิลปะด้านอื่น ๆ อีกมาก ในขณะที่เดียวกันบทละครในสมัยต่าง ๆ มักจะสะท้อนให้เห็นความเป็นไปในสังคมยุคนั้น ๆ เช่น เมื่ออ่านบทละครของสมัยใดก็ทำให้เราเข้าใจการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อสังคม นอกจากละครจะเป็นศิลปะสาขาหนึ่งแล้ว ในบางยุค บางสมัย ละครยังเป็นสื่อที่มีประสิทธิภาพในการเผยแพร่นโยบายของรัฐอีกด้วย ดังเช่น กรณีการเผยแพร่ลัทธินิยมผ่านงานละครในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

หลวงวิจิตรวาทการ คิดที่จะสนับสนุนรัฐบาลในการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมในหมู่ประชาชนว่าลัทธิชาตินิยมหรือลัทธิรักชาติจะเป็นเครื่องป้องกันอันตรายที่จะบังเกิดแก่ชาติได้ทุกทางและเป็นสิ่งซึ่งเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติได้ดีกว่าเครื่องมืออย่างอื่น คือการปลูกฝังทางดนตรีและละคร ซึ่งจะเข้าไปถึงประชาชนได้ง่ายกว่าทางอื่น ๆ หลวงวิจิตรวาทการอธิบัตินคนแรกของกรมศิลปากร จึงดำเนินการปลูก"ต้นรักชาติ"

หลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ ซึ่งเดิมกิมเหลียง วัฒนปฤดา 11 สิงหาคม 2441 - 31 มีนาคม 2505) เป็นผู้ให้กำเนิดละครหลวงวิจิตรขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2477 สมัยที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนองนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการปลูกใจประชาชนให้รักชาติและเผยแพร่ความคิดตามแนว "ลัทธิชาตินิยม" ไปสู่ประชาชน¹ หลวงวิจิตรวาทการได้ตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ และสร้างโรงละครชั่วคราวขึ้นเพื่อใช้ฝึกและแสดงละคร ดังนั้นละครหลวงวิจิตร ในสมัยเริ่มจึงเรียกกันว่า "ละคร ศิลปากร"

¹ประอรรัตน์ ตั้งกิตติภากรณ์, "ละครหลวงวิจิตรวาทการ," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง 12 (2542): 25418.

หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการ ความสามารถอย่างยอดเยี่ยมในวิชาการหลายสาขา เป็นทั้งนักประพันธ์ นักพูด นักการทูต นักการเมือง นักจิตวิทยา นักประวัติศาสตร์ หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความรู้ดังกล่าวผลิตผลงานเป็นจำนวนมาก เช่น หนังสือทางวิชาการ นวนิยาย บทความ สารคดี คำบรรยาย ปาฐกถา ส่วนผลงานทางด้านนาฏศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์บทละครเรื่องใหญ่ขนาดใหญ่ใช้เวลาแสดง 3 ชั่วโมง จำนวน 24 เรื่อง บทละครเรื่องเล็ก บทโทรทัศน์ และบทวิทยุกระจายเสียง จำนวน 37 เรื่อง และแต่งเพลงประมาณ 130 เพลง สำหรับผลงานด้านนาฏศิลป์ที่สร้างชื่อเสียงให้หลวงวิจิตรวาทการนั้น ได้แก่ การประพันธ์และการสร้างละครปลูกใจรักชาติ ซึ่งมีเนื้อหาปลูกใจให้ประชาชนตื่นตัวรักชาติ ร่วมใจกันสร้างชาติ และอุทิศตนยอมสละชีวิตเพื่อชาติ

จากการสัมภาษณ์ วิจิตร (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์ พบว่า ละครหลวงวิจิตร แบ่งออกเป็น 3 ยุค ได้แก่

1. ยุคการสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจ เป็นยุคที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. 2477-2483) หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งและแสดงละครปลูกใจรักชาติเรื่องใหญ่ จำนวน 10 เรื่อง ได้แก่ เลือดสุพรรณ (พ.ศ. 2479) ราชมนู (พ.ศ. 2479) พระเจ้ากรุงธน (พ.ศ. 2480) สีกดกลาง (พ.ศ. 2480) เจ้าหญิงแสนหวี (พ.ศ. 2481) มหาเทวี (พ.ศ. 2481) เบญจเพส (พ.ศ. 2481) น่านเจ้า (พ.ศ. 2482) อนุสาวรีย์ไทย (พ.ศ. 2482) และพ่อขุนผาเมือง (พ.ศ. 2483)

2. ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2489-2491) หลังจากที่หลวงวิจิตรวาทการพ้นจากคดีอาชญากรรมสงครามแล้ว ก็หันมาเขียนนิพนธ์กลับมาแต่งบทละครอีก และตั้งคณะละครเป็นของตนเองขึ้น เรียกว่า “คณะวิจิตรศิลป์” แสดงที่โรงละครเฉลิมนคร “ละครหลวงวิจิตร” ในช่วงนี้เป็นไปในรูปการคัดค้านการเอาใจผู้ชมละคร เนื้อเรื่องมักเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มีความสนุกสนาน ตื่นเต้น รักโรแมนติก และโศกเศร้า ในยุคนี้มีละครปลูกใจรักชาติเรื่องใหญ่จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ ตายดาบหน้า (พ.ศ. 2490) สี่หราชเดโช (พ.ศ. 2490) และครุฑดำ (พ.ศ. 2491)

3. ยุคต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2 (พ.ศ. 2491-2500) และมีนโยบายที่จะใช้ “ลัทธิชาตินิยม” ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่กำลังแพร่กระจายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และกำลังแทรกแซงเข้ามาในประเทศไทย

ไทย เพื่อให้การปลูกฝัง “ลัทธิชาตินิยม” ในหมู่ประชาชนโดยผ่านกระทรวงวัฒนธรรมสำเร็จผล
จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเอกอัครราช
ทูตประจำประเทศสวีเดนแลนด์ กลับมาช่วยราชการกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อฟื้นฟู “ละครศิลปา
กร” อีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้เองที่หลวงวิจิตรฯ ได้สร้างละครประเภท “อนุภาพ” ต่าง ๆ ขึ้นหลายเรื่อง
เพื่อแสดงที่โรงละครกระทรวงวัฒนธรรม ในยุคนี้มีละครปลูกใจรักชาติเรื่องใหญ่ จำนวน 4 เรื่อง
ได้แก่ อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. 2497) อนุภาพแห่งความเสียสละ (พ.ศ. 2498) อนุภาพ
แห่งความรัก (พ.ศ. 2499) และอนุภาพแห่งศีลสัตย์ (พ.ศ. 2500)²

ละครหลวงวิจิตรวาทการหรือละครหลวงวิจิตร เป็นละครรูปแบบใหม่ มีจุดมุ่งหมายที่จะ
ปลูกใจให้รักชาติและเผยแพร่ความคิดตามแนวทาง “ลัทธิชาตินิยม ไปสู่ประชาชน” สนองนโยบาย
ทางการเมืองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยใช้ละครเป็นเครื่องอบรมจิตใจคนดูและปลูกใจ
ให้รักชาตินี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนักประพันธ์องค์แรกในประเทศไทยที่ใช้
บทละครเป็นเครื่องมืออบรมจิตใจของประชาชน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า หลวงวิจิตรวาทการ
เป็นผู้ที่ “เจริญรอยพระบาท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการใช้ละครเป็นเครื่องปลูกใจ
ประชาชน”³ ละครหลวงวิจิตรวาทการเป็นละครที่ผสมผสานระหว่างท่ารำกับท่าธรรมชาติ มีทั้ง
การร้องการเจรจา แต่ส่วนใหญ่จะดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาใช้ทั้งเพลงไทยเดิม และเพลงไทยสากล
ประกอบการแสดง นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกรูปแบบอื่น ๆ เพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมละคร
ด้วย เช่น การฟ้อนรำ และระบำประกอบเพลงต่าง ๆ การประลองอาวุธ ตลอดจนการแสดงและ
ร้องเพลงสลับฉาก

ละครหลวงวิจิตร นอกจากจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในแง่องค์ประกอบของละครแล้ว
ยังทำให้เกิดลักษณะใหม่ในกระบวนการผลิตละครอีกด้วย เพราะหลวงวิจิตรวาทการไม่เพียงแต่
เป็นผู้ประพันธ์บทละครเท่านั้น แต่ยังแต่งเพลงเอง กำกับการแสดงเอง และอำนวยการผลิตเอง แม้
บางเรื่องที่เขียนขึ้นในขณะดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตในประเทศ ต่าง ๆ และส่งมาให้ผู้อื่นฝึกซ้อม
ก็จะกลับมาอำนวยการเรียบร้อยในขั้นสุดท้าย เรียกได้ว่าเป็นผู้ควบคุมดูแลกระบวนการผลิตตั้งแต่
ต้นจนจบ ซึ่งถือได้ว่าละครหลวงวิจิตรเป็นการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะละครราชสำนักเดิม

² สัมภาษณ์ วิจิตร (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์, ทายาทหลวงวิจิตรวาทการ, 28 สิงหาคม 2544.

³ ม.ล.ปิ่น มาลากุล, “คำไว้อาลัยของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล,” อ้างถึงใน วิจิตรวาทการอนุสรณ์เล่ม 1
(พระนคร: รัชดารมภ์การพิมพ์, [ม.ป.ป.]), หน้า 30.

ละครหลวงวิจิตรเป็นละครที่มีลักษณะเฉพาะตัวมีเนื้อหาและจุดมุ่งหมายคือการปลุกใจให้รักชาติ เป็นละครรูปแบบใหม่ที่ใช้ทำตามแบบนาฏศิลป์ และทำธรรมชาติ หรือเรียกกันว่า "ท่ากำแบ" อีกทั้งมีการร้องและการเจรจา แต่ส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจา ซึ่งใช้ทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากลประกอบการแสดง พร้อมทั้งใช้การแสดงรูปแบบต่าง ๆ ประกอบในการแสดงละคร เช่น ฟ้อนรำ ระบายประกอบเนื้อเรื่อง ระบายประกอบเพลงปลุกใจ การร้องเพลงสลับฉาก

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าละครหลวงวิจิตรในยุคสร้างชาติเป็นมหาอำนาจ ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นเรื่องเอกอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับการตอบรับจากประชาชนอย่างต่อเนื่องแทบทุกรอบที่มีการแสดง เพราะนอกจากเป็นละครที่มีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติแล้วยังเป็นละครที่มีรูปแบบแสดงครบถ้วนตามลักษณะละครหลวงวิจิตร กล่าวคือ

1. มีการผสมผสานระหว่างท่ารำทางนาฏศิลป์กับท่าธรรมชาติในการเคลื่อนไหวของแต่ละตัวละคร
2. มีทั้งการร้องและการเจรจาแต่ส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาและผู้แสดงร้องเพลงในบางฉาก
3. มีการแสดงระบายประกอบเพลง
4. ในการแสดงมีการร้องเพลงสลับฉาก
5. ใช้เพลงไทยเดิมผสมผสานกับเพลงไทยสากล
6. ดนตรีไทยใช้วงปี่พาทย์ เครื่องสาย วงดนตรีสากลใช้วง chamber orchestra
7. การแต่งกายแต่งยืนเครื่องแบบละครไทยผสมกับการแต่งกายตามเชื้อชาติและสามัญชน

จึงกล่าวได้ว่า ละครหลวงวิจิตรวาทการ เป็นผู้สร้างสรรค์พัฒนาศิลปะการละครที่สำคัญท่านหนึ่ง เนื่องจากเป็นทั้งผู้ประพันธ์บทละคร และบทเพลง ซึ่งเป็นงานวรรณศิลป์ และเป็นทั้ง ผู้กำกับการแสดง อำนวยการผลิต ซึ่งเป็นงานทางนาฏศิลป์ ตลอดจนเป็นบุคคลที่มีความมุ่งมั่นปรับปรุงการละครไทยให้มีความทัดเทียมต่างประเทศ และใช้ละครเพื่อการเผยแพร่ค่านิยมทางการเมือง โดยเฉพาะการปลุกใจรักชาติ

ดังนั้นการศึกษาเรื่อง "ละครหลวงวิจิตร" จึงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่าละครหลวงวิจิตรวาทการมีแนวคิดและวิธีการอย่างไรในการผลิตละครปลุกใจรักชาติและศึกษาละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ซึ่งเป็นละครที่มีรูปแบบของละครหลวงวิจิตรฯ ซึ่งประสบความสำเร็จทั้งในด้านการเผยแพร่ลัทธินิยม และในด้านศิลปะการละครซึ่งเป็นพัฒนาการอีกก้าวหนึ่งในประวัติศาสตร์นาฏศิลป์ไทย

นอกจากนี้จากการที่ผู้วิจัยได้รับโอกาสจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ให้เป็นผู้แสดงนำในละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ 3 เรื่อง คือ เป็นเจ้าหญิงแสนหวี ในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวีจิระประภาในเรื่องมหาเทวี และเพ็ญแขในเรื่องราชนมู ในระหว่างการฝึกหัดและฝึกซ้อมละครทั้ง 3 เรื่อง จากครูลัดดา (สารตายน) ศิลปบรรเลงและครูสายสวาท รพีพันธุ์ ซึ่งเป็นผู้แสดงนำในละครหลวงวิจิตร ยุคแรก นอกจากผู้วิจัยจะได้รับการถ่ายทอดเทคนิคการแสดงแล้วยังได้รับทราบเรื่องแนวคิด และวิธีการในการสร้างละครของหลวงวิจิตรวาทการอีกด้วย ทำให้เห็นว่าเบื้องหลังการแสดงละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการมีรายละเอียดที่น่าศึกษาอย่างมาก และควรดำเนินการศึกษาโดยเร็ว เพราะบุคคลซึ่งจะเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญและเป็นประโยชน์นั้นมีอายุค่อนข้างมาก และเหลืออยู่เพียงไม่กี่ท่าน การศึกษาเรื่อง “ละครหลวงวิจิตร” จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการจัดการแสดงละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ
2. เพื่อศึกษารูปแบบการแสดงละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

ขอบเขตของการวิจัย

1. ในการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาละครปลุกใจรักชาติที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งและแสดง โดยกรมศิลปากรตั้งแต่ปี พ.ศ.2477-2500 ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้อำนวยการแสดง จำนวน 14 เรื่อง ดังนี้

- 1.1 เลือดสุพรรณ
- 1.2 ราชนมู
- 1.3 พระเจ้ากรุงธน
- 1.4 คีตกวาง
- 1.5 เจ้าหญิงแสนหวี
- 1.6 มหาเทวี
- 1.7 เบญจเพส
- 1.8 น่านเจ้า

1.9 อนุสาวรีย์ไทย

1.10 พ่อขุนผาเมือง

1.11 อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง

1.12 อนุภาพแห่งความเสียดสี

1.13 อนุภาพแห่งความรัก

1.14 อนุภาพแห่งศีลสัตย์

2. ผู้วิจัยจะทำการศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการแสดงละครปลุกใจรักชาติ เรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร เกี่ยวกับประวัติหลวงวิจิตรวาทการ ผลงานทางด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ ประวัติและการดำเนินงาน การแสดงละครปลุกใจรักชาติ ประวัติผู้แสดง ตลอดจนบริบทที่เกี่ยวข้อง

1.1 เอกสารปฐมภูมิ เช่น สุจิตร์ บทละครปลุกใจรักชาติ 14 เรื่อง

1.2 เอกสารทุติยภูมิ เช่น วิทยานิพนธ์ ประวัติ และผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ

วาทการ

1.3 แหล่งข้อมูลค้นคว้า เช่น บ้านหลวงวิจิตรวาทการ สุขุมวิท 24 กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันเป็นที่อยู่ของทายาท นางวิจิตร (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์

- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องวิจิตรวาทการ วิทยาลัยนาฏศิลป์
- ห้องวิจิตรวาทการ หอสมุดแห่งชาติ

2. การสัมภาษณ์ โดยมีเกณฑ์คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลดังนี้

2.1 บุคคลที่เคยร่วมงานและมีส่วนเกี่ยวข้องในการแสดงละครปลุกใจรักชาติ และละครเรื่องอื่น ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ

2.2 บุคคลที่เคยชมละครหลวงวิจิตร

2.3 บุคคลที่ศึกษางานละครของหลวงวิจิตรวาทการ

2.4 บุคคลที่มีชื่อเสียง มีผลงานทางวิชาการเป็นที่ยอมรับในวงการนาฏศิลป์

2.5 ทายาทหลวงวิจิตรวาทการ ผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงละครหลวงวิจิตร

จากเกณฑ์การคัดเลือกดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลเบื้องต้นมีดังนี้

1. ครูลัดดา (สารตายน) ศิลปบรรเลง อายุ 81 ปี อดีตเจ้าของคณะผกาวัลลี แสดงเป็นทั้งพระเอกและนางเอก ในละครหลวงวิจิตร ปัจจุบันเป็นที่ปรึกษาและฝึกซ้อม ละครหลวงวิจิตรวาทการของวิทยาลัยนาฏศิลป์ เคยแสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวี นางเอกตัวแรกในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
2. ครูกมล สายาลักษณ์ อายุ 82 ปี ที่ปรึกษาและฝึกซ้อมพระเอกเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีของวิทยาลัยนาฏศิลป์เคยแสดงเป็นเจ้าชายเขมรรัฐ พระเอกตัวแรกในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
3. ครูสายสวาท รพีพันธุ์ อายุ 73 ปี ที่ปรึกษาและฝึกซ้อมระบำและร้องเพลงต่าง ๆ ของวิทยาลัยนาฏศิลป์เคยแสดงเป็นตัวเอก ตัวระบำต่าง ๆ ในละครหลวงวิจิตรวาทการ
4. ครูประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ อายุ 68 ปี อดีตหัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ไทย ปัจจุบันเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ภาควิชานาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ เคยเป็นนักร้องนำ ในการร้องเพลงและแสดงละครเรื่องต่าง ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ
5. ครูรัตติยะ วิกสิตพงศ์ อายุ 63 ปี อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปัจจุบันเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ภาควิชานาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ เคยแสดงเป็นจามรี นางเอกในเรื่องอานุกาพแห่งความเสียดสละ
6. ครูณมัย ไตรทองอยู่ อายุ 64 ปี ปัจจุบันเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ภาควิชานาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ เคยแสดงเป็นขวัญชัย พระเอกในเรื่องอานุกาพแห่งศีลสัตย์
7. ครูเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดงผู้เชี่ยวชาญ นาฏศิลป์กรมศิลปากร เคยแสดงเป็นเสนาอำมาตย์ในละครหลายเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการ
8. อาจารย์บำรุง พาทยกุล หัวหน้าภาควิชาดุริยางค์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์
9. อาจารย์สมาน น้อยนิศย์ อาจารย์ประจำภาควิชาดุริยางค์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์
10. อาจารย์สถาพร นิยมทอง เจ้าหน้าที่บริหารงานศิลป์ 8 รักษาการนักวิชาการละครและดนตรี 9 (ด้านสากล) เคยเป็นผู้เรียบเรียงเสียงประสานและอำนวยเพลงในละครเรื่องต่างๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ
11. นางวิจิตรา (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์ ทายาทของหลวงวิจิตรวาทการ

3. **ประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย** ที่ได้รับการฝึกหัดและได้รับถ่ายทอดเทคนิคการแสดง เป็นผู้แสดงนำ ผู้แสดงประกอบและแสดงระบบ ในละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ และปัจจุบันเป็นผู้ฝึกซ้อมระบำประกอบการแสดงชุดต่าง ๆ ในละครหลวงวิจิตรวาทการ

4. การนำเสนอข้อมูล

บทที่ 1 บทนำ

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 ขอบเขตของการวิจัย
- 1.4 วิธีดำเนินการวิจัย
- 1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่ 2 ชีวิตประวัติ และผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ

2.1 ประวัติส่วนตัว

2.1.1 ประวัติส่วนตัว

2.1.2 ประวัติการศึกษา

2.1.2.1 รัชการการกระทรวงต่างประเทศ

2.1.2.2 งานในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร

2.1.2.3 การทำงานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

2.1.2.4 ช่วงเป็นนักประพันธ์

2.1.2.5 ชีวิตช่วงสุดท้าย

2.1.2.6 อวสานแห่งชีวิต

2.2 ผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ

2.2.1 การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์

2.2.2 แต่งละครปลุกใจรักชาติ

2.2.3 การสร้างโรงละครศิลปากร

2.2.4 งานประพันธ์บทละคร

2.2.5 หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการแสดงและผู้กำกับการแสดงนาฏศิลป์

สรุป

บทที่ 3 ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

3.1 ลักษณะและความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ

3.1.1 ลักษณะของละครปลุกใจรักชาติ

3.1.2 ความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ

3.2 การจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติ

3.2.1 การเตรียมการก่อนการแสดง

3.2.2 บทละคร

3.2.3 ผู้แสดง

3.2.4 การคัดเลือกตัวแสดง

3.2.5 การแต่งกาย

3.2.6 ฉาก แสง สี

3.2.7 คนตรีประกอบการแสดง

3.2.8 เพลงปลูกใจ

3.2.8.1 ลักษณะเพลงปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

3.2.8.2 บทเพลงอมตะในละครปลูกใจรักชาติของหลวง

วิจิตรวาทการ

- เพลงปลูกใจรักชาติ
- เพลงที่มุ่งปลูกฝังความสามัคคี
- เพลงที่เกี่ยวกับความรัก
- เพลงแห่งความรื่นเริงสดใส
- เพลงสอนให้ต่อสู้ชีวิต

3.2.9 การจัดระบำ

3.2.9.1 ระบำประกอบละคร

3.2.9.2 ระบำสลับฉาก

สรุป

บทที่ 4 วิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.1 จุดมุ่งหมายและแนวคิดเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.2 ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.2.1 เนื้อเรื่องย่อละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.2.2 รูปแบบการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.2.3 ลำดับการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.3 ผู้แสดง

4.3.1 การคัดเลือกผู้แสดง

- เจ้าหญิงแสนหวี
- เจ้าหญิงเล็กแสนหวี
- เจ้าชายเขมรรัฐ
- เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ
- เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ
- เจ้าฟ้าแสนหวี – เจ้าฟ้าเขมรรัฐ
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวี
- พี่เลี้ยงเจ้าชายเขมรรัฐ

4.3.2 การฝึกซ้อมการแสดง

4.3.2.1 การฝึกหัดเบื้องต้น

- ซ้อมเดี่ยว
- ซ้อมรวม
- ลักษณะการเข้าพระเข้านางยืนและนั่งผสมกัน
- ลักษณะการเข้าพระเข้านางแบบนั่ง
- ลักษณะการเข้าพระเข้านางแบบยืน

4.3.2.2 การฝึกซ้อมการแสดง

- ซ้อมเข้ากับฉาก
- แต่งตัวซ้อม
- ซ้อมใหญ่

4.3.3 การแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.4 การใช้พื้นที่ในการแสดง

4.5 การแต่งกาย

4.5.1 เจ้าฟ้าแสนหวี

4.5.2 เจ้าหญิงแสนหวี

4.5.3 เจ้าหญิงเล็กแสนหวี

4.5.4 เจ้าฟ้าเขมรรัฐ

4.5.5 เจ้าชายเขมรรัฐ

4.5.6 เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ

4.5.7 เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ

4.6 ฉาก แสง สี

4.7 เพลงดนตรี

4.8 ระบายประกอบการแสดง

4.8.1 เพลงเชิญชมดอกไม้

4.8.2 เพลงแสนหวี

4.8.3 เพลงเขมรรัฐ

4.8.4 เพลงไทยน้อยไทยใหญ่

4.9 ระบายสลับฉาก

4.9.1 เพลงรักเมืองไทย

4.9.2 เพลงอยุธยา

4.9.3 เพลงเชิญขวัญ

4.9.4 เพลงเพื่อนไทย

4.9.5 เพลงอธิษฐาน

สรุป

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบแนวคิดและวิธีการจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรฯ
2. ทราบรูปแบบการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ
3. นำแนวคิดและวิธีการจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการไปใช้ในการฝึกหัดและแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการในปัจจุบัน

บทที่ 2

ชีวประวัติและผลงานด้านนาฏศิลป์ ของหลวงวิจิตรวาทการ

ภาพที่ 1 พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ

เพื่อให้การวิจัย “ละครหลวงวิจิตร” มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น สิ่งที่ยังมองข้ามไม่ได้ คือการศึกษาชีวประวัติของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ชีวิตส่วนตัวยังสัมพันธ์กับการทำงาน ส่งผลสะท้อนแก่กันจนไม่อาจแยกจากกันได้

หลวงวิจิตรวาทการ เป็นบุคคลที่นับได้ว่า มีความสำคัญและมีชื่อเสียงในบ้านเราสมัยหนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดี ทั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสมัยประชาธิปไตยเพราะ ท่านผู้นี้ได้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี ทั้งในด้านมานะพยายามฝึกฝนเรียนรู้ด้วยตนเอง และความขยันในการทำงาน นำตัวได้เต้าจากผู้น้อยขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่สำคัญ ในเวลาอันไม่นานนัก ซึ่งเจ้าตัวได้เขียนบันทึกไว้ว่า “ของทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นในชีวิตของข้าพเจ้า เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าจัดหาเอง ไม่มีใครหยิบยกให้ แต่ด้วยความพยายามซึ่งข้าพเจ้ามีอยู่ไม่แพ้มนุษย์ใดๆ ข้าพเจ้าจึงสร้างความเจริญให้แก่ชีวิตได้”¹

¹อรรถ อรรถวิศิกร, พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ บุคคลสำคัญของไทย (พระนคร: ม.ป.ท., 2507), หน้า 248.

หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการ และชีวิตครอบครัว มีความรู้ความสามารถศึกษาด้วยตนเองอย่างขอดีเยี่ยม ในวิชาการหลายสาขา เป็นนักประพันธ์ นักการทูต นักการเมือง นักจิตวิทยา นักประวัติศาสตร์ เป็นครู อาจารย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับจากสถาบันการศึกษาสูงสุดของประเทศ หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความรู้ดังกล่าวสร้างผลงานไว้เป็นอันมาก นับเป็นคุณูปการที่ท่านได้ทำให้แก่ชาติบ้านเมืองตลอดชีวิตของท่าน

2.1 ประวัติส่วนตัว

หลวงวิจิตรวาทการ เดิมชื่อกิมเหลียง วัฒนปฤดา ภายหลังเมื่อเข้ารับราชการ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น วิจิตร เป็นบุตรนายอิน และนางคล้าย วัฒนปฤดา เกิดเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2441 บนแพริมแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี เหตุที่มีชื่อเป็นจีนแม้จะมีเชื้อชาติไทย นั้น เพราะในขณะนั้นที่จังหวัดอุทัยธานีเป็นเมืองค้าขาย คนจีนมีอิทธิพลมาก พ่อแม่จึงนิยมตั้งชื่อเป็นจีน ประจวบกับพี่สาวของมารดา หลวงวิจิตรวาทการ ได้ไปแต่งงานกับคนจีน มีฐานะดีและช่วยอุปการะหลาน ๆ หลวงวิจิตรวาทการและน้อง จึงมีชื่อเป็นจีนไปหมด เมื่อเกิดมาฐานะของครอบครัวยากจน อาศัยอยู่บนแพไม้ไผ่ หน้าบ้านผู้เป็นตาคือ หลวงสกลรักษา เป็นนายอำเภอ

ภาพที่ 2 ภาพหลวงวิจิตรวาทการ
กับคุณหญิงประภาพรธรรม วิจิตรวาทการ

ภาพที่ 3 ครอบครัววิจิตรวาทการ

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์จากทายาทวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการได้สมรสกับ นางสาวประภา (คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ) อาจารย์โรงเรียนเบญจมราชาลัย บุตรีขุนวรสาส์นครุณกิจ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2479 ซึ่งตรงกับวันเกิดของหลวงวิจิตรวาทการ ณ บ้านพักที่ถนนศิริอัมมาตย์ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงพิมพ์ของธนาคารออมสิน) มีบุตรและธิดารวม 7 คน

2.1.1 การศึกษา

เมื่อตอนเด็กๆ พ่อจะเขียน ก.ข.ไว้กระดานไว้ให้ ก่อนออกไปค้าขายกับแม่ พอค่ำก็กลับมาดูแล้วให้เขียนตัวต่อไป เวลานั้น นอนกับย่า ได้ซึมซับเรื่องราวทางวรรณคดีจากการที่ย่าเล่าให้ฟังก่อนนอน เช่นเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา สังข์ทอง ฯลฯ หลวงวิจิตรวาทการชอบฟังและจำได้ขึ้นใจ ก่อนจะอ่านหนังสือออก

อายุ 8 ปี ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนวัดขวิด ตำบลสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี สอบไล่ได้ชั้นประโยคประถม เมื่ออายุ 13 ปี พ่อแม่ขัดสนเรื่องเงินที่จะให้เรียนต่อ จึงได้เปลี่ยนให้มาศึกษาทางธรรมที่วัดมหาธาตุ (พ.ศ. 2453) โดยเป็นนักเรียนบาลีรุ่นแรก ในโรงเรียนบาลีวิทยาลัย ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในวัดมหาธาตุ มีสมเด็จพระวันรัตน์ (เสง เขมจารี) เป็นพระราชาคณะ ดร.กิมเหลียง ศึกษาในบาลีวิทยาลัยอยู่ประมาณ 3-4 ปี มีความรู้พอที่จะสอบเป็นเปรียญได้ จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร สอบได้เปรียญ 3 ประโยคเมื่ออายุ 17 ปี พออายุ 19 ปีสอบได้เปรียญ 5 ประโยคเป็นที่ 1 ในประเทศไทย ได้รับประกาศนียบัตรหมายเลข 1 จากพระราชหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 4 สามเณรกิมเหลียง

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์จากทายาทวิจิตรวาทการ

เมื่อสอบได้เปรียญ 5 ประโยคแล้วก็ไปคร่ำร่วมกับเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกันเช่น นายทอง(มหากิม) หงส์คารมภ์ สามเศรษกิมเหลียงเป็นผู้มีบทบาทในการเลือกหนังสือภาษาไทย ที่เป็นเรียงความชั้นดีมาเป็นหลักสูตร ในบรรดาศิษย์วัดมหาธาตุสมัยนั้น ไม่อนุญาตให้ลูกศิษย์วัดเรียนนอกเหนือจากที่กำหนด เนื่องจากไม่เหมาะสมกับสถานะภาพของเพศบรรพชิต เช่นวิชาภาษาต่างประเทศจึงเป็นวิชาที่ถูกระงับไม่ให้ผู้ใดเรียน แต่สามเศรษกิมเหลียงมีความตั้งใจที่จะต้องเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ถึงกับยอมฝ่าฝืนกฎของสำนัก แอบเรียนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส และด้วยวิริยะอันแรงกล้า และนิสัยไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรค ทำให้สามารถอ่านออกเขียนได้ทั้งภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส ได้แสดงความรู้ภาษาต่างประเทศด้วยการแปลพงศาวดารเยอรมัน ซึ่งเขียนเป็นภาษาอังกฤษ มาเป็นภาษาไทย นอกจากนี้ยังเป็นนักเขียนคนสำคัญของวัดมหาธาตุ โดยการออกหนังสือพิมพ์วัด ตั้งชื่อว่า สมาคมสัมพหุลา แปลว่า สัพเพหระ เขียนบทความหลายประเภท มีทั้งสารคดี ประวัติศาสตร์ ใช้นามปากกาต่างกันไป ทำโดยไม่ให้ท่านผู้ใหญ่ในวัดได้ล่วงรู้ ใช้นามปากกาว่า องคต (คือลิงตัวหนึ่งในเรื่องรามเกียรติ์) สัมพหุลาออกได้ไม่นานก็ถูกท่านเจ้าคุณจับได้จึงเป็นอันยุติ เมื่อสามเศรษกิมเหลียงอายุครบ 20 ปี ได้อุปสมบท มีฉายาว่า ธรรมรสี แปลว่า แสงธรรม ซึ่งได้ใช้เป็นนามปากกาเมื่อได้เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ ดวงประทีป เมื่อแน่ใจว่าต้องการดำเนินชีวิตในเพศมรอาวาส จึงได้ตัดสินใจลาสิกขาบทในปีนั้น

เข้าเรียนการฝึกฝนมันสมองในโรงเรียนที่เรียกว่า Pelman Institute ซึ่งมีอยู่ในกรุงปารีส ขณะรับราชการเป็นเลขานุการทูตไทยประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส วิธีการของโรงเรียนนี้คือให้บอกจุดหมายอันสูงสุดของชีวิตว่าต้องการจะเป็นอะไร เพราะการฝึกฝนมันสมองจะสอนไปถึงจิตวิทยาเกี่ยวกับการสร้างอนาคต

แม้หลวงวิจิตรวาทการ จะไม่เคยสำเร็จการศึกษาจากสถาบันอื่นใด นอกจากวัดมหาธาตุ แต่ในบั้นปลายของชีวิตท่านได้รับเกียรติจากสถาบันสูงสุดของประเทศไทย 3 แห่ง มอบปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ สาขาการทูต และสาขาอักษรศาสตร์จาก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์ตามลำดับ

2.1.2 การทำงาน

2.1.2.1 รับราชการกระทรวงการต่างประเทศ

งานแรกในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการ คือเข้ารับราชการ เมื่อลาสิกขาบทแล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้สอบบรรจุเข้ารับราชการในกองกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2461 ตำแหน่งเสมียน รับเงินเดือน ๆ ละ 20 บาท กระทรวงการต่างประเทศในสมัยนั้นไม่มีอธิบดีเหมือนกระทรวงอื่น มีแต่กอง หัวหน้ากองมีฐานะเป็นเจ้ากรม หลวงวิจิตรวาทการเป็นคนที่ขยันขันแข็ง มาทำงานก่อนคนอื่น ขอให้ผู้ที่รู้งานอยู่ก่อนสอนให้ด้วยความตั้งใจ งานที่สำคัญในกระทรวงการต่างประเทศคือการร่างหนังสือ ซึ่งจะปรากฏชื่อของผู้ร่าง ชื่อของ หลวงวิจิตรวาทการ จึงได้ปรากฏในผลงานให้ผู้บังคับบัญชาได้รู้จัก ถึงความสามารถในการร่างหนังสือที่มีสำนวนไพเราะ สะอาดเรียบร้อย รวดเร็ว ภายในเวลาเพียงหนึ่งปี หลวงวิจิตรวาทการ ก็กลายเป็นเสมียนที่โดดเด่นในกองการกงสุล โดยเลือกที่จะศึกษาความเฉลียวฉลาดของบุคคลสำคัญ ๆ ในกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อนำมาเป็นแบบอย่างในการทำงาน

หลังจากที่ได้ทำงานในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศเป็นเวลา 2 ปี 2 เดือน หลวงวิจิตรวาทการมีความใฝ่ฝันอยากไปเมืองนอก แต่ความหวังในการไปเมืองนอกในวงราชการของกระทรวงการต่างประเทศนั้น ต้องเป็นผู้มีเชื้อสาย หรือเป็นลูกหลานของทูต หรือมีวงศ์ตระกูลในการทูตมาก่อน จนใน พ.ศ. 2462 พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศวิโรทัย ทรงดำรงตำแหน่งปลัดทูตฉลองกระทรวงการต่างประเทศ ได้ทรงบัญญัติให้มีการสอบแข่งขันการส่งข้าราชการ ไปทำงานที่เมืองนอกเป็นครั้งแรก หลวงวิจิตรวาทการสอบได้ที่ 1 ได้ไปดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทย ประจำกรุงปารีส ในปี พ.ศ. 2463 สถานทูตไทยในขณะนั้นมีข้าราชการต่างชาติมากกว่าคนไทย ซึ่งเป็นเรื่องปกติ ที่จะหาคนที่แตกฉานในด้านภาษาไทยได้ยาก ดังนั้นหน้าที่ในการร่างรายงานส่งกลับเข้ามายังกระทรวงเป็นภาษาไทย จึงเป็นหน้าที่ของหลวงวิจิตรวาทการแต่ผู้เดียวเป็นส่วนใหญ่

นอกเหนือจากหน้าที่ประจำในสถานทูตแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังได้รับมอบหมายให้ตรวจรับเอกสารเก่าที่เคຍอยู่ในหอสมุดวชิรญาณ ซึ่งได้ถูกส่งออกไปยังประเทศเยอรมันนี ในงานแสดงพิพิธภัณฑ์หนังสือเก่า ที่ประเทศไทยได้รับเชิญให้เข้าร่วมแสดงด้วย เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยประกาศสงครามกับเยอรมนี รัฐบาลเยอรมนีก็ยึดของเหล่านั้นไว้ เมื่อเสร็จสิ้นสงครามรัฐบาลเยอรมนีจึงส่งคืนหนังสือเหล่านั้น ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความรู้ด้านภาษาบาลี ตรวจรับหนังสือ

สำเร็จเรียบร้อย งานสำคัญอีกอันหนึ่ง นอกจากงานประจำที่สถานทูตปารีส ซึ่งเปรียบเสมือนการได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยชั้นสูงสุดคือ การตามเสด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญศัคดี กฤดากร อัครราชทูตเข้าร่วมประชุมงานสันนิบาตชาติ หลวงวิจิตรวาทการได้ทำหน้าที่เป็นผู้เขียนรายงานการประชุมตั้งแต่ต้นจนจบ ในที่ประชุมสันนิบาตชาตินั้น มีบุคคลชั้นนำของแต่ละประเทศเข้าร่วมประชุม ท่านได้เขียนไว้ว่า “ ความรู้ที่เราสามารถจะหาได้จากการประชุมการทำงานในที่ประชุมอย่างนั้น ก็คือ เลียนแบบความเฉลียวฉลาดของพวกนักการเมือง นักการทูตชั้นที่ 1 ที่มาประชุม คำพูดที่คมคาย ไพเราะ แต่มุกที่เฉลียวฉลาด ไหวพริบที่ได้ตอบกันในปัจจุบันทันด่วน.... เราไม่สามารถจะหาเรียนได้จากที่อื่นที่ดีกว่าในนั้นเป็นแน่”² หลวงวิจิตรวาทการงานทำเช่นนี้อยู่เป็นเวลา 5 ปี ทำให้ได้รับประสบการณ์ทั้งการฟัง คิด ถาม เขียน

ในระยะเวลาที่อยู่ปารีส หลวงวิจิตรวาทการได้ซึมซาบศิลปวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในกรุงปารีส และกรุงลอนดอน และในประเทศต่างๆในยุโรป นอกจากนี้ได้มีโอกาสศึกษาศิลปวัฒนธรรมจากละคร โอเปร่า และบัลเลต์ คอนเสิร์ต ทำให้ได้สัมผัสกับรูปแบบและความเป็นมาของนาฏยศิลป์ตะวันตกอย่างชัดเจน อันเป็นรากฐานในการพัฒนานาฏยศิลป์ของไทย ในรูปแบบใหม่คือ “ละครหลวงวิจิตร” ในเวลาต่อมา

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2469 กระทรวงต่างประเทศได้มีคำสั่งให้ หลวงวิจิตรวาทการ ไปดำรงตำแหน่งเลขานุการสถานทูตไทย ประจำกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ขณะนั้นเจ้าคุณประภากรวงศ์ ดำรงตำแหน่งอัครราชทูต รับราชการอยู่ไม่นาน ก็ถูกเรียกตัวกลับเมืองไทย การกลับมาทำงานกระทรวงครั้งนี้ หลวงวิจิตรวาทการได้เรียนรู้งานในกระทรวงต่างประเทศอย่างทั่วถึง เนื่องจากต้องย้ายไปประจำกรม กองต่าง ๆ สลับหน้าที่อยู่ตลอด นอกจากงานประจำในกระทรวงต่างประเทศแล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้ทุ่มเทกำลังค้นคว้าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ ได้ประพันธ์หนังสือประเภทนี้ไว้หลายเรื่อง

²เสถียร พันธรั้งยี, พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี อ้างอิงใน วิจิตรวาทการ อนุสรณ์เล่ม 2 (พระนคร: รัชการมฤการพิมพ์, [ม.ป.ป.]), หน้า 37.

ในปี พ.ศ.2470 ขณะเป็นผู้ช่วยชั้น 1 กองที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศ และประพันธ์หนังสือวิชาการต่าง ๆ ได้ตั้งโรงพิมพ์ชื่อ “วิริยานุภาพ” พิมพ์และจำหน่ายหนังสือของหลวงวิจิตรวาทการ มี กิจการกว้างขวางเป็นที่รู้จักแพร่หลาย

พ.ศ. 2474 เป็นหัวหน้ากองการเมือง กระทรวงต่างประเทศ ได้รวบรวมเพื่อนที่มีใจรักงานประพันธ์ มาร่วมกันออกหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” มุ่งหมายให้ความสว่าง 3 ประการ สว่างทางความคิด สว่างในทางใจ และสว่างในทางให้ความรู้ หนังสือพิมพ์ดวงประทีปเปิดโอกาสให้คนทั่วไปปรึกษา ขอบความรู้และข้อคิดเห็นจากหลวงวิจิตรวาทการ ในด้านวิชาการ โดยเฉพาะเรื่องศาสนา และจิตศาสตร์ ดวงประทีปออกทุก ๆ 10 วัน เล่มแรกออกเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2474 แต่เมื่อออกมาได้เพียง 36 เล่ม ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเขียนลงพิมพ์ประมาณ 190 เรื่อง ก็ได้โอนกิจการให้แก่บริษัทไทยใหม่

พ.ศ. 2475 รับตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงต่างประเทศ ในช่วงเวลานี้ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตย หลวงวิจิตรวาทการยังคงเขียนบทความทางการเมือง ให้กับหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ต่อมาได้ลาออกจากราชการ มาทำงานให้กับหนังสือพิมพ์ไทยใหม่อย่างเต็มตัว เหตุผลในการลาออกจากราชการนั้น อาจเกิดจากความไม่พอใจของเจ้ากระทรวง ที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนหนังสือพิมพ์ทางการเมือง หลวงวิจิตรวาทการจึงตัดสินใจลาออกจากราชการ มาเป็นนักหนังสือพิมพ์ระยะหนึ่ง ในระยะนี้เองหลวงวิจิตรวาทการได้มีโอกาสทำงานในสิ่งที่ตนชื่นชอบ คือได้ดำรงชีวิตนักประพันธ์อย่างเต็มตัว แสดงถึงความตั้งใจจริงโดยมิได้ท้อแท้ต่อความยากลำบาก ทั้งในชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงาน

พ.ศ. 2476 เพื่อนในคณะราษฎร ซึ่งได้เคยรู้จักสนิทสนมกันสมัยอยู่ปารีส ได้ชักชวนให้กลับเข้ารับราชการใหม่ ในตำแหน่งเจ้ากรมประกาศิต (กรมพิธีการทูต) กระทรวงต่างประเทศ และทำหน้าที่เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ คือพระสารสาสน์ประพันธ์อีกตำแหน่ง

2.1.2.2 งานในฐานะเป็นอธิบดีกรมศิลปากร

ในพ.ศ. 2477 ได้รับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรเป็นคนแรก ด้วยคณะรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คาดหวังให้หลวงวิจิตรวาทการเข้าไปจัดระเบียบและปรับปรุงหอสมุด ซึ่งก็เคยเป็น

ความปรารถนาสูงสุดของหลวงวิจิตรวาทการอยู่ก่อนแล้ว แต่หน้าที่ในกรมศิลปากรมิใช่มีเพียงงานหอสมุดเท่านั้น ยังมีงานสถาปัตยกรรม ช่างเขียน ช่างปั้น แต่ที่สำคัญที่สุดคือการรับผิดชอบงานละครและดนตรี ตามพระราชกฤษฎีกา ซึ่งมีมาแต่ก่อนที่หลวงวิจิตรวาทการ จะเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิบดี

งานในกรมศิลปากรที่นั้นหลวงวิจิตรวาทการ เลือกที่จะสานต่อจากรูปแบบเดิมซึ่งเคยแบ่งเป็นสภา เรียกว่าราชบัณฑิตยสภา มีกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิบังคับบัญชางานเฉพาะอย่างกันไป อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบัญชาควบคุมงานช่าง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบัญชางานพิพิธภัณฑ์ พระเจ้าวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงบัญชางานหอสมุด ท่านเจ้าคุณโบราณราชธานินทร์ บัญชาบัญชาโบราณคดี เมื่องานแขนงต่าง ๆ ต้องเข้ามารวมอยู่เป็นกรมเดียวกันคือ กรมศิลปากร มีอธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชา หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความอ่อนน้อมถ่อมตน แสดงความเคารพต่อพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทั้ง 3 พระองค์ และได้นำหลักการทางการทูตมาใช้ในการบริหารงานในกรมศิลปากร จนเป็นที่ยอมรับในความมานะที่จะศึกษางานต่าง ๆ ด้วยความตั้งใจ

บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร กล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติงานที่ท้าทายความสามารถ หลวงวิจิตรวาทการได้ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างมีระบบ ตั้งแต่การก่อสร้างโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ การประพันธ์บทละครปลุกใจรักชาติ และการก่อสร้างโรงละครแห่งชาติเป็นแห่งแรกในประเทศไทย แต่เนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้จะทำการวิจัยเพียงผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการเท่านั้น จึงจะศึกษาโดยละเอียดเกี่ยวกับหัวข้อนี้ในบทต่อไป

2.1.2.3 การทำงานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

ระหว่างเป็นอธิบดีศิลปากรในปี 2483 หลวงวิจิตรวาทการได้รับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2484 ประเทศไทยต้องเข้าสงครามมหาเอเชียบูรพา โดยรัฐบาลยอมประนีประนอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่านประเทศได้ และประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร หลวงวิจิตรวาทการได้ย้ายกลับมาเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ โดยมีส่วนรับผิดชอบในการประกาศสงคราม ร่วมกับคณะรัฐบาล สิ่งที่ได้รับการประกาศสงครามกับพันธมิตรที่เด่นชัดคือ ประเทศไทยได้พ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของทั้งสองฝ่าย เมื่อเกิดสงครามขึ้น

รัฐบาลได้ส่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (ดร.ดิเรก ชัยนาม) ไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียว และในตอนท้ายสงคราม ไม่มีใครสมัครที่จะไปเป็นทูตในดินแดนแห่งสมรภูมิ หลวงวิจิตรวาทการ ได้เสียสละยอมไปรับตำแหน่ง ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ว่า เพราะได้ร่วมรับผิดชอบในการตัดสินใจประกาศสงครามกับพันธมิตร จึงต้องสานต่อไปถึงที่สุด

ราว พ.ศ. 2486 หลวงวิจิตรวาทการได้เดินทางไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทย ประจำกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น จนถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 หลวงวิจิตรวาทการอยู่ประจำการที่สถานทูตตลอดเวลา โดยไม่อพยพหลบภัยไปที่อื่นตามที่สถานทูตของประเทศอื่นได้ทำกัน แต่ได้อยู่คอยดูแลปกป้องคนไทยที่ยังติดค้างอยู่ในญี่ปุ่น เมื่อเสร็จสงครามจึงได้ส่งนักเรียนและคนไทยกลับเมืองไทย แต่เนื่องจากญี่ปุ่นแพ้สงคราม หลวงวิจิตรวาทการจึงถูกจับข้อหาอาชญาสงคราม โดยผู้บัญชาการกองทัพอเมริกัน ได้ออกหมายสั่งจับผู้ต้องหาอาชญากรรมสงครามในญี่ปุ่นเช่น ทูตเยอรมัน พม่า ฟิลิปปินส์ และไทย คือหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งตกเป็นผู้ต้องหาอาชญากรรมสงครามคนที่ 35 ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2488 ได้ถูกนำตัวไปกักบริเวณที่เมือง มียาโนซิดา ห่างจากกรุงโตเกียวประมาณ 3 ชั่วโมง ถูกควบคุมตัวอยู่ที่นั่นประมาณ 1 เดือน จากการสัมภาษณ์ วิจิตรา รั้งสิยานนท์ ได้กล่าวว่า “ท่านไม่เคยทุกข์ร้อนหรือเสียกำลังใจแต่อย่างใด ท่านได้ใช้เวลาว่างเรียบเรียงไวยากรณ์ภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส เพื่อเป็นตำราสำหรับลูก ๆ ได้ใช้เรียน”³ และได้เรียบเรียงประทานุกรมบาลี เมื่อรัฐบาลอเมริกันปล่อยตัวหลวงวิจิตรวาทการจึงเดินทางกลับเมืองไทย โดยเครื่องบินของทหารอเมริกัน

เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ก็ถูกคุมขังต่อทั้งที่สันติบาล และลหุโทษ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการก็ปฏิบัติตัวเช่นเดิม คือมีสมาธิทำงาน รวบรวมไวยากรณ์ภาษาต่างประเทศต่อที่ค้างไว้ บางเวลาก็เขียนบันทึกในที่คุมขังไว้ให้ลูกหลานได้อ่าน ต่อเมื่อใครประสบความสำเร็จจะได้นำมาเป็นแนวทางปฏิบัติตนเพื่อให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ไปได้ วิจิตรา รั้งสิยานนท์ ได้เขียนถึงหลวงวิจิตรวาทการ ถึงเรื่องที่ท่านเล่าภายหลังถูกคุมขังว่า “เมื่ออยู่ในที่คุมขังในตอนเช้า จะได้ยินเสียงผู้หญิงร้องเพลงพร้อมกันอย่างถูกต้อง และเพลงที่ร้องก็คือเพลงของคุณพ่อ ถ้ามได้ความว่าเป็นระเบียบของเรือนจำ ที่ให้นักโทษเข้าแถวร้องเพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการทุกเช้า ท่านเล่าว่าท่านอดจำไม่ได้ ที่ทางราชการ

³สัมภาษณ์ วิจิตรา รั้งสิยานนท์, วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2545.

ให้นักโทษร้องเพลง ซึ่งผู้แต่งเองถูกทางราชการจับเข้าคุก ในข้อหาว่าเป็นผู้เลื่อมใสในลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรง คือรักชาติมากไปจนกลายเป็นความผิด”⁴ หลวงวิจิตรวาทการพ้นข้อหาเมื่อศาลฎีกาพิพากษาให้พระราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามเป็นโมฆะ เพราะขัดต่อรัฐธรรมนูญ ในวันที่ 23 มีนาคม 2489 รวมเวลาที่ถูกคุมตัวทั้งในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย 6 เดือนกับ 11 วัน

2.1.2.4 ชีวิตประวัติช่วงเป็นนักประพันธ์

ภาพที่ 5 หลวงวิจิตรวาทการกับการทำงานด้านการประพันธ์
ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์จากทายาทวิจิตรวาทการ

การศึกษาชีวประวัติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น จำเป็นต้องกล่าวถึงการทำงานที่ท่านรักมาก และได้มีโอกาสทำในช่วงชีวิตหนึ่งเมื่อต้องออกจากราชการในข้อหาอาชญากรรมสงคราม ในปี พ.ศ. 2489 อันที่จริงหลวงวิจิตรวาทการได้จับงานประพันธ์มาตั้งแต่สมัยบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดมหาธาตุ โดยได้แอบเขียนหนังสือพิมพ์ขึ้นในวัด ต่อมาเมื่อได้ไปรับราชการที่สถานทูตไทยกรุงลอนดอน ก็ได้

⁴ วิจิตรา รังษิยานนท์, เรียงถ้อยร้อยชีวิตหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คจำกัด 2543), หน้า 12.

เริ่มเขียนหนังสือทางวิชาการ วิชาแปดประการ มหาบุรุษ มั่นสมอง เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2471 พร้อมกับการเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ดวงประทีป และไทยใหม่ ต่อมาท่านได้แต่งละครปลุกใจรักชาติให้กับกรมศิลปากร 10 เรื่องในระหว่างปี 2479 – 2483 แต่เพิ่งได้มาจับงานการประพันธ์อย่างเต็มที่

ในระยะเวลาที่ถูกละทิ้งจากราชการนี้ ในขั้นต้นท่านได้ตั้งชณะละครชื่อ “วิจิตรศิลป์” เช่นเรื่องดาบแสนเมือง ชนฆมาร เจ้าหญิงกรรมนิการ์ สีหราชเดโช ครุฑดำ ฯลฯ รวม 10 เรื่อง แก่นของเรื่องส่วนใหญ่นอกจากจะปลุกใจรักชาติแล้ว ยังสอนให้ต่อสู้กับโชคชะตา บางเรื่องชี้ให้เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต คือทำดีแต่กลับได้ผลร้าย ซึ่งคงมาจากสภาพชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการเอง ในช่วงที่รักชาติจนต้องเป็นอาชญากรสงคราม แต่ละครในยุคนี้ไม่ประสบความสำเร็จ อาจเนื่องมาจากประชาชนเหน็ดเหนื่อยจากผลของสงคราม ไม่ต้องการปลุกใจรักชาติ ต้องการแต่ความบันเทิงเท่านั้น ประจวบกับภาพยนตร์ต่างประเทศ ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทที่สำคัญ ละครจึงขาดทุน จนต้องเลิกกิจการไป

เมื่อเลิกทำละครหลวงวิจิตรวาทการ จึงเปลี่ยนมาทำอีกงานหนึ่งที่ท่านถนัด คือการเขียนหนังสือ และเพื่อตอบสนองท่านผู้อ่านในสมัยหลังสงคราม ซึ่งต้องการแต่ความบันเทิง ท่านถึงเขียนหนังสือในนวนวนิยาย มิใช่แนวปรัชญาดังแต่ก่อน เรื่องแรกคือ มรสุมแห่งชีวิต ได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านอย่างยิ่ง ท่านได้บันทึกไว้ว่า “มรสุมแห่งชีวิตเปรียบเสมือนหยาดน้ำค้างที่สรรพโพรยปรายมาชุบชีวิตการประพันธ์ของข้าพเจ้าให้ฟื้นคืนมาอีกครั้ง”⁵ ความสำเร็จของนวนวนิยายมรสุมแห่งชีวิต เป็นแรงบันดาลใจให้หลวงวิจิตรวาทการเขียนนวนวนิยายเรื่องต่อ ๆ ไปอีกมาก ทุกเล่มได้รับการตอบสนองจากผู้อ่านอย่างอบอุ่น สร้างรายได้อย่างมากให้แก่ท่านผู้ประพันธ์และสำนักพิมพ์เพลินจิตในสมัยนั้น นวนิยายเรื่องอื่น ๆ ที่เขียนตามมา มีอาทิเช่น บัลลังก์เชียงรุ่ง ดอกฟ้าจำปาศักดิ์ กุหลาบเมาะลำเลิง ฟากฟ้าสาละวิน พานทองรองเลือด ฯลฯ นวนิยายเรื่องที่ใหญ่ที่สุดคือ หวังรักเหวลึก ซึ่งเมื่อนำมาพิมพ์ใหม่ยังมีความยาวถึง 4 เล่มจบ ยังเป็นที่นิยมกันจนปัจจุบันนี้ นวนิยายของหลวงวิจิตรวาทการนั้นเต็มไปด้วยสาระไม่ว่าจะทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หรือเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับประเทศไทย ในระหว่างสงครามโลกดังเช่นในเรื่อง อาทิวังดง ซึ่งท่านได้เขียนถึงเหตุการณ์ที่ประเทศไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเขียนสารคดีอิงนวนิยาย นอกจากนั้นท่านยังได้เขียนบทความและแสดงปาฐกถาไว้อีกเป็นจำนวนมากในวาระต่าง ๆ กัน ดังสารบัญญัตผลงานด้านการประพันธ์ของท่านในภาคผนวก

⁵หลวงวิจิตรวาทการ, มรสุมแห่งชีวิต (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค, 2542), คำนำ.

2.1.2.5 ชีวิตช่วงสุดท้าย

ใน พ.ศ. 2491 จอมพล ป.พิบูลสงคราม จอมพลผิน ชุณหะวัณ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ หลวงวิจิตรวาทการ ได้กลับเข้ารับราชการเป็นกำลังของรัฐบาลอีกครั้ง ในตำแหน่งผู้ประสานการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในพ.ศ. 2494 ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ ในพ.ศ. 2495

ในช่วงนี้รัฐบาลไทยเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตใหม่กับนานาประเทศ ที่เกิดขึ้นใหม่หลังสงคราม รัฐบาลได้แต่งตั้งหลวงวิจิตรวาทการไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทย ประจำประเทศอินเดีย แม้จะเป็นประเทศเล็ก แต่หลวงวิจิตรวาทการก็ยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่จะได้ไปอยู่ในประเทศที่มีอารยธรรมอันยิ่งใหญ่มาแต่โบราณกาล และที่สำคัญที่สุดก็คือได้เข้าไปในดินแดนของพระพุทธองค์ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมโบราณและพระพุทธศาสนาตลอดอยู่อินเดียเพียงหนึ่งปี หลวงวิจิตรวาทการได้ขอย้ายไปประจำที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ในตำแหน่งอัครราชทูต ซึ่งเป็นตำแหน่งที่เล็กลง เนื่องจากสวิตเซอร์แลนด์เป็นประเทศเล็ก ด้วยเหตุผลที่ว่า เป็นโอกาสอันดีที่บุตรธิดาจะได้ไปศึกษาในยุโรป ด้วยเหตุที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นข้าราชการอาวุโสของกระทรวงต่างประเทศ จอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงได้อัครราชทูตประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มีอำนาจครอบคลุมไปถึง ออสเตรีย และยูโกสลาเวีย ในระยะที่ประจำอยู่ที่สวิตเซอร์แลนด์นี้หลวงวิจิตรวาทการและครอบครัว ได้กระทำสิ่งที่เป็นความภาคภูมิใจที่สุดในชีวิตคือ ได้ถวายงานด้วยความจงรักภักดีแด่สมเด็จพระราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ซึ่งประทับอยู่ที่โลซานเป็นส่วนใหญ่

ประมาณ พ.ศ. 2498 รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้กลับมาทำงานฟื้นฟูสภาพวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงได้มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรวาทการ กลับมาแต่งละครเพื่อฟื้นฟูงานศิลปะและวัฒนธรรมขึ้นในวิถีชีวิตของคนไทยอีกครั้ง ให้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่กำลังแพร่สะพัดอยู่แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในครั้งนี้หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งละครปลุกใจชุด “อนุภาพ” 4 เรื่อง คือ อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.2497) อนุภาพแห่งความเสียสละ (พ.ศ.2498) อนุภาพแห่งความรัก (พ.ศ.2499) และอนุภาพแห่งศีลสัตย์ (พ.ศ.2500)

ใน พ.ศ. 2501 หลังการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ชักชวนให้หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งดำรงตำแหน่งทูตที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เข้าร่วมการปฏิบัติภารกิจปกครองในประเทศไทย โดยเป็นผู้ช่วยวางแผนการปฏิบัติ ในกรุงลอนดอนก่อน แล้วจึงกลับมาประเทศไทยในเดือนตุลาคม 2501 หลวงวิจิตรวาทการได้ช่วยเหลืองานของคณะปฏิวัติตลอดมา เมื่อการปฏิวัติประสบผลสำเร็จ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แต่งตั้งให้หลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ดั่งขึ้นเป็นครั้งแรก ในการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศไทย มีหน้าที่ช่วยกลั่นกรองงาน เสมือนเป็นผู้ช่วยนายกรัฐมนตรี ถึงแม้หลวงวิจิตรวาทการ จะพ้นอายุทางราชการแล้ว ก็ยังอุทิศตนทำงานให้แก่บ้านเมืองตลอดมา

พ.ศ. 2503 ได้เป็นกรรมการบริหารสภาวิจัยแห่งชาติ เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และเป็นผู้สั่งและปฏิบัติราชการแทนนายกรัฐมนตรี ในส่วนที่ได้รับมอบหมาย

2.1.2.6 อวสานแห่งชีวิต

จากการที่หลวงวิจิตรวาทการ ได้รับความไว้วางใจจาก ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ทำงานมากมายหลายเรื่อง ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการก็เต็มใจปฏิบัติงานจนขาดการพักผ่อนที่เพียงพอ ทำให้สุขภาพทรุดโทรม ล้มป่วยด้วยโรคหัวใจเมื่อปลายปี พ.ศ. 2504 เข้าพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งมีคำสั่งให้แต่งตั้งคณะแพทย์มาทำการรักษาอย่างใกล้ชิด จนอาการดีขึ้นจึงได้กลับมาพักผ่อนที่บ้าน แต่เนื่องจากที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นห่วงงานใหญ่ที่ท่านให้ความสำคัญมากงานหนึ่ง ซึ่งยังไม่ลุล่วงคือ การก่อสร้างโรงละครแห่งชาติ และหอสมุดสำหรับเก็บหนังสือหรือเอกสารเก่า ซึ่งควรมีไว้ตามกระทรวงต่าง ๆ ดังเช่นในต่างประเทศ หลวงวิจิตรวาทการได้เรียกประชุมคณะกรรมการ ในวันที่ 29-30 มีนาคม 2505 ท่านได้มูมนะทำงานโดยไม่ได้นึกถึงสุขภาพ จึงได้ถึงแก่อนิจกรรมในวันเสาร์ที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2505 รวม สิริอายุ 64 ปี

2.2 ผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ

2.2.1 การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการ เข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2477 หลังโอนย้ายมาจากกรมประกาศิต (กรมพิธีการทูต) กระทรวงการต่างประเทศ งานในกรมศิลปากรถือเป็นงานใหม่ที่รัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงได้มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ควบคุมดูแลกรมศิลปากร โดยดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากรคนแรก หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวถึงความยากลำบากของงานใหม่ว่า “ ข้าพเจ้าไม่ได้เกิดมาเป็นนักศิลปะ ข้าพเจ้าเกิดมาในกระทรวงต่างประเทศไม่เคยเกี่ยวข้องกับงานศิลปากร เวลานั้นงานที่สำคัญที่สุดคือ หอสมุดแห่งชาติ ข้าพเจ้าชอบหนังสือ ชอบการค้นคว้าและแต่งหนังสืออยู่มากแล้ว ผลที่รัฐบาลหวังจากข้าพเจ้าในเวลานั้นคือ จะให้ข้าพเจ้าสร้างสรรค์งานหอสมุดให้ดีที่สุด แต่เมื่อเข้าไปถึงก็พบงานอีกหลายอย่างที่ข้าพเจ้าไม่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืองานสถาปัตยกรรม ช่างเขียน ช่างปั้น และยังกว่านั้นก่อนที่ข้าพเจ้าไปได้มีกฎหมายระบุหน้าที่กรมศิลปากรไว้ว่า ต้องรับผิดชอบในเรื่องงานละครและดนตรีด้วย”⁶ หลวงวิจิตรวาทการจึงได้ยึดถือพระราชกฤษฎีกาเป็นหลักปฏิบัติงานให้ครบถ้วนตามกฎหมาย หน้าที่ของกรมศิลปากรคือการควบคุมดูแลงานแต่ละกองแต่ละแผนก ซึ่งแต่เดิมมีรูปเป็นสภาเรียกว่า ราชบัณฑิตยสภา มีผู้บังคับบัญชางานเฉพาะอย่าง เมื่อเปลี่ยนรูปมาเป็นกรมมีอธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชาเข้าไปปกครอง งานเหล่านี้ได้ดำเนินต่อไปตามพระราชกฤษฎีกา เว้นแต่งานทางนาฏศิลป์และดนตรี ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้บันทึกไว้ว่า “ แต่งานเรื่องละครและดนตรีเป็นงานที่ต้องทำขึ้นใหม่ และเป็นงานของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าก็ไม่มีวิชาความรู้ในเรื่องนี้มาก่อน เคยสนใจในเรื่องละครและดนตรีมาบ้างเมื่ออยู่ยุโรป แต่ก็สนใจแต่เพียงดูเพื่อความสนุกสนาน ความบันเทิงเท่านั้น ไม่เคยคาดหมายว่าจะต้องมาสร้างสรรค์หรือบังคับบัญชางานนี้ เมื่อจำเป็นต้องทำด้วยตัวเอง ก็ต้องค้นคว้าเล่าเรียนเอาเอง...”⁷

⁶หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยชีวิตประวัติและผลงาน (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2541), หน้า 49.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

หลวงวิจิตรวาทการได้ก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ เป็นโรงเรียนสอนนาฏศิลป์ และดนตรีที่ยังไม่เคยมีในประเทศไทย หลวงวิจิตรวาทการได้นำบทบาทและหน้าที่ของศิลปินในการรักษาและสืบสานศิลปะของชาติและการเผยแพร่ความคิดชาตินิยม “โดยฝึกหัดศิลปินของรัฐเองไม่ขึ้นกับศิลปินของราชสำนัก แม้ว่าครูผู้สอนทางด้านการรำและดนตรีไทย คือศิลปินราชสำนักที่ย้ายมาจากกรมมหรสพ ครูเหล่านั้นได้กลายมาเป็นข้าราชการและต้องปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ อนึ่งเพื่อให้ศิลปินมีความรู้ทางวิชาการดังเช่นศิลปินในต่างประเทศ ต้องให้เรียนวิชาพื้นฐานสามัญและทฤษฎีการดนตรีและรวมถึงการละครตะวันตกด้วย”⁸

โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ได้ถือกำเนิดจากจุดมุ่งหมาย 3 ประการ คือ

- ก. เพื่ออนุรักษ์ศิลปะของชาติไทยในทางนาฏศาสตร์ และดุริยางค์
- ข. เพื่อยกระดับผู้แสดงละครและดนตรีไทย ซึ่งต่อไปจะมีฐานะเป็นศิลปิน ได้รับการศึกษาทางความรู้ทั่วไป เทียบเท่ากับนักเรียนที่ศึกษาในโรงเรียนอื่น ๆ
- ค. เพื่อช่วยให้ผู้ทรงความรู้ในทางนาฏดุริยางคศาสตร์ และดุริยางคศาสตร์ของไทย ได้มีโอกาสที่ได้รับการยกย่องเชิดชูอย่างที่เป็นอยู่ในนานาประเทศ โดยไม่ให้ได้รับความดูหมิ่นหรือรังเกียจอย่างที่เป็นมาในเมืองเราแต่ก่อน ๆ.....⁹

ด้วยความรู้ความสามารถของหลวงวิจิตรวาทการ ที่ได้ศึกษาวิชาการละครจากตำรา และประสบการณ์การละครทั้งในประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศสมาเป็นแนวคิดในการวางรากฐานโรงเรียนนาฏดุริยางค์ และจากจุดมุ่งหมายทั้ง 3 ข้อ เห็นถึงความสำคัญของนาฏศิลป์และดนตรีไทยที่เป็นศิลปะชั้นสูง อันเป็นเครื่องชี้ให้นานาประเทศได้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ และยกระดับศิลปินไทยให้มีเกียรติ ได้รับการยกย่องดังเช่นศิลปินในต่างประเทศ

⁸จิราพร วิทยศักดิ์พันธ์ุ, นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (กรุงเทพฯ: [ม.ป.ท.], 2540), หน้า 228-3.

⁹สิริชัยชาญ ฟ้าจ่างกูญ, “วิวัฒนาการและอนาคตภาพของวิทยาลัยนาฏศิลป์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนาศึกษาศาสตรบัณฑิตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2539), หน้า 96.

หลวงวิจิตรวาทการ ก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ ท่ามกลางมรสุมแห่งการนินทาว่าร้าย ว่าตั้งโรงเรียน “เดินกินรำกิน” ไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่มีใครเห็นด้วยในสมัยนั้น เพราะอาชีพเดินกินรำกินเป็นอาชีพที่มีแต่คนดูถูก ถือว่าเป็นงานชั้นต่ำ ขาดผู้สนับสนุนในทางด้านงบประมาณ แม้รัฐบาลก็มีได้ให้ความช่วยเหลือ ท่านเขียนไว้ว่า “ความยากลำบากที่สุดนั้นคือการทำอะไรโดยไม่มีเงิน การของบประมาณกรมศิลปากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องการละครและดนตรีนั้นร้ายยิ่งกว่าขอทาน เพราะการขอทานนั้นถ้าผู้ให้ไม่มีศรัทธาที่ให้ก็ไม่ให้ แล้วก็ไม่ว่าอะไร แต่การของบประมาณการทำงานละครและดนตรีนั้น นอกจากจะไม่ให้แล้วยังถูกเหยียดหยัน หัวเราะฮาครืนในที่ประชุมกรรมการพิจารณางบประมาณ”¹⁰

โรงเรียนนาฏดุริยางค์ ได้รับความช่วยเหลือจากกระทรวงธรรมการ ซึ่งสมัยนั้นพระสารสาสน์ ประพันธ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ มีความสนิทสนม และเคยเป็นเลขานุการของท่านราชทูต ที่ปารีสมาด้วยกัน ให้ความช่วยเหลือด้านเงินเดือนครู โดยให้ใช้งบของกระทรวงธรรมการไปก่อน จนกว่ากรมศิลปากรจะมีเงินเป็นของตัวเอง นอกจากปัญหาในเรื่องงบประมาณแล้ว ปัญหาในการหาครูมาสอนในโรงเรียน และหานักเรียนมาเรียนในโรงเรียนเป็นปัญหาใหญ่ หลวงวิจิตรวาทการ และคุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ ได้ช่วยกันหาครูที่มีความสามารถมาสอนนาฏศิลป์และดนตรีไทย สำหรับครูผู้สอนได้เชิญยอดฝีมือจากสำนักต่าง ๆ อาทิ หม่อมต่วน ภัทรนาวิก (นางศุภลักษณ์ ภัทรนาวิก) ผู้มีความเชี่ยวชาญในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ ศิลปินสำนักเจ้าพระยาเทเวศน์ วงศ์วิวัฒน์ มาเป็นครูฝ่ายนาง ทางด้านฝ่ายพระนั้นพระยานัฏกานูรักษ์ ได้แนะนำให้หลวงวิจิตรวาทการเชิญชวน ครูลมุล ยมะคุปต์ ศิลปินของวังสวนกุหลาบ ซึ่งต่อมาได้เป็นผู้ช่วยหลวงวิจิตรวาทการ วางหลักสูตรทางด้านนาฏศิลป์ไทย เมื่อเริ่มก่อตั้งโรงเรียน อีกท่านหนึ่งคือ ครูมัลลิก คงประภัสร์ สอนได้ทั้งพระและนาง ศิลปินสำนักวังเจ้าขาวของพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์

ครูสอนฝ่ายดนตรีไทยและคีตศิลป์ไทย หลวงวิจิตรวาทการ ได้ครูที่มีความสามารถเป็นเยี่ยม คือ ครูชื่น ศิลปินบรรเลง (คุณหญิงชื่น ศิลปินบรรเลง) เป็นผู้วางหลักสูตรในการเรียนการสอนและเป็น

¹⁰หลวงวิจิตรวาทการ, ระลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน,

หัวหน้าแผนกนาฏดุริยางค์ ครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ซึ่งเป็นนักดนตรีจากกรมมหรสพ ที่มีชื่อเสียงในนามจางวางศร เป็นประธานในการวางหลักสูตรการเรียนดนตรีไทย และเป็นบิดาของ ครูชื่น ศิลปบรรเลง ครูทองต่อ กลีบชื่น คิษย์รุ่นใหญ่ของหลวงประดิษฐไพเราะ ครูมนตรี ตราโมท เป็นนักดนตรีจากกรมมหรสพ และเป็นผู้ช่วยในการบรรจุกำหนดเพลงไทย ในงานละครของหลวง วิจิตรวาทการ ครูประสิทธิ์ ศิลปบรรเลง บุตรชายของหลวงประดิษฐไพเราะ สอนจิม ทางด้านดนตรีสากลคือ พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยากร) ครู โฉลก เนตรสูต ครูสังข์ อัสตวาลี

ครูสอนวิชาสามัญได้แก่ ครูละม่อม วงศ์ทองเหลือ ครูใหญ่ซึ่งเคยเป็นเพื่อนกับหลวงวิจิตรวาทการ เมื่อครั้งรับราชการอยู่กรุงปารีส คุณหญิงประภาพรธรรม วิจิตรวาทการ ครูฝ่ายปกครอง ครูอนงค์ วนะมานะ ครูสมักร งามพินิจ ครูประยงค์ รัตติประกร ครูคล้าย บุญสิงห์ ครูสมถวิล เปรมบุตร ครูเรณู จินณญาสา ครูทองคำ อจลภูติ

เรื่องการชักชวนให้เด็กมาเข้าเรียน “ท่าน (หลวงวิจิตรวาทการ) ได้ส่งคุณแม่และบรรดาครูออกไปหานักเรียนมาเรียน ทั้งจากครอบครัวที่ยากจนไปจนถึงผู้มีอันจะกิน บางครั้งครูต้องไปนอนที่บ้านท่านผู้ใหญ่ว่า ถึงไม่ได้ลูกก็ขอให้หลานมาเรียน เพื่อให้ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป”¹¹ การที่ได้ลูกหลานผู้มีชื่อเสียงในวงราชการ เข้ามาศึกษาในโรงเรียนเท่ากับเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้บุคคลทั่ว ๆ ไปว่า โรงเรียนมีมาตรฐานเป็นที่วางใจพอที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษาได้ และจากการสัมภาษณ์ ครูสายสวาท (บุญยเกศานนท์) รพินทร์ ทำให้ทราบว่า “นักเรียนนาฏดุริยางค์รุ่นแรกปี พ.ศ. 2477 มีบุคคลที่มีความเจริญในชีวิตได้เข้าเรียนได้แก่ วงศ์ ศรีสวัสดิ์ ลัดดา สารตายนอาจารย์สอนทางศิลป์ จิราภา รัตโนทัย ศิลปินเอกละครคณะวิจิตรศิลป์ มีผู้ได้รับเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติ 3 คนคือ ประสิทธิ์ ถาวร สุวรรณิ ชลานุเคราะห์ และสัมพันธ์ พันธุ์มณี”¹² บางท่านสามารถเข้าเรียนต่อที่จุฬาลงกรณ์จนจบคือ คุณหญิงสุวรรณ ศรารักษ์พิพัฒน์ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าการศึกษาในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ได้ส่งผลให้ประสบความสำเร็จ และมีความเจริญก้าวหน้าในด้านศิลปะอย่างแท้จริง

หลังจากก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ได้ประมาณ 1 ปี กระทรวงธรรมการมีความเห็นว่างานศิลปะต่าง ๆ ควรจะมีโรงเรียนสอนตามสาขาวิชานั้น เช่นการวาดภาพ งานปั้น งานลงรัก รวมถึงนาฏศิลป์และดนตรี ให้อยู่ร่วมกัน จึงลงมติให้ก่อตั้งโรงเรียนตามสาขาต่าง ๆ ใช้ชื่อรวมกันว่า “โรงเรียนศิลปากร”

¹¹ สัมภาษณ์ วิจิตรา รังสิยานนท์, วันที่ 16 สิงหาคม 2544.

¹² สัมภาษณ์ สายสวาท รพินทร์, วันที่ 1 ธันวาคม 2544.

ในวันที่ 2 พฤษภาคม 2478 มีผลให้โรงเรียนนาฏดุริยางค์ รวมเป็นแผนกหนึ่งของโรงเรียนศิลปากร เรียกว่า “โรงเรียนศิลปากรแผนกนาฏดุริยางค์” ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งราชการในกรมศิลปากรยกกองโรงเรียน โดยให้แผนกช่างไปอยู่กับมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ตั้งขึ้นใหม่ จากเดิมกรมศิลปากรขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ปรับปรุงกองดุริยางค์ศิลป์ เปลี่ยนชื่อเป็น กองการสังคีต โอนแผนกนาฏดุริยางค์มาอยู่กับกองการสังคีต จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนสังคีตศิลป์” ได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพื่อความก้าวหน้ามาโดยลำดับ จนมาประสบภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้หยุดชะงักไประยะหนึ่ง

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ได้มีการปรับปรุงการศึกษาโรงเรียนใหม่ใน พ.ศ. 2488 เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “โรงเรียนนาฏศิลป์” ได้เปิดสอนถึงระดับอนุปริญญา พร้อมกับโอนย้ายไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมในปี พ.ศ. 2495 ต่อมาได้ปรับปรุงยกฐานะเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สังกัดกองศิลปศึกษา ในวันที่ 1 มกราคม 2515 ภายหลังได้ขยายสาขาไปจัดตั้งทั่วมหิภาคของประเทศไทยรวม 12 แห่ง นับว่าสิ่งทีหหลวงวิจิตรวาทการได้วางรากฐานไว้ในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ได้พัฒนาไปอย่างน่าพอใจยิ่ง

2.2.2 แต่งละครปลูกใจรักชาติ

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการ ได้ก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ขึ้นในปี พ.ศ. 2477 โดยมีจุดประสงค์ที่จะให้นักเรียนมีผลงานการแสดงให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชน ประกอบกับสถานการณ์ของบ้านเมืองสมัยนั้น กำลังต่อสู้กับภัยจากการล่าอาณานิคม หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าทางสู้ทางหนึ่งที่สามารถใช้เป็นเครื่องป้องกันประเทศชาติได้ คือการใช้ลัทธิชาตินิยม เป็นการดำเนินตามรอยพระบาทของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นพระบิดาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย ลัทธิชาตินิยมที่หลวงวิจิตรวาทการใช้คือ การปลุกดันรักชาติขึ้นในหัวใจของคนไทยทุกคน ซึ่งท่านคิดว่าสิ่งที่จะเข้าถึงประชาชนได้มากที่สุดคือ งานละครและเพลง

วิจิตร รัชสิยานนท์ ได้แบ่งยุคของละครหลวงวิจิตรวาทการไว้ในเรียงถ้อยร้อยชีวิตวิจิตรวาทการสรุปดังนี้

1. ยุคศิลปากร ซึ่งแสดงโดยข้าราชการและนักเรียนจากกรมศิลปากร (ระหว่างปี พ.ศ. 2477-2483) มีทั้งสิ้น 10 เรื่อง ได้แก่ เลือดสุพรรณ(พ.ศ. 2479) ราชมนู(พ.ศ.2479) พระเจ้ากรุงธน(พ.ศ. 2480) สีกลดาง (พ.ศ.2480) เจ้าหญิงแสนหวี(พ.ศ. 2481) มหาเทวี(พศ. 2481) เบญจเพส (พ.ศ.2481) น่านเจ้า (พ.ศ. 2482) อนุสาวรีย์ไทย(พ.ศ. 2482) และพ่อขุนผาเมือง(พ.ศ. 2483) ละครทั้ง 10 เรื่องนี้มีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติและเป็นงานที่ทำให้แก่ราชการในกรมศิลปากร
2. ยุคที่หลวงวิจิตรวาทการตั้งคณะละครชื่อ “วิจิตรศิลป์” คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2489-2491 ภายหลังจากที่พ้นจากคดีอาชญากรรมสงครามแล้ว ละครในช่วงนี้เป็นไปในรูปแบบที่ต้องเอาใจผู้ชมละคร เนื้อเรื่องมักเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มีความสนุกสนานตื่นเต้น รักโรแมนติก ละครในยุคนี้ไม่ใช่ละครปลุกใจให้รักชาติโดยตรง มักมีสาระที่แสดงถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ได้แก่ ดาบแสนเมือง (พ.ศ. 2490) สีหราชเดโช (พ.ศ. 2490) ดาบดาหน้า (พ.ศ. 2490) ชนะมาร (พ.ศ. 2490) เจ้าหญิงกรรมจักร (พ.ศ. 2490) ลานเลือดลานรัก (พ.ศ. 2490) เพชรรัตน์-พัชรา (พ.ศ. 2490) ทรูทดำ (พ.ศ. 2491) ภิกขเนตร ซึ่งเปลี่ยนเป็นลูกพระคเนศร์ (พ.ศ. 2491) และ โชคชีวิต (พ.ศ. 2491)
3. ยุคต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือ ยุคฟื้นฟูวัฒนธรรม (พ.ศ. 2497-2500) เป็นช่วงที่หลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำประเทศสวีเดน-นอร์เวย์ ทางรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรวาทการกลับมาช่วยราชการกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อฟื้นฟูละครศิลปากรอีกครั้ง หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างละครแนวปลุกใจรักชาติให้กับทางราชการอีกครั้ง คือละครชุด “อานูภาพ” 4 เรื่อง เพื่อแสดงที่หอประชุมกระทรวงวัฒนธรรม ได้แก่ อานูภาพพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.2497) อานูภาพแห่งความเสียสละ (พ.ศ.2498) อานูภาพแห่งความรัก(พ.ศ. 2499) และอานูภาพแห่งศีลสัตย์ (พ.ศ. 2500)

หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีจิตวิทยาประกอบกับมีเลือดรักชาติอยู่ในตัว เมื่อสบโอกาส อันควรก็แต่งบทละครที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้ทุกเพศทุกวัย มุ่งมั่นทำงานปลุกตื่นรักชาติ ให้กับพี่น้องไทยด้วยละครแนวใหม่ที่บูรณาการสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบมาตลอดชีวิต ทำให้ละครได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของกรมศิลปากร

2.2.3 การสร้างโรงละคร

ภายหลังเมื่อหลวงวิจิตรวาทการ ได้ก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้แต่บทยละครปลุกใจรักชาติ เพื่อช่วยรัฐบาลในการปลุกตื่นรักษาชาติขึ้นในหัวใจของพี่น้องชาวไทย สิ่งหนึ่งที่เป็นคุณูปการอันสำคัญที่หลวงวิจิตรวาทการทิ้งไว้ให้แก่ศิลปินคือ ค่ำริที่จะสร้างโรงละครเพื่อเป็นเวทีในการแสดงละคร และใช้เป็นสถานที่ฝึกหัด ฝึกซ้อมละคร ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของการศึกษาศิลปะวิทยาในด้านนี้ การดำเนินงานเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะขาดแคลนงบประมาณจากรัฐบาลสมัยนั้น ขาดการสนับสนุน หลวงวิจิตรวาทการมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาศิลปะด้วยประจักษ์ว่า นานาอารยประเทศมีโรงละครกันทั้งสิ้น หลวงวิจิตรวาทการบันทึกไว้ว่า “โรงละครในเวลานั้นหายากเต็มทีและไม่สามารถจะนำนักเรียนไปแสดงที่อื่นได้ จำเป็นจะต้องแสดงภายในเขตที่ของกรมศิลปากร เมื่อไม่มีที่ทางที่จะทำอย่างอื่น ข้าพเจ้าก็ปลูกโรงไม้ไผ่เอาผ้าเต็นท์มาขึงเป็นหลังคา รวบรวมเก้าอี้เท่าที่จะหาได้ ละครของกรมศิลปากร ได้ออกแสดงภายใต้หลังคาผ้าเต็นท์และเสาไม้ไผ่...”¹³

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมราชเบสร์ ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงคลัง ได้มาชมการแสดง ได้เห็นคุณประโยชน์ในการแสดงละครปลุกใจรักชาติ ของหลวงวิจิตรวาทการจึงได้ให้หลวงวิจิตรวาทการตั้งงบประมาณที่จะสร้างโรงละคร แต่งบประมาณในขณะนั้นมี 6,500 บาท “ข้าพเจ้าลงมือสร้างโรงละครด้วยเงิน 6,500 บาท ก็หมดไปไม่มีทางขอได้อีก แต่ก็ยังดีเพราะ บัดนี้โรงละครของข้าพเจ้าได้เปลี่ยนสภาพจากเสาไม้ไผ่หลังคาเต็นท์ มาเป็นเสาไม้ตั้งหลังคามุงสังกะสี พอกันฝนกันแดด เรื่องเก้าอี้นั่งดูละครได้รับความช่วยเหลือจากกระทรวงวัง ให้ยืมมาใช้ชั่วคราว และละครเรื่อง “เลือดสุพรรณ” ก็ได้ถือกำเนิดขึ้นในโรงละครราคา 6,500 บาท”¹⁴

ละครเรื่องเลือดสุพรรณ ทำให้โรงละครมีฝากันล้อมรอบ เรียกกันว่า “หอประชุมศิลปากร” เก้าอี้ที่นั่งสำหรับคนดูทั้งหมดเป็นรายได้ของละครเรื่องเลือดสุพรรณ รวมถึงเครื่องดนตรีที่มีราคาแพง เช่น เปียโน เครื่องแต่งตัวละครต่าง ๆ กล่าวได้ว่า สิ่งที่สำคัญคือเลือดสุพรรณได้สร้างความมั่นคงให้

¹³หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยชีวิตประวัติและผลงาน, หน้า 54.

กับโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ละครเรื่องนี้ นับเป็นผลงานดีเด่นที่นอกจากจะทำให้คนทั่วไปรู้จักนักแสดงของกรมศิลปากร ทั้งที่เป็นข้าราชการและนักเรียนนาฏดุริยางค์ ให้ประจักษ์ถึงความสามารถแล้ว ยังทำให้ประชาชนรู้จักและซาบซึ้งถึงเนื้อหาของละครที่หลวงวิจิตรวาทการ ได้สอดแทรกความรักชาติ เข้าไว้ ละครเรื่องเลือดสุพรรณได้เติมต่อโรงละคร ที่เริ่มต้นเป็นเสาไม้ไผ่ให้กลายเป็น “หอประชุมศิลปากร” ได้รับใช้ราชการในฐานะเป็นโรงละครแห่งชาติมานานถึง 25 ปี จนถึงปี พ.ศ. 2504 หลวงวิจิตรวาทการจึงได้ขออนุมัติงบประมาณจากรัฐบาลของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อก่อสร้างโรงละครแห่งชาติ ติดกันกับวิทยาลัยนาฏศิลป์ในปัจจุบัน

ด้วยคุณูปการอันยิ่งใหญ่ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นผู้เริ่มต้นวางรากฐานในการศึกษาวิชานาฏดุริยางค์ในประเทศไทย เป็นการฟื้นฟูและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ ในปัจจุบันบ้านเมืองเราจึงมีโรงละครแห่งชาติเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่งคือ โรงละครแห่งชาติสุพรรณบุรี เปิดทำการเมื่อวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2543 และโรงละครแห่งชาตินครราชสีมา เปิดทำการ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2544 ปรากฏเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองในแง่มุมของศิลปะการแสดงเป็นอย่างยิ่ง

2.2.4 งานประพันธ์บทละคร

ดร.กุสุมา เฟนสกี-สตาลิ่ง อาจารย์สาขาการละครคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เขียนไว้ในเรื่องหลวงวิจิตรวาทการกับการละครไทยว่า “ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ต้องการนำชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในเอเชีย โดยเรียกร้องให้มีการรวมเผ่าไทย เพื่อความเป็นปึกแผ่นของชาติ และให้คนไทยรักชาติ ขอมเสียดสละเพื่อชาติเป็นสำคัญ การแต่งละครของหลวงวิจิตรวาทการในสมัยนั้นก็สะท้อนความคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่าหลักของละครทั้ง 10 เรื่องจึงเกี่ยวข้องกับการเสนอให้เห็นถิ่นกำเนิดของคนไทย เช่นเรื่องน่านเจ้า เรื่องที่แสดงให้เห็นการก่อตั้งอาณาจักรไทย และการรวมชาติไทยเช่น มหาเทวี เรื่องที่แสดงการกอบกู้เอกราชชาติไทยเช่น ราชนมู พระเจ้ากรุงธน และพ่อขุนผาเมือง เป็นแก่นเรื่องที่หลวงวิจิตรวาทการใช้บ่อย ๆ”¹⁵

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

¹⁵ กุสุมา เฟนสกี-สตาลิ่ง, “หลวงวิจิตรวาทการกับการละครไทย,” ใน *วิจิตรวรรณคดี 102 ปี หลวงวิจิตรวาทการ* (กรุงเทพฯ: พรชัยการพิมพ์, 2543), ไม่ปรากฏหน้า.

ในฐานะที่เป็นครูสอนประวัติศาสตร์ หลวงวิจิตรวาทการจึงมักแต่งละคร โดยอิงตำนานพงศาวดาร หรือประวัติศาสตร์ไทยไว้เสมอ โดยจะเพิ่มเรื่องราวที่เกี่ยวกับความรักของตัวเองในเรื่อง เพื่อให้ผู้ชมสนุกกับเรื่องราวของละคร และได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชาติไทยไปในเวลาเดียวกัน หลวงวิจิตรวาทการเคยกล่าวไว้ว่า ละครจะให้ตรงตามความจริงตามประวัติศาสตร์ทุก ๆ อย่างไม่ได้ ถ้าจะให้ตรงต่อความจริงก็ต้องแสดงตำนานกลางแปลง แต่ละครเวทีนั้นต้องแต่งเรื่องราวเพิ่มเติมบ้าง เพื่อให้มีสีสันชวนแก่การติดตาม เช่นความรัก ความสุข ความเศร้า ตลก การต่อสู้ สิ่งหนึ่งที่มักจะเห็นได้จากละครของหลวงวิจิตรวาทการในหลายเรื่องก็คือ การจบลงด้วยความเศร้า ซึ่งท่านได้เคยอธิบายไว้ว่า เรื่องราวที่จบลงด้วยความเศร้านั้นจะสร้างความประทับใจให้แก่ผู้ชม มากกว่าเรื่องที่จบด้วยความสุข หลวงวิจิตรวาทการ ต้องการให้ผู้ชมยังคงเก็บความประทับใจไว้อย่างต่อเนื่อง แม้ละครจะได้จบลงไปแล้วก็ตาม

เคยมีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ละครที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งนั้น จัดอยู่ในละครประเภทใด เป็นการยากที่จะให้คำนิยามลักษณะละครของท่าน เพราะหลวงวิจิตรวาทการได้รับอิทธิพลจากละครทั้งไทยและเทศ โดยเลือกนำเอาส่วนที่เด่น ๆ ในละครแต่ละแบบมาประกอบกันเป็นละครของท่าน กรมศิลปากรจึงให้คำนิยามว่า “ละครหลวงวิจิตร” เพราะไม่อาจจัดเข้าในหมวดหมู่ใด ไม่ว่าจะป็นละครร้องละครดึกคำบรรพ์ หรือละครพันทาง การนำเอาอิทธิพลที่ได้รับจากต่างประเทศมาบรรจุไว้ในละครของท่านเช่น นำเพลงสากลมาบรรเลงก่อนหรือหลังเพลงไทยเดิมนั้น ก็สามารถทำให้ผสมกันได้อย่างกลมกลืน

สำหรับแรงบันดาลใจหรือปัจจัยที่มีส่วนทำให้หลวงวิจิตรวาทการแต่งละครแต่ละเรื่องนั้น ท่านได้เขียนบันทึกไว้ให้คนรุ่นหลังได้อ่านอย่างน่าสนใจยิ่ง ละครเรื่องแรก คือ เลือดสุพรรณ ความคิดที่จะแต่งละครเกิดจากการที่ท่านได้รับบัญชาจากเจ้าพระยาอมราช ในพศ.2479 ให้เดินทางไปทำธุระเกี่ยวกับศาลหลักเมืองของจังหวัดสุพรรณบุรี เข้าหลวงได้พาท่านไปดูที่ต่างๆจนถึงคูเมือง พอได้เห็นแผ่นดินแถบนี้ ภาพที่กองทัพพม่าได้มาหยุดพักที่สุพรรณบุรี ก่อนเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ภาพชาวสุพรรณถูกทารุณข่มเหง ต้องตักน้ำดำข้าวเลี้ยงกองทัพพม่า ได้ปรากฏขึ้นในใจของท่าน ท่านคิดต่อไปว่า ไทยกับพม่าได้รบร่ากันมาหลายร้อยปีแล้ว ยังเกลียดชังกันอยู่ ซึ่งไม่ก่อให้เกิดผลดีแต่อย่างใด เพราะประเทศที่เป็นเพื่อนบ้านกันนั้น จำเป็นที่จะต้องเป็นมิตรกัน หลวงวิจิตรวาทการ ได้เปิดมิติใหม่ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า โดยเสนอความคิดให้ลบล้างความเกลียดชังด้วยความรัก โดยได้แต่งละครให้มั่งราชลูกชายแม่ทัพพม่า มาหลงรักสาวชาวสุพรรณ

ละครเรื่องอื่นๆก็เช่นกัน หลวงวิจิตรวาทการจะได้แรงบันดาลใจมาจากสิ่งที่ประทับใจท่านหรือจากสิ่งที่ท่านได้พบเห็นในภายหลัง เช่นการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯ ทรงมีพระกรุณาธิคุณอย่างใหญ่หลวงแก่ชาวไทย ด้วยได้ทรงทำการรบอย่างหนัก และทรงกอบกู้เอกราชได้ ภายในระยะเวลาเพียง 5 เดือน หลวงวิจิตรวาทการ แต่งละครเรื่อง “พระเจ้ากรุงธนฯ” ขึ้น เพื่อตอกย้ำให้คนไทยตระหนักอยู่เสมอว่า ทรงเป็นพระบูรพกษัตริย์ ที่คนไทยลืมไม่ได้ เพราะได้ทรงนำแผ่นดินไทย กลับคืนมาให้เราได้อยู่อาศัย ด้วยความร่มเย็นตราบเท่าทุกวันนี้

เมื่อปรากฏว่า ได้มีนักประวัติศาสตร์ต่างประเทศปลุกปั่นว่า ไทยร้ายกาจกับเขมรมาแต่โบราณกาล หลวงวิจิตรวาทการ จึงได้แต่งละครเรื่อง “ราชมนู” ซึ่งเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมร เพื่อแก้ความเข้าใจผิด และเพื่อแสดงให้เห็นว่า การรบพุ่งระหว่างไทยกับเขมรในอดีต มีสาเหตุมาจากที่เขมรมีพระเจ้าแผ่นดินเช่นนักพระสัจจกษัตริย์ เพราะอันที่จริงแล้ว ชาวไทยกับชาวเขมรมีความผูกพันทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม และมีได้เป็นศัตรูกันดังที่มีผู้กล่าวหาแต่อย่างใด

การแต่งละครเรื่อง “มหาเทวี” นั้น ก็เพื่อเชิดชูพระเกียรติของวีรสตรีองค์หนึ่ง ที่สมควรได้รับการยกย่องในประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือพระมหาเทวี ผู้ทรงครองเมืองเชียงใหม่ วีรสตรีองค์นี้ได้ทรงประกอบการอันเป็นคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงแก่ชาวไทย เนื่องจากได้ทรงนำเชียงใหม่มารวมกับกรุงศรีอยุธยา เป็นการรวมพี่น้องไทยให้เข้ามาอยู่ในครอบครัวเดียวกัน

ในการประพันธ์ละครของหลวงวิจิตรวาทการแต่ละเรื่อง นั้น หลวงวิจิตรวาทการได้เคยแสดงปาฐกถาไว้ว่า “ไม่มีทางที่จะแต่งให้สมบูรณ์ได้ตั้งแต่แรก การที่จะแต่งบทละคร แล้วส่งไปให้ใครแสดงเองนั้น ไม่มีทางที่จะทำได้ดีได้ บทละครนั้น บทที่แต่งจากต่างประเทศ (แต่งละครรุ่น อานุกาฬสมัยเป็นชุตสวิต) กับบทที่แสดงอยู่ เกือบจะเป็นคนละเล่ม เพราะเวลาซ้อม ก็ต้องแก้เรื่อยไป ถ้าไม่ทำอย่างนี้ ก็อย่าหวังเลยว่าจะได้ละครที่ดี ความคิดที่ดีๆ จะเกิดขึ้นในเวลาซ้อม ต้องซ้อมกันไป แก้กันไป”¹⁶ จนเป็นที่ทราบกันในหมู่นักดูละครว่า ถ้าจะดูละครหลวงวิจิตร ต้องดู 2 ครั้ง คือในรอบแรกๆ และดูอีกครั้งเมื่อใกล้จะเลิกการแสดง เพราะแม้เมื่อแสดงไปแล้ว ก็ยังมีการแก้บทกันอยู่เสมอ

¹⁶หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ : บทกวีสรรว่าด้วยชีวิตประวัติและผลงาน, หน้า 18.

หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งบทละครปลูกใจรักชาติ ในระหว่างเป็นอธิบดีกรมศิลปากร 10 เรื่อง แต่ละเรื่องได้ประสบความสำเร็จในการครองใจผู้ชม เมื่อใดที่มีการแสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการ ก็จะมีผู้ชมอย่างหนาแน่นในทุกเรื่อง บางเรื่องเช่นเลือดสุพรรณ ผู้ชมถึงกับฟังประตูเข้าไปนั่งดู เพราะบัตรเข้าชมจำหน่ายหมด ทางโรงละครต้องขอร้องให้ตำรวจมาช่วยควบคุมความเรียบร้อย ละครหลวงวิจิตรฯ จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของละครในรูปแบบใหม่ ซึ่งผู้ชมละครต่างก็ตื่นตาตื่นใจที่ได้สัมผัสหลังจากที่ได้ดูละครแบบเดิมมาเป็นเวลานาน

ละครทั้ง 14 เรื่องซึ่งแต่งขึ้นในยุคที่เรียกว่า “ยุคศิลปากร” คือระหว่างปี 2477-2483 และยุคฟื้นฟูวัฒนธรรม ระหว่างปี พ.ศ.2491-2500 นั้น เป็นละครแนวปลูกใจรักชาติทั้งสิ้น ดังจะได้อธิบายเรื่องราวในละครแต่ละเรื่องดังต่อไปนี้

1. เรื่องเลือดสุพรรณ

เมืองสุพรรณตกอยู่ในอำนาจพม่า และชาวสุพรรณทั้งหญิง - ชาย ถูกพม่าเขี่ยนตี และทารุณอย่างหนัก หนึ่งในนั้นมีสตรีชาวสุพรรณชื่อ “ ดวงจันทร์ ” ถูกจับมาด้วยกับพ่อแม่ของตน ซึ่งชรามากแล้ว พ่อแม่ของดวงจันทร์ ถูกใช้งานจนหมดแรงล้มลง แต่กลับถูกพม่าเขี่ยนตี เมื่อดวงจันทร์นำน้ำมาให้พ่อแม่ดื่ม แต่กลับถูกมั่งระโทเอาน้ำไปเทล้างเท้า พ่อของดวงจันทร์จึงต้องล้มลงไปสูบน้ำที่พม่าล้างเท้า นั้นมาดื่มแก้กระหาย มั่งระโทมาเห็นเข้าโกรธทหารที่ทารุณคนไทย จึงใช้ดาบไล่ฟันทหารพม่า พวกพม่าก็เชื่อฟัง ยกเว้นมั่งระโทที่ถือตนเป็นนายกอง มั่งระโทหันไปมองดวงจันทร์ แล้วพูดว่า นางคนนี้อาสร้อยมา แต่ดวงจันทร์บอกว่า ถอดไปให้หมดแล้ว มั่งระโทบีบคอดวงจันทร์เพื่อจะให้กายสร้อยออกมา มั่งระโทกระชากแขนมั่งระโทแล้วผลักให้ล้มไป มั่งระโทกับมั่งระโทต่อสู้กัน มั่งระโทฟันถูกมั่งระโทที่หน้า แล้วมั่งระโทก็หนีไป มั่งระโทเข้าไปปลอบดวงจันทร์ แล้วบอกให้ดวงจันทร์บอกกับคนไทยว่า ต่อไปนี้จะไม่ลำบากอีกต่อไปแล้ว ในกลางดึกดวงจันทร์นั่งนวดพ่อ และแม่ ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ มั่งระโทเดินเข้ามาหาพร้อมห่อผ้าห่อใหญ่ ภายในนั้นมีผ้า ยา และของรับประทาน ครั้งแรกดวงจันทร์แสดงอาการรังเกียจ แต่เมื่อเห็นมั่งระโทปฏิบัติต่อพ่อแม่ของตนดีก็ใจอ่อน แล้วดวงจันทร์ก็ร้องขอให้มั่งระโทปล่อยคนไทย ครั้งแรกมั่งระโทไม่ยอมเพราะกลัวว่าตนเองจะถูกจับโทษแรง แต่เมื่อดวงจันทร์อ่อนน้อมก็ยอมปล่อยหมด ดวงจันทร์ก็กลับมาหามั่งระโทอีกครั้ง เพราะรู้ว่ามั่งระโทรักตนจริง แต่มั่งระโทกลัวดวงจันทร์จะถูกลงโทษ จึงให้

ดวงจันทร์หนีไป แต่ดวงจันทร์ก็แอบคอยดูอยู่ใกล้ ๆ มังระโธมาฟ้องเรื่องที่มังรายปล่อยคนไทยให้หนีไป แต่มังมหาสุรนาถฟังเรื่องราวทั้งหมดแล้วก็ตัดสินใจให้ประหารชีวิตทั้งมังระโธ และมังราย ดวงจันทร์ได้เข้ามาขอชีวิตมังรายไว้ แต่มังมหาสุรนาถไม่ยอม เพราะว่าตนได้เฝ้าจากไปแล้ว ทหารพม่าได้ยกกองทัพไปฆ่าคนไทยตายหมด เมื่อดวงจันทร์เห็นคนไทยตายหมดจึงได้รวมกำลังต่อสู้ออกรบกับทหารพม่า และเสียชีวิตในที่สุด

หลวงวิจิตรวาทการ ได้นำประวัติศาสตร์ช่วงที่พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อพม่าได้รับชัยชนะ และทำการทารุณโหดร้ายกับคนไทย เพื่อก่อขวัญและกำลังใจให้เกิดความสามัคคีภายในบ้านเมือง หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ตัวละครสำคัญของเรื่อง คือ ดวงจันทร์ ผู้หญิงไทยชาวบ้านธรรมดาๆ แต่มีจิตใจเข้มแข็ง กล้าหาญ ดวงจันทร์ชักชวนคนไทยให้ต่อสู้กับพม่า ทั้งๆที่ไม่มีอาวุธ สิ่งที่ได้รับจากละครเรื่องนี้ก็ประการคือ ต้องการให้ชาวไทยซึ่งเคยเป็นศัตรูกับพม่ามีความรู้สึกที่ดี โดยสร้างพระเอกคือ มังราย ซึ่งเป็นทหารพม่าที่มีจิตใจโอบอ้อมอารี มีเมตตาธรรม ชี้ให้เห็นว่าคนดีของพม่าก็มี ปะปนกับเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา

2. เรื่องราชมनु

ในขณะที่ชาวบ้านชายแดนไทยทางภาคอีสานกำลังสนุกสนานกัน หลังจากว่างงานได้มีทหารเขมรเข้ามากวาดต้อนพวกชาวบ้าน นำโดยพระยามโนโมตรี ซึ่งเป็นคำสั่งของพระยาละแวกเจ้าเมืองเขมร แต่คนไทยไม่ยอมจึงคิดจะต่อสู้ มีคนไทยคนหนึ่งชื่อนายแสนได้ห้ามไว้ เพราะว่าถ้าสู้ไปก็ตายเปล่า เราไม่มีอาวุธ คนไทยจึงยอมโดนจับตัวไปแต่โดยดี นายแสนและชาวบ้านอื่น ๆ ได้เข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในเขมรเป็นเวลานาน แต่นายแสนโชคดีได้อยู่บ้านท่านเจ้าเมืองบริบูรณ และท่านเจ้าเมืองก็ไม่ได้คิดว่านายแสนเป็นเชลย กลับรักเหมือนลูกของตน นายแสนรักกับเพ็ญแจลูกสาวของท่านเจ้าเมืองบริบูรณ โดยไม่มีใครรู้พร้อมกันนั้นนายแสนก็คิดถึงเมืองไทยอยากกลับมาจับใช้บ้านเมือง ในขณะที่เมืองไทยซึ่งมีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำลังกอบกู้เอกราชอยู่ นายแสนคิดหนีในระหว่างที่พระยามโนโมตรีมาบ้านท่านเจ้าเมืองบริบูรณ ชาวบ้านบริบูรณเกลียดชังพระยามโนโมตรีมาก ต้องการฆ่าเสียแต่เพ็ญแจขอร้องให้นายแสนช่วยพระยามโนโมตรีก่อน นายแสนและเพื่อนยอมตกลง

เพ็ญแจสัญญาว่าจะรักนายแสนตลอดไป และจะไม่มีใจให้ใครอีกนายแสนกลับเมืองไทย และได้จับบ้านเมืองโดยเป็นทหารเอกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและได้สถาปนาชื่อเป็น “พระราชมनु”

วันหนึ่งพระนเรศวรมีคำสั่งให้โจมตีเขมร พระราชมนูขอแก้ตัวใหม่จากการพ่ายแพ้ครั้งที่แล้ว พระนเรศวรยอมตกลงโดยให้พระราชมนูเป็นทัพหน้า พระราชมนูได้ยกทัพมาล้อมเขมรไว้หมดแล้ว และได้จับตัวพระยามโนมไตรไป พระยามโนมไตรฟังรู้ทีหลังว่าเพ็ญแขมิครูกอยู่แล้ว คือ พระราชมนู จึงตัดสินใจยอมหลักทางให้ เพราะยังไม่ได้ล่วงเกินเพ็ญแขเลย พระราชมนูดีใจแต่ยอมเป็นได้แค่พี่ชายของเพ็ญแขและให้พระยามโนมไตรไปดูแลเพ็ญแข ทั้งสองจึงได้ตกลงยอมรับเป็นญาติกัน

ในการศึกครั้งนี้ไม่มีผู้ใดได้รับโทษ นอกจากพระยาละแวก ไทยกับเขมรไม่มีการรบกันอีก เพราะกลายเป็นมิตรกัน

หลวงวิจิตรวาทการ ได้วางโครงเรื่องโดยการนำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาเสริมแต่ง และสร้างบทบาทของตัวละครเพิ่มขึ้น พระเอกคือ พระราชมนูกับนางเอกเพ็ญแขต่างเกิดความขัดแย้งระหว่างความรัก กับความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง ในที่สุดคนทั้งสองต้องจากกัน เพราะยึดมั่นในความรักชาติของตน จุดประสงค์อีกประการหนึ่งคือ สร้างความเชื่อมั่นว่าไทยกับเขมรเป็นพี่น้องกัน มีเชื้อชาติและวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งมีปรากฏอยู่ในคำพูดปลุกใจของพระเอก ในตอนท้ายเรื่องเพียงไม่กี่ประโยค

3. เรื่องพระเจ้ากรุงธน

ณ กรุงศรีอยุธยา พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ขุนอภัยนำข่าวมาบอก พระเจ้าตากมีพระบรมราชโองการ ท่านเจ้าคุณผู้ใหญ่ได้นำพระบรมราชโองการจากในวังมาห้ามยิงปืนใหญ่โดยเด็ดขาด เพราะนางข้าหลวงจะตกใจหากจะมีการยิงต้องไปบอกในวังก่อนเพื่อจะได้มีการเตรียมเอาสลัดอุดหู หากไม่ทำตามจะได้รับโทษอย่างหนัก พระเจ้าตากเรียกประชุมทหารทั้งหมด และได้วางแผนตีฝ่าทัพพม่าออกไปเพื่อจะกลับมากอบกู้เอกราชใหม่ ในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็แตก พระเจ้าตากได้รวบรวมและช่วยเหลือคนไทยที่ตกเป็นเชลยโดยได้ไปตั้งค่ายอยู่ที่ปากอ่าว พระเจ้าตากนำทัพไปตีพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นและสามารถกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ และปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้ากรุงธน ปกครองกรุงธนบุรี ในระหว่างที่ทรงครองราชย์นั้น พระองค์มีพระชายา พระสนมและหม่อมมากมาย แต่ก็ไม่สนพระทัยในเรื่องความรัก อะแซห่วนก็ักได้ทำนายว่าพระยาจักรีจะได้เป็นกษัตริย์องค์ต่อไป ขณะนั้นเองพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดประชวรหนัก พระเจ้ากรุงธนได้ปล่อยวางหมดทุกสิ่งภายในพระนคร และได้เกิดการจลาจลขึ้นโดยพระยาสรรคค์เป็นผู้นำ บรรดาทหารพยายามต่อสู้แต่พระเจ้ากรุงธนสั่งห้ามต่อสู้โดยเด็ดขาด และ

ได้ให้พระสนมเล็กไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ทหารของพระเจ้ากรุงธนเข้าต่อสู้กับพระยาสุรศักดิ์และ
ก็พ่ายแพ้ สุดท้ายเหลือเพียงพระเจ้ากรุงธนและได้ถูกนำตัวไปถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดยุคกรุงธนบุรี แต่
ความคิดของพระเจ้ากรุงธนยังคงอยู่ในจิตใจของชาวไทยและชาวจีนตลอดไป

ละครเรื่องนี้เริ่มเรื่องจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติไทยกับพม่า พระเจ้าตากจึงออกรบ
ปราบปรามพม่า มาเจอปัญหาคือมีพระบรมราชโองการห้ามยิงปืนใหญ่ ทำให้พระเจ้าตากต้องฝ่าวงล้อม
ของพม่าออกไปรวมพลที่จันทบุรี วิจารณ์อันยิ่งใหญ่คือ การตีค่ายโพธิ์สามต้น จนได้รับการสถาปนา
จากนั้นเกิดความขัดแย้งในระบอบการปกครองของพระเจ้ากรุงธนทำให้มีสติเฟื่องเฟื่อง ตั้งประหารชีวิตผู้ที่ตั้งตัว
เป็นใหญ่ ทำให้เกิดการจลาจลในเมือง จนถึงวาระสุดท้ายของพระองค์

4. เรื่องศึกกลาง

ณ บ้านขุนพิมล มีงานทำบุญวันเกิดของขุนพิมล ชาวเมืองต่างมาอวยพรรวมทั้งคุณหญิงจันทร์
และคุณหญิงมุกด์ ซึ่งมาอวยพรแทนเจ้าเมืองกลางซึ่งกำลังป่วย ชาวบ้านต่างร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุก
สนาน จึงทำให้ขุนพิมลคิดถึงน้อม และเนื้อที่เป็นหลานเสียมิได้ ทั้งสองคนเป็นเด็กกำพร้าพ่อแม่ และมี
นิสัยขยันขันแข็งทำงาน จึงทำให้คนที่พบเห็นเอ็นดูและรักใคร่ จะมีก็แต่นางสุใจซึ่งเป็นเมียของขุน
พิมลที่ไม่ค่อยชอบเนื่องเพราะสุดจิตต์ที่เป็นลูกชายแอบไปชอบพอ จึงขับไล่ออกจากบ้าน วันนี้เป็นวัน
เกิดของขุนพิมล ทั้งสองจึงมากราบอวยพร จึงได้เจอกับคุณหญิงจันทร์และคุณหญิงมุกด์ ทั้งสองรัก
และเอ็นดูน้อมและเนื่องเหมือนลูกหลาน จึงชักชวนให้ไปอยู่ด้วยแต่ทั้งสองปฏิเสธ เพราะไม่ต้องการ
อาศัยใครอีก

ศึกระหว่างไทยกับพม่าได้เริ่มขึ้นอีกครั้ง ณ เมืองกลาง ซึ่งในตอนนี้นำเมืองได้เสียชีวิตลงจึง
เป็นหน้าที่ของคุณหญิงจันทร์และคุณหญิงมุกด์ ขวนกันเกณฑ์ชาวบ้านมาสู้รบในศึกครั้งนี้ น้อมและ
เนื่องถูกเลือกให้เป็นนายกองของฝ่ายชายและหญิง ฝ่ายสุดจิตต์ต้องการไปรบด้วยจึงไปสมัครแต่ถูก
เลือกไปอยู่ฝ่ายเสบียง การสู้รบระหว่างไทยกับพม่าเริ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนค่ำวันหนึ่งหลังจากการรบกับ
พม่าเสร็จ น้อมเข้ามาคุยกับเนื่องถึงกลางซึ่งขณะนี้ไม่ค่อยดีของตน จึงทำให้เนื่องเป็นห่วงพี่ชาย จึงปลอบ
ใจและให้กลับไปพักผ่อนก่อน เพราะพรุ่งนี้ต้องตีข้าศึกให้แตก ท้าพไทยยกไปตีพม่าในวันรุ่งขึ้น เป็น
เหตุให้น้อมถูกปืนใหญ่ ในขณะที่เข้าไปช่วยเนื่องที่โดนแสงระเบิด ทำให้น้อมเสียชีวิตและเนื่องเองก็
ดาบอด และไม่รู้ว่ามีพี่ชายเสียชีวิต คุณหญิงจันทร์เห็นว่าพม่าถอยทัพไปแล้วจึงยกทัพกลับเมือง ในการ

รบครั้งนี้เรื่องรู้ไปถึงพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานฐานันดรคุณหญิงจันท์เป็น “ท้าวเทพสตรี” และคุณหญิงมุกด์เป็น “ท้าวศรีสุนทร” ในการรบทำให้สูญเสียน้อมหัวหน้านายกอง และเนื่องที่ตามอด จึงทำให้คุณหญิงจันท์และคุณหญิงมุกด์รับเลี้ยงคุณเนื่องเป็นบุตรบุญธรรม ในด้านกองทัพพม่าที่ถอยกลับไปก็ไคเชลยคนไทยไปด้วย หนึ่งในจำนวนนั้นมีสุดจิตอยู่ด้วย จึงปลุกระดมชาวบ้านที่อยู่บนเรือให้สู้กับพม่าจนเรืออัปปาง สุดจิตรอดกลับมาจึงไปหาเนื่องและขอเนื่องแต่งงาน คุณหญิงจันท์และคุณหญิงมุกด์เห็นทั้งคู่รักกันอยู่แล้วจึงยกเนื่องให้ สุดจิตตอนที่เป็นเชลยจึงได้รู้จักวิธีการสร้างเรือเพื่อป้องกัน เมื่อพม่ายกทัพกลับมาอีกครั้ง ทุกคนในเมืองถลางจึงมีความสุขกันถ้วนหน้า

หลวงวิจิตรวาทการ สร้างให้มีแก่นเรื่องแสดงความรักชาติ ซึ่งให้เห็นถึงความสามัคคีที่ชาวไทยร่วมแรงร่วมใจป้องกันเมืองถลางจากการรุกรานของพม่า ประมาณปี พ.ศ. 2328 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) โครงเรื่องก็นำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาเสริมแต่งปรุงเรื่องให้มีสีสัน มีบทรัก บทโศก ทำให้ตัวละครไม่ห่างไกลจากชีวิตของมนุษย์ทั่วไป

5. เรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

นครแสนหวี เป็นเมืองที่มีชายแดนติดต่อกับนครเขมรรัฐ ทั้ง 2 เมือง มีเรื่องวิวาท บาดหมางกันเสมอ เจ้าฟ้าเขมรรัฐผู้ครองนครเขมรรัฐคิดจะเจริญสัมพันธไมตรี จึงส่งพระโอรสและพระธิดา คือเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ ไปนครแสนหวี เจ้าฟ้าแสนหวีมีความยินดีจึงจัดงานต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ ในงานนี้พระธิดาทั้ง 2 เจ้าหญิงแสนหวี และเจ้าหญิงเล็กแสนหวี ช่วยกันจัดงานรับรอง เมื่อเวลาผ่านไปเจ้าชายเขมรรัฐ และเจ้าหญิงแสนหวี เกิดรักใคร่ชอบพอกัน โดยที่ทั้ง 2 ต่างมีคู่หมั้นอยู่แล้ว ทำให้ทั้ง 2 เมืองกลับมาเป็นศัตรูกันใหม่

เรื่องนี้มีแก่นเรื่อง แสดงให้เห็นถึงความรักชาติ และความสำนึกในหน้าที่ที่มีต่อชาติบ้านเมือง มีอุปมาอุปไมยมากกว่าความรักระหว่างชายหญิง หลวงวิจิตรวาทการ ได้สร้างตัวละคร 2 ตัว ให้เกิดความขัดแย้งต่างคนต่างทำหน้าที่เพื่อบ้านเมืองของตน จนในที่สุดทั้งสองต้องจากกันด้วยความตาย เพื่อหน้าที่ในบ้านเมืองของตน

6. เรื่องมหาเทวี

นครเชียงใหม่ มีเจ้าครองนครคือ พระเกษเกล้า มีพระราชบุตรและพระราชธิดา 2 พระองค์ คือ เจ้าทรายคำ และเจ้าจระประกา ต่อมาเจ้าทรายคำผู้เป็นโอรสก่อการกบฏเนรเทศพ่อและน้องสาว ออกจากเมืองไปอยู่ป่า ในขณะที่อาศัยอยู่ในป่าพระเกษเกล้าเกิดประชวรหนักและมีสติฟั่นเฟือน ขณะที่ เจ้าทรายคำครองเมืองเชียงใหม่มีแต่ปัญหาการทุจริตต่าง ๆ บ้านเมืองไม่มีความสุข พวกขุนนาง จึงบังคับให้สละราชสมบัติและเนรเทศออกจากเมืองไป บรรดาเหล่าขุนนางทั้งหลายได้ปรึกษารื้อ กันออกตามหาพระเมืองเกษเกล้าและเจ้าจระประกา เพื่อกลับมาครองราชสมบัติอีกครั้ง

ทางด้านกรุงศรีอยุธยา พระยาพิชัยโลกได้มีรับสั่งให้มาตีบราชการทางเหนือได้มาพบกับเจ้า จระประกา และได้พูดคุยกันถามถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่และเจ้าจระประกา พระยาพิชัยโลกได้เห็นกริยา ทำทางของพวกขุนนาง ทำให้ทราบว่าคู่สนทนาคือเจ้าจระประกานั่นเอง

เจ้าจระประกาทรงเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระยาพิชัยโลกฟัง พระยาพิชัยโลกเห็นด้วยกับพวกขุน นางที่จะให้พระเกษเกล้าและเจ้าจระประกาครองราชสมบัติอีกครั้ง และจะกลับไปปรึกษาทางกรุงศรี อยุธยาให้ช่วยในการกอบกู้บ้านเมือง ขณะที่เจ้าจระประกาเสด็จกลับครองราชสมบัติอีกครั้ง ได้มีนาย ทหารฝีมือดีชื่อแสนดาวคิดทรยศจะครองเมืองเชียงใหม่ โดยร่วมมือกับพม่าขายชาติไทยคิดลอบปลง พระชนม์พระเมืองเกษเกล้า โดยสั่งให้ขุนนางคนหนึ่งลงมือ แต่ขุนนางผู้นี้ทำไม่ได้ที่จะลอบปลงพระ ชนม์พ่อเมืองตนเองที่ทรงประชวรอย่างหนัก และยังมีสติฟั่นเฟือนอีกด้วย ทำให้แสนดาวโกรธมากเลย ประหารขุนนางเสีย และร่วมมือกับขุนนางอื่นอีก 3 - 4 คน ที่เป็นพวกกับตน ทางด้านพระยา พิชัยโลกได้เดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา ทรงสัญญาว่าจะกลับมาพร้อมกับความช่วยเหลือ ขณะนั้นเอง แสนดาวได้ส่งทหารคนสนิทลอบปลงพระชนม์พระเมืองเกษเกล้า เจ้าจระประกาทรงเสียพระทัยมากที่ ช่วยพระบิดาไว้ไม่ทัน แสนดาวคุมตัวเจ้าจระประกาและมีข้อเสนอ 2 ข้อคือ ให้เป็นมเหสีของตนหรือ จะไปอยู่ป่า เจ้าจระประกาทรงเลือกข้อสอง แสนดาวกำเริบได้ใจใหญ่ตั้งตนเป็นกษัตริย์ครองเมือง เชียงใหม่

เมื่อพระยาพิชัยโลกได้เสด็จมาถึงกรุงศรีอยุธยา ก็ทรงเข้าเฝ้าสมเด็จพระชัยราชาธิราช และเล่า เรื่องทั้งหมดให้ฟัง พระชัยราชาทรงถามความคิดของพระอนุชา พระอนุชาก็ทรงเห็นด้วยให้กรีธาทัพ ไปช่วยเชียงใหม่ทันทีเพื่อความดับทุกข์เข็ญ

หลังจากที่ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว บรรดาญาติก็เสด็จมาเมืองเชียงใหม่ เพื่อช่วยเหลือ เจ้าจระประกา เจ้าจระประกาทรงดีพระทัยมาก ที่พระญาติอินดีที่จะช่วยเพราะมีกำลังเพียงพอ เจ้าจระ ประกาได้ฟังดังนั้นก็ทรงเสนอความคิดที่จะรวมเมืองเชียงใหม่เข้ากับกรุงศรีอยุธยา ให้เป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกัน บรรดาพระญาติก็ทรงพอพระทัยในความคิดของเจ้าจระประกาศ เพราะไทยจะได้เป็นชาติใหญ่ หลวงสมเกียรติยศของไทย

เจ้าจระประกาศตกลงที่จะกลับเข้าครองเมืองเชียงใหม่อีกครั้งตามความคิดของบรรดาพระญาติ เพื่อจะได้กำจัดแสนดาวขุนนางที่คิดกำเริบครองบัลลังก์ แสนดาวรู้เรื่องหมดทุกอย่างว่าเวลานี้เจ้าเมืองกรุงศรีอยุธยา กำลังจะรุมทำร้าย จึงหันหน้าไปพึ่งพม่า และคิดจะสวามิภักดิ์ต่อพม่าตลอดชีวิต แต่ก็มีขุนนางบางคนขัดแย้งไม่ยอมร่วมมือกับแสนดาว แสนดาวคิดจะกำจัดเสียแต่ก็ไม่สำเร็จ เพราะเจ้าจระประกาศได้นำทหารเข้ามาจับตัวแสนดาวไว้ได้ทัน และประหารชีวิตเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่บุคคลอื่น

เสร็จสิ้นศัตรูหมดแล้ว เจ้าจระประกาศทรงรวมเชียงใหม่เข้ากับกรุงศรีอยุธยา ด้วยความยินดีของพระญาติ มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ 4 คนที่ไม่ยอม เจ้าจระประกาศจึงปลดออกจากราชการทั้งหมด เพราะขุนนางเหล่านี้คิดจะปลงพระชนม์เจ้าจระประกาศ พอตีพระยาพิชัยโลกมาช่วยทัน เจ้าจระประกาศทรงตีพระทัยและทรงเชิญพระชัยราชาธิราชเสด็จเข้าเมืองประทับบนราชบัลลังก์ และทรงยกย่องเจ้าจระประกาศเป็นพระมเหสี วีรสตรีผู้กล้าทำคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงแก่ชาติ และขอให้ชาติไทยรุ่งเรืองลอยเด่นอยู่ชั่วกาลปาวสาน

หลวงวิจิตรวาทการ มีความคิดว่าชาติไทยเคยเป็นชาติใหญ่มาแต่โบราณ แต่มาแตกแยกกันมาเป็นเมืองเล็กเมืองน้อยถ้ามีการรวมชาติไทยได้ก็จะกลับมาเป็นชาติที่มีอำนาจ แก่นของเรื่องนี้จะปรากฏแนวคิดในการรวมชนชาติไทยเข้าด้วยกัน เพื่อความเป็นปึกแผ่น แสดงให้เห็นว่าชาวเชียงใหม่เป็นเชื้อชาติไทย ต้องรวมกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นชนชาติไทยด้วยกัน นอกจากนี้พระมหาเทวียังพยายามที่จะรวบรวม เชียงราย เชียงแสน ลำปาง เข้ากับกรุงศรีอยุธยา เพื่อรวมไทยเป็นปึกแผ่น

7. เรื่องเบญจเพศ

พระเจ้าหงสาวดีเจ้าครองนครหงสาวดี มีพระธิดาทรงพระนามว่า ยูพดี เจ้าหญิงยูพดีทรงมีชื่อในทางรักราษฏรพลเมือง ไม่ถือพระองค์ทำพระองค์เสมอกับราษฎร แต่ในฐานะของพระองค์เป็นถึงพระธิดาพระมหากษัตริย์ย่อมต้องห้ามตามประเพณี ไม่ให้ทรงทำเช่นนั้นบ่อยนัก

วันตรุษหรือวันพิเศษของเจ้าหญิงซึ่งตรงกับวันเกิดของพระองค์ ซึ่งมีพระชันษาครบเบญจเพศ ซึ่งเป็นวันที่มีเรื่องราวต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้นถ้าเป็นคนไทยสมัยโบราณถือกันว่าเป็นช่วงของดวง ถ้าใครดวงดีทำอะไรก็ประสบความสำเร็จเจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้าในงานต่าง ๆ ถ้าใครดวงไม่ดีก็จะเกิดอุบัติเหตุเภทภัยหรือถึงกับเลือดตกยางออก ดังนั้นคนที่อยู่ในวัยเบญจเพศจึงต้องระมัดระวังตัวเอง คัง

เช่นเจ้าหญิงยุพดี ที่ชะตาต้องมาพบกับสมิงทองที่เข้ามาร่วมถวายพระพรในงานวันตรุษ ซึ่งสมิงทองปลอมตัวมาปะปนกับชาวบ้านและถูกทหารจับได้ว่าเป็นโจร เจ้าหญิงจึงได้ช่วยไว้และพுகุญถึงที่มาของสมิงทอง ทำให้เจ้าหญิงยุพดีต้องการที่จะไปเห็นที่อยู่อาศัยของสมิงทอง จึงปลอมตัวเป็นชายเพื่อจะไปกับสมิงทอง เมื่อเจ้าหญิงหายตัวไปโหรได้ทำนายดวงของเจ้าหญิงว่าไม่ทรงมีภัยอันตรายใด ๆ และเป็นยามมหาลาภของเจ้าหญิง ทรงให้พระเจ้าหงสาวดีวางพระทัยเจ้าหญิงเสด็จไปกับสมิงทองถึงถ้ำก็ทรงพอพระทัยในธรรมชาติจึงทรงเข้าไปในถ้ำและถูกจับได้ว่าปลอมตัวมาเป็นชาย พวกโจรรู้คิดว่าจะฆ่าแต่เจ้าหญิงได้ขอชีวิตไว้ และชวนเข้าในวังเพื่อไปเป็นทหารหรือประกอบอาชีพสุจริต โดยเอาตัวพระองค์เป็นประกันว่าจะไม่มีใครทำร้าย ทั้งหมดจึงออกจากถ้ำมาอยู่วังและได้แต่งตั้งเป็นทหารคนสนิทของเจ้าหญิง โดยมีข้อแลกเปลี่ยนระหว่างพระเจ้าหงสาวดีกับเจ้าหญิงที่จะไม่เอาผิดกับพวกสมิงทอง โดยที่เจ้าหญิงจะต้องแต่งงานกับเจ้าชายคู่นั้น พระเจ้าหงสาวดีให้โหรทำนายดวงของทั้งคู่ว่าเจ้าหญิงจะไม่มีความสุขเป็นดั่งเช่นนั้น เมื่อแต่งงานแล้วเจ้าชายก็ใช้อำนาจและหาเรื่องกับพวกสมิงทอง โดยทำ ความลำบากใจให้แก่พระเจ้าหงสาวดีเป็นอย่างมาก เจ้าหญิงจึงทำการเสียดละอันยิ่งใหญ่ คือ ให้พวกสมิงทองกลับไปอยู่ที่เดิม โดยขนข้าวของเงินทองไปสร้างเมืองใหม่ และทรงให้สร้างเจดีย์แทนพระองค์ และเมื่อพระองค์ตายให้มารับกระดูกไปบรรจุไว้ที่เจดีย์ เมื่อพวกสมิงทองเดินทางออกไป เจ้าหญิงก็เชือดพระศอพระองค์ พวกที่ดักข่มคูพระองค์อยู่ จึงนำข่าวมาบอกสมิงทอง สมิงทองเสียใจเป็นอย่างมากจึงชวนกันไปสร้างเจดีย์ตามที่เจ้าหญิงสั่งต่อมาจึงตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “ นครยุพดี ” และเจดีย์ยุพดี ซึ่งคอยรับดวงวิญญาณของเจ้าหญิง

บทละครเรื่องนี้ หลวงวิจิตรวาทการ ได้สร้างนางเอก เจ้าหญิงยุพดี ให้มีหน้าที่เสียดละ เพื่อความเจริญของชาติเป็นหน้าที่ที่สำคัญ เสมือนตัวแทนของผู้ที่ควรสำนึกในหน้าที่ที่มีต่อประเทศชาติแม้ตัวเจ้าหญิงจะเป็นผู้หญิงที่เสียดละได้แม้กระทั่งร่างกาย ต้องยอมแต่งงานกับคนที่ไม่มีใครรักเพื่อประเทศและความสงบสุขของบ้านเมือง นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังแทรกข้อคิดให้ชายไทยควรเป็นทหารเป็นกำลังของชาติ ดังเช่นคำพูดของ เจ้าหญิงยุพดีที่เกลี้ยกล่อมให้พวกโจรกลับตัวเป็นคนดี

8. เรื่องน่านเจ้า

เจ้าฟ้าน่านเจ้า ครองเมื่อน่านเจ้า มีโอรส 2 องค์ คือเจ้าชายองค์ใหญ่และเจ้าชายองค์เล็ก วันหนึ่งเจ้าชายองค์ใหญ่ได้เสด็จประพาสป่าเพื่อล่าสัตว์ เจ้าชายก็ประสบอุบัติเหตุตกลงไปในเหว มีครอบครัวหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในป่ามีลูกสาวชื่อ กิ่งแก้ว ผู้เป็นพ่อจะออกไปล่าสัตว์ทุกวัน และได้ไปพบกับเจ้าชายจึงช่วยเหลือและพาเจ้าชายกลับบ้านของตน โดยให้กิ่งแก้วและแม่ของกิ่งแก้วทำแผลให้เจ้าชาย เมื่อเจ้า

ฟ่าน่านเจ้าทราบเรื่องของเจ้าชายองค์ใหญ่ก็ให้เสนาบดีออกค้นหาเจ้าชาย แต่เจ้าชายองค์ใหญ่หลบซ่อน ไม่ยอมกลับเข้าวังเนื่องจากทรงหลงรักกิงแก้ว เมื่อเจ้าชายมาอยู่ที่บ้านของกิงแก้ว ชาวบ้านแถวนั้นก็มีการรับขวัญเจ้าชายเพราะเป็นประเพณีของหมู่บ้านนั้นข่าวการหลบซ่อนองค์ของเจ้าชายรู้ถึงเจ้าฟ่าน่าน เจ้าฟ่าน่านทรงไต่ถามเสนาบดีถึงสาเหตุที่เจ้าชายไม่ยอมกลับเข้าวังเมื่อรู้ความจริงว่าเจ้าชายหลงรักกิงแก้ว ขณะนั้นท่านหลวงจีนกิงเซียนที่ชุดดำมาจากเมืองจิน ได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ่าน่าน ท่านหลวงจีนแสดงความยินดีที่เจ้าฟ่าน่านเจ้าหาเจ้าชายองค์ใหญ่พบ และจะทำขวัญเจ้าชายโดยจะขอลูกสาวเจ้ากรุงจินมาให้ คือ พระนางหังฝ่า เจ้าฟ่าน่านเจ้าทรงรู้ถึงนิสัยของเจ้าชายองค์ใหญ่ดีว่าดีจริง จึงยอมให้เจ้าชายอยู่บ้าน กิงแก้วก่อน จนกว่าพระนางหังฝ่าจะมาถึงจึงจะจัดอภิเษกกับพระนางหังฝ่า เจ้าชายอยู่บ้านกิงแก้ว ถึง 2 เดือนครึ่งจึงเข้าวัง โดยให้สัญญาแก่นางกิงแก้วว่าจะกลับมารับกิงแก้วเข้าไปอยู่ในวังด้วย

เมื่อเจ้าชายกลับเข้าวังและพระนางหังฝ่ามาถึงเมืองน่านเจ้า เจ้าชายไม่พอใจเป็นอย่างมากและไม่ยอมอภิเษกด้วย โดยบอกกับเจ้าฟ่าน่านเจ้าว่า ถ้ายอมให้ลูกสาวเจ้ากรุงจินเข้ามาเป็นแม่เจ้าอยู่หัวของน่านเจ้า วันข้างหน้าแคว้นของน่านเจ้าจะกลายเป็นของจิน แต่เจ้าฟ่าน่านเจ้ากลับไม่คิดอย่างนั้น

เมื่อพระนางหังฝ่ามาถึงเมืองน่านเจ้าก็พาพวกทหารและคนใช้มาด้วยทำให้คนไทยเริ่มแต่งตัวแบบคนจิน และคิดว่าชุดของจินดีกว่า ไม่รักชาติไทยและยกย่องชาติจิน กิงแก้วรวมทั้งกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งไม่พอใจ พ่อ แม่และกิงแก้ว คิดที่จะไปหาที่อยู่ของชนชาติไทยใหม่ โดยเดินทางไปสู่แหล่งทอง ได้ชักชวนคนในหมู่บ้านที่สมัครใจไป โดยมีเจ้าชายองค์ใหญ่หนีตามไปด้วย ซึ่งเดินทางไปพร้อมกับกิงแก้ว ระหว่างทางได้ชักชวนคนในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ผ่านไปด้วยกัน ในการเดินทางครั้งนี้เองกิงแก้วได้ล้มป่วย และตายในที่สุดท่ามกลางความเสียใจของทุกคน

หลวงวิจิตรวาทการ ใช้ความคิดเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของชาวไทย เป็นสิ่งสำคัญในเรื่องนี้ให้ประชาชนเชื่อว่า ชนชาติไทยเคยอยู่ในดินแดนจินมาด้วย แต่ถูกรุกรานต้องอพยพมาทางใต้ จนมาถึงน่านเจ้าและอพยพต่อไปเรื่อย ๆ แบ่งออกเป็น 2 สาย สายทางซ้ายเป็นญวน แต่ถูกจับกลับชาติไป ส่วนที่มาทางขวาจากน่านเจ้าก็ไปตั้งอาณาจักร... อพยพไปถึงถิ่นที่เรียกว่าแหลมทอง

หลวงวิจิตรวาทการ ต้องการให้ประชาชนมีความภาคภูมิใจ และสำนึกถึงการต่อสู้ของบรรพบุรุษในความยากลำบากอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในแหลมทอง

9. เรื่องอนุสาวรีย์ไทย

ครอบครัวหนึ่ง บิดาประกอบอาชีพเป็นหัวหน้าควบคุมกรรมกรก่อสร้างอนุสาวรีย์ไทย มีลูกชายหญิง 6 คน พวงเงิน บุตรชายคนโตสำเร็จวิชาก่อสร้าง พวงทองบุตรหญิงสำเร็จวิชานำดุริยางค์

พวงนาค บุตรชายยังศึกษาวิชาช่างกล พวงแก้วบุตรหญิงยังศึกษาการช่างสตรี พวงมุกด์บุตรชายศึกษาการช่างไม้ พวงเพชร บุตรหญิงยังศึกษานาฏดุริยางค์ ทั้ง 6 คน เป็นลูกที่อยู่ในโอวาทของพ่อ เมื่อถึงวันเกิดของบิดา ลูก ๆ ทุกคนร่วมกันจัดการแสดงให้พ่อ แต่พ่อต้องไปควบคุมงานก่อสร้างอนุสาวรีย์ซึ่งเป็นหน้าที่รับผิดชอบที่สำคัญ ฝ่ายทางลูก ๆ ก็ได้รับความร่วมมือจากเพื่อน ๆ โรงเรียนนาฏดุริยางค์มาซ้อมการแสดงที่จะอวยพรวันเกิดให้บิดา ระหว่างการปฏิบัติงานเต้าคุณสายลับที่ลี้ลับส่งข่าวให้แก่ต่างชาติเพื่อแทรกแซงทำความไม่สงบให้คนไทยพยายามตีสนิทด้วยการแจกเงิน เพื่อเป็นสินบนให้กรรมกรบอกความลับแผนยุทธศาสตร์ในอนุสาวรีย์ กรรมกรบางคนรับเงิน บางคนก็ไม่รับเพราะรักในเกียรติและศักดิ์ศรี เจ้าคุณติดสินบนบิดาของพวงเงินขอซื้อความลับอนุสาวรีย์ บิดาของพวงเงินทราบเข้าว่าคุณคือผู้รอบขายข่าวให้กับต่างชาติ เป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 บัญญัติว่าถ้าพบคนขายชาติต้องเอาใจใส่รับระงับเหตุนี้ ทำให้เจ้าคุณยิงบิดาของพวงเงินเสียชีวิต ลูก ๆ ได้ทราบข่าวการตายของบิดาก็เสียใจเป็นอย่างมากงานเลี้ยงฉลองวันเกิดกลับต้องมาเป็นงานศพ ประวัติน้องรักของพวงเงิน รักใคร่ชอบพอกับพวงทองน้องสาวของพวงเงิน ได้แสดงความเห็นใจคอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจให้เพื่อนและคนรัก ฐานะของประวัติน่ารวยและเป็นลูกของเจ้าคุณ เมื่อกรรมการที่เคยได้รับแจกเงินจากเจ้าคุณเห็นหน้าประวัตินี้เกิดความสงสัยที่มาตรหน้าเหมือนกับพิมพ์เดียวกัน คืนหนึ่งประวัตินชวนพวงเงินและพวงทองมาในงานเลี้ยงที่บ้าน พวกกรรมการที่สงสัยถึงหน้าตาของประวัตินี้เหมือนเจ้าคุณที่ยิ่งหัวหน้าพวกเขาที่ปลอมตัวเข้ามาในงานเลี้ยง กรรมการได้มีโอกาสเห็นหน้าเจ้าคุณก็รีบบอกพวงเงินว่าคนที่ยิงบิดาของเขาก็คือเจ้าคุณไม่ผิดตัวแน่นอน ดังนั้น พวงเงินจึงออกอุบายเข้าไปพูดคุยเรื่องความลับของอนุสาวรีย์ พอสบโอกาสเขาก็จึงเจ้าคุณเพื่อล้างแค้นให้บิดา พวงเงินเข้ามาออบตัวกับตำรวจ พร้อมกับให้การต่อศาลว่าเขาเป็นคนฆ่าคนขายชาติเพื่อป้องกันชาติเจ้าคุณเป็นคนขายชาติบีบบังคับล่อลวงคนจนแอบอ้างชื่อชื่อที่ดินไปขายให้คนต่างชาติ ในที่สุดศาลพิจารณาลบข้อสงสัย ส่วนประวัตินเมื่อรู้ความจริงก็ให้อภัยพร้อมปรับความเข้าใจกับพวงเงินและพวงทอง ในที่สุดอนุสาวรีย์ก็สร้างทันการฉลองงานวันชาติ อนุสาวรีย์เป็นเครื่องหมายแห่งเอกราชของชาติไทยแสดงวัฒนธรรมของไทยและแสดงเกียรติของกรรมกรไทยตั้งเป็นศรีสง่าแก่ชาวไทย ล้อมลอบด้วยน้ำทะเลซึ่งมีความเค็มอยู่เป็นนิตย์ และเป็นเครื่องเตือนใจให้ชาวไทยรักษาความเค็มให้เหมือนน้ำทะเลที่มีความเค็มอยู่ตลอดกาล

ละครเรื่องนี้เป็นละครที่เริ่มออกแนวเข้ายุคทันสมัย จากการศึกษาพบว่าหลวงวิจิตรวาทการได้แต่งละครเรื่องนี้ให้เข้ากับสถานการณ์ในขณะนั้น เช่นการแทรกแซงของต่างชาติ การออกรัฐธรรมนูญหมายถึง ประกาศของรัฐบาลที่ชักชวนให้ราษฎรพร้อมใจกันปฏิบัติในทางที่ดีที่ชอบ เป็นที่น่าสังเกตว่า หลวงวิจิตรวาทการผูกเรื่องให้เห็นความสำคัญของกรรมกรว่าเป็นผู้ที่มีหน้าที่สำคัญต่อชาติไม่น้อยกว่าอาชีพอื่น ๆ คำว่ากรรมกรในขณะนั้นคงจะใช้กันปกติหากแต่ปัจจุบันนี้เราไม่ใช้คำว่ากรรมกรแล้ว

ใช้คำว่าแรงงานซึ่งดูสุภาพและยกระดับสาขาอาชีพขึ้นมา นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังฝากแง่คิดที่คมคายว่าให้ชาวไทยรักษาความดีงามต่อชาติให้เหมือนน้ำทะเลที่มีความเต็มอยู่ตลอดไป

10. เรื่องพ่อขุนผาเมือง

เมืองรอดเป็นเมืองหนึ่งของอาณาจักรไทยซึ่งตกเป็นเมืองขึ้นของขอมมาช้านาน มีพ่อขุนผาเมืองเป็นเจ้าเมือง เจ้าโยธธาเจ้าเมืองขอมได้ยกลูกสาว คือ นางสีรให้เป็นชายาที่เป็นนางขอม เมื่อพ่อขุนผาเมืองได้ทราบข่าว ดังนี้จึงได้คิดคบกับกูเอกราชเพื่อให้ชาวเมืองเห็นว่าท่านกษัตริย์บ้านเมืองยิ่งกว่าสิ่งใด จึงได้สั่งให้นายมัน นายคง ไปขอกำลังเสริมจากพ่อขุนบางกลางหาว

ขณะที่พ่อขุนผาเมืองได้สั่งการอยู่นั้นกรมการชาวขอมได้แอบฟังจึงได้นำความมาบอกนางสีร นางสีรจึงลอบส่งคนไปหานายมัน นายคง พร้อมทั้งบอกข่าวนี้แก่เจ้าเมืองขอมเพื่อได้คอยระวังบ้านเมืองด้วย แต่พ่อขุนผาเมืองได้ดักจับตัวไว้ก่อนจึงจำเป็นต้องขังนางสีรไว้ในห้องและให้ทหารคอยตรวจตราให้ดี ส่วนพระองค์ก็ออกไปเตรียมไพร่พล

พ่อขุนบางกลางหาวได้ยกกำลังมาช่วยโดยยกทัพเข้าตีทางด้านหน้า ส่วนพ่อขุนผาเมืองโอบล้อมเข้าตีทางด้านหลัง ในที่สุดพ่อขุนผาเมืองก็สามารถยึดเมืองขอมได้ เพราะเหล่าทหารขอมสู้รบอยู่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว

พ่อขุนบางกลางหาวต้องการให้พ่อขุนผาเมืองเป็นกษัตริย์ แต่พระองค์ไม่สามารถรับได้ เพราะชายาเป็นขอมจึงเกรงว่าจะเสียเกียรติของชาติได้ พ่อขุนผาเมืองจึงสั่งให้นายมันมาส่งข่าวให้สีรรู้ว่าได้กูเอกราชแล้ว อีก 7 วันพระองค์จะกลับมา นางสีร เมื่อรู้ว่าสาเหตุที่พ่อขุนผาเมืองไม่ขึ้นครองราชย์เพราะนางเป็นชาวต่างชาตก็รู้สึกน้อยใจ จึงสั่งให้นายมันไปขอให้พ่อขุนผาเมืองขึ้นครองราชย์ โดยไม่ต้องห่วงนางนางจะฆ่าตัวตาย นายมันได้ฟังดังนั้นก็ตกใจ แต่ไม่คิดว่านางจะทำจริง ๆ จึงได้ออกมาพบพ่อขุนผาเมืองและเล่าเรื่องทุกอย่างให้ฟัง พ่อขุนผาเมืองรีบไปปรับความเข้าใจกับนางสีรแต่ก็ไม่ทันการนางได้ฆ่าตัวตายดังที่กล่าวไว้

ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวก็ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมืองสุโขทัยต่อไป
ละครเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่าพ่อขุนผาเมืองพระเอกได้กอบกู้อิสรภาพของกรุงสุโขทัยจากขอม โดยผูกเรื่องให้ความรักชาติ และหน้าที่เหนือความรักของสามี - ภรรยา ดังเช่นพ่อขุนผาเมืองกับพระนางสีรเมสสิซึ่งเป็นชาวเขมร ทั้งสองรักกันมาก นางสีรพยายามเกลี้ยกล่อมให้พ่อขุนผาเมืองเลิกล้มความคิดที่จะกอบกู้เอกราชของไทย แต่พ่อขุนผาเมืองก็มีจุดยืนคือกอบกู้เอกราชไม่ยอมตกเป็นเมืองขึ้นของเขมร

11. เรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

สามศรบุตรชายขุนสามชน เจ้าเมืองลพคมมีความเค้นที่พ่อขุนรามคำแหงได้สังหารบิดาของตน ในการชนช้างคู่กันตั้งแต่สามศรมีอายุเพียง 9 ปี สามศรจึงได้ฝึกฝนวิชาดาบจนมีความเชี่ยวชาญเป็นเวลา ถึง 12 ปี แล้วลอบเข้าเมืองสุโขทัยหมายจะลอบสังหารพ่อขุนรามคำแหงทั้งที่ไม่รู้จักและไม่เคยเห็นตัว แต่สามศรกระทำการตามที่ตั้งใจไม่สำเร็จเพราะเมื่อได้พบพ่อขุนรามคำแหงโดยบังเอิญภายในพระ วิหารวัดศรีชุม ก็กลับถูกพ่อขุนรามคำแหงเกลี้ยกล่อมให้เลิกอาฆาตและรับสามศรไว้เป็นทหารด้วยทรง พอพระทัยในความซื่อสัตย์ และมีฝีมือในเพลงดาบที่จะสามารถช่วยในการศึกได้อย่างดีเยี่ยม

บรรดาขุนพลเมืองสุโขทัยกราบทูลต่อพ่อขุนรามคำแหงที่เพิ่งเสด็จกลับมาจากการศึกษาสงคราม กับสามศรให้ทรงทราบว่า มะกะโรพระราชธิดาหนีออกจากวัง พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงติดตามไป ณ ชายแดนเมื่อมอญ พ่อขุนรามคำแหงพร้อมสามศรและนายทหารได้ติดตาม มะกะโรและพระราชธิดามา จนทัน มะกะโรถวายสัตย์ปฏิญาณว่าหากได้เป็นใหญ่ในเมืองมอญจากการที่ตนตั้งใจไปก่อร่างสร้างตัว นี้สำเร็จ ก็จะขอยุ่ใต้พระบารมีของพ่อขุนรามคำแหงตลอดไป และการที่ตนพาพระราชธิดามาด้วยก็ เพื่อเป็นมิ่งขวัญแก่ชีวิตตน พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงพระราชทานอภัยให้มะกะโร มะกะโรและพระ ราชธิดาจึงกราบถวายบังคมลาออกจากเขตไทยไป

สามศรทูลถามพ่อขุนรามคำแหงว่ามะกะโรผู้นี้เป็นใคร พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงเล่าให้ฟังว่า มะกะโรเป็นเด็กจากโรงเลี้ยงช้าง มีความขยันขันแข็ง สติปัญญาเฉลียวฉลาด ครั้งหนึ่งพ่อขุนรามคำ แหงเสด็จมาที่โรงเลี้ยงช้าง เห็นเบียดคอกอยู่หนึ่งเบียดจึงทรงชี้ให้มะกะโรเก็บไว้ด้วยความที่มะกะโรมีความ เฉลียวฉลาด จึงสามารถนำเงินหนึ่งเบียดซื้อเมล็ดพันธุ์ผักมาปลูกได้สมความตั้งใจ และได้ปลูกผักคอกน้ำ พรวันดินจนผักนั้นเจริญงอกงามและได้ถวายผักเหล่านี้แก่พ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนรามคำแหงทรง โปรดปรานมะกะโรจึงโปรดให้เข้ามารับใช้ใกล้ชิดในตำแหน่งขุนวัง

ในระหว่างที่สามศรไปตักน้ำมาถวายพ่อขุนรามคำแหง บรรดาขุนพลทหารกราบทูลว่าสามศรมี ใจปรีดิ์ต่อเจ้าหญิงเบญจมาศพระเจ้าหลานเธอของพระองค์ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงทราบเรื่องจึงโปรด ให้จัดพิธีอภิเษกสมรสให้ทั้งสอง

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีอภิเษกสมรส พ่อขุนรามคำแหงพระราชทานอานวยพรแก่คู่บ่าวสาวแล้วเสด็จ กลับไป สามศรได้แจ้งแผนการในการที่จะช่วยพ่อขุนรามคำแหงให้หญิงเบญจมาศทรงทราบ เรื่องการ ชิงเอาเมืองนครศรีธรรมราชที่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรศรีวิชัยคืนมาให้ไทยโดยจะลอบออก จากเมืองสุโขทัยแล้ว รวบรวมชาวไทยตั้งแต่เมืองพระบางลงไปเพื่อกระทำการครั้งนี้ให้สำเร็จ

เจ้าหญิงเบญจมาศทราบเรื่องก็ทรงยินดีให้สามศรไปทำการช่วงชิงนครศรีธรรมราชคืนมา และเจ้าหญิงเบญจมาศตัดสินใจที่จะตามสามศรไปด้วย ก่อนออกเดินทางเจ้าหญิงเบญจมาศได้เขียนหนังสือกราบทูลเรื่องราวที่ตั้งใจจะทำให้พ่อขุนรามคำแหงทรงทราบ

สามศรสามารถรวบรวมคนไทยตั้งแต่เมืองพระบาง ละโว้ สุพรรณบุรี ราชบุรี จนถึงเพชรบุรี เจ้าหญิงเบญจมาศทรงตั้งใจจะฝึกยิงธนูเมื่อการรวบรวมคนไทยสำเร็จ สามศรสามารถรวบรวมคนไทยสำเร็จและได้พักอยู่ที่เมืองเพชรบุรี พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้มีพระราชสาส์นตรามาถึงเจ้าเมืองเพชรบุรีให้คอยช่วยเหลือสนับสนุนสามศรและให้ส่งข่าวไปกราบทูลให้ทรงทราบตลอดเวลา ส่วนเจ้าหญิงเบญจมาศก็ได้ฝึกหัดยิงธนูจนชำนาญและเก่งกล้าเมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว สามศร เจ้าหญิงเบญจมาศพร้อมด้วยบรรดาคนไทยก็ออกเดินทางมุ่งสู่นครศรีธรรมราช ราษฎรเมืองนครศรีธรรมราชต่างตื่นตื่นดีใจที่จะรอดพ้นจากอำนาจการปกครองของศรีวิชัย จึงพร้อมใจกันกอบกู้อิสรภาพ พวกข้าหลวงศรีวิชัยร้อนใจที่เกิดการไม่สงบเกิดขึ้นทั่วไป จึงต้องการให้เจ้านครปราบปราม แต่เจ้านครปฏิเสธจึงถูกจับตัวไปคุมขังและแต่งตั้งผู้ครองนครใหม่ซึ่งมีใจเข้าด้วยศรีวิชัยแต่แล้วก็ถูกสังหารสิ้น

พ่อขุนรามคำแหงเสด็จออกจากกรุงสุโขทัยเอมาสดับตรีบฟังเหตุการณ์อยู่ ณ เมืองเพชรบุรี สามศรได้ให้เจ้าหญิงเบญจมาศมาเฝ้ากราบทูลให้ทรงทราบว่า ได้ช่วงชิงเอาเมืองนครศรีธรรมราชไปอีก พ่อขุนรามคำแหงทรงโปรดให้เตรียมกองทัพใหญ่ไว้คอยรับมือข้าศึก พ่อขุนรามคำแหงทรงทราบว่าที่เกาะลังกามีพระพุทธรูปที่มีคุณลักษณะสวยงาม มีชื่อว่าพระพุทธรูปสิงห์ จึงทรงสั่งให้สามศรไปทูลขอให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจัดส่งคนถือสาส์นแต่งสำเภาไปขอพระพุทธรูปสิงห์มาจากเมืองลังกา อัญเชิญมาให้ทันในงานฉลองชัยชนะในเมืองนครศรีธรรมราช

เรือสำเภาที่อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์มาถึงเมืองนครศรีธรรมราช พ่อขุนรามคำแหงทรงโปรดให้มีพิธีฉลองอย่างยิ่งใหญ่ด้วยแรงศรัทธาร่วมด้วยปวงชนชาวไทยทั้งปวง

บทละครเรื่องนี้ก็มีแก่นเรื่องแสดงถึงการรวบรวมนครศรีธรรมราช ให้รวมกับอาณาจักรไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหง โคร่งเรื่องนำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาเสริมแต่งและสร้างบทบาทของตัวละครขึ้น ลักษณะของเรื่องเป็นการขัดแย้งระหว่างกรุงสุโขทัยกับนครศรีธรรมราช นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังผูกเรื่องให้นางเอกมีบทบาทสำคัญในการต่อสู้เคียงข้างเคียงไหล่กับสามศรตีสนธิธรรมราชคืนมาจากพวกศรีวิชัย เพื่อแนวคิดที่ว่าหญิงหรือชายก็สามารถเสียสละเพื่อชาติได้เท่าเทียมกัน

12. เรื่องอนุภาพแห่งความเสียสละ

พ่อขุนเม็งรายเสด็จออกพบขุนฟ้ากับขุนพัน ได้ถามขุนฟ้าถึงเรื่องที่ได้ทรงใช้ให้ไปทำงาน ขุนฟ้าก็ทูลตอบสนองว่าสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พ่อขุนเม็งรายจึงคิดจะสร้างอาณาจักรไทยต่อไปอีก ยังมีนครหริภุญชัยที่ยังไม่ได้รวบรวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน เพราะพญาญาบผู้ครองนครไม่ยอมรวมด้วย พ่อขุนเม็งรายจึงทรงมหาทานที่จะร่วมกันให้ได้โดยสันติวิธีจึงทรงใช้ให้ขุนฟ้าไปทำงานเรื่องนี้ โดยมีขุนพันผู้ซึ่งรักใคร่นับถือขุนฟ้าไปทำงานเรื่องนี้ โดยขุนพันผู้ซึ่งรักใคร่นับถือขุนฟ้าคงจะร่วมสายโลหิตตามไปด้วย

ขุนฟ้าและขุนพันได้เข้ามาอยู่ที่นครหริภุญชัย ทั้งสองได้คุยกันถึงเรื่องงาน แต่ขุนพันกล่าวว่าขุนฟ้าจะผลัดตัวไปเล่าให้จามรีคนรักของขุนฟ้าฟังซึ่งเป็นเด็กที่อยู่ในวังของพญาญาบ ความจะแตกจะทำงานไม่สำเร็จแต่ขุนฟ้าแย้งว่าคงเป็นไปได้เพราะหังใจของเขาแข็งแกร่งเป็นหลัก แต่ถ้าหากเขาได้กระทำเช่นนั้นไปจริงก็ขอให้ขุนพันใช้ดาบฟันคอเขาให้ขาด ระหว่างที่กำลังสนทนากันอยู่ ก็พอดีจามรีสาวคนรักของขุนฟ้าออกมา ขุนพันจึงเลี้ยวออกไป จามรีอยากจะได้รู้เหตุแห่งหึงหวงของขุนฟ้าจึงอุบายหลอกถามขุนฟ้าต่าง ๆ นา ๆ ซึ่งขุนฟ้าก็รู้เท่าทันก็มักจะพูดเลี้ยวไปทางอื่น เผอิญพญาญาบกับชายา พร้อมด้วยน้องสาวจะผ่านมาทางนั้น ทั้งสองจึงนัดพบกันใหม่อีกครั้งที่ป่านอกเมืองแล้วจึงเลี้ยวไปคนละทาง

ชายาของพญาญาบ สงสัยว่าทำไมขุนฟ้าจึงเที่ยวสรรเสริญพ่อขุนเม็งรายให้ราษฎรชาวหริภุญชัยพญาญาบก็แย้งว่าขุนฟ้ามิได้สรรเสริญพ่อขุนเม็งรายแต่เพียงผู้เดียว สำหรับตัวพญาญาบเองขุนฟ้าก็สรรเสริญเช่นเดียวกัน ข้อที่น่าคิดก็คือขุนฟ้าแนะนำว่า พญาญาบเป็นถึงผู้ครองนครหริภุญชัย แต่ถือเกียรติน้อยเต็มที ควรถือให้มากขึ้นอีกสักหน่อย ซึ่งพญาญาบเองก็เห็นพ้องด้วยถึงกับดำริว่าต่อไปจะบริหารกิจการบ้านเมืองใด ๆ จะบริหารด้วยตนเองไม่ต้องเรียกประชุมขุนนางชั้นผู้ใหญ่

ขุนฟ้าจามรีมาพบกันยังป่านอกเมืองตามนัดไว้ ทั้งสองสนทนากันถึงเรื่องความรักและความฝันถึงวันข้างหน้าที่จะได้ครองสุขกัน โดยขุนฟ้าก็อยากมีความสุขเช่นนกกระจาบซึ่งเป็นนกที่สร้างถิ่นที่อยู่และสร้างตนเอง และนกแขกเต้าซึ่งเป็นนกที่เลี้ยงลูกเก่ง ส่วนจามรีก็ฝันถึงนกพิราบซึ่งเป็นนำที่รักถิ่นรัง ใครจะเอามันไปปล่อยไว้ที่ไหนก็ยังบินกลับรัง

จามรีกล่าวว่าหากจะให้ความฝันเป็นความจริง ตัวเองอยากจะหนีไปกับขุนฟ้าทางใต้ ถ้าขุนฟ้าเห็นด้วยกับเธอและรักเธอจริงก็ขอให้ตัดสินใจไปกันเดี๋ยวนี้ ถ้าขุนฟ้าจะผลัดไปวันอื่น วันรุ่งขึ้นเธอก็จะตกเป็นเมียของพญาญาบตามสัญญา ความรักทำให้คนตาบอด ขุนฟ้าเลยยอมพาจามรีไปคืนนั้น แต่ให้จามรีรออยู่ก่อนเพื่อที่จะไปเก็บข้าวของเดินทางไปด้วยกัน

เมื่อเก็บข่าวของเสรีก็รีบกลับมาที่เดิมแต่ไม่พบจามรีแล้ว พบแต่รอยเลือดและเศษหมตกอยู่จึงสันนิษฐานว่าจามรีคงถูกฆ่าแล้ว เผอิญขุนพันสะกดรอยตามขุนฟ้ามาตั้งแต่แรกโผล่เข้ามาในที่นี้ขุนฟ้าจึงไต่ถามเรื่องจามรี ขุนพันปฏิเสธไม่ทราบเรื่อง พร้อมกับเล่าเหตุการณ์ว่าได้ยินเสียงผู้หญิงร้องเมื่อตอนมาที่นี้ก็พบแต่รอยเลือดและผม แต่ขุนพันได้สติจึงเตือนขุนฟ้าถึงคำสัญญาที่ได้ให้ไว้ต่อกัน ขุนฟ้าจึงเริ่มรู้สึกตัวขอโทษขุนพันและสัญญาว่าจะทำงานต่อไปให้สำเร็จ โดยขอเวลาอีกหนึ่งเดือนซึ่งขุนพันคำนวณว่าเวลาอีกหนึ่งเดือนเป็นเวลาพอดีที่ตัวเขาจะกลับไปยังนครเข็ญราย เพื่อไปบอกกองทัพเข้ามายังหริภุชชัยคงเข้าเมืองได้สำเร็จ โดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อขุนฟ้าจึงรับข้อตกลง

ขุนพันจากขุนฟ้ามาแทนที่จะตรงไปยังนครเข็ญรายกลับแวะมายังที่ซึ่งตนได้จับจามรีมัดไว้แก้จามรีออกและขอโทษที่ได้กระทำไปเช่นนั้น โดยตนเองต้องยอมเสียสละใช้ดาบฟันแขนของตัวเอง เพื่อให้เลือดสาดเกลื่อนพื้นเพื่อลวงขุนฟ้า ทั้งนี้เพราะต้องการให้ขุนฟ้าอยู่ปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายมาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ในการที่จะรวมอาณาจักรไทยให้เป็นปึกแผ่นประจวบกับตนเองก็จะกลับไปยังนครเข็ญราย หากจามรียังรักขุนฟ้าอยู่จริง ก็ขอให้รอขุนฟ้ายังเข็ญราย เมื่อขุนฟ้าทำงานสำเร็จตนเองสัญญาจะนำขุนฟ้าไปพบเธอ จามรีเห็นใจว่าขุนพันเป็นคนยอมเสียสละและมีสัจจะ จึงยอมร่วมเดินทางไปด้วยทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จเรียบร้อย พ่อขุนเม็งรายประทับอยู่กับข้าราชการพร้อมด้วยขุนฟ้า ณ นอกเมืองทรงทอดพระเนตรกองทัพของนครเข็ญรายกำลังยাত্রาทัพเข้านครหริภุชชัย เป็นอันว่านครหริภุชชัยกับนครเข็ญรายเป็นทองแผ่นเดียวกันแล้ว พ่อขุนเม็งรายจึงคิดบำเหน็จความชอบแก่ผู้ที่ได้กระทำงานนี้จนสำเร็จเรียบร้อย โดยให้ขุนฟ้าขึ้นครองนครหริภุชชัย ส่วนพระองค์เองจะไปสร้างเมืองใหม่ทางเหนือเมื่อสร้างได้แล้วจะได้ชื่อว่า “ นครพิงค์เข็ญใหม่ ” โดยจะชวนพ่อขุนรามคำแหงมาช่วยกะผังเมืองให้แต่การที่จะให้ขุนฟ้าครองหริภุชชัยนี้ได้ ขุนฟ้าจะต้องสร้างบารมีเสียก่อน โดยทรงมองให้ขุนฟ้าพิจารณาความดีความชอบของบุคคลที่ร่วมมือทำงานในครั้งนี้ แต่ขุนพันทูลเสนอว่าเมื่อมอบให้ขุนฟ้าพิจารณาความดีความชอบแล้ว ก็ควรมอบให้มีอำนาจหน้าที่จะทำโทษคนที่ทำผิดได้ด้วย โดยขุนพันเสนอตัวจามรีคนรักของขุนฟ้าว่าเป็นผู้ไปบอกให้พญาภิบาลรีบหนีไปเสียก่อน พ่อขุนเม็งรายจึงทรงมอบเรื่องให้ขุนนางผู้ใหญ่ไปช่วยกันพิจารณาตราโทษคนทำผิด พวกตุลาการทั้งหลายจึงสอบปากคำจามรี เธอแย้งว่าถ้าจะพิจารณาโทษว่าเธอผิด ก็ต้องพิจารณาโทษผู้ควบคุมเธอคือขุนพันด้วย เพราะเป็นผู้ปล่อยให้เธอมีโอกาสไปบอกความแก่พญาภิบาล ฝ่ายตุลาการเห็นเรื่องจะไปกันใหญ่เลยขอยกเลิกการพิจารณาโทษรายนี้ ขุนฟ้า จามรี และขุนพันต่างก็เข้าใจกันดี

บทละครเรื่องนี้ได้แสดงการรวมหริภุชชัย เข้ากับลานนาไทยในสมัยพ่อขุนเม็งราย หลวงวิจิตรวาทการได้นำประวัติศาสตร์ ในสมัยพ่อขุนเม็งรายมีคำริจะรวมหริภุชชัยเข้ากับลานนาไทย โดยมีต้องรบราฆ่าฟันกันระหว่างไทยด้วยกัน หลวงวิจิตรวาทการปลุกฝังความคิดในด้านการเสียสละแก่

ประชาชน ผู้หญิงให้พระเอกเกิดความขัดแย้งระหว่างหน้าที่กับความรัก ในที่สุดก็เสียสละความรัก เพื่อหน้าที่

13. เรื่องอนุภาพแห่งความรัก

ขุนเลอรราชโอรสองค์ใหญ่แห่งพ่อขุนบรม เมืองหลวงพระบาง ได้ส่งจ้าวอินซึ่งเป็นน้องให้ไปตั้งบ้านเมืองใหม่ โดยมีพันเมืองและเขื่อนเพชร นายทหารเอกฝีมือดีคอยติดตาม เมืองที่จ้าวอินจะตั้งใหม่ อยู่ทางใต้ เป็นการยากลำบากมากในการตั้งบ้านเมืองครั้งนี้ เพราะมีผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่อยู่ทางนั้นคือ พระเจ้ากรุงละโว้ซึ่งเป็นที่ล่ำลือกันว่ามีพระราชธิดาสวยงาม คือ หญิงจุฑารัตน์

เมื่อความงามของหญิงเป็นที่เลื่องลือทำให้ความคิดของพันเมืองจุดขึ้นมาทันที ในการที่จ้าวอินจะเข้าสวามิภักดิ์กับพระเจ้ากรุงละโว้ได้ง่ายนั้น ขุนเลอมีความคิดว่าจ้าวอินจะต้องบอกความจริงว่าเป็นใครและฝากเนื้อฝากตัว พยายามทำความดีให้เขาแลเห็นคงจะมีทางสำเร็จได้ แต่จ้าวอินไม่เห็นด้วยกับความคิดของขุนเลอ ที่จะให้จ้าวอินไปเป็นเชลย มันเป็นทางเดียวที่จะสามารถตั้งอาณาจักรไทยทางเมืองใต้ได้สะดวก จ้าวอินยอมทำตามความคิดของขุนเลอ จึงออกเดินทางมาถึงเมืองละโว้เมื่อมาถึงเมืองละโว้ เขื่อนเพชรมีหน้าที่ติดต่อกับราชการเพื่อที่จะให้จ้าวอินได้เข้าเฝ้า ขณะนั้นเขื่อนเพชรได้หลงเข้ามาในอุทยานและพบเจ้าหญิง แต่เจ้าหญิงได้บอกกับเขื่อนเพชรว่า ตนเป็นคนรับใช้คนสนิทชื่อมัลลิกาและได้สนทนากับเจ้าหญิงอยู่พักหนึ่ง เขื่อนเพชรพอเห็นเจ้าหญิงก็เกิดความรักขึ้นมาทันทีโดยไม่รู้ตัว และเล่าเรื่องราวให้ฟังทั้งหมดว่าอยู่ที่ไหน มาเพื่อประสงค์อะไร เจ้าหญิงรับปากที่จะช่วยเขื่อนเพชร โดยขอร้องให้มัลลิกาคคนสนิทไปพุดกับพ่อของเธอ ซึ่งเป็นขุนนางในเมืองละโว้

คณะของจ้าวอินได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงละโว้และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี เป็นจังหวะของคณะจ้าวอินเพราะตอนนี้มีข้าศึกมาประชิดเมืองละโว้ คณะของจ้าวอินจึงอาสาออกมารบแทน ในการอาสาออกรบของคณะจ้าวอินครั้งนี้จึงทำให้พระเจ้ากรุงละโว้รู้ว่าจ้าวอินต้องการอะไร แต่พระเจ้ากรุงละโว้ก็ยอมตกลง และคิดว่าพวกจ้าวอินคงมาดีไม่มีใจคิดหลอกลวงเป็นแน่ ก่อนออกรบเขื่อนเพชรได้มาหา มัลลิกาซึ่งเป็นเจ้าหญิงที่โกหกเขื่อนเพชรไว้ และสารภาพว่ารักมัลลิกาจะพยายามดีข้าศึกให้แตกเอาชนะกลับมาให้จงได้ และเจ้าหญิงก็สารภาพรับกับเขื่อนเพชรเช่นกัน แต่ขอพรเทพเจ้าแห่งความรัก คู่ครองและได้พบกันอีก

ในการศึกครั้งนี้พวกจ้าวอินได้นำชัยชนะกลับมาและเป็นที่พอพระทัยแก่พระเจ้ากรุงละโว้เป็นอย่างมาก เขื่อนเพชรได้ขอให้พันเมืองไปพุดกับขุนนางพ่อของมัลลิกาว่าให้สู้ขอมัลลิกาให้ โดยที่เขื่อนเพชรยังไม่รู้ว่า มัลลิกาชื่อ เจ้าหญิง แต่ขุนนางมีความเมตตาไปกับเขื่อนเพชรอยู่แล้วยินดียกลูกสาว

ให้ แต่ในระหว่างที่ทุกคนได้เจอกันหมด ขุนนางจึงได้รู้ว่าเจ้าหญิงมัลลิกากำลังทำอะไรกันอยู่ ขุนนาง
 เลขขอพันเมืองได้ตรงดุก่อน พันเมืองซึ่งไม่รู้เรื่องราวเกิดความสงสัยว่าทำไมขุนนางจึงเล่าให้ฟังและ
 คิดหาทางแก้ไข เพราะทางเมืองฝ่ายเหนือได้ส่งสารสั้นมาสู่ขอเจ้าหญิงให้แก่จ้าวอินเพราะคิดว่าพระเจ้า
 กรุงละโว้ไม่ปฏิเสธ

ในที่สุดจ้าวอินกับเขื่อนเพชรก็รู้ว่าโดนหลอกแต่เกิดความรักขึ้นมาแล้วทั้งสองคู่ เขื่อนเพชรยอม
 สละความรักให้จ้าวอินและหาทางหนีไปจากเจ้าหญิงโดยไม่กลับมาอีก โดยการออก รมแต่จ้าวอินไม่ยอม
 เสียเขื่อนเพชรไป เพราะเป็นเพื่อนรักกัน ส่วนทางฝ่ายเจ้าหญิงก็ไม่ยอมแต่งงานก็ผู้ชายที่ตนไม่ได้รับ
 เช่นกัน ซึ่งเป็นที่ลำบากใจแก่พระเจ้ากรุงละโว้มาก

เจ้าหญิงเสียใจที่ทำให้พระบิดาลำบากใจ ทุกคนช่วยกันคิดแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยเจ้าหญิงคิดว่า
 ให้แต่ตั้งมัลลิกาเป็นบุตรบุญธรรม เป็นธิดาของพระเจ้าละโว้ และให้อภิเษกกับจ้าวอิน และให้ไปตั้ง
 บ้านเมืองใหม่ตามประสงค์ครั้งแรกที่จ้าวอินต้องการ

เขื่อนเพชรนั้นทำไม่ได้ที่จะอภิเษกกับเจ้าหญิง จึงยอมอาสาออกรบในเวลาที่มีข้าศึกมาโจมตี
 และก็สมความตั้งใจเพราะมีข้าศึกมาโจมตีอีกครั้ง เขื่อนเพชรออกรบโดยล่วงหน้าไปก่อนโดยไม่รอ
 กองทัพและได้รับบาดเจ็บ ชาวกรหายไปของเขื่อนเพชรมาถึงพระเจ้ากรุงละโว้ ทำให้เจ้าหญิงเสียใจ
 มากแต่เขื่อนเพชรยังไม่ตาย เพราะอานุภาพแห่งความรักทำให้เทพธิดาช่วยคุ้มครองเขื่อนเพชรได้รอด
 ชีวิตกลับมาครองรักกับเจ้าหญิงสมปรารถนา

14. เรื่องอนุภาพแห่งศีลสัตย์

ขวัญชัยซึ่งเป็นทหารดาบ มีความสนใจประสังข์จะบำเพ็ญศีลธรรมตามคำสอนของพระ
 พุทธองค์แต่ไม่รู้ว่าควรปฏิบัติตนอย่างไร ชายชราผู้หนึ่งแนะนำให้ถือศีลห้าซึ่งเห็นหลักเบื้องต้นของ
 พระพุทธศาสนา โดยให้ขวัญชัยอธิษฐานต่อหน้าพระพุทธรูปและพระธรรมให้ยึดมั่นรักษาสัตย์ ซึ่ง
 สัตย์กับศีลเป็นของคู่กัน อีกทั้งให้จำไว้ในใจเสมอว่าศีลสัตย์ และสอนว่าในชีวิตมนุษย์มีปัญหายุ่งยาก
 มากมาย ถ้ายึดถือศีลสัตย์ไว้ให้มั่นเรื่องยุ่งยากต่าง ๆ ก็จะคลี่คลายได้พร้อมทั้งเปรียบเทียบว่าเป็นทหาร
 ดาบเมื่ออยู่ในสงครามต้องกุมดาบให้มั่น แต่ในสงครามแห่งชีวิตต้องกุมศีลสัตย์ให้มั่น

เจ้าพระยาพาไทยเป็นขุนนางเก่านอกราชการ ซึ่งมั่งคั่งด้วยสมบัติมากมายรวมทั้งภรรยาอันหลัง
 ใหญ่ เจ้าพระยาได้สั่งให้ขวัญชัยไปเชิญขวัญชัยมาพบเนื่องจากรู้ว่าขวัญชัยเป็นทหารดาบที่มีฝีมือเป็นเลิศ
 จึงต้องการให้ขวัญชัยแต่งงานกับหลานสาวชื่อ อุ่นเรือน ซึ่งเป็นหลานที่ท่านรักมาก แต่อุ่นเรือนมีคู่รัก
 ที่ชอบพอกันอยู่คือ ลูกชายเจ้านคร ขวัญชัยรู้เรื่องจึงไม่ยอมแต่งงานด้วยเพราะผิดศีลข้อสาม เจ้าพระยา

ผาไทยโกรธมากถึงกับมีคำสั่งให้นำตัวขวัญชัยโยนไปในแหวน อุ่นเรือนจึงตัดสินใจแต่งงานเพื่อเสียดสละช่วยชีวิตขวัญชัยแต่ขวัญชัยไม่ยอมแต่งงาน ต่อมาเจ้าพระยาผาไทยมีกลางสังหรณ์ว่าตัวเองจะต้องตายในวันพรุ่งนี้เมื่อเกิดความโกรธมากจึงล้มลง อุ่นเรือนคิดว่าดวงวิญญาณของคุณลุงจะต้องวนเวียนอยู่เพราะเป็นห่วงตนเองและคิดว่าคุณลุงต้องการให้เราเป็นเพื่อนกัน จึงตัดสินใจให้ขวัญชัยมาอยู่เป็นเพื่อน แต่ขวัญชัยคิดว่าตนเป็นชายไม่สมควรจะอยู่ร่วมกับหญิงที่มีโชภรรยาและหญิงก็สมควรพาชายเข้ามาอยู่ในบ้าน อุ่นเรือนเชื่อในศีลสัจย์ของขวัญชัย จึงแย้งว่าไม่ผิดศีลธรรมเพราะทำไปเพื่อช่วยผู้อื่นขวัญชัยจึงยอมตกลงและปลอมตัวเป็นหญิงเข้ามาอยู่และช่วยสอนการฟืนดาบให้แก่คนในคฤหาสน์จนเป็นที่รักใคร่ของลูกศิษย์ทุกคน

วันหนึ่งลูกเจ้านครมาหาอุ่นเรือนทราบข่าวกำลังดูการสอนดาบ ซึ่งเพื่อนของอุ่นเรือนเป็นผู้สอน ลูกเจ้านครจึงได้ถามว่าถึงผู้ดูแลทรัพย์สินแต่ก็ไม่ได้รับคำตอบที่ต้องการ จากนั้นจึงพบและปรึกษาเรื่องการแต่งงานกับอุ่นเรือนซึ่งได้รับการปฏิเสธเลื่อนกำหนดการแต่งงาน เนื่องจากอุ่นเรือนยังไม่พร้อมและถามถึงทรัพย์สินว่ามีใครดูแลทำให้อุ่นเรือนไม่พอใจ นอกจากนั้นถามถึงเรื่องครูสอนฟืนดาบว่าจะสอนได้หรือเพราะเป็นผู้หญิง พร้อมทั้งอาสาจะเป็นครูสอนฟืนดาบให้แล้วได้ประลองการฟืนดาบกับขวัญชัย ในที่สุดลูกเจ้านครแพ้และขอตัวกลับเพราะอับอาย ต่อมาไม่นานเจ้านครสิ้นชีพ ลูกชายเจ้านครจึงได้ขึ้นครองเมืองแทน

หลังเกิดสงครามขึ้น ขวัญชัยจำเป็นต้องออกรบแต่อุ่นเรือนไม่ยอมให้ไป เนื่องจากขวัญชัยรักชาติ การรบต้องฆ่าคน ขวัญชัยชี้แจงว่าความปลอดภัยของบ้านเมืองสำคัญกว่าสิ่งใด ๆ ขวัญชัยจะไปประจำกองแต่อุ่นเรือนไม่ยอมและได้สารภาพรักกันจนขวัญชัยเข้าประจำกองไม่ทันแต่การไปประจำกองไม่ทันก็ได้ช่วยชีวิตลูกเจ้านคร ทุกคนออกไปรบหมดเหลือเพียงลูกเจ้านครเท่านั้นที่หลบซ่อนเขา เมื่อชนะสงครามขุนนางก็บอกว่าเป็นเพราะทหารดาบฝีมือเก่งคนหนึ่ง เจ้านครจึงบอกว่าเคยเห็นหน้าที่ไหน ขุนนางจึงบอกว่าขวัญชัยมาประจำกองไม่ทัน จึงให้ขุนนางนำตัวมาพบและถามว่ามีพี่น้องที่เป็นผู้หญิงหรือไม่ขวัญชัยจึงเล่าความจริงทั้งหมด เจ้านครโกรธให้ทหารนำตัวไปขังโทษที่ละเลยหน้าที่เข้าประจำกองช้าผิดเวลา และสั่งให้คนไปบอกเลิกกับอุ่นเรือน เพราะคบชู้ผู้ชาย ลูกเจ้านครสั่งให้ขุนนางไปป่าวประกาศแก่ชาวบ้านว่า การรบครั้งนี้ชนะได้เพราะตนและได้จัดงานฉลองขึ้น เจ้านครสั่งให้ขวัญชัยบอกชาวบ้านในงานฉลองว่าเจ้านครเป็นคนรบชนะแต่ขวัญชัยปฏิเสธเพราะขี้อม่นในศีลสัจย์

อุ่นเรือนเข้ามาพบเจ้านคร เจ้านครคิดว่าอุ่นเรือนจะมาหาตนแต่ปรากฏว่าอุ่นเรือนมาหาคนรักคือ ขวัญชัย พร้อมทั้งคิดกลอุบายให้ทหารเข้ามาแจ้งว่าถูกข้าศึกโจมตี เจ้านครสั่งให้ทหารออกรบเหลือแต่ทหารเพียงเล็กน้อย บุญชัยเกรงว่าอาจจะแพ้ได้ เจ้านครจึงนำตัวขวัญชัยออกมาเพื่อทำการรบ แต่อุ่นเรือนไม่ยอมให้ไปและเล่าความจริงให้ขวัญชัยฟัง บุญชัยให้เจ้านครออกไปรบแต่เจ้านครไม่ยอม

ออกไปรบ เมื่อทหารห้อมล้อมเข้ามาเจ้านครก็พยายามหลบหลังขัวญชัย อุ່นเรื่อนจึงพูดขึ้นว่าละครของเราจบแล้ว ทำให้เจ้านครประหลาดใจอย่างมาก อุ່นเรื่อนเปิดเผยความจริงทั้งหมด เจ้านครสำนึกได้และขอโทษทุก ๆ คน จากนั้นนางจึงประกาศแก่ชาวบ้านถึงความจริง การรบชนะครั้งนี้เพราะขัวญชัยสั่งให้หิ้งตกลงแต่ให้จัดงานแต่งงานของอุ່นเรื่อนและขัวญชัยแทน โดยตนจะเป็นเจ้าภาพเองแต่ทั้งสองปฏิเสธ

เจ้านครมาหาอุ່นเรื่อนที่บ้านพบกับบุญชัยและกล่าวว่า ตนจะถือสัตย์ บุญชัยกับขัวญชัยพาชายชรามาพบกันเจ้านครอบรม สั่งสอนเกี่ยวกับศีลห้า ในที่สุดขัวญชัยลาทุกคนกลับไปอยู่บ้านเดิม ชายชราย้ำเตือนไม่ให้ลืมศีลสัตย์แล้วขัวญชัยก็กลับไปอยู่บ้านประกอบอาชีพทำนาทำไร่ และยึดถือศีลสัตย์ตลอดไป

ละครเรื่องนี้เป็นละครที่มุ่งจะให้ปลูกใจให้คนไทยยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม โดยมีได้นำเนื้อหาหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องกับ หลวงวิจิตรวาทการ ได้เค้าโครงของเรื่องนี้มาจากเยอรมัน ซึ่งให้เห็นว่าคนที่รักชาติช่วยนำให้ชีวิตมีแต่ความดีงาม บางครั้งต้องออกรบเพื่อปกป้องประเทศชาติทำให้ขาดแก่การรักษาศีล แต่เป็นเรื่องที่สมควรกระทำอย่างยิ่งเพราะเป็นหน้าที่ของชายไทยทุกคนต้องทำเพื่อประเทศ ในตอนจบของเรื่องเพื่อให้เห็นอนุภาพของศีลสัตย์ทำให้ต้องตัดความรักหนุ่มสาว

2.2.5 หลวงวิจิตรวาทการ ในฐานะผู้อำนวยการสร้างและผู้กำกับการแสดง

การทำ"ละครหลวงวิจิตร"ในสมัยนั้น เนื่องจากที่เป็นเรื่องใหม่สำหรับกรมศิลปากร บุคลากรที่มีอยู่ ก็มีความสามารถในด้านการสอนรำและดนตรี ยังขาดศักยภาพในการจัดการแสดงละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ละครหลวงวิจิตร" ซึ่งนับได้ว่า เป็นของแปลก ของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน ทำให้ภาระทั้งหมด ตกอยู่ที่หลวงวิจิตรวาทการแต่เพียงผู้เดียว หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้อำนวยการสร้างละครที่มีอำนาจเด็ดขาด ทุกอย่างขึ้นอยู่กับตัดสินใจของท่าน ตั้งแต่การประพันธ์เรื่อง การเขียนบท ซึ่งท่านจะเขียนด้วยลายมือ บทละครแต่ละบทจะเต็มไปด้วยการขีดฆ่าเพื่อแก้ไข นอกจากนี้ ท่านยังควบคุมไปถึงการคัดเลือกผู้แสดง การเลือกเครื่องแต่งตัวสำหรับผู้แสดงแต่ละบท การฝึกซ้อม การกำหนดฉาก เรียกท่านเป็นผู้สร้างที่ทำการทุกอย่างด้วยตัวท่านเอง เพื่อให้ได้ผลตามที่ท่านได้คาดหวังไว้

ในละครเรื่องแรกๆนั้น ท่านต้องเผชิญกับงานอำนวยความสะดวกและงานกำกับการแสดงที่หนักมาก เพราะบุคคลที่ทำงานอยู่กับท่านยังขาดประสบการณ์เรื่องการจัดแสดงละครตามรูปแบบใหม่ แต่เมื่อการแสดงละครได้ผ่านไปหลายเรื่อง ก็มีข้าราชการหลายท่าน ที่เป็นกำลังสำคัญในการจัดละครร่วมกับ หลวงวิจิตรวาทการ เรียกว่า ได้ผู้รู้ใจช่วยให้ท่านเหนื่อยน้อยลง มีการแบ่งงานกันออกไป เช่น คุณหญิงจีน ศิลปินรณรงค์ รับเรื่องเรื่องแต่งกายของตัวละคร ครูโหมศ ว่องสวัสดิ์ รับภาระเรื่องของฉากในละครเรื่องต่างๆ และพระเจนศรียาภรณ์ รับเรื่องดนตรีสากล ครูมนตรี ตราโมท รับเรื่องดนตรีไทยเป็นต้น แต่ถึงกระนั้น หลวงวิจิตรวาทการ ก็ยังคงฐานะเป็นผู้อำนวยความสะดวกสร้าง และผู้กำกับการแสดง ที่ต้องเป็นผู้แก้ปัญหาทุกเรื่องที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการจัดแสดงละคร และท่านก็เป็นผู้มีสิทธิเด็ดขาดในการตัดสินใจแต่ผู้เดียวเช่นเดิม

ในการแสดงละครแต่ละเรื่อง ในทุกรอบของการแสดง ผู้กำกับการแสดงท่านนี้จะมีที่นั่งประจำอยู่หลังหลังฉากเวที คอยควบคุมการจัดฉาก การแสดงของตัวละคร การบอกบท การรำ และการร้องเพลงไทยและสากล เนื่องจากเป็นผู้เขียนบทเอง ท่านจึงจำได้ทุกตัวอักษรของบทละคร ทำให้ตัวละครต้องใช้ความระมัดระวังในการจับท่ารำในทุกตอน นอกจากนี้จะกำกับการแสดงของละครบนเวทีแล้ว หลวงวิจิตรวาทการ ยังเฝ้าดูปฏิกิริยาของผู้ชมละคร ซึ่งท่านถือเป็นเรื่องสำคัญมาก หากตอนใดที่ผู้ชมแสดงกริยาผิดไปจากที่ท่านต้องการ เช่น หัวเราะในบทเศร้า หลวงวิจิตรวาทการก็จะกลับมาพิจารณาดูว่าเป็นเพราะเหตุใด และจะแก้ไขสำหรับรอบต่อไป เรียกได้ว่า ท่านกำกับดูแลทั้งผู้แสดงและผู้ชมละคร

สรุป

จากการศึกษาประวัติหลวงวิจิตรวาทการจะเห็นได้ว่าผู้ที่ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ นั้น นอกจากความตั้งใจจริงของผู้นั้นแล้ว ยังต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมด้านบุคคลและสถานที่ หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลโชคดีที่ได้โอกาสในการส่งเสริมการศึกษาจากครอบครัว โรงเรียน สำนักเรียน ทั้งในและต่างประเทศประกอบกับความวิริยะอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าวิชาการด้านต่างๆ อย่างกว้างขวางทำให้หลวงวิจิตรวาทการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งใดสามารถนำความรู้ทั้งเก่าและใหม่ที่ศึกษามาตลอดชีวิตประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในงานที่รับผิดชอบได้อย่างดียิ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของคุณูปการของหลวงวิจิตรวาทการที่มีต่อการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติด้านนาฏศิลป์นั้น หลวงวิจิตรวาทการได้วางแผนและดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอนตามแนวทางอย่างประเมศตะวันตกทำให้

รากฐานการสืบทอดอนุรักษ์และพัฒนาทางด้านนาฏศิลป์ไทยดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ดังจะกล่าวตามลำดับดังนี้

1. การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการรวบรวมครูละครซึ่งกระจัดกระจายภายหลังการยุบกรมมหรสพ วางหลักสูตรในสาขาต่างๆ ตามแบบตะวันตก โดยแบ่งเป็นนาฏศิลป์ไทย ดนตรีไทย ดนตรีสากล เมื่อตั้งโรงเรียนวางหลักสูตรในเบื้องต้นเรียบร้อยแล้วก็ได้เปิดรับสมัครนักเรียนด้วยการชักชวนในระยะเริ่มแรก ต่อมาเมื่อมีผลงานการแสดงเป็นที่ปรากฏต่อประชาชนจึงมีผู้ไว้วางใจนำบุตรหลานมาเรียนมากขึ้น

2. การประพันธ์บทละครและเพลงปลุกใจรักชาติ หลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะเป็นผู้บริหารที่มีความสามารถยังเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านการประพันธ์อย่างหาตัวจับได้ยาก เพื่อเป็นการให้โอกาสแก่นักเรียนในเรื่องของการแสดงซึ่งเปรียบเสมือนหัวใจในการฝึกหัดด้านศิลป์แขนงนี้ให้เป็นที่ยอมรับจึงได้แต่งบทละครเพื่อฝึกหัดและจัดแสดงอย่างต่อเนื่องเพื่อพิสูจน์ถึงศักยภาพของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ในขณะนั้น โดยแบ่งประเภทของผลงานได้ดังนี้ บทละครขนาดใหญ่ ขนาดใช้เวลาแสดง 3 ชั่วโมง 24 เรื่อง บทละครเรื่องเล็กสำหรับแสดงบนเวที 2 เรื่อง บทละครเรื่องเล็กสำหรับแสดงทางโทรทัศน์ บทโทรทัศน์ บทวิทยุกระจายเสียง 35 เรื่อง บทเพลงที่แสดงในโอกาสต่างๆ 27 เรื่อง บทเพลงในละคร เรื่อง บทเพลงที่ไม่บรรจุอยู่ในละคร 14 เพลง จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการได้ผลิตผลงานด้านนี้เป็นจำนวนมาก แต่คุณค่าและความอมตะในผลงานดังกล่าวยังอยู่ในความทรงจำของผู้คนมาจนถึงปัจจุบัน

3. การสร้างโรงละคร จุดมุ่งหมายของการสร้างโรงละครนอกจากจะเป็นสถานที่แสดงละครของนักเรียนและข้าราชการกรมศิลปากรแล้วยังเป็นสถานที่ในการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชาติอีกด้วย เพราะการสร้างโรงละครประจำบ้านเมืองยังเป็นศักดิ์ศรีและเชิดชูหน้าตาของประเทศด้วย

4. หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการสร้างและผู้กำกับการแสดง หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างผลงานละครซึ่งต่อมารู้จักกันในนามละครหลวงวิจิตร เป็นละครที่มีรูปแบบและลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการเอาใจใส่ กำกับดูแล ฝึกหัด ฝึกซ้อม ของหลวงวิจิตรวาทการโดยตรงในการจัดทำละครแต่ละเรื่องนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้ปรับเปลี่ยนประยุกต์ทรัพยากรตลอดจนบุคคลต่างๆ ในขณะนั้นได้อย่างสมดุลภายใต้งบประมาณอันจำกัด แต่ผลงานการสร้างสรรค์ของหลวงวิจิตรวาทการแต่ละเรื่องได้สร้างความประทับใจในการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ในละครจนเป็นที่นิยมสืบมาจนถึงทุกวันนี้ไม่ว่าจะ

เป็นเรื่องที่กินใจ บทเพลงที่ไพเราะ คำพูดที่มีแง่คิดให้เกิดความรักชาติตลอดจนการสอดแทรก
คุณธรรมในด้านต่างๆ ซึ่งสมควรที่จะศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จะเห็นได้ว่าบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในการฟื้นฟูทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็น
อีกก้าวหนึ่งของการพัฒนานาฏศิลป์ไทยที่มีการวางแผนการดำเนินงานอย่างมีระบบ ซึ่งเป็นรากฐาน
สำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรมของชาติที่สืบมาแต่โบราณกาลให้ยั่งยืนจนทุกวันนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ หรือเรียกสั้นๆ ว่า “ละครหลวงวิจิตร” มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เป็นที่รับทราบของบุคคลร่วมสมัยสืบต่อมายังปัจจุบันนี้ คือ ละครที่มีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติบ้านเมือง ปลุกใจให้ก่อเกิดความสามัคคีเสียสละเพื่อชาติ รวมถึงการทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม นอกจากนี้เนื้อหาของละครจะเป็นที่ประทับใจคนดูแล้ว บทเพลงที่ประกอบในละครเรื่องต่างๆ ได้กลายเป็นคติสอนใจหรือบทปลุกใจของบุคคลมากมายสืบมาจนทุกวันนี้ ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการจึงเป็นเรื่องที่ควรศึกษาอย่างยิ่ง

3.1 ลักษณะและความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ

3.1.1 ลักษณะของละครปลุกใจรักชาติ

ละครหลวงวิจิตร นอกจากจะเกิดขึ้นในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อสนองความต้องการของรัฐบาลในการปลุกฝังลัทธิชาตินิยมแก่ประชาชนแล้ว ยังถือได้ว่าได้เกิดรูปแบบและลักษณะละครแบบใหม่ในวงการนาฏศิลป์ไทยอีกด้วย ดังเช่น อาจารย์พนิดา สิทธีวรรณ กล่าวไว้ในหลวงวิจิตรวาทการกับละครประวัติศาสตร์ “ละครของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นละครร่ำผสมละครเพลง คือมีท่าร่ำผสมกับท่าธรรมชาติครั้งต่อครั้งเป็นการประยุกต์ท่าร่ำเข้ากับเพลงสากล..... การแต่งตัวเลียนแบบละครพันทาง คือ แต่งกายตามเชื้อชาติตามสมัย”¹

ลักษณะของละครปลุกใจรักชาติก็คือละครที่ยึดแบบแผนการแสดงส่วนใหญ่จากละครพันทางนำมาผนวกแนวคิดเรื่องปลุกใจรักชาติในบทร้อง บทสนทนา โดยใช้เทคนิควิธีการทางด้านจิตวิทยา เพื่อให้ผู้ชมรู้สึกว่าได้รับความรู้ คุณธรรม และความบันเทิงโดยไม่รู้ตัว จุดมุ่งหมายของการแสดงละครนอกจากเป็นการสร้างความบันเทิงให้กับผู้ชมโดยตรงแล้ว ละครยังสามารถเป็นสื่อความคิดจากผู้ประพันธ์ทไปสู่อุ้รับสารคือผู้ชมการแสดงได้อีกด้วย เช่น ถ้าเราต้องการปลุกฝังคุณธรรมความดีต่างๆ เราก็สามารถใช้การแสดงละครเป็นสื่อในการอบรมปลุกฝังคุณธรรมต่างๆ

¹สัมภาษณ์ พนิดา สิทธีวรรณ, หัวหน้าฝ่ายวิชาการ กองการสังคีต กรมศิลปากร, 18 มกราคม 2523 อ้างถึงใน ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์, หน้า 154.

ดังกล่าวได้ เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์แล้วการอบรมสั่งสอนโดยทางอ้อมผ่านการแสดงหรือสื่อบันเทิงต่างๆ มักจะได้ผลดีเพราะไม่ใช่เป็นการบังคับเนื่องจากการมาตุละครหรือสิ่งบันเทิงต่างๆ ย่อมมาด้วยความสมัครใจ นอกจากนี้ถ้าผู้สร้างสรรค์งานมีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการสร้างสรรค์ละครซึ่งสอดคล้องแนวคิดโดยที่ผู้ชมไม่รู้สึกว่านอกจากได้รับความบันเทิงแล้วยังได้รับการปลูกฝังด้านคุณธรรมอื่นๆ อีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ละคร เพลง จึงถูกเลือกให้เป็นสื่อในด้านความคิด คติ เรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ การปลูกใจคนให้รักชาติเพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชนอย่างสม่ำเสมอ

ภาพที่ 6 ภาพการแสดงละครปลูกใจรักชาติ เรื่องมหาเทวี ปี พ.ศ.2543

ณ โรงละครแห่งชาติ แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์

การสร้างละครหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะต้องคำนึงถึงแนวคิด โครงเรื่อง แก่นของเรื่อง ตลอดจนศิลปะการแสดงแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังจะต้องคำนึงถึงศักยภาพของผู้แสดง ผู้สอน นักดนตรี เครื่องแต่งกาย สถานที่ เวที และฉากอีกด้วย เพราะการทำงานด้านนี้ของหลวงวิจิตรวาทการจำเป็นที่จะต้องเตรียมความพร้อมขั้นพื้นฐานก่อน เพราะในขณะนั้นยังไม่มีโรงเรียนผลิตบุคลากร ยังไม่มีโรงละครที่ใช้สำหรับแสดง ดังนั้นเมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้เริ่มตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เพียงไม่กี่ปีก็ได้เริ่มทำละครออกสู่สายตาประชาชน การทำงานในช่วงนั้นถือได้ว่าเป็นการทำงานตามทรัพยากรด้านต่างๆที่มีอยู่ทำให้ลักษณะละครของหลวงวิจิตรมีการผสมผสานทั้งรูปแบบ วิธีการ จนเป็นเอกลักษณ์ กล่าวคือ เป็นการผสมผสานระหว่างทำร่ำทางนาฏศิลป์กับทำร่ำธรรมชาติ ซึ่งเรียกกันว่า “ทำกำแบ” ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร มีทั้งการร้องและการเจรจา ส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาและผู้แสดงร้องเพลงเองในบางฉาก ส่วนเพลงนั้นใช้ทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากลประกอบการแสดง เครื่องดนตรีไทยใช้วงปี่พาทย์และวงเครื่องสาย วงดนตรีสากลใช้วง chamber orchestra มีการแสดงระบำประกอบเพลง ตามเนื้อเรื่องและระบำประกอบเพลงปลุกใจสลับฉาก อีกทั้งการร้องเพลงสลับฉาก (ร้องหน้าม่าน) สำหรับการแต่งกายแต่งยืนเครื่องแบบละครไทยผสมผสานกับการแต่งกายตามเชื้อชาติและแต่งแบบสามัญชน และมีฉากที่สมจริงเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง

สาเหตุที่ละครหลวงวิจิตร มีลักษณะเช่นนี้ อาจมีเหตุผลเนื่องจากระยะเริ่มแรกหลวงวิจิตรวาทการได้แต่งบทละครไว้ได้แก่ เรื่องนเรศวรประกาศอิสรภาพและพระราชธิดาพระร่วง เมื่อปี พ.ศ. 2477 ไม่ได้ได้รับความนิยม หลวงวิจิตรวาทการจึงเปลี่ยนแนว คือ พยายามคิดสร้างละครให้แปลกใหม่ไปจากเดิม เพื่อดึงดูดความสนใจผู้ชมด้วยมุ่งที่จะใช้ละครเป็นเครื่องมือในการปลุกเร้าสำนึกของประชาชนให้เกิดความรักชาติ การทำละครหลวงวิจิตรนั้นได้เริ่มดำเนินการด้วยความริบด่วน เช่น โรงเรียนนาฏดุริยางค์ เปิดทำการสอน ในปี พ.ศ. 2477 หลวงวิจิตรวาทการเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ยังมีความไม่เรียบร้อยเท่าที่ควรเนื่องจากเป็นระยะของการรวบรวมครูนาฏศิลป์และดนตรีที่กระจัดกระจายภายหลังจากการยุบกรมมหรสพหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นักเรียนที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ก็ยังมีน้อย ทำให้หลวงวิจิตรวาทการต้องปรับเปลี่ยนการจัดการแสดงละครให้เหมาะสมกับศักยภาพและทรัพยากรต่างๆ ในขณะนั้น ผสมกับการที่หลวงวิจิตรวาทการได้ดูละครพูด ละคร โอเปร่าจากต่างประเทศทำให้เกิดแนวทางในการสร้างสรรค์ละครให้มีความแปลกใหม่ทันสมัยเช่นละครในต่างประเทศ

3.1.2 ความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติ

การจัดการแสดงละครของประเทศไทยตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาส่วนมากมักจัดขึ้นเพื่อมุ่งแสดงออกถึงสุนทรียรสตามลักษณะของประเภทนั้นๆ หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่สนใจในด้านประวัติศาสตร์ มีความรู้ด้านจิตวิทยา มีวาทศิลป์ในการโน้มน้าวจิตใจแบบนักการทูต จึงนำเอาความรู้ความสามารถที่มีอยู่ในตัวมาประยุกต์ใช้เพื่อตอบสนองนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้เมื่อหลวงวิจิตรวาทการดำรงตำแหน่งอธิบดีของกรมศิลปากร ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2477-2483 ในช่วงเวลานี้หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งบทละครปลุกใจรักชาติรวม 10 เรื่อง สำหรับบทละครที่มีเนื้อหาปลุกใจรักชาติและได้ทำให้งับกรมศิลปากรได้แก่ เลือดสุพรรณ (พ.ศ.2479) ราชมนู (พ.ศ.2479) พระเจ้ากรุงธน (พ.ศ.2480) สีกลาง (พ.ศ. 2480) เจ้าหญิงแสนหวี (พ.ศ.2481) มหาเทวี (พ.ศ.2481) เบญจเพส (พ.ศ.2481) น่านเจ้า (พ.ศ. 2482) อนุสาวรีย์ไทย (พ.ศ. 2483) พ่อขุนผาเมือง (พ.ศ.2483)

ต่อมาประเทศไทยเข้าสู่สภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 มหรสพต่างๆ หยุคชะงัก รวมถึงการสร้างละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการด้วย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงด้วยเหตุผลทางการเมือง หลวงวิจิตรวาทการลาออกจากราชการและประกอบอาชีพเป็นนักประพันธ์ ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2489-2493 ในช่วงนั้นนอกจากจะแต่งนวนิยายและหนังสือทางวิชาการแล้ว ยังแต่งบทละครและตั้งคณะละครเป็นของตนเอง ชื่อว่าคณะวิจิตรศิลป์ เนื้อหาของบทละครเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ สนุกสนานบางเรื่องชี้ให้เห็นถึงโลกนี้ไม่มีอะไรที่แน่นอน ส่วนละครที่มีแก่นเรื่องปลุกใจรักชาติในช่วงนี้ ได้แก่ เรื่องตายดาบหน้า (พ.ศ.2490) สีหราชเดโช (พ.ศ.2490) และครุฑดำ (พ.ศ.2491) ซึ่งละครปลุกใจรักชาติในยุคนี้ไม่ได้รับความนิยมอาจเนื่องมาจากสภาพสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คนไทยเบื่อหน่ายการสงครามและเบื่อความรักชาติ ต้องการความสนุกสนานรื่นเริงหลังจากที่ต้องอยู่กับภาวะสงคราม

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงที่ 2 (พ.ศ.2491-2500) หลวงวิจิตรวาทการได้กลับเข้ารับราชการใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยได้รับมอบหมายให้ช่วยราชการกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อฟื้นฟูละครศิลปากรอีกครั้งหนึ่ง ในยุคนี้ได้แต่งบทละครชุดอนุภาพ 4 เรื่อง คือ อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. 2497) อนุภาพแห่งการเสียสละ (พ.ศ.2498) อนุภาพแห่งความรัก (พ.ศ.2499) และอนุภาพแห่งศีลสัตย์ (พ.ศ. 2498)

ภาพที่ 7 ซ้อมละครที่หอประชุมวัฒนธรรม สนามเสือป่า ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์

บทละครช่วงนี้มีจุดมุ่งหมายปลุกใจให้รักชาติปลุกฝังชาตินิยมแต่เปลี่ยนการสนองนโยบายจากการสร้างชาติมาเป็นการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ตามนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ความสำคัญของละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการสามารถสรุปได้ดังนี้

1. บทละครปลุกใจรักชาติ ช่วงปี พ.ศ. 2477 – 2483 เป็นเครื่องมือเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมเพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลในการสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจ เช่น เรื่องเลือดสุพรรณ ราชมนู พระเจ้ากรุงธน ศีกกลาง เจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวี เบญจเพส น่านเจ้า อนุสาวรีย์ พ่อขุนผาเมือง
2. บทละครปลุกใจรักชาติเป็นเครื่องมือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น เรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหง อนุภาพแห่งความเสียสละ อนุภาพแห่งความรัก และอนุภาพแห่งศีลสัตย์
3. เพื่อให้ประชาชนได้รับความบันเทิง อีกทั้งเป็นการบำรุงขวัญและกำลังใจในด้านการรักชาติ

3.2 การจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติ

ลักษณะพิเศษประการหนึ่งของการจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ นั่นคือ นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะเป็นผู้ประพันธ์บทละครทุกเรื่องแล้วยังเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการแสดงละครตั้งแต่ต้นจนจบ กล่าวได้ว่า หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้อำนวยการแสดงละครปลูกใจอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้ ดังนี้

3.2.1 การเตรียมการก่อนการแสดง

ในฐานะที่หลวงวิจิตรวาทการดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ได้ตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ ในปี 2477 ต่อมาได้มีพัฒนาการเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ ในปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการศึกษาด้านนาฏศิลป์ และดนตรี เพื่อเป็นการผดุงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ หลวงวิจิตรวาทการได้ดำริให้มีการสร้างโรงละครเพื่อใช้เป็นที่แสดงผลงานของนักเรียนนับได้ว่าการสร้างโรงเรียนเพื่อผลิตบุคลากรที่ดี หรือการดำริให้มีการสร้างโรงละครที่ดี ล้วนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการเตรียมการเพื่อแสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการ

วิจิตร รัชสิยานนท์ ได้กล่าวถึง หลวงวิจิตรวาทการในบทบาทของอธิบดีกรมศิลปากรในช่วงแรกไว้ว่า “...ในฐานะที่เป็นอธิบดีกรมศิลปากร ได้มีพระราชบัญญัติกำหนดไว้แต่เดิมว่า จะต้องจัดตั้งโรงเรียนนาฏศิลป์ขึ้นเพื่อเผยแพร่อะและอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ซึ่งท่านก็ได้ตั้งขึ้นท่ามกลางมรสุมแห่งการนิทนาบว่าร้ายว่าเป็นโรงเรียนเต็นกินรำกิน ท่านต้องต่อสู้จนเป็นที่ยอมรับจากวงการศึกษ โรงเรียนนาฏศิลป์แห่งนี้ยังเป็นบ่อเกิดแห่งละครและเพลงปลูกใจรักชาติของท่านผู้ก่อตั้งอีกด้วย เมื่อเริ่มตั้งโรงเรียนท่านได้พยายามลบล้างคำครหาที่ว่า เป็นโรงเรียนเต็นกินรำกิน โดยการจัดระบบการศึกษาให้เทียบเท่าโรงเรียนทั่วไป แต่เพิ่มการเรียนนาฏศิลป์และดนตรีให้มากขึ้น ท่านได้คุณแม่และบรรดาครูออกไปหานักเรียนมาเรียน ทั้งจากครอบครัวที่ยากจนไปถึงผู้มีอันจะกิน บางครั้งครูต้องไปนอนที่บ้านท่านผู้ใหญ่ว่า ถึงไม่ได้ลูกก็ขอให้ได้หลานมาเรียนเพื่อให้ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่ยอมรับ โดยทั่วไป ”²

² วิจิตร รัชสิยานนท์, เรียงถ้อยร้อยชีวิตวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์), หน้า 23.

หลวงวิจิตรวาทการ ได้ประสบความสำเร็จอย่างมากในการที่จะผลิตศิลปิน ด้วยเหตุที่อาชีพเดินกินรำกิ้น ถือเป็นอาชีพที่ไร้เกียรติเป็นที่ดูหมิ่นของคนทั่วไป และด้วยหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีจิตวิทย์สูง จึงเริ่มสร้างชื่อเสียงของโรงเรียนด้วยการประพันธ์บทละครปลูกใจรักชาติเพื่อเป็นการสร้างผลงานและสร้างชื่อเสียงให้ประชาชนได้รับทราบ

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการดำเนินการเรื่องละครจนสามารถที่จะออกแสดงได้แล้ว ก็มีดำริที่จะสร้างโรงละครเพื่อใช้แสดงละครแต่ขาดคนเรื่องงบประมาณ ขาดผู้สนับสนุน “.....ข้าพเจ้าก็ปลูกโรงไม้ไผ่เอาผ้าเต็นท์มาจึงเป็นหลังคารวบรวมเก้าอี้เท่าที่จะหาได้ ละครของกรมศิลปากรได้ออกแสดงภายใต้หลังคาเต็นท์และเสาไม้ไผ่...”³ โรงละครจำเป็นของหลวงวิจิตรวาทการเกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจที่ต้องการให้นักเรียนโรงเรียนนาฏดุริยางค์ได้แสดงออกถึงศักยภาพที่ได้รับการศึกษามาประมาณ 1 ปี หลังจากออกแสดงไปไม่นาน ความสามารถของผู้แสดงก็เป็นที่ดึงดูดความสนใจผู้ชม “...ในการแสดงครั้งหนึ่ง ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมราชภิบาล ผู้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในเวลานั้น ได้มานั่งดูการแสดง ภายหลังที่การแสดงเสร็จสิ้นลงแล้ว สวรรค์ได้โปรดข้าพเจ้า โดยที่ท่านเจ้าคุณศรีธรรมราชภิบาลบอกให้ข้าพเจ้าตั้งงบประมาณไปสำหรับสร้างโรงละครท่านจะช่วยหาเงินให้...”⁴ หลวงวิจิตรวาทการได้ของงบประมาณไปสำหรับสร้างโรงละคร แต่ได้รับอนุมัติเพียง 6,500 บาท ซึ่งเป็นเงินที่ไม่สามารถจะสร้างโรงละครได้ แต่ทางการคลังยืนยันที่จะให้เพียงแค่นี้ หลวงวิจิตรวาทการนำเงินจำนวนนี้ไปเปลี่ยนสภาพจากเดิมที่เป็นเสาไม้ไผ่หลังคาเต็นท์มาเป็นเสาไม้ตั้งหลังคามุงสังกะสี พอกันแดดกันฝน ยืมเก้าอี้จากกระทรวงวังมาให้คนดูนั่งชั่วคราว

ก่อนเริ่มที่จะมีการแสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากการตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตครูและศิลปินเพื่อแสดงละคร สร้างโรงละครไว้เพื่อเป็นสถานที่ในการฝึกและแสดงละคร จากการสัมภาษณ์ครูลัดดา สารดาชน ครูสายสวาท รพีพันธุ์ ครูสุวรรณีย์ ชลานุเคราะห์ ครูประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ ทำให้ได้ความรู้เพิ่มเติมในการเตรียมการก่อนการแสดง สรุปได้ว่า หลวงวิจิตรวาทการจะต้องเตรียมแผนการในการประชาสัมพันธ์ละครแต่ละเรื่อง ซึ่งผู้สนองงานในด้านนี้ คือ ครูโหมด วงศ์สวัสดิ์ ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้รับผิดชอบในการสร้างฉากละครของหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ยังมีหน้าที่เขียนแผ่นป้ายโฆษณา ประชาสัมพันธ์การแสดงละครในแต่ละเรื่อง เนื้อหาของป้ายโฆษณา

³หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน, หน้า 54.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

ส่วนใหญ่จะบอกแค่ชื่อเรื่อง ครั้งที่แสดง วันและเวลาแสดงโดยแผ่นป้ายจะติดไว้ริมรั้วเขตพิพิธภัณฑ์ ต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นการถ่ายรูปพระเอก นางเอก หรือผู้แสดงติดไว้หน้าโรงละคร นอกจากนี้ การประชาสัมพันธ์ก่อนการแสดง หลวงวิจิตรวาทการยังใช้สื่อวิทยุของกรมโฆษณา (หรือกรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน) อีกทางหนึ่งด้วย

การเตรียมการก่อนการแสดงละครอีกประการหนึ่งคือการพิมพ์สูจิบัตรละคร สมัยแรกเป็นแผ่นกระดาษนำมารวมเป็นเล่ม มีเนื้อหาประกอบด้วย คำชี้แจงของผู้แต่ง บทละคร เพลง รายชื่อผู้แสดง นอกจากนี้ยังมีการจัดพิมพ์แผ่นใบปลิวแจกในโรงละครเพื่อให้ผู้ชมละครทราบข้อมูลการแสดงเรื่องนั้นด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 8 ป้ายโฆษณาละครปลุกใจรักชาติเรื่อง “เลือดสุพรรณ” พ.ศ. 2479
ณ “โรงละครศิลปากร” บนป้ายโฆษณามีการระบุจำนวนรอบที่แสดง

ภาพที่ 9 ป้ายโฆษณาละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี พ.ศ. 2481
ณ “โรงละครศิลปากร” บนป้ายโฆษณามีการระบุจำนวนรอบที่แสดง

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์จากหอสมุดแห่งชาติ

ดังนั้น การเตรียมการก่อนการแสดงของการจัดแสดงละครปลูกใจรักชาติ สรุปได้ดังนี้

1. ตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ เพื่อผลิตศิลปินซึ่งนอกจากจะเผยแพร่ และอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทยแล้ว ศิลปินเหล่านั้นยังเปรียบเสมือนสื่อที่ช่วยสนับสนุนลัทธิความรักชาติในการแสดงละครหลวงวิจิตร ให้มีความประทับใจผู้ชม
2. สร้างโรงละคร เพื่อเป็นสถานที่ฝึกหัดและแสดงละคร
3. การประชาสัมพันธ์ มีความจำเป็นที่จะต้องทำก่อนมีการแสดง ประกอบด้วย
 - ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อวิทยุ กรมประชาสัมพันธ์
 - ประชาสัมพันธ์โดยเขียนแผ่นป้ายโฆษณา
 - ประชาสัมพันธ์โดยการพิมพ์สูจิบัตรละคร

3.2.2 บทละคร

เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่สนใจใคร่ศึกษาในวิชาประวัติศาสตร์เป็นอันมาก สืบเนื่องจากการผลิตผลงานทางวิชาการทางประวัติศาสตร์มากมาย งานชิ้นเอกของหลวงวิจิตรวาทการ ได้แก่ ประวัติศาสตร์สากล ซึ่งราชบัณฑิตยสถาน ยกย่องว่าเป็นหนังสือดีเล่มหนึ่ง ลักษณะเด่นในงานด้านประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ คือการเน้นลัทธิชาตินิยม “โดยใช้วิธีการเขียนอ้าง

ข้อมูลที่สนับสนุนความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทยในอดีตถิ่นกำเนิดของไทยและความกลมเกลียวของคนในชาติ โดมมีจุดมุ่งหมายในการปลุกใจให้รักชาติ...”⁵

ด้วยเหตุนี้จากพื้นฐานความสนใจในประวัติศาสตร์ทำให้หลวงวิจิตรวาทการสามารถประพันธ์บทละครปลุกใจรักชาติได้อย่างมากมายในระยะเวลาอันสั้น สืบเกิดได้จากแก่นของเรื่องและโครงเรื่องมาจากประวัติศาสตร์ชาตินิยมตามแนวของหลวงวิจิตรวาทการทั้งสิ้น สำหรับแก่นเรื่องและโครงเรื่องละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ สรุปลงจากหลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ โดยประอรรัตน์ บุรณมาตร์ ดังนี้

- ก. แสดงถิ่นกำเนิดของไทย ได้แก่ เรื่องน่านเจ้า
- ข. แสดงการก่อตั้งอาณาจักรไทย การรวมชาติไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้แก่ เรื่อง อานุภาพแห่งความรัก อานุภาพพ้อขุนรามคำแหง อานุภาพของความเสียสละ มหาเทวี
- ค. แสดงอานุภาพที่ยิ่งใหญ่ของชาติไทย ได้แก่ เรื่องราชธิดาพระร่วง
- ง. แสดงการกอบกู้เอกราชของชาติไทย จากต่างชาติ ได้แก่ เรื่องตายดาบหน้า พ้อขุนผาเมือง พระนเรศวรประกาศอิสรภาพ พระเจ้ากรุงธน
- จ. แสดงถึงความรักชาติ ได้แก่ เรื่องศึกกลาง เบนจupes เจ้าหญิงแสนหวี และราชนนุ

ส่วนโครงเรื่องนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันไปคือ

- ก. โครงเรื่องที่ยึดเนื้อหาทางประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ เรื่อง พระนเรศวรประกาศอิสรภาพ ราชธิดาพระร่วง และพระเจ้ากรุงธนบุรี
- ข. โครงเรื่องที่ยึดเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาเสริมแต่งและสร้างบทบาทของตัวละครเพิ่มขึ้น ได้แก่ เรื่องราชนนุ ศึกกลาง พ้อขุนผาเมือง สิหาราชเดโช อานุภาพพ้อขุนรามคำแหง อานุภาพแห่งความเสียสละและอานุภาพแห่งความรัก
- ค. โครงเรื่องที่อาศัยเพียงชื่อบุคคล ชื่อเมือง หรือเหตุการณ์บางเสี้ยวในประวัติศาสตร์มาผูกเรื่องเป็นบทละคร ได้แก่ เรื่องเลือดสุพรรณ เบนจupes มหาเทวี เจ้าหญิงแสนหวี น่านเจ้า ตายดาบหน้าและครุฑดำ...”⁶

⁵ประอรรัตน์ บุรณมาตร์, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 47.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 157 - 177.

จะเห็นได้ว่าทั้งแก่นเรื่องและโครงเรื่องในบทละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ นั้นส่วนใหญ่มาจากประวัติศาสตร์ตามแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการเองทั้งสิ้น กล่าวคือ หลวงวิจิตรวาทการจะมองเหตุการณ์และเหตุผลทางประวัติศาสตร์เพื่อที่จะตอบปัญหาชาตินิยม ดังนั้น เนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่อ้างถึงในบทละครมิใช่ความจริงแท้ที่สมบูรณ์ในทางประวัติศาสตร์ซึ่ง หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความสามารถอย่างยิ่งในการนำมาสร้างสรรค์เป็นบทละครที่แฝงด้วยคติของการปลูกฝังความรักชาติ ตลอดจนความสนุกสนาน ตื่นเต้น ละครของหลวงวิจิตรวาทการส่วนมาก จบลงด้วยโศกนาฏกรรม เพื่อให้คนดูเกิดความประทับใจ อีกทั้งเป็นการย้ำให้ผู้ชมระลึกอยู่เสมอว่า ความรักชาติ อยู่เหนือสิ่งอื่นใด

ดังจะยกตัวอย่างบทละครปลูกใจรักชาติเรื่อง “พระเจ้ากรุงธน” ที่มีโครงเรื่องยึดเนื้อหาทางประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ที่กล่าวถึงพระยาตากสินทำการสู้รบกับพม่า จนได้รับชัยชนะที่ค่ายโพธิ์สามต้น แล้วทรงตั้งราชธานีใหม่ที่ธนบุรี เมื่อปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่เคราะห์ร้ายของพระองค์ที่มีชายาบางคนไม่ซื่อสัตย์ และเรื่องวุ่นวายอื่นๆ ภายในพระนคร ตรงกับพงศาวดารกล่าวว่าทรงเสียพระจริตถึงกับเป็นบ้าคลั่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงธนทรงฝันเพื่อนไปบ้างบางครั้ง”⁷

ทำให้เห็นว่าหลวงวิจิตรวาทการได้พยายามดำเนินเรื่องในส่วนสำคัญให้เป็นไปตามประวัติศาสตร์ “แม้คำพูดของตัวละครพระเจ้ากรุงธนก็พยายามให้เป็นไปตามพระราชดำรัสของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวี ผู้ทรงพระชนม์อยู่ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงจดบันทึกไว้ต่อเติมบ้างเป็นแต่ในพลความ”⁸ ส่วนเรื่องสำคัญมิได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

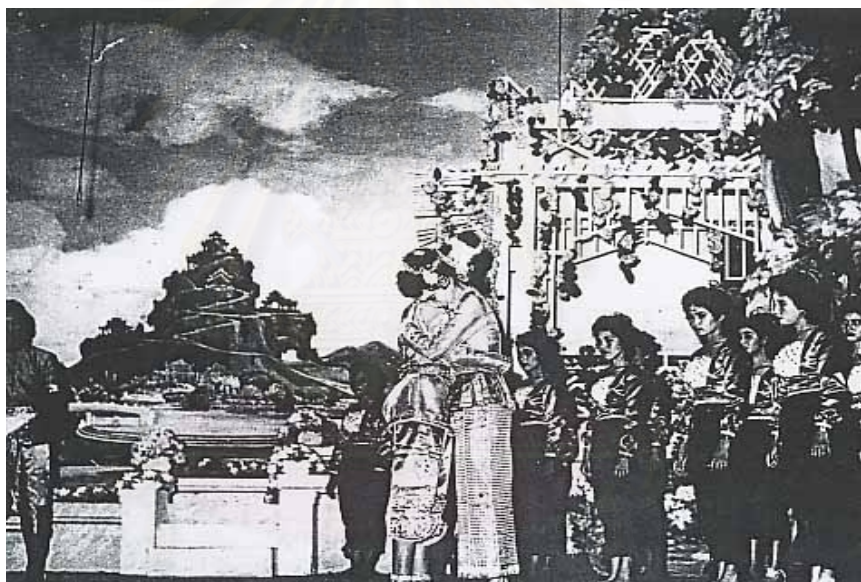
3.2.3 ผู้แสดง

ผู้แสดงในละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการส่วนใหญ่ คือ นักเรียนในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์และข้าราชการของกรมศิลปากร ซึ่งเมื่อจะมีการจัดการแสดงละครเรื่องหนึ่ง อาจารย์ทางฝ่ายนาฏศิลป์ก็จะนำนักเรียนมาให้หลวงวิจิตรวาทการคัดเลือกด้วยตนเอง ผู้แสดงละคร

⁷ หลวงวิจิตรวาทการ, วิจิตรวรรณคดี คำชี้แจงของผู้แต่งเรื่องพระเจ้ากรุงธน (กรุงเทพฯ: พรชัยการพิมพ์, 2480), หน้า 74.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

ของหลวงวิจิตรวาทการส่วนมากใช้นักแสดงหญิงทั้งสิ้น เพราะเป็นการป้องกันการตั้งข้อรังเกียจในการถูกเนื้อต้องตัว “...ในการแสดงละครของกรมศิลปากรนั้น ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะทำตามพระปรารภของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเขียนไว้ในวิจารณ์เรื่องเลือดสุพรรณ คือให้ชายแสดงบทบาทจริงๆ หญิงแสดงบทหญิงจริงๆ ได้เคยลองทำมาบ้างแต่ไม่สู้ได้ผลดี เพราะต้องห้ามการถูกเนื้อต้องตัวและต้องเขียนบทบาทที่ไม่มีเรื่องรักใคร่เลย แม้กระนั้นผู้ปกครองของนักเรียนหรือข้าราชการ ผู้แสดงยังตั้งข้อหารังเกียจมา จึงเป็นอันว่าในบทบาทที่จำเป็นต้องมีการถูกเนื้อต้องตัวหรือในเรื่องรักในระหว่างหญิงกับชายนั้น กรมศิลปากรยังคงใช้ผู้หญิงแสดงเป็นชายต่อไปและคงจะต้องเป็นเช่นนี้อีกนาน ข้าพเจ้าทราบว่าแม้ในประเทศญี่ปุ่น โอเปร่าบางเรื่องก็ยังคงต้องใช้ผู้หญิงแสดงเป็นชายอยู่...”⁹

ภาพที่ 10 ภาพการแสดงจากเรื่อง “อนุภาพแห่งศีลสัตย์” ปี พ.ศ.2500

ใช้ผู้แสดงหญิงเป็นตัวเอกทำให้แสดงบทรักได้อย่างสนิทสนม

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ของคุณวิจิตร ริงสิยานนท์ ทายาทหลวงวิจิตรวาทการ

และจากการใช้ผู้หญิงแสดงเป็นชายนั้นก็มิอยู่ในอารยประเทศที่มีความเจริญด้านศิลปวัฒนธรรม ละครโอเปร่าบางเรื่องก็ยังใช้หญิงแสดงเป็นชายอยู่ ไม่เพียงแต่ในละครเวทีเท่านั้น ภาพยนตร์

⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, ความมุ่งหมายของละครเรื่องราชมโน (กรุงเทพฯ: พรชัยการพิมพ์, 2479), หน้า

จีนที่เคยเข้าฉายตามโรงภาพยนตร์ หรือสถานีโทรทัศน์ ประมาณปี 2532 ก็ยังคงใช้ผู้หญิงแสดงเป็นชายอยู่ ถือได้ว่าเป็นความสามารถอย่างสูงที่ผู้หญิงสามารถสวมบทเป็นผู้ชายโดยที่ผู้ชมไม่เกิดความขัดแย้งอีกทั้งผู้ฝึกซ้อมและกำกับการแสดงสามารถที่จะปลุกปั้นเปลี่ยนบุคลิกจากผู้หญิงให้เป็นผู้ชายได้สมบทบาท เหตุผลอีกประการผู้วิจัยมีความเห็นว่าตั้งแต่สมัยโบราณการใช้ผู้หญิงแสดงเป็นพระเอกน่าจะมาจากอิทธิพลของจารีตละครผู้หญิงของหลวง ที่ใช้ผู้แสดงหญิงล้วนและคนทั่วไปยอมรับมาแต่ครั้งโบราณจึงทำให้การใช้ผู้แสดงหญิงรับบทเป็นชายจึงไม่เกิดความขัดแย้งในสายตาของผู้ชม

นอกจากนี้ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญต่อผู้แสดงในเรื่องต่างๆ ดังนี้

1. ให้ความสำคัญกับการพูด เนื่องจากละครหลวงวิจิตรวาทการ ดำเนินเรื่องด้วยการพูดเป็นส่วนใหญ่และบทพูดมักจะแฝงอารมณ์น้ำใจของผู้ชมตามลักษณะของการพูด ดังนั้นผู้แสดงต้องถ่ายทอดสื่อสารคำพูดที่คมคายกินใจให้ผู้ชมเกิดความประทับใจและคล้อยตามบทบาทของผู้แสดง ตลอดจนคำพูดที่ชัดเจนของตัวอักษร

2. ให้ความสำคัญกับการแสดงท่าทาง การแสดงท่าทางอาภักดิ์กิริยาของผู้แสดงไม่เน้นความอ่อนช้อยงดงามเหมือนละครรำ หากแต่ท่าทางของผู้แสดงนั้นต้องเป็นธรรมชาติและมีความหมายตามบทบาท ผู้ที่จะแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการได้จะต้องสามารถกระจายความรู้สึก หรือแสดงความรู้สึกของบทบาทที่ได้รับออกไปให้คนดูได้รับรู้ถึงอารมณ์นั้นๆ หลวงวิจิตรวาทการได้สอนให้ผู้แสดงกระจายความรู้สึกออกไป “...คือบอกกับเด็กว่าถ้าไม่สามารถกระจายความรู้สึกออกไปให้คนดูได้ อย่างนี้เลยว่าคุณดูเขานิยม วิธีกระจายความรู้สึกก็ต้องหัด อิมโชน* ในใจของตัวเองมีบางคนทำได้สำเร็จเพราะเหตุว่าถึงบทที่ให้กระจายความรู้สึกนั้นที่แขนขลุกลมดอย่างนี้สำเร็จแปลว่าความรู้สึกกระจายออกมาได้...”¹⁰

การนำนักเรียน โรงเรียนนาฏดุริยางค์ศาสตร์ ซึ่งคุ้นเคยกับการแสดงละครรำมาเล่นละครแนวหลวงวิจิตร ซึ่งเป็นละครแบบใหม่ ที่เน้นการพูด รองจากการพูดคือการแสดงท่าทางที่เป็นธรรมชาติ หลวงวิจิตรวาทการยกตัวอย่างของการเดิน ซึ่งเป็นของที่เห็นว่าง่าย แต่เมื่อมาแสดงบนเวที ต้องแก้ไขปรับปรุงจนบางครั้งต้องแก้ไขบทให้เดินในระยะสั้น สิ่งที่ว่าผู้แสดงประสบความสำเร็จในการแสดงละครหรือไม่คือการที่ผู้แสดงเข้าถึงบทบาทของตัวละครและสามารถกระจายความรู้สึกไปสู่ผู้ชมได้ ถ้าทำไม่สำเร็จก็จะไม่ได้รับความนิยมนจากผู้ชม

* อิมโชน หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก

¹⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 190-191.

3.2.4 การคัดเลือกตัวแสดง

เนื่องจากบทละครปลูกใจของหลวงวิจิตรวาทการแต่งขึ้นสำหรับเพื่อใช้แสดง หลวงวิจิตรวาทการจึงมิได้กำหนดลักษณะตัวละครที่ตายตัวไป เพราะหากบรรยายตัวละครอย่างละเอียดอาจทำให้ให้นักแสดงไม่ได้ตรงกับลักษณะที่บรรยายไว้ และเนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้แต่งบทขึ้นเองคุณสมบัติของตัวละครต่าง ๆ ก็คงอยู่ในใจท่าน ท่านสามารถคัดเลือกผู้แสดงให้ตรงกับใจท่านได้ วิธีการคัดเลือกผู้แสดงของหลวงวิจิตรวาทการนั้นจัดว่าเป็นวิธีที่ฉลาดล้ำลึก ด้วยในระยะเริ่มแรกของการตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ หลวงวิจิตรวาทการยังไม่รู้ถึงฝีมือของนักเรียนแต่ละคนว่ามีความสามารถมากน้อยเพียงใด และต้องการเห็นฝีมือของนักเรียนว่าใครสมควรได้รับบทอะไร ประจวบกับในคราวนั้นใกล้ครบรอบวันเกิดของท่าน จึงออกอุบายให้นักเรียนทุกห้องส่งการแสดงมาร่วมเพื่อเป็นงานรื่นเริงภายใน วิธีนี้ทำให้หลวงวิจิตรวาทการได้รู้จักนักเรียนและรู้ถึงความสามารถในด้านการแสดง ซึ่งนักเรียนเหล่านั้นไม่มีโอกาสรู้เลยว่าตัวเองกำลังลงสนามสอบเพื่อคัดเลือกนักแสดงละครของหลวงวิจิตร ดังเช่น คุณครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปินรเรง ศิษย์เอกที่ได้รับคัดเลือกให้แสดงเป็นมังมหาราชูรนาท แม่ทัพพม่าในเรื่องเลือดสุพรรณ “ ตอนนั้น พ.ศ. 2478 กำลังเรียนเรื่องเวนิสวานิช จึงสั่งให้การแสดงเรื่องนี้ โดยตกลงกับเพื่อน ๆ ว่าจะเล่นตอนตัดสินความ บทพระเอกนางเอกมีคนเล่นครบหมดแล้วเหลือแต่บทพ่อเมืองที่ออกมา นั่งเฉย ๆ ... เมื่อถึงวันที่แสดงจริงก็แต่งตัวออกไปเล่นตามบท พอถึงตอนที่ชไล้ออกเดินถือมิดเข้าหาอัน โนนิโยเพื่อจะเชือดเนื้อที่ริมหัวใจทำให้ครูลัดดาตกใจ ตะโกนห้ามไปว่าหยุด”¹¹ จากบทบาทการแสดงที่เป็นธรรมชาติถึงแม้ไม่มีบทบาทเด่นชัดก็ตาม หลวงวิจิตรวาทการได้เห็นแววของการเป็นนักแสดงที่มีสมาธิแน่วแน่ สร้างความพอใจให้กับหลวงวิจิตรวาทการเป็นอย่างมากจึงคัดเลือกให้ครูลัดดาแสดงเป็นมังมหาราชูรนาท แม่ทัพพม่าเรื่องเลือดสุพรรณ ในปี พ.ศ. 2479 จากวิธีหานักแสดงตามที่ครูลัดดาได้กล่าวนั้น เห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการมีวิธีการที่แยบยลที่ให้นักเรียนส่งการแสดงเหมือนเป็นการร่วมสนุกกันธรรมดา แต่แท้จริงแล้วหลวงวิจิตรวาทการได้มองหานักแสดงที่จะมาสวมบทบาทจากบทละครที่ท่านแต่งขึ้น

ภายหลังเมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้ทราบความสามารถของนักเรียนแต่ละคนแล้วบางครั้งก็จะบอกความประสงค์ คุณหญิงประภาพรณ วิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นครูใหญ่โรงเรียนนาฏดุริยางค์ก็จะนำนักเรียนมาให้คัดเลือก รวมถึงทางฝ่ายนาฏศิลป์ก็จะส่งนักเรียนมาให้ตั้งที่คุณครูสายสวาท (บุญยกसानนท์) รพีพันธุ์ โรงเรียนนาฏดุริยางค์ รุ่นแรก ๆ เคยร่วมงานและเป็นศิษย์ของหลวงวิจิตรวาทการและคุณหญิงประภาพรณ วิจิตรวาทการ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

¹¹ สัมภาษณ์ ครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปินรเรง, 3 สิงหาคม 2544.

“คุณหลวงท่านแต่งละครขึ้นเรื่อย ๆ เลือดสุพรรณ คนดูต้องฟังประตูเข้ามา ท่านลงมือทำเองทุกอย่าง กำกับเอง ซ้อมเอง คุ่มทุกอย่าง เวลาจะเลือกใครแต่ละคน ทางฝ่ายนาฏศิลป์เลือกมาขึ้นให้ท่านดู บางทีถ้ามีบทพูดสำคัญ ๆ ท่านให้เราพูด ถ้าพูดไม่ชัด ไม่กล้าทำท่านก็ส่งกลับยุคของท่านเป็นละครเฉพาะแบบที่ทั้งร้องรำ พูด ร้องเอง ช่วงนั้นไม่เน้นเรื่องรำสวย ละครหลวงวิจิตรวาทการมากเป็นละครที่ต้องเอ็ดชั้น บางคนสวยแต่ร้องเพลงไม่ได้ก็แย่น้อย การเลือกตัวคุณหลวงกับคุณหญิงจะอยู่ด้วยกัน ปรีกษากัน”¹²

การคัดเลือกผู้แสดงในรายแรก ๆ นักเรียนก็ยังมีไม่มากนัก การคัดเลือกคงจะไม่มีตัวเลือกมากนัก ดังนั้น วิธีการที่จะสร้างนักแสดงที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการแสดงเลยเป็นเรื่องที่ลำบากพอควร “...เรื่องละครมีความประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง เราหาคนรำหาง่าย ในกรมศิลปากรจะชี้ตัวไหนก็ได้ หากคนร้องยากกว่าคนรำที่หายากที่สุดคือหากคนพูดยากที่สุด รูปร่างดีหน้าตาสวย รำสวย สามารถที่จะมาเป็นนางเอกได้ แต่เมื่อมาพูดแล้วเหลือวิสัย ทางกรมศิลปากรเขาก็พยายามให้เด็กพูด หัดให้เด็กอ่าน แต่เรื่องพูดนี้ผมคิดว่าเป็นเรื่องยากที่สุดสำหรับมนุษย์เรา คือกว่าจะเลือกตัวพูดออกมาสักตัวหนึ่ง ที่เห็นว่าจะได้นั้น เป็นเรื่องยากลำบากเหลือเกิน”¹³ ในการแสดงละครแต่ละเรื่อง การคัดเลือกนักแสดงเป็นหน้าที่ของหลวงวิจิตรวาทการ และคุณหญิงประภาพรธรรมที่จะพิจารณาคัดเลือกตัวละครให้เหมาะสมกับบทที่ท่านประพันธ์ บางครั้งคนที่มีความบุคลิกดี รูปร่างหน้าตาดีแต่น้ำเสียงและสำเนียงไม่ได้ก็ไม่สามารที่จะเล่นละครหลวงวิจิตรได้ เพราะการแสดงแต่ละเรื่องจะประสบผลดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับนักแสดงเป็นสำคัญ ดังนั้น ผู้แสดงละครหลวงวิจิตรจำเป็นต้องมีความสามารถหลาย ๆ ด้านควบคู่กันไป ตัวละครของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะเน้นในการพูดการร้องแล้วยังสามารถแบ่งประเภทในการคัดเลือก ดังนี้

พระเอก ในการคัดเลือกตัวพระเอก จะพิจารณาบุคลิกลักษณะต้องเป็นผู้ที่มีรูปร่างสูงใหญ่กว่านางเอก (สมัยนั้นใช้ผู้หญิงแสดง)

นางเอก ในการคัดเลือกตัวนางเอก จะพิจารณาผู้ที่มีใบหน้าสวย รูปร่างเล็กกว่าพระเอก มีบุคลิกที่อ่อนหวานเรียบร้อย

ตัวเอก หมายถึง ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งตามท้องเรื่อง อาจมีอำนาจหรือศักดิ์กว่าตัวอื่น ๆ ในบางครั้งตัวเอกอาจเป็นพระเอกหรือนางเอกก็ได้

¹² สัมภาษณ์ ครูสายสวาท (บุญยศสานนท์) รพินทร์, 19 มกราคม 2545.

¹³ หลวงวิจิตรวาทการ, 100ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 189.

ตัวประกอบ หมายถึง ตัวละครที่ผูกโยงเรื่องให้ดำเนินสอดคล้อง ตัวประกอบไม่จำเป็นต้องเป็นตัวสำคัญ อาจเกิดจากผู้กำกับนำมาเป็นตัวผูกโยง ไม่จำเป็นต้องเป็นจุดเด่นให้ผู้เข้าชมสนใจต้องเป็นผู้มีลักษณะเด่นไม่เท่าพระองค์เอง – นางเอก หรือตัวอื่น ๆ ในเรื่อง

ตัวตลก หมายถึง ตัวละครที่来帮助เสริมเรื่องให้คลายความตึงเครียดสร้างความครื้นเครงให้ผู้ชมอาจแบ่งเป็น 2 ชนิด

1. ตัวตลกที่ทำความครื้นเครง คือตัวตลกที่ไม่มีผลต่อเนื้อเรื่อง ช่วยเสริมความสนุกสนานแก่ผู้ชม
2. ตัวตลก ที่เป็นตัวสำคัญ คือ ตัวสำคัญของเรื่องซึ่งอาจมีบทบาทขบขันแทรกอยู่ในเรื่องหรืออาจเป็นผู้ติดตามตัวเอกเพื่อเสริมการดำเนินเรื่องโดยแทรกบทบาทขบขันไปด้วย ซึ่งบทนี้จะต้องคัดเลือกผู้ที่มีลักษณะคล่องแคล่ว มีไหวพริบในการสร้างมุขตลก

การคัดเลือกนักแสดงของหลวงวิจิตรวาทการนั้น นอกจากจะดูความเหมาะสมด้านรูปร่างหน้าตา การร้องเพลงแล้วเรื่องการมีวินัยเป็นเรื่องหนึ่งที่ต้องถือว่าเป็นหน้าที่และลักษณะของนักแสดงที่ดี ถึงแม้นักเรียนบางคนผ่านการคัดเลือกแล้วก็ตาม ถ้าคนไหนไม่รักษาเวลาในการนัดหมายหรือประพฤติดันไม่เรียบร้อย มีเรื่องวิวาทกับเพื่อนร่วมชั้นก็จะถูกระงับไม่ให้แสดง และสร้างนักแสดงคนอื่นขึ้นมาแทนทันที เป็นการลงโทษจนกว่าจะประพฤติตัวในระเบียบวินัย แล้วจึงจะอนุญาตให้แสดงได้ ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เคยแสดงปาฐกถาเรื่องความรู้บางเรื่องเกี่ยวกับการประพันธ์และการละคร ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18 กรกฎาคม 2499 ความว่า "...ระมัดระวังเรื่องส่วนตัวของนักเรียน โดยเฉพาะนักเรียนหญิง... ถ้านักเรียนคนใดมีเรื่องส่วนตัวไม่ดีขึ้น ถึงแม้จะไม่ให้ออกจากโรงเรียนก็ต้องเก็บให้เงียบ คือไม่ให้ออกมาแสดงเป็นเอก ถ้าไม่เป็นเรื่องส่วนตัวที่ฟ้องใสบริสุทธิ์จริง ๆ นี่ถือเป็นเทรดิชันของกรมศิลปากร... คือถ้าหากว่าโดยเฉพาะนักเรียนหญิงคนไหนมีเรื่องส่วนตัวที่ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องแล้ว เขาไม่ยอมเอาขึ้นมาเป็นตัวเอกคิดจะเป็นนางเอกไม่ได้ แม้จะเป็นนางรองเขาก็ไม่ให้เป็น นี่เป็นวิธีหนึ่งที่จะยกฐานะของศิลปินให้ดีขึ้น..."¹⁴

ดังนั้นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกให้แสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการจะต้องรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายประกอบด้วย

1. ความเพียร
2. หน้าที่
3. ศัจจะ
4. ขันติ
5. ความสามัคคี

¹⁴หลวงวิจิตรวาทการ, รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 186-187.

ในการคัดเลือกตัวแสดงแต่ละตัว หลวงวิจิตรวาทการคำนึงถึงความเหมาะสมในด้านบุคลิก ลักษณะ สิ่งสำคัญ คือ การพูดและกระแเสียง การคัดเลือกต้องพิจารณาจากบทประพันธ์ในแต่ละเรื่องวางโครงเรื่องไว้เช่นไร ต้องการผู้แสดงแบบไหน คนไหน เช่นละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ต้องการนางเอกที่มีลักษณะ อ่อนหวาน บุคลิกลักษณะสง่างาม รูปร่างหน้าตาก็เป็นส่วนสำคัญ เพราะในบทละครต้องเป็นภาพเจ้าหญิงที่สง่างาม ที่สามารถดึงดูใจของเจ้าชายเขมรรัฐในครั้งแรกที่ได้พบ นอกจากนั้นยังต้องเป็นผู้แสดงอารมณ์ได้ทุกบทบาท ไม่ว่าจะรัก โกรธ เศร้า จนถึงเป็นวิญญาน ต้องเป็นผู้เข้าถึงบทอย่างแท้จริงจึงจะสามารถตีบทได้ตามอารมณ์ของตัวละคร ตัวเจ้าชายเขมรรัฐก็ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถถ่ายทอดจินตนาการในการแสดงที่สื่อให้ผู้ชมได้รับรู้และเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครทั้งลีลาท่าทาง น้ำเสียง ตามที่ผู้ประพันธ์ได้เขียนไว้

จากการศึกษาเอกสาร ตลอดจนสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับละครหลวงวิจิตร สรุปได้ว่าการคัดเลือกผู้แสดงเป็นขั้นตอนแรกที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้าได้ผู้แสดงที่มีความสามารถพื้นฐานในระดับหนึ่งแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาความรู้ในการแสดงในระดับสูงต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้หลวงวิจิตรวาทการจึงมีวิธีการทดสอบเพื่อคัดเลือกผู้แสดงในเบื้องต้นดังนี้

1. ให้ทดลองอ่านบทละคร เพื่อฟังน้ำเสียง วิธีการออกอักขระ โดยให้นักเรียนยืนเรียงแถวหน้ากระดาน ด้วยเหตุนี้หลวงวิจิตรวาทการจะได้นักเรียนที่มีคุณสมบัติขั้นต้น จากนั้นจะให้บทไปศึกษาเพื่อกลับมาทดสอบในขั้นที่ 2 ต่อไป

2. ทดสอบให้นักเรียนพูดจากโต้ตอบกันเพื่อดูการแสดงอารมณ์ รวมถึงอิริยาบถต่าง ๆ เช่นการเดิน การนั่ง ตลอดจนไหวพริบปฏิภาณการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เมื่อได้นักเรียนที่มีคุณสมบัติตามความประสงค์แล้วนักเรียนและผู้แสดงเหล่านั้นจะได้รับการฝึกหัดในขั้นตอนต่อไป

หลวงวิจิตรวาทการ นอกจากจะคัดเลือกด้วยตนเองแล้ว ยังหาวิธีแก้ไขตลอดจนทำการพัฒนาบุคลิกภาพของผู้แสดงให้ตรงตามคุณสมบัติที่ต้องการ เนื่องจากละครหลวงวิจิตรวาทการเน้นการแสดงอารมณ์ ความรู้สึกผ่านสีหน้าและน้ำเสียงมากกว่าร้ายรำ ความตระการในการแสดงละครที่สัมผัสด้วยตาได้แก่ ฉาก ไฟ เสื้อผ้า การแต่งหน้า ท่ารำ การเคลื่อนไหวของตัวละคร หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญกับความตระการตามีการยืมเทคนิคตะวันตกมาใช้ เพื่อสร้างความทันสมัย เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการมองเห็นการแสดงละครเพลงจากต่างประเทศมากมาย จึงนำเทคนิคบางอย่างกลับมาใช้ในละครไทยเพื่อสร้างความทันสมัยและดึงดูดความสนใจ หลวงวิจิตรวาทการ มีความภาคภูมิใจเป็นอย่างมากที่ฉาละครมีความสมจริงเมื่อเทียบกับฉาละครในยุคสมัยเดียวกัน ไม่สามารถแข่งกันได้

หลวงวิจิตรวาทการ เป็นบุคคลที่มุ่งมั่น สร้างสรรค์และปรับปรุงการละครไทยให้มีความทัดเทียมต่างประเทศ ทั้งนี้คงจะเป็นอิทธิพลความรู้และประสบการณ์ จากการศึกษาที่หลวงวิจิตรวาทการมีโอกาสสัมผัสกับศิลปวัฒนธรรมชั้นสูงทั้งของฝรั่งเศสและอังกฤษ ในขณะที่รับราชการต่างประเทศ

3.2.5 การแต่งกาย

ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการเป็นละครแนวผสม ดังนั้นการแต่งกายจึงมีความหลากหลายไปตามท้องเรื่อง กล่าวคือ มีทั้งแต่งแบบยืนเครื่อง แต่งแบบสามัญชน และแต่งตามเชื้อชาติที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง บางครั้งการกำหนดรูปแบบการแต่งกายในละครหลวงวิจิตรวาทการก็เป็นผู้เขียนกำหนดไว้ในบทละครว่าตัวไหนแต่งกายแบบใด โดยศึกษาและค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ประกอบ สิ่งที่สังเกตเห็นจากการแต่งกายละครหลวงวิจิตรวาทการนั้นในเรื่องเดียวกัน การแต่งกายมีหลายรูปแบบ บางตัวแต่งแบบยืนเครื่อง บางตัวแต่งแบบพันทาง ซึ่งดูแล้วขัดต่อความเป็นจริง ขาดความเป็นเอกภาพ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ละครปลุกใจในสมัยหลวงวิจิตรวาทการเป็นอิทธิพลที่ยังขาดทุนทรัพย์ในการสร้างเครื่องแต่งกาย โรงเรียนนาฏดุริยางค์ก็เพิ่งเริ่มก่อตั้งเปิดทำการสอนได้ไม่นาน อะไรที่มีอยู่บ้างแล้วก็นำมาใช้ไปก่อน คัดแปลงเครื่องแต่งกาย จนเมื่อละครมีคนดูมากขึ้นก็ค่อยๆ สร้างไปตามกำลังทรัพย์ ผู้ที่มีบทบาทเป็นกำลังสำคัญในการตัดเย็บเครื่องแต่งกาย คือ ครูชื่น ศิลปบรรเลง (คุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง)* หลวงวิจิตรวาทการจะบอกความประสงค์และมอบหมายให้ครูชื่น ศิลปบรรเลง เป็นผู้รับผิดชอบเครื่องแต่งกายตั้งแต่ตัวเอก ตัวรอง จนถึงระบำต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พม่า มอญ ลาว แยกทั้งชายหญิง นอกเหนือจากการออกแบบและตัดเย็บเครื่องแต่งกายแล้ว “...คุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง ยังมีฝีมือในการทำผมและทำเครื่องประดับต่างๆ แม้แต่ระบำสัตว์ต่างๆ ที่ใช้ในละครหลวงวิจิตร คุณครูชื่นก็ใช้จินตนาการออกแบบประดิษฐ์เป็นศิระให้ดูคล้ายสัตว์....ในการสร้างเครื่องละครซึ่งมีราคาแพงมากก็พยายามสร้างให้ได้ในราคาต่ำที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อรักษาผลประโยชน์ของทางราชการ...”¹⁵ ครูชื่นเป็นผู้มีความรู้พิเศษด้านเย็บปักถักร้อยและผูกสายไทยต่างๆ จึงมีความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้กับการทำเครื่องละคร โดยสอนนักเรียนในชั่วโมงการฝีมือเพื่อนำผลที่ได้มาใช้ในการแสดงวิชาการฝีมือดิฉันรู้สึกภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสเป็นลูกศิษย์ของท่านผู้หนึ่งและแสนจะชื่นชมในผลงานของท่านตลอดมา

* คุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง ศิลปินแห่งชาติ

¹⁵ มธุรส วิสุทธกุล, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง, หน้า 52.

ท่านมีอัจฉริยภาพสูงในการประดิษฐ์ตกแต่งงานฝีมือได้รวดเร็วทันใจและประณีตด้วย เมื่อผู้บังคับบัญชา* มีความคิดวาทศิลป์ทำให้ตัวละครฝ่ายหญิงแต่งกายให้เหมือนชาย ด้วยความมีพรสวรรค์อันประเสริฐของท่าน ท่านสามารถคิดและประดิษฐ์ได้ในทันที...”¹⁶

ภาพที่ 11 การแสดงชุดระบำสามหมู่จากละครปลุกใจรักชาติเรื่อง “อนุภาพแห่งความเสียสละ” ปี พ.ศ.2500 เครื่องแต่งกายของระบำชุดนี้เป็นผลงานของ ครูชื่น ศิลปบรรเลง ได้คิดเครื่องแต่งกาย ให้ผู้แสดงเป็นตัวแทนของนก 3 ชนิด ประกอบด้วย นกกระจาบ นกพิราบ และนกแขกเต้า

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ของคุณวิจิตรา รังสิยานนท์ ทายาทหลวงวิจิตรวาทการ

“ศิลปมรดก” ที่คุณหญิงชื่นได้ทิ้งไว้ในละครหลวงวิจิตรวาทการ จากข้อความของ อาจารย์ สุวรรณิ ชลานุเคราะห์ สามารถสรุปได้ดังนี้

* หลวงวิจิตรวาทการ

¹⁶ สุวรรณิ ชลานุเคราะห์, “ศิลปมรดก” ของคุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ, หน้า 76-77.

1. ละครเรื่องราชนนุ พระเอกชื่อนายแสน ผู้แสดงเป็นหญิง ท่านใช้ความสามารถเก็บผมของผู้หญิงผู้แสดงจนสั้นเป็นทรงชาย โดยมีได้ตัดผมของผู้แสดงแม้แต่เพียงเส้นเดียว
2. ละครเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรี ผู้แสดงเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี และตัวข้าราชการบริพารชายที่ใช้ผู้หญิงแสดงจะต้องทำผมทรงหลักแจวตามแบบโบราณ ท่านก็สามารถค้นวิธีเก็บผมตั้งแต่ส่วนบนไล่ลงมาจนถึงตีนผมส่วนล่าง โดยไม่มีการตัดขลิบเส้นผมแต่อย่างใดทั้งสิ้น และก็คือเป็นผมทรงหลักแจวไปจริงๆ
3. ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ผู้แสดงฝ่ายหญิงชาวแสนหวีทุกคน จะต้องทำผมเป็นหญิงชาวพม่า คำวิกผมปลอมราคาแพงมากไม่มีงบประมาณจะซื้อหามาได้ ท่านก็คิดนำเอาตาข่ายมุ้งลวดมาฉวีวนเป็นทรงผมสวยงามน่ารักมาก
4. ละครเรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหง ละครเรื่องนี้เป็นการแสดงแบบชายจริงหญิงแท้ ตัวละครฝ่ายชายจะต้องนุ่งผ้าแบบจีบโจง ถ้าเป็นการแต่งตัวแบบเก่าจะกินเวลา ไม่น้อยกว่า 10 นาที ต่อ 1 คน ตัวแสดงมีหลายสิบคน กินเวลาการแต่งตัวนานมาก ท่านก็ใช้ปฏิภาณอันฉับไวคิดค้นตัดแปลงตัดเย็บแบบผ้าจีบโจงซึ่งมีลักษณะเหมือนกางเกงจีบสำเร็จรูป ซึ่งภายหลังร้านตัดเสื้อสตรีก็นำเอากางเกงแบบจีบโจงนี้ ไปให้นางแบบใส่ในงานเดินแฟชั่นโชว์

นอกจากครูจีน จะเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์การประดิษฐ์เครื่องแต่งกายละครให้แก่กรมศิลปากรแล้ว ครูจีน ยังลงมือแต่งตัวให้กับผู้แสดงตัวเอกๆ ในละครหลวงวิจิตรอีกด้วย “...ท่านได้กรุณาเป็นผู้แต่งตัวให้เป็นประจำอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าดิฉันจะแสดงในบทธะไรก็ตาม แม้กระทั่งดบแต่งผม ท่านก็ดบแต่งผม ท่านก็มีความคิดดกแต่งตัดแปลงให้เข้ากับเนื้อเรื่องของละครแบบนั้นๆ ทุกอย่าง เช่น ในเรื่อง “พระเจ้ากรุงธนบุรี” ซึ่งดิฉันแสดงเป็นพระเจ้ากรุงธนและนักเรียนหญิงอื่นๆ รวมทั้งนักเรียนแสดงเป็นขุนนางตำแหน่งต่างๆ ซึ่งผมในยุคนั้น ผู้ชายจะตัดผมทรงหลักแจว ท่านก็อุตสาหะคิดค้นวิธีการทำผมของพวกเราซึ่งเป็นผู้หญิงให้ออกมาเป็นผมหลักแจวจนได้ ปัญหาทุกอย่างถ้าถึงท่านแล้วท่านต้องแก้ไขจนลุล่วงไปอย่างเรียบร้อย....คืนหนึ่งดิฉันแต่งตัวเสร็จเตรียมตัวจะไปเข้าฉาก.....พอเดินออกจากห้องไปหน่อยก็ได้ยินเสียงจักรเย็บผ้าในห้องสร้างเครื่องละคร แสดงว่ามีการเย็บอยู่ สงสัยว่าใครจึงเดินกลับเข้าไปดู โอคุณครูนั่นเอง กำลังเย็บชุดที่ต้องใช้ในการร้องเพลงสลัจากในคืนนั้น¹⁷”

¹⁷ ลัดดา (สารดาชน) ศิลปินรเรง, กราบคุณครู – ที่รักและเคารพอย่างสูง อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงจีน ศิลปินรเรง, หน้า 81.

จากข้อความที่ครูลัดดาได้กล่าวนั้น ทำให้ทราบว่าละครปลูกใจของหลวงวิจิตรวาทการแต่ละเรื่องมีการสร้างเครื่องแต่งกายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามฐานะทางการเงิน โดยมีครูชิ้น ศิลปบรรเลง เป็นกำลังสำคัญ ดังเห็นได้จากบทบันทึกของครูชิ้น ในเรื่องความคิดคำนึงถึงเรื่องเครื่องแต่งกายละครต่างๆ และผลงานด้านเครื่องลายไทย

ภาพที่ 12 เครื่องแต่งกายตัวเอกจากละครปลูกใจรักชาติเรื่องต่างๆ

ของหลวงวิจิตรวาทการ ผลงานการออกแบบและตัดเย็บของ ครูชิ้น ศิลปบรรเลง

- (บนกลาง) ครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปบรรเลง ครูกมล สายาลักษณ์ จากละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
 (ซ้ายมือ) จากเรื่องมหาเทวี
 (กลางนั่ง) จากเรื่องมหาเทวี และเลือดสุพรรณ
 (ขวามือ) จากเรื่องเลือดสุพรรณ และเบญจเพศ

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ จากครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปบรรเลง

“..พอถึงปลายปีโรงเรียนได้รับเชิญเป็นทางการให้ไปแสดงที่ประเทศญี่ปุ่นข้าพเจ้าคุมละคร และดนตรี ครูหมั่น คุมละคร ครูโหมด ควบคุมฉาก ข้าพเจ้าเลือกชุดต่างๆ มาให้ครูลมูลสอนอย่างที่เคยดูมาก่อน เช่น ฟ็อนม่านม้วยเชียงดา ฟ็อนแพน รื่น-โรย , แก้ว-ขวัญ พระลอลงสวน และฟ็อนต่างๆ เมื่อกลับจากญี่ปุ่นแล้ว ๑พณ๑ท่านหลวงวิจิตรวาทการ ก็เริ่มจัดการแสดงละครเป็นเรื่อง เช่นเรื่อง เลือดสุพรรณ เป็นเรื่องระหว่างไทยกับพม่า..... ข้าพเจ้าเป็นผู้ออกแบบและสร้างเครื่องแต่งตัวละครเอก และไพร่พลทุกตัวเอง.... ตลอดจนเป็นผู้คิดประดิษฐ์และลงมือทำทรงผมแบบต่างๆ

เองทั้งหมด สุดแต่จะเล่นเรื่องอะไร ก็ทำออกมาเป็นแบบนั้น ผมยาวก็ทำให้ดูเหมือนผมตัดสั้น เป็นผู้ชายได้

ข้าพเจ้าดูมาก ฟังมาก ก็จำเพลงร้องได้หลายสิบเพลงการแต่งกายก็จำได้ว่า ซาติไคแต่งอย่างไร เมื่อรับราชการอยู่โรงเรียนนาฏคุริยางค์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477-2497 เป็นเวลา 20 ปี มีหน้าที่เป็นผู้สร้างเครื่องแต่งกายละครทุกเรื่องจึงจำเป็นต้องรู้ว่า ผู้แสดงคนใดรูปร่างอย่างไร แสดงบทบาทเป็นตัวเอกหรือตัวรอง หรือเป็นนาย โพร ทหารหรือซาติไค เพื่อคิดออกแบบและสร้างเครื่องแต่งกายให้ถูกต้องและเหมาะสม การสร้างเครื่องนั้นเป็นผู้ควบคุมเองตลอดสมัยของ ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการ เรื่อยมา.....และคิดตัดแปลงให้สวยงามขึ้นและให้ไ้ราคาถูกลงเป็นการประหยัดงบประมาณของหลวง...”¹⁸

ครูชิน ศิลปบรรเลง เป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ตัวผู้วิจัยได้ประจักษ์ชัดด้วยตนเองเมื่อประมาณปี 2519 โรงเรียนเบญจมราชาลัย ได้จัดการแสดงละครปลูกใจ เรื่อง อานุภาพแห่งความเสียสละ ณ โรงละครแห่งชาติ ผู้วิจัยได้รับเกียรติให้ไปร่วมแสดงเป็นเทพบุตร ในฉากที่พระเอก นางเอก นอนฝันถึงนก 3 ชนิด คือ นกกระจาบ นกพิราบ และนกแขกเต้า ในครั้งนั้นคุณหญิงชิน ศิลปบรรเลง ท่านกล่าวว่า ผู้วิจัยตัวเล็กอยู่ถ้าให้รัดเครื่องพระคงไม่ไหว ท่านจึงขออนุญาตคุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ คิดเครื่องแต่งกายใหม่ ให้ผู้วิจัยเป็นกิวปิด (เทพบุตรแห่งความรัก) ชุดตัดเย็บด้วยผ้าคาดสีขาวยลิบแดง มีปีกข้างหลัง มือถือศร และคุณหญิงชิน ก็ได้กรุณามาแต่งตัวให้ผู้วิจัยด้วยตนเอง ทำให้เห็นถึงความมีเมตตาและสติปัญญาของนักสร้างสรรค์อย่างแท้จริง

นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะมีคุณหญิงชิน ศิลปบรรเลง เป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญในการควบคุมเครื่องแต่งกายแล้ว ผู้ที่ร่วมออกแบบเครื่องแต่งกายอีกท่านหนึ่งคือ ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในด้านฉาก แสง สี รวมถึงออกแบบเครื่องแต่งกายของตัวละครด้วย สรุปได้ว่าการแต่งกายของตัวละครในละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น ผู้ควบคุมและออกแบบคือ ครูชิน ศิลปบรรเลง และครูโหมด ว่องสวัสดิ์*

¹⁸ ชิน ศิลปบรรเลง, ความคำนึงถึงเรื่องเครื่องแต่งกายละครต่างๆ อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพคุณหญิงชิน ศิลปบรรเลง, หน้า 246-247.

* ไม่ปรากฏชื่อชุดการแสดงที่ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ทำร่วมกับครูชิน ศิลปบรรเลง

3.2.6 ฉาก แสง สี

การแสดงละครนอกจากมีผู้แสดงดี บทละครดีแล้ว สิ่งที่ทำให้การชมการแสดงมีสุนทรีรสเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ฉาก แสง สี การแสดงละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ เกือบทุกเรื่อง จะมีเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและสร้างฉาก บุคคลผู้อยู่เบื้องหลังการสร้างฉาก จัดแสง สี บนเวที ซึ่งมีหน้าที่ทำให้งานละครของหลวงวิจิตรวาทการประสบความสำเร็จ คือ ครูโหมด ว่องสวัสดิ์*

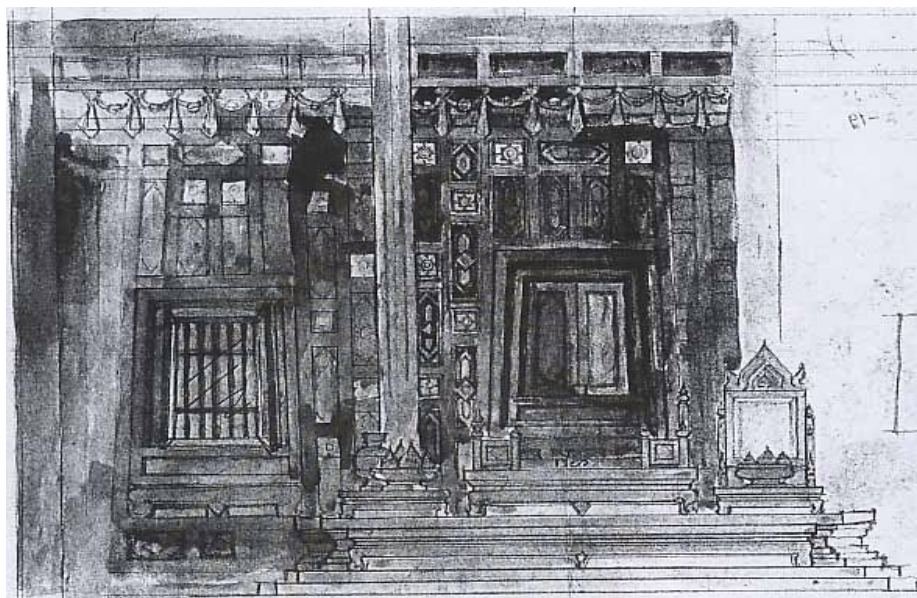
ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ได้เขียนถึงการออกแบบฉากละครไว้ในเอกสารของท่านเรื่อง ความสำคัญในการสร้างฉาก ดังนี้

“.....การออกแบบฉาก ยังมีสิ่งสำคัญโดยเฉพาะบางประการ คือ

1. ต้องรู้ส่วนกว้าง ส่วนลึก และส่วนสูงของเวที เพื่อรู้ขนาดของฉากที่จะสร้างขึ้น ให้เหมาะสมพอดีกับเวที เพื่อรู้ขนาดของฉากที่จะสร้างขึ้นให้เหมาะสมพอดีกับเวที
2. ที่นั่งผู้ดูมีขนาด กว้าง ยาว สูง ต่ำ ไร่กับเวที เพื่อได้รู้สายตาของผู้ชม ที่จะเห็นการแสดงกับฉากได้กว้างขวางสูงต่ำมากน้อยเพียงใด การสร้างฉากที่พอดีควรจะกว้าง ยาว สูงต่ำขนาดไหน
3. เป็นงานสำคัญอย่างไร ความต้องการมีมากน้อยเพียงใด จะตัดสิ่งใดออกได้หรือไม่ อย่างไรบ้าง
4. ฉากที่ต้องสร้างมีจำนวนมากน้อยเท่าใด สร้างยากและง่ายอย่างละเท่าใด จะต้องแบ่งเป็นฉากเอก ฉากโทและฉากรองลงไปอีกอย่างไร อย่างละเท่าใด
5. ต้องใช้สิ่งของอย่างใดมากน้อยเพียงใด ใช้ช่างเขียน ช่างไม้หรือช่างอื่นๆ มากน้อยเพียงใด ฝีมือดีหรือไม่ดีขนาดไหน ต้องใช้เวลาในการสร้างนานเท่าใด มีเวลากับการ สร้างหรือไม่

* ครูโหมด ว่องสวัสดิ์, ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) ปี พ.ศ. 2531.

6. มีสถานที่ที่สร้าง กว้าง ลึก สูง เพียงพอหรือแออัด กันแดดและฝนได้หรือไม่ มีฝารอบ ขอบชิดเก็บสิ่งของได้หรือไม่...”¹⁹

ภาพที่ 13 ภาพฉากซึ่งออกแบบโดย ครูโหมด ว่องสวัสดิ์
สำหรับละครปลูกใจรักชาติเรื่อง “อานุกาพพอขุนรามคำแหง” ปี พ.ศ.2497
ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

นาวาเอกพระยาวิจารณ์จักรกิจ ได้เขียนถึงการสร้างฉากในบทความที่ระลึกเปิดโรงเรียน
ศิลปากรแผนกนาฏดุริยางค์ วันพุธที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2481 ความว่า

“...ข้าพเจ้าได้ไปชมการแสดงของแผนกนาฏดุริยางค์หลายครั้งดูแล้วชวนให้ดูซ้ำอีก เพราะ
วิธีการแสดงดีมากไม่ทำให้ผู้ดูนั่งง่วง เพราะบ่นว่าซ้ำมาก ส่วนฉากและแสงไฟที่ใช้ในการแสดงนับ
ว่าทัดเทียมของต่างประเทศ ส่วนหลวงคหกรรมบดี เลขานุการสภาผู้แทนราษฎร ได้เขียนถึงการ
สร้างฉากในงานเดียวกันนั้นว่า ...ละครของกรมศิลปากรแต่ละเรื่องแต่งขึ้นเหมาะสมมีคติเตือนใจ

¹⁹ สุดารุ สุธงษา, “ด้วยเคารพครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินนักออกแบบเวทีลอย,” ใน ชีวิตผลงาน
อาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ, หน้า 71.

ฉากงดงามละม้ายคล้ายของจริง การแสดงละครในสมัยนี้ได้เฟื่องฟูขึ้น โดยโรงเรียนศิลปากร – แผนกดุริยางค์โดยแท้...”²⁰

ละครปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากจะเน้นผู้แสดงและเพลงปลุกใจแล้ว ฉากเป็นสิ่งทีหลวงวิจิตรวาทการต้องการให้สมจริงที่สุด “...บทละครส่วนใหญ่หลวงวิจิตรวาทการจะไม่ใส่รายละเอียดเกี่ยวกับฉากและบรรยากาศมากนัก เนื่องจากท่านเป็นผู้ดูแลและกำกับเองสั่งการทุกอย่างเอง โดยจะบอกและอธิบายฉากให้ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ เป็นคนวาดออกแบบให้ดู มีช่างในกรมศิลปากรมาช่วยๆ กัน แต่ครูโหมด เป็นหัวเรือใหญ่ คุณหลวงจะปรึกษาครูโหมด ตลอดบางครั้งไฟต่างๆ คุณหลวง ก็ดูแลเองหมดมีครูโหมดเป็นผู้ช่วยถ้าไม่ดึกก็แก้ไขกัน ฉากยิ่งใหญ่สวยงามไม่มีใครกินละครหลวงวิจิตร...”²¹

ภาพที่ 14 ภาพฉากซึ่งออกแบบโดยครูโหมด ว่องสวัสดิ์
สำหรับละครปลุกใจรักชาติเรื่อง “พ่อขุนรามคำแหง” ปีพ.ศ.2497

ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หลวงวิจิตรวาทการจะให้รายละเอียดของฉาก ก่อนเริ่มต้นการแสดง ว่าละครเรื่องนี้มีทั้งหมดกี่ฉาก ประกอบด้วยฉากอะไรบ้าง เช่น ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ฉากนำใช้แสดงหน้าม่าน สมมุติตัวละครเป็นครุบรรยายเรื่องเมืองแสนหวีให้นักเรียนฟัง จากนั้นจึงเริ่มเรื่องเข้าฉากที่ 1

²⁰ บทความบางส่วนจากหนังสือที่ระลึกการเปิดโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ อ้างถึงในชีวิตผลงาน อาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ, หน้า 117, 120

²¹ สัมภาษณ์ สายสวาท รพินทร์, 1 ธันวาคม 2545.

- ฉาก 1 – ท้องพระโรงแสนหวี – เจ้าฟ้าแสนหวีออกขุนนาง เจ้าชายเขมรรัฐเข้าเฝ้าในฐานะ
เป็นทูตเจริญสัมพันธไมตรี
- ฉาก 2 – อุทยานแห่งนครแสนหวี แสนหวีมีงานมโหฬารต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ
- ฉาก 3 – อุทยานแห่งนครแสนหวี เหมือนฉาก 2 เจ้าชายเขมรรัฐเข้าเฝ้าเจ้าหญิงเป็นการส่วนตัว
- ฉาก 4 – ที่ประทับเจ้าชายเขมรรัฐในแสนหวี เจ้าหญิงเสด็จมาพบเจ้าชาย
- ฉาก 5 – ท้องพระโรงแสนหวี การปรึกษาเรื่องความติดต่อ ระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีกับ
เจ้าชายเขมรรัฐ
- ฉาก 6 – ที่ประทับเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าหญิงแสนหวีเสด็จออกมาพบ เจ้าชายเขมรรัฐเป็นครั้งสุดท้าย
- ฉาก 7 – ท้องพระโรงแสนหวี เจ้าฟ้าแสนหวีสั่งให้ยกกองทัพไปตีชายแดนเขมรรัฐ
- ฉาก 8 – ชายแดนเขมรรัฐ พลเมืองเขมรรัฐถูกปล้นและเผาบ้าน
- ฉาก 9 – ท้องพระโรงเขมรรัฐ เจ้าฟ้าเขมรรัฐเสด็จออกขุนนาง ดำเนินโทษพระโอรสที่ไปก่อ
เรื่องบาดหมางกับแสนหวี สั่งให้พระโอรสนำกองทัพไปตีแสนหวี
- ฉาก 10 – ป่าที่พังกองทัพเขมรรัฐ พี่เลี้ยงเจ้าหญิงออกมาเฝ้าเจ้าชาย
- ฉาก 11 – ทუნา – สมรภูมิที่เจ้าหญิงแสนหวีปลงพระชนม์พระองค์เอง
- ฉาก 12 – ฉากที่ประทับเจ้าชายในแสนหวี และฉากอุทยานแสนหวี

รายละเอียดต่างๆ ของฉากนั้น หลวงวิจิตรวาทการจะบอกความประสงค์ให้ครุโหมคร่าง
แบบก่อนลงมือสร้าง ฉากละครในสมัยหลวงวิจิตรนั้นมีผู้กล่าวถึงความอลังการ และสวยงามสมจริง
ซึ่งในปัจจุบันหาชมอีกไม่ได้แล้ว

ฝีมือการทำฉากของครุโหมค มิใช่เป็นฉากที่มีความสวยงามเพียงอย่างเดียว หากแต่สะท้อน
ให้เห็นความเป็นผู้รู้ผู้ศึกษาในด้านศิลปะ สุคารา สุจฉายา ได้เขียนถึงครุโหมคว่า วิธีการทำฉาก
ละครของท่าน เรื่องนี้ครุโหมคเปิดเผยไม่ปิดบังว่า เรื่องการทำฉากละครเริ่มแรกทีเดียวท่านไม่ได้
เรียนหรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้มาก่อนเลย “...การฉากแต่ละเรื่องท่านจะต้องนำบทละครมาอ่าน
มาศึกษาก่อน ส่วนใหญ่เมื่อได้รับบทละครแล้ว ก็จะถูกกำหนดวันให้ร่างภาพฉากละครให้เสร็จ
...รวมทั้งสีที่จะใช้ฉากด้วย การร่างภาพฉากท่านมักใช้สีดินสอ หรือไม่ก็สีน้ำ เมื่อร่างภาพเสร็จ

ต้องนำเสนอผู้ใหญ่ ถ้าผู้ใหญเห็นชอบก็นำมาสร้างเป็นฉากได้เลย แต่ถ้ามีอะไรไม่พอใจต้องแก้ไข
ร่างใหม่อีกครั้งจนเป็นที่น่าพอใจ...”²²

ภาพที่ 15 ภาพฉากซึ่งออกแบบโดยครูโหมด ว่องสวัสดิ์
สำหรับละครปลูกใจรักชาติเรื่อง “พ่อขุนรามคำแหง” ปีพ.ศ.2497
ที่มาของภาพ ด้วยความอนุเคราะห์ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในด้านแสง สี หลวงวิจิตรวาทการได้นำประสบการณ์ที่ได้พบเห็นจากต่างประเทศมาทดลองใช้กับละครของท่าน เพื่อให้เกิดความแปลกใหม่ “...ผมได้ไปเห็นตัวอย่างมาจากปารีส แล้วก็ลองดูเป็นผลสำเร็จ คือ เป็นระบำแล้วก็เปลี่ยนฉากและเครื่องแต่งกายของตัวละครบ้างในขณะที่กำลังรำกันอยู่นั่นเอง ไฟแจ้่งอยู่อย่างนั้นเปลี่ยนได้ ทางของเราทำที่ท่านจะได้เห็น เราก็ทำได้สำเร็จ คือ ระบำอันนั้นเป็นเสื้อสีม่วงแล้วก็แต่งอย่างไทยๆ ในขณะที่รำนั้นท่านจะเห็นว่าฉากข้างหลังเปลี่ยนเป็นสีเหลืองแล้วทันใดนั้น เครื่องระบำก็เปลี่ยนเป็นอีกเครื่องหนึ่งแล้วก็เปลี่ยน...”²³

²² สุตรา สุจฉายา, “ด้วยเคารพครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินนักออกแบบเวทีลอย,” ใน ชีวิตผลงาน อาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ, หน้า 70.

²³ หลวงวิจิตรวาทการ, “รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ”, หน้า 193.

หลวงวิจิตรวาทการ มีความมุ่งมั่นที่จะสร้างละครให้มีความทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างฉากที่สมจริงโดยมีครุโหมด ว่องสวัสดิ์ และช่างของกรมศิลปากร เป็นผู้ร่วมคิดให้มีความงดงามตามแบบของละครหลวงวิจิตร ซึ่งในปัจจุบันไม่สามารถที่จะหาชมได้แล้ว อาจเนื่องมาจากบทละครของหลวงวิจิตรไม่ได้ระบุนรายละเอียดของฉากไว้ประกอบกับกำลังทุนทรัพย์ในการสร้างฉากตลอดจนผู้อำนวยการผลิตที่มีประสบการณ์ ทำให้ละครหลวงวิจิตรในยุคปัจจุบันไม่สามารถที่จะสร้างฉากเทียบเท่ายุคก่อนได้

3.2.7 คนตรีประกอบการแสดง

ละครปลูกใจของหลวงวิจิตรวาทการนั้นเป็นการรวมวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากล เพื่อใช้ในการแสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากจะดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาเป็นส่วนใหญ่แล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังใช้เพลงในการบรรยายเหตุการณ์ตลอดจนดำเนินเรื่อง ดังจะยกตัวอย่างจากบทละครเรื่องเลือดสุพรรณ ดังนี้

คลื่นกระทบฝั่ง (เครื่องสายรับทุกคำ)

ร้องก่อนเปิดม่าน

เมื่อเกิดทุกข์ยุคเข็ญเป็นเคราะห์ร้าย	ทั้งชายหญิงชาวไทยไม่มีสุข
ลูกพะม่าเพื่อนบ้านมารานรุก	แสนทุกข์แสนระกำซ้ำไม่วาย

เปิดม่าน

เขากวาดต้อนขุมเข็ญมาเป็นข้า	สิ้นชีวาไปแล้วก็มากหลาย
ที่เหลืออยู่สุดผู้ลำบากกาย	ต้องถูกหว่ายเขี่ยนซ้ำให้ทำงาน ²⁴

หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้แต่งบท มอบหมายให้อาจารย์มนตรี ตราโมท เป็นผู้บรรจุกำเอง เพลงไทยเดิม เพลงที่บรรจุก่อนไปในบทนั้นสอดคล้องกับบรรยากาศของเรื่อง เช่น ถ้าตัวเอกของเรื่องเป็นมอญก็บรรจุก่อนเพลงที่เป็นมอญตามเชื้อชาติของตัวละคร ดังเช่น บทละครเรื่องเบญจเพส นางเอกเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าหงสาวดี การบรรจุก่อนเพลงก็จะเป็นเพลงสำเนียงมอญ ตามเชื้อชาติและบรรยากาศในเรื่อง ดังนี้

²⁴ หลวงวิจิตรวาทการ, วิจิตรวรรณคดี บทละครมตะ เลือดสุพรรณ (กรุงเทพฯ: พรชัยการพิมพ์, 2479), หน้า 2.

มอญเริง (ปีพาทย์)

(เจ้าหญิงยุพดีทรงร้องและรำกับบราษณ)

เมื่อแตรมเย็นใจเป็นสุข
อย่ามัวถ้อยศลา ว่าไพร่นาย

อย่ามัวทุกข์มัวเศร้าเราทั้งหลาย
แท้ก็ชายหญิงเหมือนกันทุกวันนี้²⁵

จากบทละครที่ยกตัวอย่างมานี้เป็นการใช้เพลงไทยเดิมบรรยายเหตุการณ์ กิริยาอาการ ความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร การใช้เพลงไทยในละครแต่ละเรื่องทำให้มีทำนองเพลงซ้ำบางเพลงมีทำนองรับและเอื้อนด้วย ทำให้การรำประกอบเพลงมีความงดงามตามรูปแบบนาฏศิลป์ไทยและรูปแบบของการรำที่ผสมผสานกับทำธรรมชาติเพื่อความสวยงาม

บทละครของหลวงวิจิตรวาทการในระยะแรกๆ ซึ่งแต่งในปี พ.ศ. 2477 คือ นเรศวรประกาศอิสรภาพและราชธิดาพระร่วง หลวงวิจิตรวาทการ ใช้แต่เพลงไทยประกอบละครเพียงอย่างเดียว ซึ่งละครสองเรื่องนี้เป็นบทละครรำที่ไม่ได้รับความนิยมเท่าที่ควร หลวงวิจิตรวาทการจึงเปลี่ยนแนวการแต่งละครใหม่ คือ เรื่องเลือดสุพรรณ ซึ่งแต่งในปี พ.ศ. 2479 หลวงวิจิตรวาทการเริ่มนำเพลงไทยสากล ซึ่งบรรเลงโดยวงดนตรีสากลเข้ามาผสมกับวงดนตรีไทย ซึ่งเป็นของแปลกใหม่ต่างจากละครร้อง ละครพูด ในสมัยนั้นคือ ถ้าใช้วงดนตรีสากล ก็จะใช้สากลตลอดเรื่องไม่มีเครื่องดนตรีไทยมาผสม แต่ละครของหลวงวิจิตรวาทการนั้นดูความเหมาะสมว่าเพลงไหนเหมาะกับดนตรีอะไร ก็จะใช้ดนตรีประกอบนั้น มิได้หมายถึงเล่นดนตรีไทยและสากลบรรเลงร่วมกัน

วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการ แบ่งเป็น 2 ประเภท

1. ประเภทเครื่องดนตรีไทย ส่วนใหญ่จะบรรเลงประกอบกิริยาต่างๆ ของตัวละคร หรือใช้บรรเลงประกอบระบำต่างๆ ที่แทรกอยู่ในละคร เช่น ระบำแสนหวี ในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ระบำชุนมูมเผ่าไทย ซึ่งเป็นระบำประกอบการแสดงเรื่องอานุกาฬแห่งการเสียดละ

วงดนตรีไทยที่ใช้บรรเลงแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ วงปีพาทย์ วงเครื่องสาย และวงมโหรี ซึ่งแต่ละประเภทใช้บรรเลงในลักษณะที่แตกต่างกันเนื่องจากเครื่องดนตรีที่ใช้ประจำวง เช่น วงปีพาทย์ประกอบด้วย เครื่องตีเป็นส่วนใหญ่ มีเครื่องเป่าคือปี่ ส่วนวงเครื่องสายมีแต่เครื่องสีและดีด เครื่องเป่ามีขลุ่ย ซึ่งเสียงจะเบาว่าปี่ สำหรับวงมโหรีเป็นวงผสมระหว่างปีพาทย์กับวงเครื่องสาย อาจใช้ไม้ฉิ่งเพื่อให้เกิดเสียงนุ่มนวลและอ่อนหวาน

²⁵ หลวงวิจิตรวาทการ, วิจิตรวรรณคดี บทละครอมตะ เลือดสุพรรณ, หน้า 286.

เครื่องดนตรีพิเศษที่ใช้ประกอบการแสดง คือ เครื่องดนตรีที่ออกภาษา เพื่อบ่งชี้ถึงเชื้อชาติของตัวละคร เช่น ตะโพนมอญ กลองยาว กลองจิ้ง และจิม เป็นต้น

2. ประเภทเครื่องดนตรีสากล วงดนตรีสากลที่ใช้บรรเลงในการแสดงละครหลวงวิจิตร มักใช้วงออเคสตรา (ORCHSTRA) คือวงดุริยางค์สากลซึ่งจัดเป็นวงดนตรีขนาดใหญ่ ใช้เครื่องดนตรีและผู้บรรเลงจำนวนมาก อาจใช้เครื่องดนตรีถึง 100 ชิ้น หรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานที่ วงออเคสตรานี้ ใช้บรรเลงเพลงชั้นสูง จะต้องเลือกเพลงที่ดี และนักดนตรีที่มีฝีมือ ตลอดจนผู้ควบคุมวงหรือผู้อำนวยเพลง (Conductor) จะต้องเป็นผู้มีความชำนาญ เพลงที่ออกมาจึงมีคุณค่าสูง

บทละครในยุคอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2497-2499 แม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการประสงค์ที่จะให้บรรจุเพลงไทยเดิมลงไปเป็นเพลงบางเพลง เช่น เพลงอุทัยฐาน ในเรื่องอาณาจักรสุโขทัยคำแหง แต่เวลาแสดงจริงต้องใช้เครื่องดนตรีสากลเล่น ทั้งนี้เนื่องจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ชอบเครื่องดนตรีไทย จึงมีคำสั่งให้ใช้เครื่องดนตรีสากลแทน ดังที่อาจารย์มนตรี ตราโมท ได้ชี้แจงไว้ในหลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ ว่า “...เรื่องอาณาจักรสุโขทัยคำแหง หลวงวิจิตรต้องการให้มีดนตรีไทยและสากลตามแบบของท่าน ฉันทันทีบรรจุเพลงไทยตามที่เคยเล่นกันมาพอจอมพล ป. ไม่เอาดนตรีไทยขึ้นมา เพลงเหล่านั้นทำเป็นดนตรีสากลเลยไม่ดี เคอะเงินพิกลเรื่องอาณาจักรสุโขทัยต่างๆ ไม่มีดนตรีไทยเลย...”²⁶

การใช้เพลงสากลที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งบทและทำนองขึ้นเองนั้น ท่านได้อธิบายถึงขั้นตอนในการสร้างเพลงใหม่ มีวิธีทำดังนี้

ขั้นที่ 1 เมื่อข้าพเจ้าได้แต่งเนื้อร้อง และคิดทำนองขึ้นตามอัตโนมัตินี้แล้ว ได้เรียกผู้ที่มีความสามารถในการบันทึกโน้ต มาบันทึกทำนองเพลงเป็นตัวโน้ต ตามปรกติใช้นายสังข์ อัสตวาศี พนักงานดนตรีสากลฉบับนี้

ขั้นที่ 2 เมื่อบันทึกแล้ว ให้หลวงประดิษฐไพเราะหรือนางสาวจีน ศิลปินบรรเลง ปรับจังหวะและแก้ไขมิให้ผิดหลักวิชาทางเทคนิคของดุริยางค์ไทย

²⁶ ประอรรัตน์ บุรณมาตร์, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์, หน้า 238.

ขั้นที่ 3 เมื่อผู้ชำนาญการทางฝ่ายไทยแก้ไขและปรับปรุงเป็นที่พอใจแล้วก็ส่งให้ผู้ชำนาญทางดุริยางค์สากล คือ พระเจนดุริยางค์ ตรวจสอบในส่วนที่เกี่ยวกับหลักวิชาทางเทคนิคของดุริยางค์สากล และทำโน้ตประสานเสียงดนตรี ซึ่งจะคลอไปกับเสียงร้องและบรรเลงโดยคำฟัง...”²⁷

“...การสร้างเพลงใหม่ของหลวงวิจิตรวาทการนั้นผ่านขั้นตอนต่างๆ ทั้งทางหลักดุริยางค์ไทยและดุริยางค์สากลในบางเพลงหลวงวิจิตรวาทการก็นำทำนองตะวันตกเข้ามาใช้ เช่น เพลงวิญญานบรรพชน ดัดแปลงมาจากมหาอุปรากร ลาโบแอม (LA BOHEME) ของพูซชินี (PUCCINI) เพลงภาพเธอนำมาจาก มิลियอง คาลาแกง (MILLION d HARLEQUIN) ของฝรั่งเศส...”²⁸

หลวงวิจิตรวาทการ เป็นผู้มีความรู้ในวิชาการต่างๆ มากมาย แต่การศึกษาด้านดนตรีนั้น วิจิตร รัชสิยานนท์ ได้กล่าวไว้ใน เรียงถ้อยร้อยชีวิตวิจิตรวาทการว่า

“...การแต่งเพลงของท่านนั้นมีสิ่งแปลกอยู่ก็คือ ท่านเล่นเครื่องดนตรีไม่เป็นเลย ดังนั้นการแต่งทำนองเพลงจึงมิได้ใช้เครื่องดนตรีช่วยแต่อย่างใด เมื่อท่านนึกทำนองออกท่านก็ลองฮัมเสียงตัวเองว่าดีหรือยัง และเมื่อแต่งได้สักท่อนก็จะให้นักดนตรีเขียนไว้เพื่อกันลืม มีบางครั้งที่ท่านจะลองนั่งเคาะเปียโนลองฟังทำนองดู แต่ส่วนใหญ่จะ让您ผู้มีความรู้ทางดนตรีมาคิดให้ฟัง แล้วก็แก้ไขจนเป็นที่พอใจ...”²⁹

ละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ นั้น ในแต่ละเรื่องมีการผสมผสานระหว่างเครื่องดนตรีไทยและเครื่องดนตรีสากล มีทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากล ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการต้องการนำเสนอละครในรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ที่คนทั่วไปเรียกกันว่า ละครหลวงวิจิตร เพื่อเผยแพร่ลัทธิชาตินิยม ปลูกฝังความรักชาติเป็นเป้าประสงค์ที่สำคัญ จึงจำเป็นต้องใช้กลวิธีดัง

²⁷หลวงวิจิตรวาทการ, “การสร้างเพลงใหม่” เลือดสุพรรณ, หน้า 4.

²⁸ สุธีศักดิ์ ภักดีเทวา, “การวิเคราะห์เพลงในละครเพลงของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ,” (ปริญญา นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกมานุษยดุริยางวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2542), หน้า 54.

²⁹วิจิตร รัชสิยานนท์, เรียงถ้อยร้อยชีวิตวิจิตรวาทการ, หน้า 30.

ความสนใจจากคนดูให้มากที่สุด จากการศึกษาพบว่า หลวงวิจิตรวาทการอาจมีความต้องการใช้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในมือให้เกิดประโยชน์ เมื่อยุบกรมมหรสพแล้ว ศิลปินในด้านดนตรีไทยและ สากลกระจัดกระจายกันไป เมื่อสามารถมารวมกันได้ในกรมศิลปากร ก็ควรที่จะหาโอกาสให้ได้ ออกแสดง เมื่อหลวงวิจิตรวาทการสร้างละครก็ลองนำมาผสมผสานกัน จะเห็นว่าเรื่องเลือดสุพรรณ เป็นการเริ่มนำเพลงสากลเข้ามาบรรจู่ในละคร จึงมีเพียงแค่ 4 เพลง เมื่อละครเรื่องเลือดสุพรรณ กลายเป็นละครที่ประสบความสำเร็จ เรื่องอื่นๆ จึงสร้างเป็นแนวเดียวกันและมีเพลงประกอบมาก ขึ้น จนกลายเป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัวของละครศิลปากร หรือละครหลวงวิจิตร

3.2.8 เพลงปลุกใจ

เอกลักษณ์ประการหนึ่งที่ปรากฏในละครหลวงวิจิตรที่เพิ่มสีสันและสุนทรีรส ตลอดจน ความมีคุณค่าในละครหลวงวิจิตร ได้แก่ เพลงปลุกใจรักชาติ ความสามารถของหลวงวิจิตรวาทการใน การประพันธ์เพลงปลุกใจรักชาตินั้นเป็นที่ยอมรับของผู้ที่เคยได้ยิน ตั้งแต่สมัยที่เริ่มมีการแสดง ละครจบจบปัจจุบันนี้ บุคคลใดก็ตามหากมีโอกาสได้ฟังเพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ แม้ครั้งเดียว ความรู้สึกรักชาติหรือเลื่อมรักชาติ จะปรากฏในบุคคลผู้นั้น ไม่น่าก็น้อย

3.2.8.1 ลักษณะเพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

บทละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ จะมีเพลงปลุกใจรักชาติแทรกอยู่เป็นส่วน เสริม ให้บทละครมีเอกลักษณ์ของความเป็นละคร “หลวงวิจิตร” จากเนื้อร้องและทำนองที่กระทบ ใจคนดู ก่อให้เกิดความเร้าใจ และกระตุ้นความรู้สึกให้รักชาติ

การแทรกเพลงปลุกใจแต่ละเพลงไว้ในละครเรื่องต่าง ๆ นั้น ส่วนใหญ่หลวงวิจิตรวาทการ จะแต่งบทให้ตัวละครพูดถึงความสำคัญในการรักชาติก่อน พอจบก็จะขึ้นเพลงปลุกใจเป็นการย้ำ ความรู้สึกของผู้ชมอีกครั้ง หรือเป็นลักษณะเสริมแนวคิดในความรักชาติให้ผู้ชมเพิ่มขึ้น เพลงปลุก ใจรักชาติเป็นกลวิธีดึงดูดความสนใจของคนดู โดยการเสนอสิ่งแปลกใหม่ นับเป็นรูปแบบเฉพาะ ของละครหลวงวิจิตรฯ

หลวงวิจิตรวาทการ เป็นผู้ที่ใช้ภาษาไทยได้ดีมาก ประกอบกับเป็นผู้มีจิตวิทยาที่ละเอียด อ่อน และมีความรักชาติอย่างแรงกล้าเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ท่านจึงสามารถประพันธ์เพลงรักชาติให้

เข้าถึงทุกเพศทุกวัยได้ ด้วยภาษาที่ปรากฏในคำร้องนั้นสามารถตีความ และทำให้คนฟังเข้าใจความหมายได้ทันที มิได้ใช้คำที่ฟุ่มเฟือยและสละสลวยจนเกินความเข้าใจ

วิจิตรา รังสิยานนท์ ได้กล่าวถึงความรู้เรื่องดนตรี และลักษณะเพลงปลุกใจรักชาติที่หลวงวิจิตรวาทการ ประพันธ์ไว้ดังนี้ “... เพลงของคุณพ่อ จะมีทำนองที่เรียบง่าย ร้องง่าย สามารถจำได้รวดเร็ว เนื้อร้องก็เช่นเดียวกัน เป็นการใช้คำธรรมดาๆ ในภาษาไทย แต่มีความหมายลึกซึ้ง เช่น “เราชาวไทยเกิดเป็นไทย ตายเพื่อไทย” หรือ “ตื่นเถิดชาวไทย อย่าหลับไหลลุ่มหลง ชาตจะเรื่อดำรงก็เพราะเราทั้งหลาย” เป็นต้น คนที่เคยฟังเพลงคุณพ่อบ่อย ๆ ถึงแม้จะมีผู้อื่นแต่งทำนองคล้ายคลึงกัน ก็จะสามารถแยกได้ว่า เพลงใดเป็นเพลงของคุณพ่อ...”³⁰

เป็นที่น่าแปลกที่หลวงวิจิตรวาทการ แต่งเพลงได้ไพเราะโดยไม่มีความรู้ทางด้านโน้ตสากล และไม่เคยเล่นเครื่องดนตรีใด ๆ แต่ด้วยพรสวรรค์ที่มีอยู่ในตัว ท่านจึงสามารถแต่งทำนองเพลงปลุกใจที่มีท่วงทำนองที่ไพเราะได้เป็นอย่างดี วิธีแต่งเพลงของท่านนั้น นึกทำนองออกได้เมื่อใด ท่านก็จะฮัมเป็นเพลง และรีบให้ผู้มีความรู้ทางด้านดนตรีมาบันทึกโน้ตตามเสียงฮัมของท่าน ปัจจุบันเมื่อกรมศิลปากรได้นำเพลงปลุกใจเหล่านั้นมาบรรเลงใหม่ บางเพลงเกิดปัญหาระหว่างทำนองและวิธีร้องซึ่งไม่ตรงกัน เมื่อนักร้องร้องตามโน้ตก็จะไม่ได้เป็นไปตามเสียงของสมัยนั้น ปัญหานี้เกิดขึ้นโดยตรงกับผู้วิจัยบ่อยครั้งในการซ้อมร้องเพลง เช่นเพลง “สิ้นวาสนา” ในละครเรื่อง “มหาเทวี” การร้องกับทำนองนั้นไม่ตรงกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้ที่ทำการบันทึกโน้ตคงได้บันทึกตามทำนองที่หลวงวิจิตรวาทการฮัมเพลง บางครั้งอาจคลาดเคลื่อนกับหลักทฤษฎี แต่ก็ต้องบันทึกไปตามที่ผู้แต่งต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลวงวิจิตรวาทการไม่ได้เป็นนักประพันธ์เพลงอย่างเดียว หากมีตำแหน่งเป็นอธิบดีศิลปากรด้วย จึงต้องทำไปตามความประสงค์ของท่าน วิธีแก้ปัญหาในการร้องเพลงในปัจจุบัน คือนักดนตรีต้องปรับตามที่ครู ซึ่งเคยแสดงในสมัยของหลวงวิจิตรวาทการ ยังคงจำได้และทำการฝึกซ้อมให้

ในปัจจุบันได้มีค่ายเพลงนำเพลงของหลวงวิจิตรวาทการ มาเรียบเรียงใหม่จนบางครั้งมีการเพิ่มทำนองทำให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิมเป็นอันมาก โดยมีเหตุผลว่าเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย ต้องการให้เข้าถึงเยาวชนในสมัยนี้ เพื่อให้หันมาฟังเพลงปลุกใจกันบ้าง แต่สำหรับผู้วิจัยมีความเห็นว่า การเรียบเรียงเสียงประสานในสมัยของท่านนั้น มีท่วงทำนอง ลีลาของเพลงดีอยู่แล้ว สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์คล้อยตาม เกิดความรักชาติขึ้นได้ในทันทีที่ได้ฟังเพลง

³⁰ วิจิตรา รังสิยานนท์, เรียงถ้อยร้อยชีวิตวิจิตรวาทการ, หน้า 30.

ในขณะที่เดียวกัน การขับร้องตามแนวเพลงของหลวงวิจิตรวาทการนั้น มุ่งเน้นในเรื่องการออกเสียงที่ชัดเจน ตรงตามความหมายของเนื้อร้อง ยกตัวอย่างเช่น เพลง “รักเมืองไทย” ตรงวลีที่ว่า “รักเมืองไทย ชูชาติไทย ทำนุบำรุงให้รุ่งเรือง...” ตรงคำว่า “รุ่งเรือง” นั้น หลวงวิจิตรวาทการจะเน้นให้ผู้ร้องออกเสียงคำว่า “รุ่ง” ให้ชัดเจน โดยไม่ให้ออกเป็นเสียง “หรั่งเรือง” ตามตัวโน้ต จึงกล่าวได้ว่าการขับร้องเพลงปลุกใจตามแนวทางของหลวงวิจิตรวาทการนั้น เน้นการสื่อความหมายที่ชัดเจน มากกว่าที่จะออกเสียงตามตัวโน้ตที่บังคับอยู่

เพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ จึงมีอิทธิพลต่อภาวะทางการเมือง ในยามคับขันในทุกยุคทุกสมัย รัฐบาลก็ใช้เพลงปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการเป็นเครื่องปลุกสำนึกในความรักชาติ เพลงปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการ ปลุกใจประชาชนอยู่เสมอ เช่น กรณีสงครามมหาเอเชียบูรพา กรณีเขาพระวิหาร การปฏิวัติในประเทศแต่ละครั้ง เหตุการณ์ในวันมหาวิปโยค 14 ตุลาคม 2516 และการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 เป็นต้น

แม้เวลาจะล่วงเลยมา กว่า 60 ปี เรายังได้ยินเพลงปลุกใจรักชาติ ของหลวงวิจิตรวาทการอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการเปิดนารายการทางวิทยุกระจายเสียง เช่น รายการใต้ร่มธงไทย ก็ใช้เพลง “ใต้ร่มธงไทย” ของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นเพลงประจำรายการ รายการ “ดำรงไทย” ของกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งแพร่ภาพทางโทรทัศน์ ก็ใช้เพลงของหลวงวิจิตรวาทการในบางเรื่อง ผลงานด้านเพลงปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการ ยังเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลทุกยุคทุกสมัย จึงอาจกล่าวได้ว่าเพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น มีความเป็นอมตะ ไม่ปรากฏว่าเคยมีผู้ใดทำมาก่อน และแม้หลังยุคละครหลวงวิจิตร จนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีใครแต่งเพลงปลุกใจรักชาติได้ ทำกับที่หลวงวิจิตรวาทการได้ทำมา เพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น สามารถเข้าถึงใจผู้ฟังมาตลอดเวลาอันยาวนาน

3.2.8.2 บทเพลงอมตะ ในละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ

การที่เพลงปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ ยังมีได้สูญหายไป แม้ว่ากาลเวลาจะได้ผ่านมากกว่า 60 ปีแล้ว คงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า เพลงของท่านนั้น เป็นอมตะ เพลงเหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้บทละครเรื่องต่างๆ มีความโดดเด่น ทำนองเพลงที่ไพเราะ ฟังง่าย จำได้แม้จะได้ฟังเพียงไม่กี่ครั้ง และโดยเฉพาะเนื้อร้อง ยังมีความหมายที่ตรึงใจผู้ฟัง กระตุ้นเตือนให้ความรักชาติที่มีอยู่แล้ว ในใจของชาวไทยทุกคน ได้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นจนถึงเป็นรูปธรรม คือต้องการที่จะประกอบการใดๆที่

เพลง รักเมืองไทย จากละครเรื่อง ราชมนู แต่งและแสดง เมื่อปี พ.ศ. 2481

รักเมืองไทย ชูชาติไทย ทำนุบำรุงให้รุ่งเรืองสมเป็นเมืองของไทย

เราชาวไทย เกิดเป็นไทย ตายเพื่อไทย.....

เพลงรักเมืองไทยนี้ มีความเป็นอมตะเหนือเพลงอื่น อาจจะเป็นเพราะถ้อยคำที่เรียบง่าย แต่กระทบใจคนไทยอย่างแรง โดยเฉพาะประโยคที่ชี้ให้เห็นชัดว่า เราเกิดมาเป็นคนไทย เราก็ควรจะตายเพื่อชาติไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวไทยทุกคนยอมรับในความจริงอันนี้ สังกัดได้จากเมื่อบ้านเมืองประสบปัญหา เข้าที่คับขันคราวใด คนไทยก็จะออกมารวมตัวกัน เพื่อแสดงพลังแห่งความรักบ้านเมืองให้เป็นที่ประจักษ์ นอกจากเนื้อร้องแล้ว ทำนองเพลง รักเมืองไทย ยังมีจังหวะที่เร้าใจอีกด้วย

เพลง แห่ธงไทย จากบทละครเรื่อง มหาเทวี แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ไทยสยามรุ่งเรืองจนเลื่องลือ สยามคือพี่ชายไทยทั้งมวล

เพลงนี้ หลวงวิจิตรวาทการต้องการให้คนไทยภาคภูมิใจ ที่ในอดีต เราก็เคยเป็นชาติที่รุ่งเรือง นำหน้ากลุ่มชนเผ่าไทยทั้งหลาย

เพลง พุทธบูชา จากบทละครเรื่อง อานุภาพแห่งความเสียสละ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2498

ถึงตัวจะตาย ถึงใจจะขาด ก็อย่าให้ชาติของเราละลาย

พี่น้องทั้งหลาย ช่วยกันรักษาชาติไทย

เพลง ตื่นเถิดชาวไทย จากบทละครเรื่อง ศีกกลาง แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2480

ตื่นเถิดชาวไทย อย่าหลับไหลลุ่มหลง

ชาติจะเรืองดำรง ก็เพราะเราทั้งหลาย

ถ้ามัวหลับมัวหลง เราก็คงมลาย

เราต้องเร่งชวนขวย ตื่นเถิดชาวไทย

เพลงตื่นเถิดชาวไทยนี้ก็เช่นกัน คือมีเนื้อร้องที่เรียบง่าย แต่เข้าถึงจิตใจของผู้ฟังไม่ให้ลืมว่า เราทุกคนเป็นกำลังใจการพัฒนาประเทศชาติ

เพลง รักชาติ จากบทละครเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ชีวิตร่างกาย เราไม่เสียดาย ตายแล้วก็เผา

ทุกสิ่งยอมคลาด เว้นแต่ชาติของเรา ไม่ให้ใครเข้า เขี่ยบย่ำทำลาย

เพลง รักไทย จากบทละครเรื่อง น่านเจ้า แต่งและแสดงเมื่อ ปีพ.ศ. 2482

รักไทย รักความเป็นไทย ของไทย
ยิ่งชีวิตจิตใจ รักเหลือ เลือดเนื้อต้องพลี

เพลง ในน้ำมีปลา-ในนามีข้าว จากบทละครเรื่อง อานุภาพพ่อบุญรามฯ แต่งและแสดงในปี พ.ศ. 2493

ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว แผ่นดินของเรา นี้แสนอุดมสมบูรณ์
บ้านเมืองราบคาบด้วยอานุภาพพ่อบุญ รามคำแหงคำจูน ให้ชาติไทยไพศาล

เพลง เดิน จากบทละครเรื่องน่านเจ้า แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2482

เดิน เดิน เดิน อ้ายยอมแพ้ใคร ชาติไทยต้องเดิน
เดิน เดิน เดิน ถ้าหวังก้าวหน้า เราต้องพากันเดิน
เดิน เดิน เดิน อย่าท้อทางไกล ขอให้ไทยเจริญ

เพลง เพื่อนไทย จากบทละครเรื่อง อานุภาพพ่อบุญรามคำฯ แต่งและแสดงเมื่อ ปี พ.ศ. 2497

ตัวฉันเกิดมา ได้ฟ้าเมืองไทย ชีวิตจิตใจฉันเป็นไทยทั้งสิ้น
ฉันนึกถึงชาติ อยู่ทุกทิวา มุ่งหวังตั้งหน้า ทำมาหากิน
เพลงนี้หลวงวิจิตรวาทการ ต้องการสื่อให้ผู้ฟังเห็นว่า คนไทยที่ดิ้นรน ควรจะมีลักษณะ
อย่างไร

เพลงที่มุ่งปลูกฝังความสามัคคี

เพลง แหลมทอง จากบทละครเรื่อง ศีกกลาง แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2480

แหลมทอง ไทยเข้าครองเป็นแดนไทย
รักกันไว้ เราพวกไทยในแดนทอง

เพลง ไทยน้อยไทยใหญ่ จากบทละครเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ไทยน้อย ไทยใหญ่ แม้อยู่ห่างไกล คงเป็นไทยด้วยกัน
ต้องมุ่งความดี ต้องสมานไมตรี ไม่มีเดียดฉันท์

เพลง อธิษฐาน จากบทละครเรื่อง อานุภาพพ่อนุรรมฯ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2497
 อย่ามีการขู่แยก อย่าทำให้แตกร้างจวน ขอให้ช่วยกันสมาน เพื่อนไทยทั้งผอง
 มุ่งสามัคคี เหมือนพี่เหมือนน้อง กลมเกลียวเกี่ยวข้อง รักกันทั่วทุกคน

เพลง ไทยผูกมิตร จากบทละครเรื่อง อานุภาพแห่งความเสียดสละ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2498
 ขอไทยร่วมรัก มุ่งสามัคคี ผูกมิตรไมตรี ตั้งพี่ตั้งน้อง
 ช่วยกันรักษาดินแดน เหมือนรักษาแผ่นดินทอง เพื่อตอบสนอง คุณของชาติไทย

เพลง สร้างชาติ จากบทละครเรื่อง พ่อนุรรมเมือง แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2483
 พี่น้องชาวไทย จงพร้อมใจสร้างชาติ ไทยนี้เคยสามารถ เพราะเคยเป็นชาติใหญ่หลวง
 ตื่นเถิดลุกขึ้นเถิด ทำงานให้เกิดโภคผล เขาก็คนเราก็คน อย่ายอมแพ้เพื่อนทั้งปวง

หลวงวิจิตรวาทการ ได้แต่งเพลงซึ่งชักนำให้ชาวจีนและชาวไทยรักใคร่ปรองดองกัน
 เนื่องจากมีความสัมพันธ์กันมาแต่โบราณกาล ชาวจีนที่ได้อพยพมาอยู่ในเมืองไทย ได้เคยทำคุณ
 ประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติมามากมายในอดีต เช่นได้ร่วมรบ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกอบ
 กู้เอกราช กาลเวลาที่ผ่านไปได้ทำให้ชาวจีนและชาวไทย มีความสามัคคีกลมเกลียวกันเปรียบ
 เสมือนเป็นชนเชื้อชาติเดียวกัน

เพลง จีนไทยสามัคคี จากบทละครเรื่อง พระเจ้ากรุงธนฯ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2480

ชาติจีน ชาติไทย	มิใช่อื่นไกลพี่น้องกัน
ต้องสงวนความรัก	ต้องสมัครใจมั่น
จะสมานมิตรกัน	อยู่เสมอไปเอย

เพลงที่เกี่ยวกับความรัก

ในบรรดาเพลงที่เกี่ยวกับความรักที่มีอยู่ในละครเกือบทุกเรื่อง ดวงจันทร์เป็นเพลงที่เรียก
 ได้ว่าเป็นอมตะมาก เพราะยังเป็นทีนิยมร้องกันอยู่จนทุกวันนี้ ไม่เฉพาะแต่ในวงการผู้ชื่นชอบ
 ละครหลวงวิจิตรฯ เท่านั้น แต่เป็นที่รู้จักกันในวงสังคมโดยทั่วไป แม้ค่ายเพลงสมัยใหม่ก็ยังนำไป
 เรียบเรียงเพื่อจำหน่ายในท้องตลาด ความเป็นอมตะของเพลง ดวงจันทร์นั้น นอกจากจะมี

ท่วงทำนองที่ไพเราะแล้ว ยังสืบเนื่องมาจากการแสดงในฉากหนึ่งในละครเรื่อง เลือดสุพรรณ ซึ่งแสดงถึงความรักอันหวานซึ้ง ที่ตรึงใจผู้ชมมาตลอดเวลาอันยาวนาน

เพลง ดวงจันทร์ จากบทละครเรื่องเลือดสุพรรณ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2479

มั่งราย - ดวงจันทร์ งามพิศเพียงพระจันทร์
 ดวงจันทร์ - อย่ามาแก้งยอนัน ฉันเป็นดวงจันทร์ที่ถูกเมฆบัง
 เมื่อเมฆขยาย จันทร์จะฉายท้องฟ้า
 มั่งราย - แต่ไม่ลอยลงมา พี่ก็ได้แต่ฝัน

เพลงแห่งความรื่นรมย์สดใสร

เพลงเชิญชมดอกไม้ จากบทละครเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

เชิญชีกะ ท่านเชิญ เชิญมาชมดอกไม้
 กุหลาบหอมหวาน สังกลิ้นชียวน แสนยั่วหัวใจ
 ทั้งหอมทั้งหวาน ดอกเพิ่งบานใหม่ ๆ ของดิฉันเก็บไว้ ยังไม่มีใครชมเลย

เพลง ยูพดี จากบทละครเรื่อง เบญจเพศ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ให้รั้นรมย์สุขสำราญ เหมือนดอกไม้บานยามเช้า
 หอมอะคร้าว หอมหน่วงน้ำใจชม

เพลง เชิญพระขวัญ จากบทละครเรื่อง น่านเจ้า แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ขวัญเจ้าเอ๋ย ขวัญเอ๋ย มาสู่องค์เอ๋ย
 ขอเชิญพระขวัญ เมื่อวันเดือนเพ็ญ
 ให้อยู่ร่มเย็น อย่าหนีไปไหน

เพลง อวยชัย จากบทละครเรื่อง อนุสาวรีย์ไทย แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2482

น้อมใจ พร้อมใจ มาช่วยอวยชัย เมื่อวันมงคล (เช้า)
 ให้อายุท่านอื่น (เช้า) ชุ่มชื่นฤดี สุขเกษมเปรมปรีดี ให้ทวีลาภผล

เพลงสอนให้ต่อสู้ชีวิต

เพลง โขคมมนุษย์ เป็นเพลงอมตะอย่างแท้จริง เพราะกาลเวลามิได้ทำให้เพลงนี้จางหายไป จากความทรงจำของผู้ที่เคยฟังแม้แต่น้อย ได้มีผู้นำมาร้องซ้ำแล้วซ้ำเล่า ในงานต่าง ๆ เพราะเห็นว่า มีเนื้อหาที่สอนใจคน มิให้ยอมแพ้แต่อุปสรรคใด ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของมนุษย์เรา

เพลง โขคมมนุษย์ จากบทละครเรื่อง มหาเทวี แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2481

ชีวิตเหมือนเรื่อน้อยล่องลอยอยู่	ต้องต่อสู้แรงลมประสมคลื่น
ต้องทนทานหวานสู้อมขมสู้คลื่น	ต้องจำฝืนสู้ภัยไปทุกวัน
เป็นการว่ายยืมได้ไม่ต้องฝืน	เมื่อชีพขึ้นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์
แต่คนที่ควรชมนิยมกัน	ต้องใจมั่นยืมได้เมื่อภัยมา

สำหรับเพลงที่มีความเป็นอมตะมากที่สุดอีกเพลงหนึ่ง ในบรรดาเพลงที่แต่งโดยหลวงวิจิตรวาทการ คือเพลง“ต้นตระกูลไทย”เนื่องจากเนื้อร้องในเพลงต้นตระกูลไทยนี้ ได้รวบรวมความเก่งกล้าของบรรพบุรุษในอดีต เพื่อให้เราได้รำลึกถึงอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย ทำนองเพลงต้นตระกูลไทยเป็นเพลงมาร์ชที่ปลุกใจ ซึ่งท่านได้จินตนาการมาจากเพลงมาร์ชของฝรั่งเศส ได้มีผู้นำเพลงต้นตระกูลไทยไปแสดงในงานประจำปีของโรงเรียนเสมอ รวมทั้งงานการกุศลต่างๆ

เพลงต้นตระกูลไทย จากบทละครเรื่อง อานุกาพพ่อบุรุษฯ แต่งและแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2497

ต้นตระกูลไทย ใจท่านเยี่ยมหาญ รักษาดินแดนไทย ไว้ให้ลูกหลาน
 สู้จนสูญเสียชีวิตของท่าน เพื่อถนอมบ้านเมืองไว้ให้เรา
 ลูกขึ้นเกิดพี่น้องไทย อย่าให้ชีวิตสูญเปล่า
 รักษาที่ยิ่งชีพของเรา เหมือนคังพงศ์เผ่าต้นตระกูลไทย

บทเพลงปลุกใจรักชาติ ตลอดจนเพลงประกอบละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากจะสะท้อนทางความสามารถในการประพันธ์เพลงของหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ยังแสดงถึงแนวความคิดปลุกฝังความรักชาติให้กับคนไทย โดยใช้เพลงเป็นสื่อ เนื่องด้วยเพลงดังกล่าวมีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกหวงแหน ภาควงใจในความเป็นไทย และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อประเทศชาติ

3.2.9 การจัดระบำ

ในการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้นได้ใช้การแสดงต่างๆ เข้ามาประกอบ เพื่อเพิ่มอรรถรสในการดูละคร เช่น การรำอาวุธ การประลองอาวุธ การฟ้อนรำ และระบำต่างๆ ประกอบเพลงตลอดจนมีการแสดง และร้องเพลงสลับฉาก สิ่งหนึ่งที่ประทับใจผู้ชมและมีส่วนช่วยดึงดูดความสนใจจากผู้ชม คือ ระบำต่างๆ ทั้งที่มีอยู่ตามบทละคร และระบำที่ใช้หน้าม่านสลับฉาก

3.2.9.1 ระบำประกอบละคร

ระบำประกอบละคร หมายถึง ระบำที่มีอยู่ในละคร แสดงในฉากตามท้องเรื่อง มิใช่แสดงก่อนเข้าเนื้อเรื่องหรือสลับเมื่อมีการเปลี่ยนฉาก ดังเช่น ระบำเลือดสุพรรณ จากละครเรื่องเลือดสุพรรณ

ฉาก 5 ในป่า

ปีพาทย์ทำเพลงเชิดฉิ่ง

เปิดม่าน ดวงจันทร์ออก เห็นศพพ่อแม่กับหญิงคนหนึ่งอยู่ที่นั่น โอด

ดวงจันทร์	นี่เกิดเรื่องอะไรกันอีกละนี่นะ
หญิง	ถูกทหารฆ่ามาตายละ
ดวงจันทร์	ทำไมมันถึงฆ่าเอาอีกละ
หญิง	มันบอกว่าคุณเป็นตัวการให้มังระ ไรนาของมันเป็นถูก ประหาร มันก็ตามมาแก้แค้น
ดวงจันทร์	แล้วนี่ พวกเราไปทางไหนหมดละ
หญิง	ไม่ไปไกลดอกกะ อยู่ใกล้ๆ ตามนี้แหละ
ดวงจันทร์	ทารุณแสนสาหัส ดวงจันทร์เคราะห์ร้ายไม่มีที่สิ้นสุด มังรายที่ใจดีช่วยเราก็ถูกประหารไปแล้ว กลับมา นึกว่า จะเห็นหน้าพ่อแม่ก็ถูกฆ่าไปอีก ชีวิตหนอชีวิตเกิดมากับ เขาชาติหนึ่ง เคราะห์ร้ายอะไรอย่างนี้

ปีพาทย์ทำเพลง เลือดสุพรรณ ตอนสร้อยอย่างเบาๆ

ดวงจันทร์

ดวงจันทร์ไม่มีอะไรแล้ว หมดตัว หมดคนที่ดวงจันทร์
จะต้องรักและห่วงใย ดวงจันทร์เหลือแต่ชีวิตที่จะต้อง
สละให้แก่ชาติ พวกเรามีน้อย เราไม่มีอาวุธจะต่อสู้กัน
แต่เลือดสุพรรณไม่เคยกลัวใคร สู้เถอะ มีเท่าไรสู้เท่านั้น
ขอให้ฆ่าพม่าได้สักคน แล้วพวกเราตายหมดก็เอา มา
พวกเรา พวกเลือดสุพรรณอยู่ที่ไหนบ้างมาให้หมด เลือด
สุพรรณไม่เคยขลาด ใครกลัวอะไรได้ก็มาเถอะมาด้วย
กัน มาตายด้วยกัน

ปี่พาทย์ทำเพลง ดั่งจิ้ง

“เลือดสุพรรณ”

เลือดสุพรรณเคยหาญในการศึก	เหี้ยมฮึกกล้าสู้ไม่รู้หนี
ไม่ครั้นคร้ามขามใจต่อไพร่	ผู้ใดมีดพร้าคว้ามารบ
สร้อย มาด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณเอ๋ย เลือดสุพรรณเข้าประจันอย่าได้พริ่นเลย	
อยู่ไม่สุขเขามารุกแดนตระหน้า	ให้ชอกช้ำแสนอนาชาชาติไทยเอ๋ย
เขาเขี่ยนฆ่าเพราะว่าเห็นเป็นชะเลย	จะนิ่งเฉยอยู่ทำไมพวกไทยเรา

-สร้อย-

อันเมืองไทยเป็นของไทยไซ้ของอื่น	จะต่อสู้สู้กันเถอะเราเอ๋ย
ถึงตัวตายอย่าเสียดายชีวิตเลย	มาเถอะเหวี่ยงพวกเรามากล้ำประจัน

-สร้อย-³¹

ระบำที่ประกอบละคร อาจเป็นเพลงที่ตัวละครร้องเองเพื่อประกอบการแสดง เนื้อร้องและ
ท่วงทำนองมักสอดคล้องกับบรรยากาศในท้องเรื่อง ดังเช่น เพลงเลือดสุพรรณที่ยกตัวอย่างมาให้
เห็น หลวงวิจิตรวาทการมักจะแทรกกระบำต่างๆ อยู่ในบทละครมีส่วนทำให้บทละครเด่นชัดขึ้น
เนื่องจากทั้งเนื้อร้องและสถานการณ์ต่างๆ กระทบจิตใจทำให้คนดูเกิดความประทับใจยิ่งขึ้น เพลง
เลือดสุพรรณเป็นเพลงที่อยู่ในเนื้อเรื่องในฉากที่ 5 เมื่อดวงจันทร์สูญเสียทั้งพ่อแม่และคนรัก ไม่มี
สิ่งใดต้องห่วงอีกต่อไป จึงรวบรวมสมัครพรรคพวกให้ออกมารวมแรงร่วมใจกันต่อสู้พม่า หลวง
วิจิตรวาทการใส่เพลงเลือดสุพรรณ โดยมีผู้แสดงเป็นชาวบ้านออกมารำตีบทประกอบเพลงเลือด

³¹ หลวงวิจิตรวาทการ, วิจิตรวรรณคดี เล่ม 1 เลือดสุพรรณ, หน้า 17-18.

สุพรรณ ซึ่งจัดว่าเป็นการแสดงระบำประกอบการแสดงในเพลงเลื้อยสุพรรณซึ่งส่งผลให้ละครมีสีสัน ทำให้เกิดความสะเทือนใจตามเนื้อเรื่องของละคร

ภาพที่ 16 ระบำมหาเทวี จากบทละครปลุกใจรักชาติเรื่อง “มหาเทวี” แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์
ณ โรงละครแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2543

หลวงวิจิตรวาทการมิได้มุ่งที่จะมีระบำประกอบการแสดงในละครเพียงเพื่อความสะเทือนใจ หรือกระตุ้นให้เกิดความรักชาติเท่านั้น ระบำประกอบการแสดงต่างๆ ยังมีส่วนช่วยให้ความสมบูรณ์และงดงามตระการตา ในรูปแบบต่างๆ อีกด้วย เช่น ละครเรื่องมหาเทวี มีการเฉลิมฉลองที่พระมหาเทวีสามารถรวบรวมหัวเมืองทางเหนือให้มารวมกับกรุงศรีอยุธยา จึงแทรกระบำมหาเทวีเข้าไป ดังเห็นได้ว่าการบรรจุระบำประกอบละคร ให้ความกลมกลืนเข้ากับบรรยากาศของเนื้อเรื่อง จึงได้สอดแทรกกระบำต่างๆ ไว้ นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังมีประสงค์ให้นักเรียนโรงเรียนนาฏดุริยางค์ได้มีโอกาสออกแสดงเพื่อเพิ่มประสบการณ์ในการแสดงอีกทั้งให้ผู้ปกครองของนักเรียนได้เห็นผลงานของบุตรหลานที่ส่งเข้ามาเรียนในโรงเรียนนาฏดุริยางค์

3.2.9.2 ระบำสลับฉาก

ระบำสลับฉาก หมายถึง ระบำที่ใช้แสดงก่อนเข้าเนื้อเรื่อง (ฉากนำ) หรือเป็นการคั่นระหว่างการจัดฉากเปลี่ยนตามเนื้อเรื่อง ซึ่งคงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับละครในยุคนั้น เนื่องจากเมื่อ

เปลี่ยนจากหนึ่ง ไปสู่อีกจากหนึ่ง เทคโนโลยีเพื่อใช้ทุนแรงยังไม่ มี คงใช้กำลังคนในการเคลื่อนย้าย และจากแต่ละฉากของละครหลวงวิจิตรจะต้องสมจริง งดงามตระการตา การเปลี่ยนฉากต้องใช้ เวลานาน เพื่อไม่ให้คนดูเกิดความเบื่อหน่ายในการคอย หลวงวิจิตรวาทการจึงใช้ระบำประกอบ เพลง มีหัวหน้าระบำออกมาร้องเพลง เพื่อฆ่าเวลาในขณะที่เดียวกันก็ให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้ชมด้วย

ภาพที่ 17 ภาพการแสดงชุดระบำชุมนุมเผ่าไทย เป็นระบำอยู่ในฉากนำละครเรื่อง อานาภาพแห่งความเสียสละ
ปี พ.ศ.2539 ณ โรงละครแห่งชาติ แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์

เรื่องของระบำสลับฉากนั้น หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งเพลงขึ้นมาใหม่ โดยไม่เกี่ยวข้องกับ เนื้อเรื่องนำมาเป็นระบำใช้สลับฉาก เช่นเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี คือระบำภาพเธอ กล่าวถึง ภาพเธออัน เป็นที่รัก ภาพนั้นคือภาพธงชาติไทย ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเลย แต่เป็นภาพธงชาติที่คนไทย ต้องรักและนึกถึงอยู่เสมอ นอกจากระบำที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งและใส่ไว้เป็นฉากนำของเรื่อง ต่างๆ แล้ว ระบำสลับฉากขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของหลวงวิจิตรเป็นกรณีไป เช่นในบทละครเรื่องเลือด สุพรรณ มีระบำนครราชสีมาเป็นระบำสลับฉากที่หลวงวิจิตรนำมาคั่นรอการเปลี่ยนฉาก แต่ระบำ สลับฉากมักจะใช้เพลงที่บรรเลงด้วยวงดนตรีสากลเพื่อให้เกิดความเร้าใจด้วยจังหวะที่ กระฉับกระเฉง ตื่นตาตื่นใจกับเครื่องแต่งกายของผู้แสดง ซึ่งแต่ละชุดใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก

“...ระบำของท่านอธิบดี (หลวงวิจิตรวาทการ) แต่ละชุดใช้คนเยอะมาก แต่ละคนคอยฟังกระดิ่งสัญญาณให้ตั้งแถวเป็นชุดๆ สมัยนั้นครูสอนหนังสือมีหน้าที่คุมไป ต้องนับ 1,2,3....สะบัดหน้าแบบทหาร พอครบก็เดินแถวไปรอแสดง

หลังโรง นั่งเก้าอี้คอยอย่างเรียบร้อยที่เก้าอี้จะเขียนไว้เลย ระบายมณฑลบูรพา ก็นั่งตามทีไปเป็นชุดๆ พอถึงเวลาทีออกแสดง...ละครหลวงวิจิตรไม่เน้นที่การรำสวยลีลาจะมาใช้ในละครหลวงวิจิตรไม่ได้ ใช้ท่ากำแบ มันถึงจะพร้อมกันเอาความพร้อมคนตั้งเยอะมาใส่ลีลาที่ไม่เหมือนกัน....พอมีละครที่ต้องช่วยกันทั้งโรงเรียน ครูหนังสือช่วยแต่งหน้า ใครเขียนคิ้วก็เขียนคิ้วไปหมด ใครทาปากก็ทาปากไปหน้าออกมาเหมือนกันหมด ละครเรื่องหนึ่งผู้แสดงเป็นร้อยละ พวกกระบาก็จะเป็นร้อยละ...³²

เมื่อพิจารณาแล้วการบรรจุระบำต่างๆ เข้าไปในบทละครก็ดีสลัฉากก็ดี ในผลดีคือผู้ชมได้รับความบันเทิง คุ่มค่า ในผลลบก็คือ ทำให้เนื้อเรื่องขาดเอกภาพ เนื้อเรื่องถูกแบ่งเป็นช่วงๆ ไม้มีความต่อเนื่องถูกกันด้วยระบำสลัฉาก หรือระบำประกอบเรื่อง ดังนั้นอารมณ์ของผู้ชมเกิดการสะดุดในการติดตามเรื่อง

ภาพที่ 18 ภาพการร้องเพลงสลัฉากเพลงดวงจันทร์ นำมาแสดงสลัฉากในละครเรื่อง มหาเทวี พ.ศ.2543 ณ โรงละครแห่งชาติ ผู้ขับร้อง อ.สมศักดิ์ ทัดติ และ อ.ขวัญใจ คงถาวร

³² สัมภาษณ์ อ.สุวรรณณี ชลานุเคราะห์, 16 ธันวาคม 2545.

ภาพที่ 19 การแสดงจากนำ ชุทธระบ้านครเชียงใหม่ ในการแสดงละครปลุกใจรักชาติ เรื่องมหาเทวี
พ.ศ.2543 ณ โรงละครแห่งชาติ โดยวิทยาลัยนาฏศิลป์

อย่างไรก็ดี การที่มีระบำต่างๆ บรรจุในละครเป็นแนวคิดของหลวงวิจิตรที่จะล่อตาล่อใจผู้ชม ระบำส่วนใหญ่มีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติหรือที่เราเรียกกันว่า เพลงปลุกใจ ถ้ามีแต่เพลงร้องการแสดงก็ไม่ตรึงใจผู้ชม อีกทั้งกำลังคนในโรงเรียนนาฏดุริยางค์มีมากมาย ซึ่งหลวงวิจิตรก็พยายามที่จะหาโอกาสให้นักเรียนออกแสดงเพื่อสร้างประสบการณ์ตลอดจนให้ผู้ปกครองเห็นผลงานของเด็กในปกครอง นอกจากบทบาทของตัวละครแล้ว ระบำต่างๆ ที่อยู่ในละครยังเป็นเครื่องย้ำกระตุ้นความรู้สึกของคนดูในเรื่องของความรักชาติอีกด้วย

สรุป

ละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการเป็นที่รับทราบกันดีในนาม “ละครหลวงวิจิตร” คือละครที่มีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติบ้านเมือง ปลุกใจให้เกิดความรักสามัคคี คิดถึงประโยชน์ที่มีต่อชาติมากกว่าที่มีแก่ตนเอง นอกเหนือจากต้องการทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในด้านการปลุกฝังลัทธิชาตินิยมแก่ประชาชนแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังสร้างละครรูปแบบใหม่ในวงการนาฏศิลป์ไทยอีกด้วย ลักษณะละครของหลวงวิจิตรมีลักษณะพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นการผสมผสานระหว่างทำราทางนาฏศิลป์กับทำรำธรรมชาติซึ่งเรียกกันว่า “ท่ากำแบ” ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร
2. มีทั้งการร้องและการเจรจา ส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาและผู้แสดงร้องเพลงเองในบางฉาก
3. ใช้ทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากลประกอบการแสดง
4. ดนตรีไทยใช้วงปี่พาทย์และวงเครื่องสาย วงดนตรีสากลใช้วง chamber orchestra
5. มีการแสดงระบำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่องและระบำประกอบเพลงปลุกใจสลัจาก
6. มีการร้องเพลงสลัจาก (หน้าม่าน)
7. การแต่งกายแต่งขึ้นเครื่องแบบละครไทย ผสมผสานกับการแต่งกายตามเชื้อชาติและแต่งแบบสามัญชน
8. มีฉากประกอบเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง

ละครหลวงวิจิตรวาทการได้เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยหลวงวิจิตรวาทการมีความรู้ความสนใจในด้านประวัติศาสตร์และจิตวิทยาตลอดจนมีวาทศิลป์ในการโน้มน้าวจิตใจแบบนักการทูต จึงใช้ความสามารถในด้านต่างๆ มาสร้างสรรค์และบูรณาการเป็นงานศิลปะเพื่อสื่อสารทัศนคติในด้านความรักชาติให้แก่ผู้ชมและสังคมอย่างกว้างขวาง

ลักษณะพิเศษของการจัดแสดงละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ คือ นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะเป็นผู้ประพันธ์บทละครเองทุกเรื่องแล้วยังเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการแสดงตั้งแต่ต้นจนจบ กล่าวคือได้ทำการคัดเลือกผู้แสดง การฝึกซ้อม จัดเตรียมสถานที่สำหรับฝึกซ้อมและแสดงตลอดจนใช้สื่อวิทยุของกรมโฆษณา (กรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน) เป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ละครหลวงวิจิตรอีกด้วย บทละครปลุกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการสังเกตได้จากแก่นของเรื่องตลอดจน โครงเรื่องมาจากประวัติศาสตร์ชาตินิยมตามแนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวคือ ใช้วิธีเขียนหรืออ้างอิงสนับสนุนความมั่นคงยิ่งใหญ่ของชนชาติไทยในอดีตตลอดจนสนับสนุนความรักใคร่กลมเกลียวกับของชนในชาติ โดยใช้ตัวละครในบทละครปลุกใจรักชาติกระตุ้นให้เกิดความรักชาติ ดังนั้นเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่อ้างถึงในบทละครมิใช่ความเป็นจริงที่สมบูรณ์แบบในทางประวัติศาสตร์ หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความรู้สามารถมาสร้างสรรค์เป็นบทละครที่ปลุกฝังความรักชาติซึ่งส่วนใหญ่จะจบลงด้วย โศกนาฏกรรมเพื่อให้เห็นคุณเกิดความสะเทือนใจอีกทั้งเป็นการย้ำให้ผู้ชมตระหนักอยู่เสมอถึงความรักชาติอยู่เหนือสิ่งอื่นใด

การสร้างละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะเป็นการเกิดละครรูปแบบใหม่แล้วยังเป็นพัฒนาการอีกจุดหนึ่งของวงการนาฏศิลป์ไทย ที่กล่าวเช่นนี้เนื่องจากระบบการทำงานของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากท่านจะเป็นผู้นำความคิดเป็นหลักในการตัดสินใจของการทำงานในด้านต่างๆ ท่านยังเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงาน ผู้ได้บังคับบัญชาได้แสดงความรู้ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานให้ออกมาดีที่สุดในด้านบทร้องละครหลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ความสามารถอย่างยิ่งในการนำเสนอคติของการปลูกฝังความรักชาติ ความสนุกสนานตื่นเต้น การสร้างความประทับใจให้ผู้ชม ด้านผู้แสดงหลวงวิจิตรวาทการได้มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนพัฒนาศักยภาพของนักเรียนทุกๆคนให้มีโอกาสได้แสดงออกอย่างทั่วถึง อีกทั้งยังสอดคล้องกับศาสตร์แขนงนี้ที่ว่า การได้มีโอกาสแสดงมากเท่าไรทำให้มีประสบการณ์ความชัดเจนมากขึ้นเท่านั้น ด้านการแต่งกายถึงแม้ว่าจะขาดงบประมาณแต่นั้นเป็น โชคดีของหลวงวิจิตรวาทการที่มีผู้ร่วมงานอย่างคุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถออกแบบตัดเย็บเครื่องแต่งกายตลอดจนนำวัสดุต่างๆที่มีอยู่ในขณะนั้นมาประดิษฐ์ตัดแปลงให้เกิดความเหมาะสมตามท้องเรื่องของละคร ด้านฉาก แสง สี คนที่เป็นหลักด้านนี้คือ ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างสรรค์ฉากละคร โดยสามารถนำความคิดจินตนาการของหลวงวิจิตรวาทการออกมาสร้างเป็นรูปธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม แม้ฉากในปัจจุบันก็ไม่สามารถที่จะสร้างฉากได้เทียบเท่าที่ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ทำไว้ได้ ด้านดนตรีประกอบการแสดงมีการผสมผสานระหว่างดนตรีไทยและดนตรีสากล เพลงไทยเดิม และเพลงไทยสากลได้อย่างลงตัว ด้านเพลงปลูกใจกล่าวได้ว่าเพลงปลูกใจเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในละครหลวงวิจิตรวาทการที่เพิ่มสีสันสุนทรียรสตลอดจนคุณค่าให้ละครหลวงวิจิตร ซึ่งบทเพลงเหล่านี้แม้จะใช้คำง่ายๆ แต่ก็ทำให้เกิดความซาบซึ้งกินใจจำได้แม้เพียงฟังไม่กี่ครั้ง เพลงปลูกใจต่างๆ จึงเป็นที่คุ้นหูจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ด้านระบำประกอบการแสดงในละครหลวงวิจิตรได้มีการแสดงต่างๆ เช่น ระบำประกอบการแสดง ระบำสลัษฉาก ซึ่งระบำแต่ละชุดเกิดจากการคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ของครูละครที่มีความสามารถ เช่น ครูลมุล ชมะคุปต์ ครูมัลลิก คงประภัสร์ ครูต่วน ภัทรนาวิก การแสดงระบำเหล่านี้ได้สื่อความงดงามตรึงตาตรึงใจ โดยเฉพาะระบำที่เน้นการปลูกใจก็เป็นการสื่อถึงพลังความพร้อมเพียงได้อย่างกลมกลืนกับละคร จัดเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของละครหลวงวิจิตร การแสดงเหล่านี้แม้ในปัจจุบันก็ได้มีการนำมาบรรจุอยู่ในหลักสูตรของการเรียนนาฏศิลป์ในสถาบันการศึกษาต่างๆ อีกทั้งระบำปลูกใจเหล่านี้ยังเป็นระบำที่นำมาจัดแสดงในโอกาสต่างๆอีกด้วย

ความมีคุณค่าในการศึกษาละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะได้ทราบถึงคุณสมบัติของศิลปะแขนงต่างๆ ได้อย่างลงตัวและกลมกลืนแล้วยังได้เห็นพลังสร้างสรรค์ของครูอาจารย์ที่ได้เพียรพยายามสร้างสิ่งที่ดีที่สุดในวงการนาฏศิลป์ไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

วิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

หลวงวิจิตรวาทการเป็นนักสร้างละครที่ประพันธ์บทละครไว้มาก ซึ่งได้รับความนิยอย่างกว้างขวางหลายเรื่องด้วยกัน แต่มีละครเรื่องหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสะท้อนแนวคิดในการสร้างละคร ไม่ว่าจะเป็นกลวิธีการแต่งบท เพลงต่างๆ ระเบียบประกอบ ได้มากที่สุดเรื่องหนึ่งคือเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี นอกจากละครเรื่องเลือดสุพรรณซึ่งสร้างชื่อเสียงเป็นอย่างมากให้กับหลวงวิจิตรวาทการในระยะเริ่มต้นทำให้หลวงวิจิตรวาทการมีกำลังใจที่จะสร้างสรรค์ละครในเรื่องต่อๆ มาด้วยการนำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้รับจากที่ต่างๆ มาสร้างสรรค์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นเรื่องหนึ่งที่ได้สร้างชื่อเสียงให้กับหลวงวิจิตรวาทการ เนื่องจากเป็นละครที่แสดงถึงศักยภาพในการสร้างละครของหลวงวิจิตรวาทการเกือบทุกด้าน

ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นละครเรื่องเอกในจำนวน 10 เรื่อง ของหลวงวิจิตรวาทการ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรระหว่างปี พ.ศ. 2477 - 2483 ละครเรื่องนี้นอกจากจะมีเนื้อหาปลูกใจให้รักชาติแล้วยังมีรูปแบบการแสดงครบถ้วนตามลักษณะละครหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวคือ ละครเรื่องนี้มีการผสมผสานท่ารำตามรูปแบบทางนาฏศิลป์กับท่ารำธรรมชาติในการเคลื่อนไหวของตัวละคร มีทั้งการร้องและการเจรจา เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงมีทั้งเพลงไทยเดิม เช่น เพลงซำปี หุ่่ม ปฐม และเพลงแสนหวี ส่วนเพลงไทยสากลที่ใช้ประกอบการแสดง เช่น เพลงเชิญชมดอกไม้ เห็นกันแต่ไกล ราตรี รักชาติ รวมทั้งมีการสอดแทรกการแสดงระบำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่องอยู่ในฉากต่างๆ มีการร้องโต้ตอบกันระหว่างตัวละคร มีการประลองฝีมือฟันดาบ เพื่อสร้างความบันเทิงแก่ผู้ชมตลอดจนมีบทเพลงประกอบละครจำนวน 10 เพลง ซึ่งมากกว่าละครทุกเรื่องที่หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์ขึ้น

4.1 จุดมุ่งหมายและแนวคิดเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

หลวงวิจิตรวาทการประสงค์ที่จะให้ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นตัวแทนความรักที่แท้จริงคือการพร้อมใจสละผลประโยชน์ของตนเองเพื่อชาติโดยการนำจิตวิทยามาใช้ในการผูกเรื่องมีทั้งบทรัก บทโศก และปิดท้ายด้วยความตาย ละครเรื่องนี้จัดเป็นโศกนาฏกรรมที่สะท้อนอารมณ์ผู้ชมขณะเดียว

กันก็ซึมซับเรื่องของความรักชาติเข้าไปอย่างไม่รู้ตัวว่าการแสดงความรักชาติต้องรู้สำนึกในหน้าที่ที่มีต่อชาติและแสดงให้เห็นว่าความรักชาติมีอานุภาพเหนือความรักระหว่างชายหญิง

หลวงวิจิตรวาทการได้ปลุกฝังความคิดในเรื่องความรักชาติแก่คนไทยทุกคนว่าไม่มีความรักใดจะยิ่งใหญ่และสำคัญไปกว่าความรักชาติ ซึ่งปรากฏชัดเจนอยู่ในเพลงรักชาติที่อยู่ทีละครเรื่องนี้

เพลงรักชาติ

	ความรักอันใด	แม่รักเท่าไหน	ยังไม่ยั่งยืน
เช่นรักคู่รัก	แม่รักคั่งกลืน	ยังอาจมจัน	จันได้ภายหลัง
แต่ความรักชาติ	รักแสนพิศวาส	รักสุดกำลัง	
ก่อเกิดมานะ	ยอมสละชีวิ้ง	รักจนกระทั่ง	หมดเลือดเนื้อเรา
ชีวิตร่างกาย	เราไม่เสียดาย	ตายแล้วก็เผา	ทุกสิ่งยอมคลาด
เว้นแต่ชาติของเรา	ไม่ให้ใครเข้า	เหยียบย่ำทำลาย ¹	

หลวงวิจิตรวาทการใช้แนวคิดทางจิตวิทยา ผูกเรื่องให้เจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ เป็นเจ้าหญิงและเจ้าชายต่างเมืองซึ่งเป็นแคว้นใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองคือแคว้นแสนหวีและแคว้นเขมรรัฐต่างมีความบาดหมางกันมาช้านานแต่เหตุการณ์กลับกลายให้เจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐมาพบและเกิดความสัมพันธ์อันลึกซึ้งต่อกัน เมื่อเกิดการสู้รบระหว่างแคว้นทั้งสอง ทั้งเจ้าหญิงและเจ้าชายต้องเลือกระหว่างความรักส่วนตัวกับความรักหน้าที่ที่พึงมีต่อบ้านเมือง ซึ่งทั้งสองเลือกหน้าที่รับผิดชอบต่อบ้านเมืองของตนเอง หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างจุดจบของเรื่องนี้ให้เป็นโศกนาฏกรรม ทั้งคู่จบชีวิตลงเมื่อหมดภาระหน้าที่ต่อบ้านเมือง แสดงให้เห็นถึงความรักระหว่างชายหญิงแม้ว่าจะมีอานุภาพเพียงใด ความรักชาติบ้านเมืองย่อมมีพลังอานุภาพมากกว่า แม้แต่ชีวิตและความสุขส่วนตัวก็สละเพื่อชาติได้ นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังสอดแทรกความคิดการรวมเผ่าไทยไว้ในบทละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในฉากนำ ซึ่งเป็นรูปแบบการนำเสนอจากนำนั้น หลวงวิจิตรวาทการให้ผู้แสดงสมมุติเป็นครูและนักเรียน โดยครูออกมาชี้แจงให้นักเรียนฟังว่า “ไทยใหญ่คือชนชาติไทยเช่นเดียวกับพวกเรา แต่เราเป็นไทยน้อย หมู่ชนที่เรียกกันว่าเงี้ยวก็คือไทยใหญ่”

¹หลวงวิจิตรวาทการ, ที่ระลึกนิทรรศการผลงาน 90 ปี ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรรкарพิมพ์, 2531), หน้า 32.

นอกจากนี้ครูยังอธิบายอีกว่าตั้งแต่พุทธศักราชราว 1700 ปี แคว้นไทยใหญ่ที่รุ่งเรืองและสำคัญมีอยู่ 2 แคว้น คือ แคว้นแสนหวีและเขมรรัฐ ภายหลังเปลี่ยนชื่อจากเขมรรัฐมาเป็น “เชียงตุง” ซึ่งเป็นดินแดนของไทยน้อย ทำให้ผู้วิจัยเกิดข้อสันนิษฐานว่าหลวงวิจิตรวาทการอาจตีความหมายว่าแสนหวีเป็นพวกไทยใหญ่ดังเช่นเนื้อร้องเพลงไทยน้อยไทยใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในฉากที่ 5 และเชียงตุงเป็นคนไทยด้วยกัน ดังเช่นเนื้อร้องเพลงไทยน้อยไทยใหญ่ ที่ปรากฏอยู่ในฉากที่ 5 ว่า

ไทยน้อย ไทยใหญ่	แม้อยู่ห่างไกล	คงเป็นไทยด้วยกัน
ต้องมุ่งความดี	ต้องสมานไมตรี	ไม่มีเดียดฉันท์ ²

หลวงวิจิตรวาทการวางโครงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีให้มีความขัดแย้งหลายระดับและมีโครงเรื่องซับซ้อน กล่าวคือ เกิดความขัดแย้งเบื้องต้น ความขัดแย้งระดับสอง และจุดสุดยอดของเรื่อง

ความขัดแย้งเบื้องต้นในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี คือ การสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างแคว้นเขมรรัฐและแคว้นแสนหวี หลังจากที่สองแคว้นมีเรื่องรบกันอยู่เสมอ เป็นเหตุให้เจ้าชายเขมรรัฐและเจ้าหญิงแสนหวีเกิดความรักต่อกันทั้งๆ ที่ต่างก็มีคู่หมั้นอยู่แล้ว

ความขัดแย้งระดับสอง คือ เจ้าชายเขมรรัฐและเจ้าหญิงแสนหวีเกิดความขัดแย้งระหว่างความรักของคู่รักและความรักต่อบ้านเมือง

ความซับซ้อนของโครงเรื่องและจุดสุดยอดของเรื่อง คือการจบลงด้วยโศกนาฏกรรม คือ จากกันด้วยความตายระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ

หลวงวิจิตรวาทการนำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์หรือชื่อเมืองมาผูกเป็นเรื่องละคร โดยสมมุติว่าเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเกิดก่อนสมัยสุโขทัยเป็นเรื่องราวระหว่างรัฐทั้งสองที่เป็นไทยด้วยกันคือแสนหวีกับเขมรรัฐ ดังที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนไว้ในคำชี้แจงผู้แต่งเรื่องแสนหวี สรุปได้ดังนี้

ชนชาวเขมรรัฐเป็นพวกไทยน้อยคือพวกเราแต่ความเคลื่อนไหวของชาติไทยทำให้ไทยน้อยต้องถอยร่นไปทางใต้และไทยใหญ่ก็มาแทนที่ไทยน้อยตามลำดับ ดินแดนเขมรรัฐซึ่งเป็นดินแดนของไทยน้อยในครั้งนั้นก็กลายมาเป็นดินแดนของไทยใหญ่ วัตถุประสงค์ของเรื่องนี้หลวงวิจิตรวาทการต้องการให้เป็นอุทาหรณ์แห่งชีวิต กล่าวคือในชีวิตของมนุษย์มีสิ่งที่ได้พบเจอและต้องระวังภัยรอบด้าน เสรีภาพที่ขอลงใจไม่ได้ว่าในสมัยใดๆ ไม่มีใครในโลกที่สามารถทำอะไรได้ตามใจตัวเองทุกอย่างเพราะอาจเกิดความเสียหายถึงแม้จะกระทำด้วยความสุจริตใจก็ตาม ถ้าไม่นึกไตร่ตรองก่อนกระทำ ย่อมเกิดผลร้ายไม่แต่เฉพาะตัวเองอาจลุกลามให้ผู้อื่นต้องกระทบกระเทือนจากผลของการกระทำด้วย ดังเช่น

² เรื่องเดียวกัน.

ในกรณีเจ้าหญิงแสนหวี และเจ้าชายเขมรรัฐ ความผิดพลาดของคนทั้งสองกลายเป็นผลร้ายแก่ประเทศชาติ และสร้างความเดือดร้อนแก่พลเมืองของทั้งสองเมือง

คดีที่ได้รับอีกประการหนึ่งคือ บุคคลยังอยู่ในฐานะสูงเพียงไร อิศระภาพหรือเสรีภาพก็ยังมีวงแคบเข้าเพียงนั้น ยังมีอำนาจเป็นใหญ่เป็นโตโอกาสที่จะทำอะไรตามใจตัวเองก็น้อยลง ซึ่งเป็นจริงทุกยุคทุกสมัยจวบจนปัจจุบัน

4.2 ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

4.2.1 เนื้อเรื่องย่อละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

ณ นครแสนหวี เจ้าฟ้าแสนหวีผู้ครองนคร มิธดา 2 พระองค์ เมืองแสนหวีเคยมีเรื่องกับทางชายแดนของเมืองเขมรรัฐ ทางเขมรรัฐจึงได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรี คือเจ้าชายเขมรรัฐและน้องอีก 2 คน เป็นเจ้าชายและเจ้าหญิง นครแสนหวีจึงจัดพิธีต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ เจ้าฟ้าแสนหวีได้มอบหมายให้เจ้าหญิงแสนหวีดูแลต้อนรับ เนื่องจากพระองค์ต้องเดินทางไปเมืองพุกาม ในระหว่างที่เจ้าชายเขมรรัฐประทับอยู่ที่แสนหวีจึงเกิดความใกล้ชิด จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดรักใคร่ชอบพอกัน แต่ทั้งสองฝ่ายมีคู่หมั้นอยู่แล้ว เจ้าหญิงแสนหวีหมั้นกับเจ้าชายพุกาม เจ้าชายเขมรรัฐหมั้นกับเจ้าหญิงเซียงรุ่ง ระยะเวลาที่เจ้าชายเขมรรัฐประทับอยู่ที่แสนหวีนานถึง 2 เดือน ทางเจ้าฟ้าเขมรรัฐจึงเรียกเจ้าชายเขมรรัฐกลับ

เมื่อเจ้าฟ้าแสนหวีกลับจากเมืองพุกาม หลังจากนัดวิวาห์กับเจ้าชายพุกาม และทราบว่าเจ้าหญิงรักใคร่กับเจ้าชายเขมรรัฐและปฏิเสธการแต่งงานที่จะมีขึ้นในอีก 7 วันข้างหน้า เจ้าฟ้าแสนหวีโกรธมาก สั่งให้ทหารยกทัพไปตีเมืองเขมรรัฐ ฆ่าทุกคนให้หมดเพราะถือว่าเป็นการหมิ่นเกียรติกันเกินไป และขอร้องให้เจ้าหญิงเล็กแต่งงานกับเจ้าชายพุกาม จากนั้นพระองค์ก็ตรมพระทัยสิ้นพระชนม์ ทัพของแสนหวีได้เข่นฆ่าชาวเขมรรัฐเป็นจำนวนมาก และเผาบ้านเมืองจนวอดวาย

ข่าวการตีเมืองเขมรรัฐทำให้เจ้าฟ้าเขมรรัฐโกรธมาก จึงสั่งให้เจ้าชายเขมรรัฐยกทัพไปตีแสนหวีให้แตกถ้าไม่สำเร็จอย่ากลับมา ในระหว่างยกทัพไปตีเมืองแสนหวี พี่เลี้ยงของเจ้าหญิงแสนหวีได้มาบอกข่าวการสิ้นพระชนม์ของเจ้าฟ้าแสนหวี ตอนนั้นเจ้าหญิงเป็นผู้ครองนครขอให้เจ้าชายเล็กทัพกลับไป เพราะกองทัพเขมรรัฐหากกล้าเข้ามาชาวแสนหวีก็ขอปกป้องประเทศแต่ได้รับการปฏิเสธทัพของเขมรรัฐเข้าตีนครแสนหวีเผาบ้านเมืองจนวอดวาย เจ้าหญิงแสนหวีได้ให้ทหารกวาดต้อนพลเมืองแสนหวีอพยพไปยังเมืองพุกาม ซึ่งเจ้าหญิงเล็กอยู่ที่เมืองพุกาม

สุดท้ายเหลือเจ้าหญิงอยู่เพียงลำพังเจ้าหญิงไม่ต้องการที่จะตกเป็นเชลยของเขมรรัฐ จึงใช้ดาบแทงตัวตาย เมื่อเจ้าชายเขมรรัฐมาเห็นศพของเจ้าหญิงแสนหวีก็เสียใจมาก จึงสั่งให้พี่เลี้ยงนำทหารกลับเมือง และทูลเจ้าฟ้าเขมรรัฐว่าเจ้าชายสิ้นพระชนม์แล้ว ส่วนเจ้าชายจะอยู่ที่แสนหวี เจ้าชายเขมรรัฐตรอมใจตายในเวลาต่อมา แล้ววิญญาณของทั้งสองก็ได้อยู่ด้วยกัน

มีแก่นเรื่องแสดงให้เห็นถึงความรักชาติ และความสำนึกในหน้าที่ที่มีต่อชาติบ้านเมืองมีอนุภาพมากกว่าความรักระหว่างหญิง - ชาย หลวงวิจิตรวาทการ ได้สร้างตัวละคร 2 ตัว ให้เกิดความขัดแย้ง ต่างคนต่างทำหน้าที่เพื่อบ้านเมืองของตน จนในที่สุดทั้งสองก็ต้องจากกันด้วยความตาย เพื่อหน้าที่ในบ้านเมืองของตน

4.2.2 รูปแบบการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

รูปแบบของละครหลวงวิจิตรวาทการนั้นแต่ละเรื่องมีความแตกต่างกันไปแต่มีจุดมุ่งหมายที่คล้ายกันคือปลุกใจให้รักชาติ สำหรับเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นนับเป็นอีกเรื่องที่มีรูปแบบการแสดงที่ตรงตามลักษณะของละครหลวงวิจิตรวาทการทุกประการซึ่งเห็นได้ชัดเจนกว่าในบรรดาละครเรื่องต่างๆ กล่าวคือ

1. เป็นการผสมผสานระหว่างท่ารำทางนาฏศิลป์ไทยกับท่าธรรมชาติ ซึ่งเรียกกันว่า “ท่ากำแบ” ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร เช่น ท่าตัวเราอาจใช้มือแตะที่หน้าอกแทนการใช้มือซ้ายจับเข้าอกตามแบบนาฏศิลป์ไทย
2. มีทั้งการร้องและเจรจา ซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาและผู้แสดงร้องเพลงเองในบางฉาก เช่น ในฉากที่ 2 เจ้าหญิงแสนหวีออกมาร้องเพลงแสนหวีในงานเลี้ยงต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ
3. ใช้ทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากลประกอบการแสดง
4. คนตรีไทยใช้วงปี่พาทย์และวงเครื่องสาย วงดนตรีสากลใช้วง chamber orchestra เช่น เพลงแสนหวีเชิญชมดอกไม้ เขมรรัฐ ไทยน้อยไทยใหญ่
5. มีการแสดงระบำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่องและระบำเพลงปลุกใจรักชาติเพื่อเป็นการสลับฉาก เช่น เพลงได้ร่มธงไทย แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเห็นของผู้จัด
6. มีการร้องเพลงสลับฉาก (ร้องหน้าม่าน) เพื่อคั่นในการเปลี่ยนฉาก เช่น การร้องเพลงภาพเธอ

7. การแต่งกาย แต่งตามเชื้อชาติ ตามฐานันดรศักดิ์ เช่น เจ้าหญิงแสนหวีเป็นไทยใหญ่ตามท้องเรื่องจึงแต่งกายแบบเจ้าหญิงชาวพม่า
8. มีฉากเปลี่ยนตามท้องเรื่อง
9. มีการประลองอาวุธ บรรจุกอยู่ในเนื้อเรื่อง เช่น ในฉากที่ 2 งานเลี้ยงรับรองเจ้าชายเขมรรัฐ
10. มีฉากนำก่อนเริ่มแสดงเนื้อเรื่องในฉากที่ 1 โดยครุมาเล่าเรื่องแสนหวีให้นักเรียนฟังก่อนเข้าเรื่องในฉากที่ 1

จากการศึกษาละครปลูกใจของหลวงวิจิตรวาทการในช่วง พ.ศ. 2477 – 2483 และในช่วง พ.ศ. 2497 – 2498 นั้นพบว่าละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีซึ่งเป็นละครที่มีความสมบูรณ์ในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นเนื้อเรื่องตลอดจนบทเพลงทั้งในเรื่องและระบำสลับฉาก มีความสนุกสนานและซาบซึ้งในความหมายของบทเพลงรวมถึงการสอดแทรกการประลองดาบระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐให้เกิดความหลากหลายและยังสื่อให้เห็นว่าแม้แต่ผู้หญิงที่มีฐานันดรศักดิ์ก็ต้องฝึกหัดเพลงดาบไว้เพื่อต่อสู้กับข้าศึกและป้องกันตัวเอง อีกทั้งละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นละครที่มีบทเพลงมากที่สุดในการบรรดาละครทุกเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการ เมื่อมีบทเพลงบรรจุหลายเพลงก็ต้องใช้จำนวนผู้แสดงมากทำให้เรื่องมีความยิ่งใหญ่ตระการตาตลอดจนมีฉากและเพลงมากกว่าละครเรื่องต่างๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ คือ มีฉากนำ 1 ฉาก และฉากในเนื้อเรื่องอีก 12 ฉาก เมื่อมีฉากมากกว่าเรื่องใดๆ ดังนั้นเพลงที่ใช้สำหรับแสดงและร้องค้นสลับฉากก็ย่อมมีมากกว่าเรื่องอื่นๆ ตามจำนวนฉากดังจะแสดงรายละเอียดดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปแบบการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
ฉากนำ	<p>ตัวแสดงครูและเด็กนักเรียนออกมาอธิบายเรื่องเมืองแสนหวีให้นักเรียนฟัง โดยครูออกมาทางขวานักเรียนออกมาทางซ้าย</p> <p>อย่างไรก็ตามการแสดงฉากนำในปัจจุบันไม่นิยมใช้แสดงกันแล้วเนื่องจากการเสียเวลาจึงเลือกใช้พิธีกรประกาศก่อนเข้าฉากว่า “ตั้งแต่พุทธศักราช 1700 ปีคือราว 70 ปีนับเหนือขึ้นไปจากเวลานี้ แคว้นไทยใหญ่ที่รุ่งเรืองสำคัญมีอยู่สองแคว้น คือ แสนหวีกับเขมรรัฐ ทั้งสองแคว้นมีเรื่องทะเลาะวิวาทเสมอ ทางเขมรรัฐอยากจะผูกไมตรีเลิกวิวาทบาดหมางกันเสียที เจ้าฟ้าเขมรรัฐจึงให้ลูกชายไปแสนหวีเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับแสนหวี ในวันที่จะเริ่มเรื่องสำคัญของแสนหวีนั้น เจ้าฟ้าผู้ครองนครแสนหวีเสด็จออกทอ้งพระโรงพวงขุนนางเข้าเฝ้าตามประเพณี”</p>	<p>หลวงวิจิตรวาทการได้ให้เหตุผลของการมีฉากนำก่อนเข้าเนื้อเรื่องว่า “... เทคนิคของการแสดงละครคือคนดูนี้สำคัญมาก... ยิ่งถ้าเป็นรอบเกียรติยศคือเป็นรอบที่มีผู้ดูเป็นผู้มั่งคั่ง มีรถยนต์ละก็ รอบนั้นมาชมมากที่สุด เพราะว่าท่านที่มีรถยนต์ท่านไว้ใจว่าท่านมาทัน แต่ความจริงมาไม่ทัน... เราต้องเปิดตรงตามเวลา เราก็ให้มีฉากนำเสีย ท่านที่มาทันก็เป็นรางวัลที่ได้ฟังเพลงเปล่าๆ ไป ท่านที่มาช้าหน่อย สมมติว่า 15 นาที ที่ไม่ได้เห็นฉากนำ ก็ยังได้เห็นเริ่มเรื่องในฉาก 1...”³</p> <p>จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีปฏิพานในการแก้ไขสถานการณ์ได้อย่างน่าประทับใจ ในเรื่องของการรอผู้ที่มาชมละครซ้ำ สิ่งที่ปรากฏในฉากนำของละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี หลวงวิจิตรวาทการได้สมมติครูและนักเรียนมาพูดถึงเมืองแสนหวี ซึ่งเป็นสิ่งที่ห่างไกลในช่วง</p>

³หลวงวิจิตรวาทการ, ระลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า 192.

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
		<p>เวลาปัจจุบัน หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้บทสนทนาระหว่างครูและนักเรียนเพื่อให้เห็นเมืองแสนหวิเป็นรูปธรรมมากขึ้น นับเป็นเทคนิคของการสร้างฉากนำที่ต่างจากละครหลวงวิจิตรเรื่องอื่นๆ ซึ่งถ้ามีฉากนำก็จะเริ่มด้วยเพลงหรือระบำเท่านั้น</p>

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
<p>ฉาก 1</p> <p>ท้องพระโรง แสนหวี</p>	<p>ปี่พาทย์ทำเพลงวา</p> <p>เปิดม่าน ท้องพระโรงแสนหวี เจ้าฟ้าแสนหวี</p> <p>ประทับอยู่กับเสนาบดีและข้าราชการผู้ใหญ่ 4 คน</p> <p>ปี่พาทย์ทำเพลงซ้ำปีและร้องซ้ำปี</p> <p>กล่าวถึงเจ้าฟ้าแสนหวี ได้ต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ ซึ่งเป็นพระโอรสของเจ้าฟ้าเขมรรัฐ ส่งมาเป็นราชทูตเจริญสัมพันธไมตรี หลังจากที่เมืองทั้งสองมีเรื่องบาดหมางกันมาเป็นเวลานาน เจ้าชายเขมรรัฐมาพร้อมกับเจ้าชายเล็กและเจ้าหญิงเล็กอีก 2 องค์</p>	<p>ในฉาก 1 นี้เราได้เห็นลักษณะ “ละครหลวงวิจิตรวาทการ” ได้อย่างแรก คือ เปิดด้วยเพลงวา ซึ่งเป็นจารีตของการแสดงแบบดั้งเดิมในช่วงปี่พาทย์ดำเนินเรื่องเปิดตัวเจ้าฟ้าแสนหวีด้วยการรำเต็มตัวตามแบบแผนในเพลงซ้ำปี ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาแบบละครพูด ใช้เครื่องดนตรีไทย เช่น วงปี่พาทย์และวงมโหรี ทำเพลงค ล อ ป ร ะ ก อ บ ท้องเรื่อง (background) ในฉากที่ 1 นอกจากเพลงวา เพลงซ้ำปีแล้วยังมีเพลงลาวด่องแก่งท่อน 1 และลาวด่องแก่งท่อน 2 บรรเลง ปิดท้ายด้วยวงเครื่องสายในเพลงเชิงร่าย ในกรณีที่มีการบรรจุชื่อเพลงลงในบท</p> <p>เมื่อนำมาแสดงในปัจจุบันได้เกิดปัญหาขึ้น เพราะบุคคลในยุคนี้ไม่รู้จักเพลง วิธีแก้ปัญหาก็คือให้ผู้ที่เคยแสดงเป็นตัวเอกในสมัยหลวงวิจิตรวาทการมาร้องให้ฟังเพื่อเทียบว่าเป็นเพลงอะไรในปัจจุบัน</p>

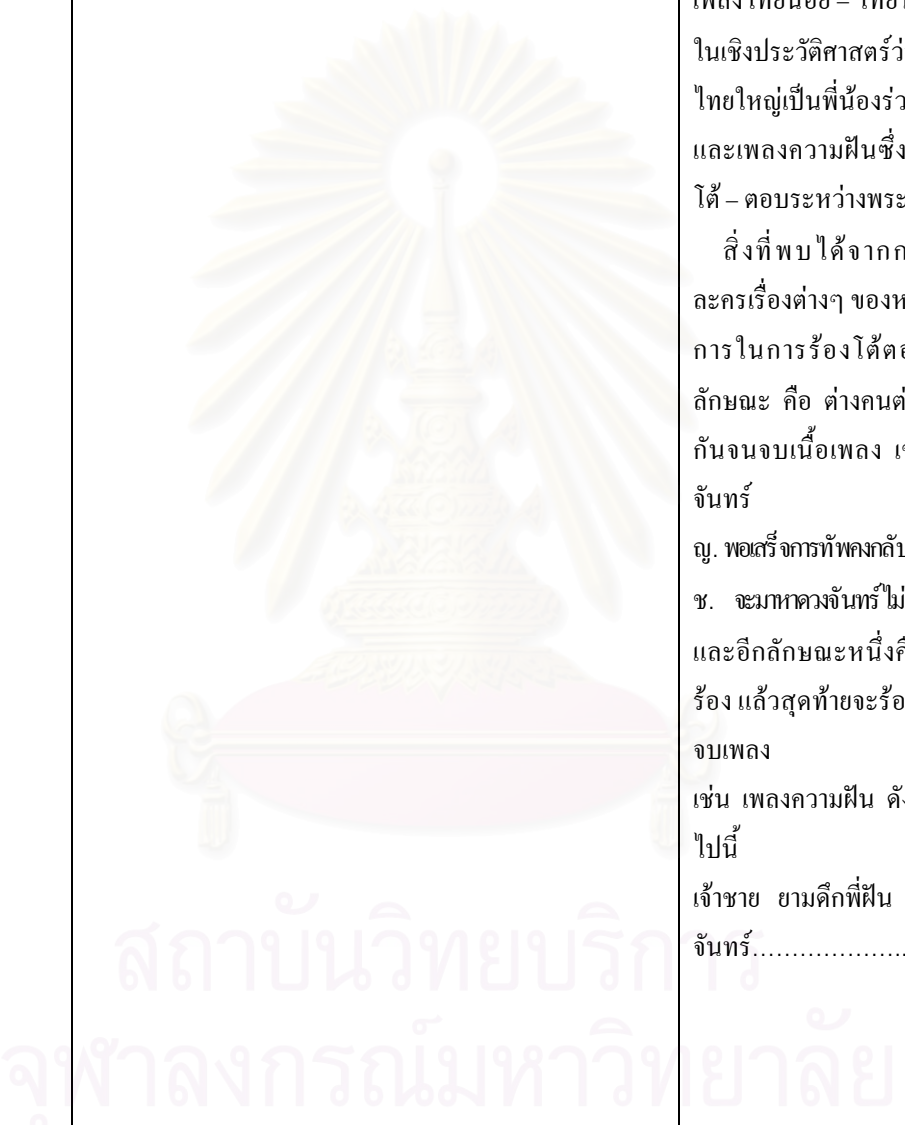
ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
<p>ฉาก 2</p> <p>อุทยานแห่งนครแสนหวี</p>	<p>เปิดม่าน ด้วยวงเครื่องสาย เมื่อถึงบทเจรจาวงเครื่องสายเบาลง ฉากที่ 2 แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของอุทยานในนครแสนหวี จัดการแสดงต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐและน้องทั้ง 2 เพลงในท้องเรื่องของฉาก 2 คือเพลงเชิญชมดอกไม้ บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล การร้องและการรำเพลงเชิญชมดอกไม้ หลวงวิจิตรวาทการได้บอกรูปแบบของการแสดงไว้ในบทละคร ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เจ้าหญิงเล็กแสนหวีร้องเดี่ยวทั้งสองตอน ในระหว่างเวลาที่เจ้าหญิงเล็กและแสนหวีร้องเดี่ยวนี้ เจ้าชายเล็กเขมรรัฐพยายามเดินเข้าใกล้ แต่น้องสาวลุดออกมา 2 ครั้ง 2. ร้องพร้อมกัน 1 เที้ยว ถึงเวลาจะโยนดอกไม้ เจ้าชายเขมรรัฐแย่งน้องสาวเข้าไปรับเกือบสองครั้ง 3. ร้องพร้อมกันอีก 1 เที้ยว เวลาโยนกุหลาบเจ้าหญิงเขมรรัฐเข้าไปรับ เจ้าหญิงแสนหวีโยนให้ เจ้าหญิงเขมรรัฐเกือบกุหลาบมาคม 4. ถึงเวลาโยนดอกรั้ว เจ้าชายเล็กเขมรรัฐเข้าไปคอยรับ เจ้าหญิงเล็กแสนหวีโยนให้เจ้าหญิงเขมรรัฐ เจ้าหญิงเขมรรัฐทรงแสดงอาการเยาะเย้ยพี่ชาย 5. ดนตรีทำเปล่าอีก 1 เที้ยว เจ้าหญิงเล็กแสนหวีเสด็จลงมาข้างล่างพวกรำดอกไม้ขึ้นข้างบน เจ้าชายเล็กเขมรรัฐไปรับเจ้าหญิงเล็กแสนหวีแต่ถูกน้องสาวกั้นและเข้าทำการสนิทสนมกับเจ้าหญิงเล็กแสนหวีเสียเอง 	<p>ในฉากที่ 2 ถือเป็นฉากที่แสดงความเป็นละครหลวงวิจิตรวาทการได้อย่างชัดเจนที่สุดจากหนึ่ง กล่าวคือ เพลงเอกของเรื่องเพลงแรก คือเพลงเชิญชมดอกไม้ บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล เมื่อจบเพลง วงปี่พาทย์ไทยก็สวมเพลงแสนหวีขึ้นต่อกันทำให้เห็นถึงความแตกต่างที่ไปด้วยกันอย่างลงตัว ต่างจากละครแบบเดิมๆ ของไทยโดยทั่วไปและได้สอดแทรกการประลองดาบซึ่งในเรื่องอ้างถึงโบราณราชประเพณีที่แขกเมืองมาถึงก็จะรำดาบประลองฝีมือกัน ส่วนใหญ่ทางฝ่ายเจ้าของบ้านจะให้เกียรติผู้มาเยือนด้วยการยอมแพ้ตลอดจนเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชาติคิชนารีก็จะต้องฝึกฝนอาวุธไว้ป้องกันตัวเองมาตั้งแต่โบราณ เป็นการเดิมแต่ทำให้ละครมีสีสันมากยิ่งขึ้น</p> <p>นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังได้เขียนแบบของการแสดงตอนสำคัญๆ ไว้ในบทละครเพื่อเป็นแบบแผนในการแสดงครั้งต่อๆ มา</p>

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
	<p>จากนั้นวงปีพาทย์ทำเพลงแสนหวี พวกรำแสนหวีและเจ้าหญิงใหญ่ออก หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนรูปแบบการแสดงไว้ในบทละคร ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เมื่อเจ้าหญิงใหญ่แสนหวีเริ่มออก เจ้าชายเล็กเขมรรัฐตรัสถามที่เลี้ยงเหมือนคราวก่อน 2. เวลาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวีร้องเพลงท่อนแรก เจ้าชายใหญ่เขมรรัฐตะลึงชมความงาม 3. เวลาลูกคู่รับเพลงท่อนแรกเจ้าชายใหญ่เขมรรัฐเดินเข้าไปหาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวี น้องสาวไปลุดออกมา 4. เวลาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวีร้องเดี่ยวเพลงท่อน 2 เจ้าชายเขมรรัฐเดินเข้าไปใกล้และทำท่าทางตอบคำร้อง พอถึงเวลาลูกคู่รับน้องสาวตามไปลุดออกมา แต่ทางนี้เจ้าชายเล็กเขมรรัฐก็เข้าไปทำสนิทกับเจ้าหญิงเล็กแสนหวี น้องสาวต้องคอยกันอีกทางหนึ่ง 5. เวลาเจ้าหญิงแสนหวีร้องเดี่ยวเพลงท่อน 3 ทุกคนพยายามสงบเสงี่ยม แต่ถึงเวลาลูกคู่รับเจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐต้องเป็นกังวลในการควบคุมพี่ชายมาก 6. ดนตรีทำเพลง พวกรำทุกคนนั่งลง เพลงที่ไพเราะสนุกสนานในฉาก 2 อีกเพลง ก็คือเพลงเขมรรัฐ ปีพาทย์ทำเพลงเขมรรัฐ เจ้าชายเล็กเขมรรัฐเรียกพวกกลองยาวออก เจ้าชายเล็กเขมรรัฐร้องนำเพลงเขมรรัฐ จากนั้นเข้าบทเจรจาตามบท สิ่งที่มีความสนุกสนานอีกประการที่หลวงวิจิตรวาทการได้สอดแทรกลงไปฉากนี้ คือ การประลองดาบระหว่างเจ้าหญิงเล็กแสนหวีและเจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ 	<p>การให้รูปแบบในการแสดงโดยละเอียดมีเพียงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเท่านั้นที่ได้กล่าวถึงรูปแบบของการแสดงอย่างชัดเจน ซึ่งปัจจุบันเมื่อมีการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีก็จะยึดปฏิบัติตามรูปแบบที่หลวงวิจิตรวาทการได้ให้ไว้</p> <p>ส่วนระบำเขมรรัฐซึ่งเป็นระบำชุดต่อมานั้นก็กลับมาใช้วงปีพาทย์ไทยอีกครั้งตามที่เขียนไว้ในบท แต่สำหรับระบำชุดนี้ในปัจจุบันได้มีการปรับให้ใช้วงดนตรีสากลเพื่อความกระชับของเสียงเครื่องดนตรีสากล ผสมกับการตีกลองยาวของผู้แสดง ทำให้เกิดเสียงก้องกังวานมากกว่าการใช้วงปีพาทย์ ผู้แสดงชุดนี้ใช้ผู้แสดงเป็นชายล้วน เพื่อความเหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่กล่าวว่าเป็นพวกกระบำของเจ้าชายเล็กเขมรรัฐ ถ้าใช้ผู้หญิงจะดูไม่สมเหตุสมผล สรุปการใช้วงดนตรีไทยในฉากที่ 2 มีเพลงดังนี้</p> <ul style="list-style-type: none"> - เปิดม่านด้วยวงเครื่องสาย - ปีพาทย์ทำเพลงกรงทองตอนเจ้าหญิงแสนหวีออก

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
	<p>มีรูปแบบดังนี้</p> <p>ปี่พาทย์ทำเพลงม่านกรงทองอย่างเบาๆ ก่อน เจ้าหญิงแสนหวีเรียกน้องสาว เจ้าหญิงเขมรรัฐเข้ามาหาพี่ชาย ต่างคนต่างสอนน้องสาวของตัว เจ้าชายเขมรรัฐสอนเพียงเล็กน้อย แต่เจ้าหญิงแสนหวีแสดงท่าทางสอนมากจนเจ้าชายเขมรรัฐเหลือบเห็นเจ้าหญิงแสนหวีจึงกระดากอายเจ้าหญิงเล็กของแสนหวีกลับลงมาเอาดาบยื่นให้เจ้าหญิงเขมรรัฐ ปี่พาทย์ตั้งขึ้น เริ่มฟันดาบ</p> <p>ในระหว่างฟันดาบเห็นได้ชัดว่า เจ้าหญิงเล็กแสนหวีเป็นฝ่ายแพ้ เจ้าหญิงใหญ่เสด็จลงมาจากบันไดด้วยพระอาการกริ้ว ปี่พาทย์หยุด จากนั้นเข้าเจรจาดามบท</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ปี่พาทย์ทำเพลงแสนหวีให้เจ้าหญิงแสนหวีร้องและรำ - ปี่พาทย์ทำเพลงกรงทองตอนประลองดาบ - เครื่องสายทำเพลงลาวกระแซ ตอนเจ้าหญิงและเจ้าชายทั้ง 2 เมืองรำลากันกลับที่พักหลังเสร็จสิ้นงานต้อนรับ - ปี่พาทย์ทำเพลง พม่ากลาง เมื่อเจ้าฟ้าแสนหวีเสด็จกลับและปิดม่านฉาก 2 <p>การใช้วงดนตรีสากลในฉาก 2 ดังนี้</p> <ul style="list-style-type: none"> - เพลงเชิดชมดอกไม้ ตอนที่เจ้าหญิงเล็กแสนหวีร้องและรำ - เพลงเขมรรัฐ (ในสมัยปัจจุบันได้ปรับให้ใช้วงดนตรีสากลเพื่อเสียงที่ก้องกังวานผสมกับกลองยาวที่ผู้แสดงคล้องไว้ข้างลำตัว)

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
<p>ฉาก 3</p> <p>อุทยานแห่งนครแสนหวี</p>	<p>เปิดม่านด้วยปี่พาทย์ทำเพลงดาวกระจาย เจ้าหญิงแสนหวีกำลังสอนเจ้าหญิงเล็กให้ฟันดาบ เจ้าชายเขมรรฐได้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนตัว ในฉากนี้พระเอก นางเอก ได้ประลองฝีมือดาบในการประลองฝีมือระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรฐ มีรูปแบบการแสดงดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ในบทละคร ดังนี้</p> <p>ปี่พาทย์ทำเพลงพม่ารามวย เริ่มการลองฟันดาบ เจ้าชายเขมรรฐปล่อยให้เจ้าหญิงเงื้อฟัน แต่ทุกครั้งเจ้าหญิงเงื้อฟัน เจ้าชายเข้าไปชิดองค์เจ้าหญิง ฉะนั้นแทนที่จะถูกฟันกลายเป็นถูกกอดไปทุกครั้ง พอลครบ 3 ครั้ง ปี่พาทย์หยุด จากนั้นเจรจาตามบท</p> <p>ดนตรีสากลเริ่มทำเพลง “เห็นกันแต่ไกล” อย่างเบาๆ เจ้าหญิงเดินหนีไปนั่ง เจ้าชายตามไปนั่งใกล้ๆ</p> <p>ช่วงนี้ จะเห็นได้ว่านอกจากจะใช้วงดนตรีไทยตลอดประกอบแล้วยังใช้วงดนตรีสากลประกอบในเพลงเห็นกันแต่ไกล ก่อนที่จะถึงบทร้องที่ร้องโดยเจ้าชายเขมรรฐ จากนั้นเจรจาตามบท</p>	<p>ฉากนี้ทำให้เห็นว่าถึงจะมีเชื้อสาย มียศศักดิ์เป็นถึงเจ้าชายแต่เมื่อเจอสตรีเพศที่ตัวเองก็แสดงนิสัยของผู้ชายที่ต้องการสัมผัสใกล้ชิดกับสตรีที่พึงใจอันเป็นนิสัยของบุรุษทั่วไป</p> <p>สรุปการใช้วงดนตรีไทยในฉากที่ 3</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปี่พาทย์ทำเพลงดาวกระจาย ตอนเปิดม่าน - ปี่พาทย์ทำเพลงพม่ารามวย ตอนเจ้าชายเขมรรฐและเจ้าหญิงแสนหวีประลองดาบ - เครื่องสายทำเพลงกระแตเล็ก ตลอดตอนที่เจ้าหญิงเล็กเขมรรฐและเจ้าหญิงเล็กแสนหวีและเจ้าชายเล็กเขมรรฐกลับลงมาจากราสาทและคลอเรียไปยังจบฉาก 3 <p>การใช้วงดนตรีสากลในฉากที่ 3</p> <ul style="list-style-type: none"> - เพลงเห็นกันแต่ไกล ตลอดประกอบการเจรจาก่อนที่เจ้าชายเขมรรฐจะร้อง

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
ฉาก 4 ที่ประทับ เจ้าชาย เขมรรัฐ	เปิดม่านด้วยวงดนตรีสากลในเพลงราตรี พี่เลี้ยง เจ้าชายเขมรรัฐนั่งอยู่บนก้อนหิน พวกทหารเขมรรัฐนั่ง ล้อมวงร้องเพลงราตรี เจ้าหญิงแสนหวีเสด็จมา พร้อมกับพี่เลี้ยงเพื่อพบเจ้าชายเขมรรัฐ	ในฉากที่ 4 ไม่ว่าจะเปิด ม่านหรือดนตรีที่บรรเลงเป็น background ตามเนื้อเรื่องก็ดี ใช้วงดนตรีสากลทั้งหมด คงจะ ให้เกิดความนุ่มนวลอ่อนหวาน ในเสียงไวโอลินของบทรัก ระหว่างพระเอก – นางเอก ฉากนี้ทั้งฉากไม่มีการบรรเลง ด้วยวงดนตรีไทยเลยจนปิดม่าน วงดนตรีบรรเลงเพลงราตรีตลอด ทั้งฉาก
ฉาก 5 ห้องพระโรง แสนหวี	เปิดม่าน โดยไม่ได้ระบุเพลงในการเปิดฉาก บอกแต่ เพียงเห็นราชบัลลังก์ว่าง ข้างล่างมีเสนาบดีกับพวกข้าราชการ การ 4 นาย พี่เลี้ยงเจ้าชาย พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ความในฉากนี้เป็นการปรึกษากันระหว่างขุนนางผู้ใหญ่ เรื่องความสัมพันธ์ของเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐที่ ไม่ถูกต้องเนื่องจากทั้งคู่ได้มีคู่หมั้นอยู่แล้ว	ในฉากที่ 5 นี้ พบว่าส่วนใหญ่หนัก ไปทางเจรจา ใช้วงดนตรีไทย บรรเลงเพียงเพลงเดียว คือ - เพลงท่ายน้ำ ตอนที่ตัวละครจะ เข้าหาเข้าไปในโรง เรือมาจน ปิดม่าน เมื่อมีเสียงกระดิ่งเป็น สัญญาณจึงหยุดเพลงไทย
ฉาก 6 ที่ประทับ เจ้าชาย เขมรรัฐ	เปิดม่านด้วยวงดนตรีสากลในเพลงรักชาติ เจ้าชาย ประทับอยู่กับพี่เลี้ยงของพระองค์ มีทหารอยู่ด้วย เจ้าหญิง แสนหวีเสด็จมาพบเจ้าชายเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนที่เจ้าชายเขม รรัฐจะเสด็จกลับเขมรรัฐ	ในฉาก 6 นี้เปิดม่านด้วยวงดนตรี สากลในเพลงรักชาติ ตอนที่พี่เลี้ยง เจ้าชายเขมรรัฐเตือนสติเจ้าชายเขมรรัฐ มีวงปี่พาทย์บรรเลงเพลงท่ายน้ำ 1 ในช่วงที่ตัวละครเข้าออก

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
		<p>เพลงสากลในฉากนี้จัดว่าเป็นเพลงที่มีความไพเราะและน่าสนใจ คือ เพลงไทยน้อย - ไทยใหญ่ มีเนื้อหาในเชิงประวัติศาสตร์ว่าไทยน้อยและไทยใหญ่เป็นพี่น้องร่วมชาติเดียวกัน และเพลงความฝันซึ่งเป็นเพลงร้องโต้ - ตอบระหว่างพระเอกนางเอก</p> <p>สิ่งที่พบได้จากการศึกษาบทละครเรื่องต่างๆ ของหลวงวิจิตรวาทการในการร้องโต้ตอบกันจะมี 2 ลักษณะ คือ ต่างคนต่างร้องโต้ตอบกันจนจบเนื้อเพลง เช่น เพลงดวงจันทร์</p> <p>ญ. พอดีจักรทัฬงกลับตตัน ข. จะมหาดวงจันทร์ไม่ไปอื่นเลย</p> <p>และอีกลักษณะหนึ่งคือต่างฝ่ายต่างร้อง แล้วสุดท้ายจะร้องพร้อมกันจนจบเพลง</p> <p>เช่น เพลงความฝัน ดังเนื้อร้องต่อไปนี้</p> <p>เจ้าชาย ยามดึกที่ฝัน ว่าได้เห็นพระจันทร์.....</p>

ฉาก	การแสดง	วิเคราะห์และสรุป
		<p>เจ้าหญิง ยามดึกนอนฝัน.....</p> <p>พร้อมกัน ชมแต่ความฝัน ไม่ได้ชม พระจันทร์...จนจบเพลง</p> <p>ลักษณะทั้งสองนี้ส่วนใหญ่จะเป็น บทของพระเอกนางเอก ร้องโต้ตอบ กันทั้งสิ้น มักเป็นเพลงรัก เช่นเพลง ดวงจันทร์ ในเรื่องเลือดสุพรรณ เพลงเพ็ญแข ในเรื่องราชนมู เพลง คลื่นกลาง ในละครเรื่องศึกกลาง เปิดม่านด้วยดนตรีสากลทำเพลง ความฝัน</p>
<p>ฉาก 7 ท้องพระ โรงแสนหวี</p>	<p>เปิดม่าน เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่กับพระธิดา องค์เล็กไม่มีดนตรีเป็น background เปิดม่านเข้า ด้วยบทเจรจาเลย ความตอนนี้เป็นเรื่องที่เจ้าฟ้าแสน หวีแก้ไขปัญหาเรื่องวันวิวาห์กับเจ้าชายพุกามด้วยการ ส่งเจ้าหญิงเล็กแสนหวีไปแทนและสั่งให้ยกกองทัพ ไปตีชายแดนเขมรรัฐ เมื่อเข้าบทเจรจาที่แสดงอาการ โศกเศร้าและผิดหวัง วงปีพาทย์ทำเพลงพม่าโศก</p>	<p>ในฉาก 7 เป็นฉากอีกฉากหนึ่งที่ เปิดม่านโดยไม่คลอเสียงดนตรี เป็น การเปิดม่านแล้วเข้าบทด้วยการ เจรจาเหมือนฉาก 5 แต่เวลาเปิดม่าน มีวงปีพาทย์ทำเพลงปฐม ซึ่ง ลักษณะนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการที่ ไม่มี ด น ร ี เป็น ค ล อ เป็น background นั้น หลวงวิจิตรวาท การคงมีความต้องการให้คำเจรจามี ความโดดเด่น มักจะเป็นบทที่คล้าย เป็นประโยคคำถามในเชิงปรารภถึงความ ทุกข์ร้อนวิตกกังวลกระวนกระวายใจ ไม่พบบทที่มีความสุขสมหวัง</p>

ฉาก	รายการ	วิเคราะห์และสรุป
ฉาก 8	<p>เปิดม่าน เป็นบ้านเมืองชายแดนเขมรรัฐ มีพลเมืองหญิงชาย 6 คน พูดยกกันถึงความจำเป็นไปของเรื่องบ้านเมืองที่ทหารแสนหวีเข้ามารุกรานฆ่าผู้คนชาวเขมรรัฐ</p> <p>เมื่อเปิดม่านเข้าบทเจรจาไปเรื่อยๆ จนมาถึงบทที่ทหารแสนหวีเข้ามาปล้น วงปีพาทย์ทำเพลงเชิด พอถึงบทเจรจาปีพาทย์ก็เบาลง และปิดม่านด้วยเพลงเชิด</p>	<p>ฉาก 8 ไม่มีเพลงเป็น background เปิดด้วยคำพูดของชาวบ้านปรารภถึงความทุกข์เนื่องจากความบาดหมางของเขมรรัฐและแสนหวี ไม่พบเพลงสากล ในฉากนี้</p>
ฉาก 9 ท้องพระโรง เขมรรัฐ	<p>เปิดม่านด้วยวงปีพาทย์ไทยในเพลงเสมอ เจ้าฟ้าเขมรรัฐประทับที่ท้องพระโรง ขุนนางผู้ใหญ่เฝ้า 8 คน มีเตียงทองวางหน้าแท่น สำหรับเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ นั่ง</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงและร้องเพลงหุ้ม เจ้าฟ้าเขมรรัฐรำด้วยทำนาฏยศิลป์ไทยและเข้าบทเจรจา</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงล่องน่าน เพื่อให้ขุนนางคนหนึ่งไปเชิญเสด็จเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าชายเล็ก กับพี่เลี้ยงเข้ามา เจรจาเข้าบทถึงตอนเจ้าฟ้าเขมรรัฐมีความยินดีที่พระโอรสไปเจริญสัมพันธไมตรีกับแสนหวีด้วยความเรียบร้อย จึงให้มีการฉลอง</p> <p>วงดนตรีไทยทำเพลงแพนใหญ่ (ลาวแพน) ให้พวกเพื่อนออกมารำ พอเพื่อนจบซุ่มมีคนวิ่งเข้ามาหาเสนาบดียื่นหนังสือให้ เสนาบดีเรียกพี่เลี้ยงออกไปพูดยกกันถึงหนังสือบอกข่าวจากแสนหวี เป็นการดูหมิ่นเมืองแสนหวีและได้ส่งคนมาเผาผลาญบ้านเมืองตามชายแดนเขมรรัฐ เมื่อเจ้าฟ้าเขมรรัฐได้อ่านสาร ปีพาทย์ทำเพลงล่องน่าน เจ้าฟ้าเขมรรัฐสั่งให้เด็กฉลอง พวกเพื่อนเข้าโรง เจ้าฟ้าแสนหวีรำตีบทในเพลงล่องน่านตามเนื้อร้องด้วยท่าทางนาฏยศิลป์ไทย</p>	<p>ในฉากนี้ใช้วงดนตรีไทยทั้งหมด ไม่มีวงดนตรีสากลเข้ามาประกอบเลย</p> <p>วงปีพาทย์เปิดม่านด้วยเพลง</p> <ul style="list-style-type: none"> - เสมอ - ร้องเพลงหุ้มมีรำประกอบ - เพลงล่องน่านในการออกของเจ้าชายเขมรรัฐและน้องทั้งสองพระองค์ - วงเครื่องสายไทยทำเพลง - แพนใหญ่ (ลาวแพน) ประกอบการเพื่อนรำ - วงปีพาทย์ทำเพลง - ล่องน่าน - ครวญเหนือ <p>และปิดท้ายด้วยเพลงโสภพม่า ตามลำดับ</p> <p>เจ้าฟ้าเขมรรัฐรำตีบทด้วยท่าทางนาฏยศิลป์ไทย</p>

ฉาก	รายการ	วิเคราะห์และสรุป
	<p>เต็มตัว เข้าบทเจรจาสั่งให้เจ้าชายยกทัพกลับไปตีแสนหวีให้แตก</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงครวญเหนือ เพื่อให้เจ้าฟ้าเพชรรัฐเข้าโรงพอจะทำบทเจรจา ปีพาทย์ลดเสียงลง พี่เลี้ยงเตือนให้เจ้าชายทำเพื่อบ้านเมือง เมื่อเจ้าชายเพชรรัฐไม่ยอมยกทัพไปตีแสนหวีเมืองของเจ้าหญิงที่ตนรัก</p> <p>ปีพาทย์ดั่งขึ้น เมื่อเจ้าชายหลงไปบนพระแท่น พี่เลี้ยงและพระน้องทั้งสองเข้าไปประคอง น้องสาวเรียกเจ้าชายได้สติ ปีพาทย์หยุด</p> <p>เจ้าชายเพชรรัฐได้สติ ตกลงไปทำหน้าที่เพื่อบ้านเมือง</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงโศกพม่า เจ้าชายกอดน้องทั้งสอง ปิดม่าน</p>	<p>จะเห็นว่าแม้ไม่มีวงดนตรีสากล ในฉากนี้ก็ตาม หลวงวิจิตรวาทการก็ใช้วงปีพาทย์ไทยสลับกับวงเครื่องสายไทย เพื่อให้เกิดความแตกต่างไปตามความหนักเบาของอารมณ์และสถานการณ์ในละคร ทำให้เกิดความสมจริงสมจังและหลากหลายตามรูปแบบของละครหลวงวิจิตรวาทการ</p>
<p>ฉาก 10 ในป่าที่พัก กองทัพ เพชรรัฐ</p>	<p>เปิดม่าน มีเจ้าชายเพชรรัฐ พี่เลี้ยงกับทหาร 8 คน เปิดด้วยบทเจรจาไม่มีเพลง background เมื่อเจรจาแล้ววงเครื่องสายทำเพลงสองพี่เลี้ยงเดินดง เจ้าชายเข้าฉาก ทหารนำตัวพี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวีเข้ามาพบพี่เลี้ยงเจ้าชายเพื่อบอกข่าวว่าเจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์เนื่องจากตรอมใจในตัวเจ้าหญิงแสนหวีและขณะนี้เจ้าหญิงแสนหวีได้นำข้อความมาทูลเจ้าชายเพชรรัฐว่าเจ้าหญิงเป็นขึ้นครองแสนหวีขอให้เจ้าชายเลิกทัพกลับไปแสนหวีและเพชรรัฐจะเป็นทองแผ่นเดียวกันในภายหน้าแต่ถ้าเพชรรัฐยกทัพบุกเข้าเมืองแสนหวีชาวแสนหวีก็จำเป็นต้องสู้หรือถ้าไม่ส่งกองทัพกลับไปก็ขอให้พักทัพอยู่ในป่า ก่อนแล้วเชิญเจ้าชายเสด็จไปพบเจ้าหญิงซึ่งพี่เลี้ยงเจ้าหญิงจะนำเสด็จไปด้วยความปลอดภัย</p>	<p>ในฉาก 10 เปิดม่านโดยไม่มี background เข้าด้วยบทเจรจา ใช้วงเครื่องสายบรรเลง</p> <ul style="list-style-type: none"> - เพลงพี่เลี้ยงเดินดง วงปีพาทย์ - เพลงสองคอน ประกอบการเข้าออกของตัวละครจนปิดฉากไม่ปรากฏเพลงที่บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล

ฉาก	รายการ	วิเคราะห์และสรุป
	<p>พี่เลี้ยงเจ้าชายได้เตือนเจ้าชายไม่ให้เสด็จไปเพราะอาจเป็นกลลวงของเจ้าฟ้าแสนหวี และที่สำคัญคือได้รับบัญชาจากพระบิดาให้ตีแสนหวีให้แตกจะขัดคำสั่งไม่ได้</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงสองคอน เจ้าชายเดินห่างออกไปด้วยความโศกเศร้า พี่เลี้ยงเจ้าชายเข้าไปปลอบ</p> <p>ปีพาทย์เบา เจ้าชายเขมรรู้ให้พี่เลี้ยงเจ้าหญิงกลับไปทูลเจ้าหญิงว่าอย่าต่อสู้ เพื่อไม่ให้เสียเลือดเนื้อควรยอมให้เขมรรู้เข้าไปในเมืองโดยดี</p>	
<p>ฉาก 11 ป่าชายแดน แสนหวี</p>	<p>ทუნา – สมรภูมิ เจ้าหญิงประทับยืนอยู่กับทหาร 8 คน</p> <p>เปิดม่านด้วยวงปีพาทย์ เมื่อถึงบทเจรจาปีพาทย์หยุด พี่เลี้ยงเจ้าหญิงนำข้าวกองทัพเขมรรู้มาทูลเจ้าหญิงแสนหวี เจ้าหญิงตัดสินใจให้อพยพพลเมืองออกจากเมืองไปอาศัยเจ้าหญิงเล็กแสนหวีที่แต่งงานแทนเจ้าหญิงใหญ่อยู่ที่เมืองพุกาม ถ้าใครขัดขืนให้ฆ่าทิ้งให้หมดเพื่อชาวแสนหวีจะไม่ตกเป็นเชลยของเขมรรู้</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงเชิดอย่างเบา ในขณะที่บทเจรจา ปีพาทย์ตั้งขึ้นเพื่อประกอบการแสดงให้เห็นทหารด้อนพลเมืองหญิงชายและเด็กเล็กหอบหิ้วข้าวของเดินร้องไห้ผ่านเจ้าหญิงพวกผู้หญิงเข้าไปกอดพระบาทเจ้าหญิง</p> <p>เมื่อถึงตอนที่พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวีไม่ยอมอพยพจะอยู่กับเจ้าหญิง เจ้าหญิงเงื้อดาบจะฟันพี่เลี้ยง ทหาร 4 คนเข้ามาถักและพาพี่เลี้ยงออกไป</p>	<p>เปิดม่านด้วยวงปีพาทย์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นเพลงสองคอนต่อจากฉาก 10 เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการไม่ได้ระบุชื่อเพลงไว้ เขียนแต่เพียงพี่เลี้ยงคุกเข้ากอดเจ้าหญิง ปีพาทย์หยุด ซึ่งฉาก 10 ต่อฉาก 11 นั้น อารมณ์ของตัวละครเป็นการต่อเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างพระเอก – นางเอก ที่รอคอยคำตอบในการหย่าศึก</p> <p>ในฉากนี้มีทั้งวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากล</p> <p>เริ่มต้นเปิดม่านด้วยวงปีพาทย์</p> <p>- ปีพาทย์ทำเพลงเชิด สลับเบา – ตั้งตามอารมณ์ของละคร ถ้าเมื่อใดมีการเจรจาแตก ดนตรีจะเบาลง</p>

ฉาก	รายการ	วิเคราะห์และสรุป
	<p>ปีพาทย์เปลี่ยนเป็นเพลงช้า โหย เจ้าหญิงมองคูที่เลี้ยงไป แล้วก็ล้มฟูบลง ปีพาทย์เบามีเสียงกรียวกราวเป็นระยะๆ เจ้าหญิงพุดจอบ ปีพาทย์ดั่งขึ้น เจ้าหญิงเอาดาบแทงพระองค์ เอง ไฟหรี</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงเชิด เสียงกรียวกราวข้างใน เจ้าชาย พี่เลี้ยง และทหารเขมรรัฐมาถึง เจ้าชายเข้ากอดศพ ทหารเข้ามาล้อม ประเดี้ยวเจ้าชายโบกมือให้ทหารแยกออก ปีพาทย์หยุด เข้าบทเจรจา</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงฉวนเกล้า 3 ชั้น – อย่างช้า เจ้าชายเข้าไป ประคองเจ้าหญิง ทหาร 4 คนเข้ามา เข้าบทเจรจา เมื่อเจ้าชายลุกขึ้นยืน ปีพาทย์หยุด เข้าบทเจรจา</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงโศก พี่เลี้ยงเข้ามากอด ปีพาทย์เบา เข้าบทเจรจา เจ้าชายได้ให้พี่เลี้ยงนำอาหารกลับเขมรรัฐ ไปทูล เจ้าฟ้าเขมรรัฐว่าพระโอรสของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์แล้วและ ได้ทำหน้าที่ให้แก่ชาติบ้านเมืองเสร็จสิ้นแล้ว ขอตามไปอยู่กับ ดวงวิญญาณเจ้าหญิงแสนหวี</p> <p>ปีพาทย์ทำเพลงดั่งขึ้น เจ้าชายทรงผลึกพี่เลี้ยงออก พี่เลี้ยง โศกกลับเข้ามากอดแล้วก็ไปจากกัน เจ้าชายกลับเข้ามากอดศพ ดนตรีสากลทำเพลงวิญญาณแสนหวี ไฟหรีลงจบหมด ปิดม่าน (เมื่อ ได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณ) ให้ดนตรีสากลทำเพลงแสน ระทม</p>	<p>เพื่อให้เสียงการเจรจาฟังได้ใจความ ชัดเจน</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปีพาทย์ทำเพลงช้า โหย - ปีพาทย์ทำเพลงเชิด - ปีพาทย์ทำเพลงฉวนเกล้า 3 ชั้น - ปีพาทย์ทำเพลงโศก วงดนตรีสากล - เพลงวิญญาณแสนหวี (บรรเลง) จบปิดม่าน <p>หลวงวิจิตรวาทการ ได้ใส่รายละเอียดของไฟในตอนที่ก่อนปิด ฉาก ว่าค่อยหรีไฟลงจนดับหมด แล้วจึงปิดม่าน ทำให้อารมณ์ของผู้ ชมเกิดความโศกสลดกับเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นอย่างดียิ่ง</p>

ฉาก	รายการ	วิเคราะห์และสรุป
ฉาก 12 ที่ประทับ เจ้าชาย ในแสนหวี และอุทยาน แสนหวี	<p>เปิดม่าน เจ้าชายเดินออกมาคนเดียวมองที่ต่างๆ ที่เคยเห็น ลงกอดก่อนหินที่เขานั่งอยู่ด้วยกัน แล้วเดินออกมา นั่งทางขวา เจ้าชายร้องเพลงแสนระทม บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล</p> <p>ดนตรีทำเปล่า 1 เที้ยว</p> <p>รูปวิญญูณเจ้าหญิงปรากฏบนแท่นหิน</p> <p>เสียงวิญญูณร้อง</p> <p>เจ้าชายเดินเข้ามา ดวงวิญญูณหายไป</p> <p>เจ้าชายเดินเข้ามาซบที่ก้อนหิน</p> <p>ไฟดับมืด – ปี่พาทย์ทำเพลงแสนหวี</p> <p>อุทยานแสนหวี พอไฟสว่างเห็นเจ้าหญิงร้องเพลงแสนหวี</p> <p>เจ้าชายเห็นเดินขึ้นบันไดไป พอจวนถึงตัว ภาพเจ้าหญิงหายจบเพลงแสนหวีแล้ว ดนตรีสากลทำเพลงวิญญูณแสนหวี</p> <p>เมื่อจบเพลง เจ้าชายล้ม</p> <p>ดนตรีทำเพลงตอนต้น – วิญญูณเจ้าหญิง โผล่ขึ้นข้างบน</p> <p>เสียงวิญญูณร้องเพลงวิญญูณแสนหวีท่อนท้าย</p> <p>ปี่พาทย์ทำเพลงรับวิญญูณ เสียงระฆังตี วิญญูณเจ้าหญิงเดินลงมา รับวิญญูณเจ้าชายขึ้นบันไดไปบนเนินหิน</p> <p>ปิดม่าน</p> <p>จบ</p>	ฉาก 12 คือฉากสุดท้าย เปิดม่านด้วยดนตรีสากลในเพลงแสนระทม เพื่อให้เจ้าชายชมรัฐร้อง 1 เที้ยว วิญญูณเจ้าหญิงแสนหวีร้อง 1 เที้ยว <ul style="list-style-type: none"> - เพลงวิญญูณแสนหวี ให้เจ้าชายร้องทำเพลง วิญญูณเจ้าหญิงแสนหวีร้องตอบ - วงปี่พาทย์ทำเพลง - แสนหวี เพื่อให้วิญญูณเจ้าหญิงแสนหวีร้อง - รับวิญญูณ ให้วิญญูณเจ้าหญิงลงมา รับวิญญูณเจ้าชายชมรัฐ

รูปแบบการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้น ดังที่กล่าวไว้ในบทต้นๆ ว่า นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะเป็นนักประพันธ์แล้วยังเป็นผู้กำกับการแสดง คุณแล ฉาก แสง สี ตลอดจนเป็นผู้ฝึกซ้อมการแสดงเอง ขึ้นตอนรายละเอียดต่างๆ บางเรื่องจะลงรายละเอียดไว้เพื่อเป็นรูปแบบในการแสดงเป็นรูปแบบเฉพาะเรื่อง ดังที่ได้ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างในแต่ละฉากของละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี สิ่งที่เป็นรูปแบบที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ในบทละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการร้องและรำเพลงเชยชมดอกไม้ เพลงแสนหวีในฉากที่ 2 ก็ดี เมื่อเข้าฉากที่ 3 ก็มีรูปแบบที่น่าสนใจในตอนที่พระเอก นางเอก ประลองฝีมือฟันดาบ หลวงวิจิตรวาทการได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “ปีพาทย์ทำเพลงพม่ารำมวย” เริ่มการลองฟันดาบ เจ้าชายเขมรรูปหล่อยให้เจ้าหญิงเงี้ยวฟันแต่ทุกครั้งเจ้าหญิงเงี้ยว เจ้าชายวิ่งเข้าไปชิดองค์เจ้าหญิง ฉะนั้นแทนที่จะถูกฟันกลายเป็นถูกกอดไปทุกครั้งพอครบ 3 ครั้ง ปีพาทย์หยุด รูปแบบในตอนนี้ต้องทำการศึกษาและฝึกซ้อมให้เข้ากัน มิฉะนั้นจะดูไม่เป็นธรรมชาติ จากประสบการณ์ของผู้วิจัยที่แสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวี ผู้วิจัยได้รับการถ่ายทอดเทคนิคต่างๆ ในละครเรื่องนี้จากครูลัดดา (สารดาบ) ศิลปบรรเลง เจ้าหญิงแสนหวีคนแรกของหลวงวิจิตรวาทการและได้ร่วมงานกับหลวงวิจิตรวาทการมาโดยตลอด ในช่วง พ.ศ. 2477 – 2483 ในฉาก 3 นี้ ต้องอาศัยความคล่องตัวของเจ้าชายเขมรรูปหล่อ ซึ่งแสดงโดยอาจารย์ศุภชัย จันทรสวรรค์ จึงทำให้ดูเป็นธรรมชาติ การแสดงในตอนนี้นักได้รับเสียงปรบมือในความเป็นนักรักของพระเอกอยู่เสมอ

นอกจากนี้รูปแบบที่พบได้ในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี คือ การใช้วงดนตรีไทย มีทั้งวงปีพาทย์ วงเครื่องสาย สลับเปลี่ยนกันไปตามความเหมาะสม บางเพลงมีชื่อเพลงกำกับอยู่ เช่น ในฉากที่ 10 ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ อาจารย์บำรุง พาทยกุล³ หัวหน้าภาควิชาดุริยางค์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2545 ถึงเรื่องนี้ว่า “ชื่อเพลงบางเพลงในปัจจุบันเราไม่มีหลักฐานหรือโน้ตทิ้งไว้เลย ทำให้ต้องสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพลงลาวเดินดง เพราะอารมณ์เพลงและเนื้อหาของตัวละครไปกันได้ ถ้าบางเพลงที่เราไม่สามารถจะบรรเลงได้ก็ต้องปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง โดยยึดรูปแบบของหลวงวิจิตรวาทการไว้เป็นหลักไม่อยากจะเปลี่ยนของท่าน นักดนตรีต้องศึกษาก่อนถ้าจะหาโน้ตไม่ได้จริงๆ ค่อยๆ ปรับไปตามความเหมาะสม” นอกจากวงดนตรีไทยแล้วยังใช้วงดนตรีสากล สลับเปลี่ยนกับวงดนตรีไทย เห็นได้ชัดเจนในฉากที่ 2 ใช้วงดนตรีสากลบรรเลงเพลงเชยชมดอกไม้ ต่อด้วยวงปีพาทย์บรรเลงเพลงแสนหวี โดยในแต่ละฉากไม่จำกัดว่าต้องมีทั้งไทยและสากลทุกฉาก บางฉากมีดนตรีไทยเพียงอย่างเดียวตลอด บางฉากมีทั้งสองวงผสมกัน ดังตารางนี้

³สัมภาษณ์ อาจารย์บำรุง พาทยกุล, 10 พฤศจิกายน 2545.

ลำดับฉาก	วงดนตรีไทย	วงดนตรีสากล
ฉาก 1	เพลงวา เพลงซำปึ่ (มีเนื้อร้อง) เพลงลาวล่องแก่ง ท่อน 1 เพลงลาวล่องแก่ง ท่อน 2 รวม 4 เพลง	-
ฉาก 2	เพลงเชียงราย เพลงกรงทอง เพลงแสนหวี (มีเนื้อร้อง) เพลงลาวกระแซ เพลงพม่ากลาง รวม 5 เพลง	เพลงเชิญชมดอกไม้ (มีเนื้อร้อง) เพลงเขมรรัฐ (มีเนื้อร้อง) รวม 2 เพลง
ฉาก 3	เพลงดาวกระจาย เพลงพม่ารามวย เพลงกระแตเล็ก รวม 3 เพลง	เพลงเห็นกันแต่ไกล รวม 1 เพลง
ฉาก 4	-	เพลงราตรี (มีเนื้อร้อง) รวม 1 เพลง
ฉาก 5	เพลงท่าย่น้ำ รวม 1 เพลง	เพลงรักษาดิ รวม 1 เพลง
ฉาก 6	เพลงท่าย่น้ำ รวม 1 เพลง	เพลงรักษาดิ (มีเนื้อร้อง) เพลงไทยน้อยไทยใหญ่ (มีเนื้อร้อง) เพลงความฝัน (มีเนื้อร้อง) รวม 3 เพลง

ลำดับฉาก	วงดนตรีไทย	วงดนตรีสากล
ฉาก 7	เพลงพม่าโศก รวม 1 เพลง	-
ฉาก 8	เพลงเชิด รวม 1 เพลง	-
ฉาก 9	เพลงเสมอ เพลงหรัม (มีเนื้อร้อง) เพลงล่องน่าน (มีเนื้อร้อง) เพลงแพนใหญ่ (ลาวแพน) เพลงครวญเหนือ เพลงโศกพม่า รวม 6 เพลง	-
ฉาก 10	เพลงพี่เลี้ยงเดินดง (ปัจจุบันคือเพลงลาวเดินดง) เพลงสองคอน รวม 2 เพลง	-
ฉาก 11	เพลงสองคอน เพลงเชิด เพลงข้าโฮย เพลงฉวนเกล้า 3 ชั้น เพลงโศก รวม 5 เพลง	เพลงวิญญูตามแสนหวิ รวม 1 เพลง
ฉาก 12	เพลงแสนหวิ (มีเนื้อร้อง) รวม 1 เพลง	เพลงแสนงาม (มีเนื้อร้อง) เพลงวิญญูตามแสนหวิ (มีเนื้อร้อง) รวม 2 เพลง

นอกจากนี้ละครหลวงวิจิตรวาทการ เรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ในฉากที่ 5,7,8,10 ไม่มี background เมื่อเปิดม่านไม่มีการคลอทั้งวงไทยหรือวงสากลเลย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หลวงวิจิตรวาทการคงต้องการให้บทเจรจาของตัวละครมีความโดดเด่น ซึ่งมักจะปรากฏในเชิงคำถามหรือบอกเล่าถึงสิ่งผิดปกติ อาจเป็นความทุกข์ร้อนกระวนกระวายใจ ไม่พบบทเจรจาที่มีความสุขสมหวังหรือบทรักในฉากที่ไม่มี background นำก่อนเปิดม่าน ดังเช่น

ในฉากที่ 5 เสนาบดี เอ, นี่จวนค่ำแล้วทำไมยังไม่เสด็จออกไป

ในฉากที่ 7 เจ้าฟ้าแสนหวี แล้วนี่จะทำยังไงกันดี

ในฉากที่ 8 ชายคนที่ 2 นี่พวกเราจะลำบากเสียอีกกระมัง มีคนเข้ามาจากชายแดนแสนหวี
เขาบอกว่าเจ้าฟ้าแสนหวีก็รู้วามขมขื่นของเรามาก

ในฉากที่ 10 เจ้าชาย ปานี่ทึบเหลือเกิน ทำไมเรามาพักกองทัพที่นี่

รูปแบบการแสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นจะเป็นในทิศทางเดียวกันก็ต่อเมื่อผู้กำกับการแสดงในรุ่นต่อมาศึกษาถึงรูปแบบที่เจ้าของบทประพันธ์ได้วางไว้และตีความหมายจากผู้มีประสบการณ์ทางการแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการ แม้จะแตกต่างกันในเรื่องของลักษณะการแสดงที่แต่ละคนย่อมมีสไตล์แตกต่างกันไป แต่ไม่ควรตัดหรือเพิ่มรูปแบบการแสดงที่ยังมีปรากฏอยู่ในบทละครเพื่อให้คงรูปแบบเดิมในแนวของหลวงวิจิตรวาทการให้ปรากฏสืบไป

4.2.3 ลำดับการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

ลำดับการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี แบ่งออกเป็นฉากนำและฉากในเรื่อง 12 ฉาก ดังนี้

ลำดับฉาก	ลักษณะฉากและการแสดง	หมายเหตุ
เริ่มด้วยการประกาศก่อนการแสดงฉากนำใช้ม่าน	มีตัวละครแสดงเป็นครูและนักเรียน โดยครูบรรยายเรื่องเมืองแสนหวีให้นักเรียนฟัง	
เริ่มต้นฉาก 1 ท้องพระโรงแสนหวี	เจ้าฟ้าแสนหวีออก ขุนนาง เจ้าชายเขมรรัฐเข้าเฝ้าในฐานะเป็นทูตเจริญสัมพันธไมตรี	

ลำดับฉาก	ลักษณะฉากและการแสดง	หมายเหตุ
พิธีกรประกาศรายการ การ สลับฉาก	การแสดงหน้าม่านเพื่อเปลี่ยนฉากเป็นอุทยานแสนหวี	ในกรณีที่สามารถจัดฉาก ทันทีไม่จำเป็นต้องมีสลับ ฉาก
พิธีกรประกาศฉาก 2 อุทยานแห่ง นครแสนหวี	อุทยานแสนหวีมีงานมโหฬารเลี้ยงต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ	
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	การแสดงหน้าม่าน อาจเป็นการร้องเพลงเดี่ยว หรือประกอบ การแสดงก็ได้แล้วแต่โอกาสและความร่วมมือของลักษณะงาน	ต้องมีรายการสลับฉากเพื่อ ให้ผู้แสดงเปลี่ยนชุด
พิธีกรประกาศ ฉาก 3	ในอุทยานบรรยากาศเหมือนฉากที่ 2 เจ้าชายเขมรรัฐเข้าเฝ้าเจ้า หญิงเป็นการส่วนตัว	
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำเพลงรักเมืองไทย	ถ้าสามารถทำฉากได้ทันที ตัดรายการนี้ได้เพราะราย ละเอียดของฉากต่อไปมีไม่ มากนัก
พิธีกรประกาศ ฉาก 4 ที่ประทับเจ้า ชายเขมรรัฐในเมือง แสนหวี	ที่ประทับเจ้าชายเขมรรัฐ มีก้อนหิน พวกทหารเขมรรัฐนั่งล้อมวง เจ้าหญิงแสนหวีเสด็จมาพบเจ้าชายเขมรรัฐในเวลากลางคืน	

ลำดับฉาก	ลักษณะฉากและการแสดง	หมายเหตุ
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำ ได้รัชมงไทย	ฉากนี้ควรมีการสลับฉากเพื่อเปลี่ยนอุปกรณ์ประกอบฉากเป็นท้องพระโรง ซึ่งอุปกรณ์ประกอบฉากมีมาก
พิธีกรประกาศ ฉาก 5 ท้องพระโรง แสนหวี	ท้องพระโรงแสนหวี เสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่ปรึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ	
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำ อริษฐาน	ฉากนี้จะตัดรายการสลับฉากไปก็ได้ เพราะตัวเอกต่างๆ ได้พักเปลี่ยนเครื่องแต่งกายในฉากที่ 4 แล้ว ถ้าเปลี่ยนฉากทันทีไม่จำเป็นต้องมีการสลับฉาก
พิธีกรประกาศ ฉาก 6 ที่ประทับ เจ้าชายเขมรรัฐ	ที่ประทับเจ้าชายเขมรรัฐประทับอยู่กับพี่เลี้ยง มีทหารอยู่ด้วย	ฉาก 6 มี ระบำไทย น้อย - ไทยใหญ่ ประกอบตามท้องเรื่อง
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำ อยุรยา	ฉากนี้ถ้าไม่มีการค้นด้วยการสลับฉากจะดีมาก เพราะอารมณ์สะท้อนใจของผู้ชมจะต่อเนื่องไม่สะดุดจะทำให้ละครมีความสนุกสนานมากกว่าหยุดด้วยรายการสลับฉาก

ลำดับฉาก	ลักษณะฉากและการแสดง	หมายเหตุ
พิธีกรประกาศ ฉาก 7 ท้องพระโรง แสนหวี	เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่กับพระธิดาคงค์เล็ก เจ้าฟ้าแสนหวี ให้ยกกองทัพไปตีชายแดนเขมรรัฐ	
พิธีกรประกาศราย การ สลับฉาก	ระบำ เชนูขวัญ	เปลี่ยนแปลงไปตามความ เหมาะสม
พิธีกรประกาศ ฉาก 8 ชายแดนเขมรรัฐ	บ้านเมืองชายแดนเขมรรัฐ มีพลเมืองชายหญิง 6 คน พลเมืองเขมรรัฐถูกปล้นและเผาบ้าน	
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำ ชุมนุมเผ่าไทย	ฉาก 8 ต่อฉาก 9 นั้นถ้า สามารถเปลี่ยนฉากได้ทันที ก็ตัดสลับฉากออกเพราะ ในฉาก 9 มี การรำฟ้อน แพนประกอบในท้องเรื่อง อยู่แล้วจะได้ไม่เสียเวลา
พิธีกรประกาศ ฉาก 9 ท้องพระโรง เขมรรัฐ	เจ้าฟ้าเขมรรัฐเสด็จออก ขุนนางตำหนิโทษพระโอรส ที่ไปก่อเรื่องบาดหมางกับแสนหวี และสั่งให้โอรสนำ กองทัพกลับไปตีแสนหวี	ฉากนี้มีการแทรกการรำ ฟ้อนแพนเข้าไว้ เพื่อ ต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ กลับมายังเมืองเขมรรัฐ
พิธีกรประกาศ รายการ สลับฉาก	ระบำ ในน้ำมีปลา	เปลี่ยนแปลงไปตาม ความเหมาะสม
พิธีกรประกาศ ฉาก 10 ในป่าที่พัก กองทัพเขมรรัฐ	พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแอบลอบมาพบเจ้าชายเขมรรัฐ ในฉาก มีเจ้าชายเขมรรัฐ พี่เลี้ยง กับทหารอีก 8 คน	เปลี่ยนแปลงไปตาม ความเหมาะสม

ลำดับฉาก	ลักษณะฉากและการแสดง	หมายเหตุ
พิธีกรประกาศราย การ สลับฉาก	การขับร้องเพลงภาพเธอ	เปลี่ยนแปลงไปตามความ เหมาะสม
พิธีกรประกาศ ฉาก 11 ในป่า – สวรรภูมิ ในเมืองแสนหวี	เจ้าหญิงแสนหวีประทับอยู่กับทหาร 8 คน พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ลูกเข้ากอดเจ้าหญิง	
พิธีกรประกาศ ฉาก 12 ที่ประทับ เจ้าชาย ในแสนหวี	เจ้าชายเขมรรัฐออกมาคนเดียว มองดูที่ต่างๆ ที่เคยเห็น ลงมา กอดกอดกอดที่เคยนั่งด้วยกัน	ฉากนี้ไม่มีการสลับฉาก เพราะเป็นฉากที่ต่อเนื่อง ถ้า มีการสลับฉากจะทำให้รส ของละครเสียไปทันที ดัง นั้นเพื่อเป็นการช่วยให้การ จัดฉากดำเนินต่อไป พิธีกร ควรมีเรื่องประกาศนอก เหนือไปจากลำดับการแสดง

ฉากทั้ง 12 ฉากของละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นส่วนใหญ่จะมีการแสดงสลับฉากแทนทั้ง
สิ้น การสลับฉากนั้นอาจเป็นการร้องเพลงเดี่ยวหรือเป็นการแสดงระบำในเพลงปลุกใจ ซึ่งเป็นเพลงที่
แต่งโดยหลวงวิจิตรวาทการทั้งสิ้น จากการศึกษาพบว่า การร้องเพลงสลับฉากเพลงภาพเธอ ซึ่งหลวง
วิจิตรวาทการนำทำนองมาจาก มิลียง ดาลาแกง (MILLION d' HARLEQUIN) ของฝรั่งเศสมาบรรจุ
เพื่อใช้ร้องสลับฉากในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี มีเนื้อร้องกล่าวถึงภาพเธออันเป็นที่รัก โดยผู้แสดง
จะนำธงชาติไทยดึงออกมาจากอกเสื้อ เพื่อเฉลยว่าภาพเธอนั้น คือภาพธงชาติไทย ซึ่งไม่เข้ากับ
บรรยากาศของเนื้อเรื่องในละคร ต่อมาภายหลังหลวงวิจิตรวาทการได้บรรจุเพลงภาพเธอไว้ในละคร
เรื่องอาณาจักรพูนรามคำแหง ซึ่งแต่งและแสดงในปี พ.ศ. 2497 บทละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้น
เป็นละครปลุกใจรักชาติเรื่องใหญ่ที่ใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง แต่เมื่อบรรจุการแสดงสลับฉาก
เข้าไปเกือบทุกๆ ฉากนั้นทำให้กินเวลาเกือบ 4 ชั่วโมง ดังนั้นการแสดงสลับฉากสามารถตัดทอนไป
ได้ตามความเหมาะสม ข้อดีของการแสดงสลับฉากก็คือเป็นการเอื้อประโยชน์ให้นักแสดงได้เปลี่ยน
เครื่องแต่งกายตลอดจนเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่องและทำให้ละครดูโอฬารเพราะการแสดงแต่ละชุดหลวง
วิจิตรวาทการใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมากเพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสออกแสดง แต่ในทางกลับกันการ

แสดงเหล่านั้น ทำให้อารมณ์ของผู้ชมที่ติดตามเนื้อเรื่องสะดุดเป็นช่วงๆ ไม่พัฒนาไปจนถึงจุดสุดยอดของอารมณ์

จากการศึกษาลำดับการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่า มีลักษณะเฉพาะตนเอง อันเนื่องมาจากหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นผู้มีอำนาจอิทธิพลในการแสดงสมัยนั้น ต้องการให้ละครของท่านออกมาดีที่สุดในทุกๆ ด้าน บางครั้งการจัดการแสดงใช้เวลามากเกินไปเพราะมีรูปแบบการแสดงหลายประเภท แต่สิ่งที่ปรากฏกลับทำให้ผู้ชมมีความพึงพอใจอย่างยิ่งต่อการสร้างสรรค์ผลงาน ด้วยเหตุนี้การจัดการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในระยะต่อมาจึงพยายามยึดรูปแบบไว้ให้ใกล้เคียงของเดิมมากที่สุด เพราะนอกจากจะเป็นการสืบทอดอัจฉริยภาพของหลวงวิจิตรวาทการให้ปรากฏแล้วยังเป็นการรักษาลักษณะเฉพาะของละครหลวงวิจิตรวาทการอีกด้วย

4.3 ผู้แสดง

บทบาทที่สำคัญที่สุดในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีก็คือตัวเจ้าหญิงแสนหวี และตัวเจ้าชายเขมรรัฐพระเอก นางเอกของเรื่อง ที่จะต้องเป็นผู้ถ่ายทอดบทบาทตลอดจนเป็นผู้ดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ สามารถแสดงอารมณ์รัก โกรธ เศร้า รื่นเริง เข้มแข็ง จนถึงเป็นวิญญูณ ดังนั้นผู้แสดงเป็นพระเอกนางเอกของเรื่องนี้ต้องเป็นผู้มีความเพียรศึกษาบทให้เข้าใจ ถ้าเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เคยแสดงละครพูดมาก่อน ก็สามารถนำมาเป็นแนวทางในการแบ่งวรรคตอนทำให้สะดวกในการซ้อมขึ้น ผู้แสดงในเรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีพื้นฐานการฝึกหัดนาฏศิลป์ขั้นสูง เพราะส่วนใหญ่ใช้ท่าธรรมชาติ หากแต่ต้องเป็นผู้ร้องเพลงได้

4.3.1 การคัดเลือกผู้แสดง

ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี มีตัวละครสำคัญหลายตัว แต่ตัวที่เป็นผู้ดำเนินเรื่อง นั่นคือ เจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ ดังจะแบ่งแยกลักษณะของตัวละครดังนี้

ภาพที่ 20 เจ้าหญิงแสนหวี ใน พ.ศ. 2481
ครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปบรรเลง

ภาพที่ 21 เจ้าหญิงแสนหวี ใน พ.ศ.2536
อาจารย์ฤทธิชนก รพีพันธุ์

เจ้าหญิงแสนหวี

ควรเป็นผู้มีรูปร่างลักษณะโปร่งบาง มีบุคลิกภาพงามสง่าสมเป็นเจ้าหญิงองค์ประกอบเหล่านี้ควรเป็นพื้นฐานของตัวผู้แสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวี หากแต่การเคลื่อนไหวที่ทำให้ดูสง่างามนั้นสามารถฝึกหัดได้ในช่วงการฝึกซ้อม โดยทั่วไป เจ้าหญิงแสนหวีนั้นต้องมีความเป็นผู้นำ ที่มีความเข้มแข็งและจะต้องเป็นผู้มีความอ่อนหวาน งดงามแบบผู้หญิง และเหนือสิ่งอื่นใดคือความเด็ดเดี่ยวในการตัดสินใจเพื่อชาติบ้านเมือง

นอกจากบุคลิกที่หลากหลายในตัวเจ้าหญิงแสนหวีแล้ว ผู้แสดงจะต้องมีกระแสนเสียงที่แจ่มชัดในการออกอักขระ สามารถร้องเพลงได้เพราะมีการร้องเพลงประกอบในละคร ตลอดจนถึงต้องสามารถปรับเปลี่ยนอารมณ์ได้ตามภาวะของตัวละคร

การที่ผู้วิจัยกำหนดว่าตัวเจ้าหญิงแสนหวีควรมีรูปร่างโปร่งเพราะเครื่องแต่งกายในชุดเจ้าหญิงชาวพม่านั้นไม่มีการเย็บที่รัดตัวแบบเครื่องพระนาง ที่จะเอื้อในการแก้ไขสรีระส่วนเกินของผู้แสดง ดังนั้นผู้แสดงควรมีสรีระที่สมส่วน ไม่อ้วนไม่ผอมจนเกินไป ส่วนสูงไม่ควรสูงกว่าพระเอก

เจ้าหญิงเล็กแสนหวี

ควรเป็นผู้ที่มีบุคลิกที่ร่าเริงแจ่มใส มีรูปร่างสมส่วน ไม่ควรเลือกผู้ที่มีรูปร่างท้วม ควรเลือกให้มีลักษณะใกล้เคียงกับเจ้าหญิงแสนหวี แต่ความสูงต่ำกว่ากันเล็กน้อย เป็นผู้ที่ยิ้มได้ เพราะต้องร้องเดี่ยวถึง 2 เพลง คือ เพลงเชิญชมดอกไม้ และ โขนน้อยใหญ่

เจ้าชายเขมรรัฐ

ควรเป็นผู้ที่มีรูปร่างสูงใหญ่ ออกผายไหล่ผึ่งให้สมกับเป็นนักรบ มีใบหน้าน้ำนมสัน มีบุคลิกเชื่อมั่นในตนเอง สามารถแสดงอารมณ์ได้หลากหลาย เพราะเจ้าชายเขมรรัฐต้องเป็นผู้ถ่ายทอดความผิดพลาดในการใช้ชีวิต ซึ่งเปรียบได้กับปुरुชนต่างๆ ไปว่าถึงมีแม่มีเชื้อสายเป็นเจ้าชายก็ตาม และเหนือความรักที่มีต่อเจ้าหญิงแสนหวีแล้วหน้าที่ที่สำคัญที่จะต้องกระทำก็คือ ต้องเสียสละความรักส่วนตัวเพื่อชาติบ้านเมือง ควรเป็นผู้ร้องเพลงได้ ออกเสียงชัดเจนกังวานสมเป็นผู้ชาย

เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ

ควรเป็นผู้ที่มีรูปร่างสันทัด ควรสูงใกล้เคียงกับพระเอก มีบุคลิกที่ร่าเริง มีรูปร่างที่ใกล้เคียงกับพระเอกเพราะเป็นน้องชาย ต้องเป็นผู้ที่ร้องเพลงได้ ออกเสียงชัดเจน ร้องเพลงเขมรรัฐในฉากที่ 2

เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ

เป็นผู้ที่มีรูปร่างโปร่ง โครงหน้าใกล้เคียงกับเจ้าชายเขมรรัฐ ไม่จำเป็นต้องร้องเพลงได้ เพราะในบทไม่มีเพลงต้องร้อง ควรเป็นผู้ที่พันดาบได้เพราะต้องประลองดาบกับเจ้าหญิงเล็กแสนหวี และเป็นฝ่ายชนะ ดังนั้นควรเป็นผู้มีบุคลิกคล่องแคล่ว ชำนาญในการพันดาบ

เจ้าฟ้าแสนหวี - เจ้าฟ้าเขมรรัฐ

ควรเป็นผู้ที่มีรูปร่างสูงใหญ่ คู่มืออายุสมเป็นบทเพื่อนางเอกและพ่อพระเอก เป็นผู้ปกครองเมืองแสนหวีและเขมรรัฐ ผู้แสดงจะต้องเป็นผู้มีพื้นฐานทางการฝึกหัดนาฏยศิลป์ไทยมาพอสมควร เพราะในเรื่องจะต้องรำเต็มตัวตามแบบนาฏยศิลป์ไทย ในเพลงวาและซ้ำปี ตัวละครนี้ไม่จำเป็นต้องร้องเพลงได้ เพราะไม่มีบทร้อง มีแต่บทเจรจา และรำตีบทประกอบ แต่จะต้องเป็นผู้ที่มีพลังเสียงที่กังวาน มีอำนาจสมกับเป็นเจ้าครองเมือง

พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวี

เป็นผู้ที่มีบุคลิกคล่องแคล่ว พุดจาสน้ำเสียงฉะฉาน มีอายุมากกว่าเจ้าหญิงเล็กน้อย ความเป็นผู้ปราถ
สันทัด อาจไม่ต้องโปร่งเหมือนตัวละครหญิงอื่นๆ ในเรื่อง ไม่จำเป็นต้องร้องเพลงได้ เพราะไม่มีบท
ร้อง มีแต่บทเจรจา เป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่ต้องติดตามเจ้าหญิงแสนหวีเสมอ

พี่เลี้ยงเจ้าชายเขมรรัฐ

ควรเป็นผู้มีรูปร่างสูงใหญ่ สวมกับเป็นผู้คอยอารักขาเจ้าชายและเจ้าหญิงเขมรรัฐ เป็นผู้
บุคลิกสุขุม รอบคอบ เป็นผู้ใหญ่ สามารถร้องเพลงได้ เพราะต้องร้องเพลงรักชาติในฉากที่ 6 คอย
เตือนสติเจ้าชายเขมรรัฐ ให้เสียสละเพื่อชาติ

เมื่อผู้วิจัยได้รับโอกาสจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ในปี 2536 ทางวิทยาลัยได้ส่งผู้วิจัยและข้าราชการ
หญิงของวิทยาลัยนาฏศิลป์ไปพบครูลัดดา และครูลัดดาได้ทำการคัดเลือกตัวนางเอกด้วยวิธีเดียวกับที่
หลวงวิจิตรวาทการเคยคัดเลือก เมื่อสมัยที่ท่านเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ครูลัดดาได้ส่งบทให้ผู้วิจัยอ่าน
เพื่อฟังเสียงและวิธีการออกอักขระพร้อมกับเปิดบทละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ฉากที่ 7 ให้ผู้วิจัยใส่
อารมณ์ ในน้ำเสียงพูดโต้ตอบกับเจ้าฟ้าแสนหวี (อาจารย์สมศักดิ์ ทัดติ) ก่อนหน้านั้นครูลัดดาได้กล่าว
ถึงวิธีการใส่อารมณ์ให้คำพูดอธิบายเหตุการณ์ในละครให้ฟังเพื่ออารมณ์ในน้ำเสียง การทดสอบครั้ง
นั้นครูลัดดาให้นั่งพูดโดยอนุญาตให้เปิดบทดูได้เพื่อฟังการสร้างอารมณ์จากน้ำเสียงที่พูดโต้ตอบกัน
และผู้วิจัยก็ได้รับเลือกให้รับบทเจ้าหญิงแสนหวี โดยมีครูลัดดา สารดาชน เป็นผู้ดูแลและควบคุมการฝึก
ซ้อม อาจารย์สุภชัย จันทร์สุวรรณ เป็นเจ้าชายเขมรรัฐ อาจารย์วรารัตนา (วุฒิชัย) โดสารเดช เป็นเจ้า
หญิงเล็กแสนหวี อาจารย์สมศักดิ์ ทัดติ เป็นเจ้าฟ้าแสนหวี อาจารย์วีระชัย มีบ่อทรัพย์ เป็นเจ้าชายเล็กเขม
รรัฐ อาจารย์นิวัฒน์ สุขประเสริฐ เป็นเจ้าฟ้าเขมรรัฐ อาจารย์ขวัญใจ คงถาวร เป็นเจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ
อาจารย์นันทา น้อยนิษฐ์ เป็นพี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวี อาจารย์จุลชาติ อรัญญา เป็นพี่เลี้ยงเจ้าชายเขมรรัฐ

ครูลัดดา สารดาชน เป็นผู้คลุกคลีและเป็นศิษย์ที่หลวงวิจิตรวาทการและคุณหญิงประภาพรรณ
ไว้วางใจในเรื่องของฝีมือด้านการแสดงเป็นอย่างมาก ครูลัดดาใช้วิธีการคัดเลือกผู้แสดงมาจากหลวง
วิจิตรวาทการ ต่างกันตรงที่หลวงวิจิตรวาทการจะให้นักเรียนยื่นเรียงหน้ากระดานจากนั้นส่งบทให้อ่าน
เพื่อฟังกระแสเสียง ถ้าบางตัวมีบทต้องร้องเพลงก็จะให้ร้องเพลงเพื่อฟังว่าเสียงเพี้ยนหรือไม่ บางครั้ง
อาจให้พูดโต้ตอบกัน ดูอารมณ์จากน้ำเสียง เมื่อคัดเลือกได้แล้วก็ส่งบทให้ไปท่อง หรือถ้าไม่ได้รับคัด

เลือกก็ส่งกลับไปเรียนตามสาขาวิชาต่าง ๆ หรือไม่ก็ให้ไปเป็นตัวระบำในละคร ใครที่พูดจากะฉานก็จะมีโอกาสเป็นตัวเอก ๆ ถ้ารูปร่างหน้าตาสวย แต่น้ำเสียงในการพูดไม่แจ่มใส หรือร้องเพลงไม่ได้ ก็ไม่สามารถแสดงละครหลวงวิจิตรได้ เพราะต้องอาศัยการพูดการร้องและการแสดงท่าทางเป็นหลัก ส่วนด้านบุคลิกภาพจะใช้ฝึกฝนในขั้นตอนการฝึกซ้อม

การที่ครูคัดหาไม่ได้ให้ผู้วิจัยและข้าราชการอื่น ๆ ยืนเรียงแถวเพราะทราบว่าเป็นข้าราชการกันแล้วทุกคนและเชื่อในบุคลิกภาพของทุกคนเพราะแต่ละคนเป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์กันทั้งหมด ครูจึงทดสอบแก่กระแสดเสียงเท่านั้น

การคัดเลือกผู้แสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีของวิทยาลัยนาฏศิลป์ เมื่อปี พ.ศ. 2536 ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทยจะเสนอชื่อผู้แสดงไปก่อน จากนั้นจึงเรียนเชิญ ครูรัตดา (สารดาชน) ศิลปินบรรเลงมาทดสอบคุณสมบัติของผู้แสดง ซึ่งท่านได้นำเอาหลักการของ หลวงวิจิตรวาทการที่เคยใช้ในการคัดเลือกการแสดงมาใช้ ทำให้ได้คุณสมบัติของผู้แสดงใกล้เคียงมากที่สุด

4.3.2 การฝึกซ้อม

ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี เป็นละครที่มีฉากมากที่สุดในบรรดาละครเรื่องอื่น ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการมีตัวละครที่เป็นตัวดำเนินเรื่องหลายตัว ดังนั้นการฝึกหัดให้นักเรียนรับบทเด่น ๆ แต่ละตัวย่อมมีความสำคัญมาก เมื่อหลวงวิจิตรวาทการคัดเลือกผู้แสดงได้แล้ว จึงเข้ามาถึงขั้นตอนการฝึกซ้อมซึ่งแบ่งได้ดังนี้

4.3.2.1 การฝึกหัดเบื้องต้น

จะแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

- ซ้อมเดี่ยว
- ซ้อมรวม

ซ้อมเดี่ยว

เมื่อคัดตัวแสดงได้แล้วก็จะส่งบทให้ผู้ที่ได้รับคัดเลือกไปทำการศึกษายบทนั้นๆ จากนั้นผู้แสดงต้องท่องบทของตนเองให้ได้ การท่องควรจะทำให้ได้ดั่งที่เราพูดต่อจากใคร คำที่ขยับด้วยคำว่าอะไร เป็นการฝึกจังหวะการพูดไปในตัว เมื่อท่องได้แล้วพยายามใส่อารมณ์ในคำพูดด้วยตัวเองก่อนที่

จะไปพูดโต้ตอบกับผู้อื่น พยายามสร้างอารมณ์โดยที่ไม่มีคนอื่นพูดโต้ตอบ การฝึกเช่นนี้จะเป็นการฝึกสร้างอารมณ์ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นของยากพอสมควร เพราะไม่มีใครส่งอารมณ์ให้ แต่ถ้าทำได้จะทำให้เราเป็นนักแสดงที่มีความสามารถสูงต่อไป

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การแบ่งวรรคตอนไม่ให้ความหมายผิดเพี้ยนจากการฝึกหัดเบื้องต้นทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบถึงเทคนิคการแบ่งวรรคของหลวงวิจิตรวาทการที่ผู้แสดงพึงปฏิบัติ แม้ในปัจจุบันทางวิทยาลัยนาฏศิลป์ก็ยังคงยึดวิธีการแบ่งวรรคของหลวงวิจิตรวาทการ ดังจะยกตัวอย่างในฉากที่ 7 ดังนี้

เจ้าหญิง : ข้าแต่เจ้าพ่อ ลูกรู้สึกตัวแล้วว่าลูกได้ทำผิดอย่างร้ายแรง....

โดยทั่วไปเราจะแบ่งวรรคพูดว่า ข้าแต่เจ้าพ่อ / ลูกรู้สึกตัวแล้วว่า / ลูกได้ทำผิดอย่างร้ายแรง แต่ถ้าได้รับการฝึกหัดแนวของหลวงวิจิตรวาทการจะทราบว่าท่านจะไม่ให้คำว่า “ว่า” ถูกแยกจากกัน ซึ่งต้องพูดว่า ข้าแต่เจ้าพ่อ / ลูกรู้สึกตัวแล้ว / ว่าลูกได้ทำผิดอย่างร้ายแรง

เมื่อผู้วิจัยรับบทมาท่องก็แบ่งวรรคตอนตามที่คิดว่าถูกต้องและเหมาะสมแล้ว เมื่อมาซ้อมย่อยในบทเจรจาให้อาจารย์ท่านต่างๆ ฟัง อาทิ อาจารย์รัตติยะ วิกสิตพงษ์ อาจารย์ประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ ซึ่งท่านเคยเป็นลูกศิษย์ของหลวงวิจิตรวาทการและเคยเป็นผู้แสดงละครหลวงวิจิตรมาแล้วทั้งสิ้น ต่างก็เห็นว่าควรที่จะยึดหลักที่หลวงวิจิตรวาทการเคยให้ไว้มาเป็นแนวในการปฏิบัติ เรื่องการแบ่งวรรคตอนตามแบบของท่าน และครูอาจารย์เหล่านั้นก็คอยเตือนให้ผู้วิจัยตลอดจนผู้แสดงทุกคนต้องท่องบทให้ได้ อย่าเติมหรือตัดบทของท่าน โดยเด็ดขาด เนื่องจากสมัยนั้นท่านจะคอยควบคุมดูแลการฝึกซ้อมทุกขั้นตอนด้วยตนเอง อีกทั้งยังเป็นผู้ประพันธ์บทดั่งนั้นคำพูดต่าง ๆ คำไหนให้แก้ไขเป็นราย ๆ ไป ดั่งนั้นผู้วิจัยตลอดจนครูอาจารย์ที่เคยร่วมงานกับหลวงวิจิตรวาทการมีความเห็นตรงกันว่าให้พยายามคงรูปแบบของละครหลวงวิจิตรไว้ เมื่อมีโอกาสก็ควรถ่ายทอดเทคนิคต่าง ๆ ให้กับผู้แสดงรุ่นหลังได้รับทราบความประสงค์ของท่านเจ้าของบทประพันธ์ เพื่อยึดเป็นรูปแบบในการแสดงครั้งต่อ ๆ มา

ข้อรวม

เป็นการซ้อมเพื่อฝึกในการส่งบท รับบท รวมถึงอารมณ์ การซ้อมรวมอาจเป็นการซ้อมระหว่างพระเอก นางเอก ในแต่ละฉาก หรือตัวนางเอก กับพี่เลี้ยงเป็นต้น การซ้อมรวมอาจมีคนตรีทั้ง

วงไทยและสากลร่วมซ้อมอยู่ด้วย สิ่งที่สำคัญในการซ้อมรวมของเรื่องนี้คงไม่พ้นการเข้าพระ เข้านาง ระหว่างพระเอก นางเอก ที่ต้องทำการซ้อมให้กลมกลืน ก่อนที่จะซ้อมการแสดงเป็นเรื่อง เพราะการเข้าพระเข้านางของพระเอก นางเอก มีหลายฉาก แต่ละฉากต้องให้ผู้ชมเห็นพัฒนาการถึงความสำคัญ ระหว่างเจ้าชายและเจ้าหญิงถึงสถานะภาพของตัวละคร

การเข้าพระเข้านางของละครเรื่องนี้จากการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ผู้เคยแสดงในสมัยหลวง วิจิตรวาทการพบว่า การเข้าพระเข้านางในบทรัก เกี่ยวพาราตีกันทำกัน ได้โดยไม่มีการเก้อเขิน เพราะสมัยนั้นใช้ผู้แสดงเป็นหญิงล้วนการเข้าเกี่ยวไม่ยึดหลักว่าพระต้องอยู่ทางซ้ายนางต้องอยู่ทางขวาตายตัว ดังละครรำ การเข้าพระเข้านางให้สวยงามนั้นขึ้นอยู่กับสายตาและวิจารณ์ญาณของหลวงวิจิตรวาทการ เพราะท่านจะเป็นผู้ควบคุมการฝึกซ้อมด้วยตัวเอง บางคนยืนหันหน้าตรงไม่สวย หลวงวิจิตรก็จะเป็นผู้ กำหนดให้เองว่าหญิงควรจะยืนอยู่ตรงไหนให้รับกับพระ แม้แต่การหลบมุมของตัวพระท่านก็เป็นผู้ กำหนดว่าควรหลบหน้าไปทางไหน ปลายกางจะกดลงหรือเปิดปลายกาง บางเวลาที่เห็นยืนเกี่ยวกันดูไม่สวยก็ให้เปลี่ยนมาเป็นนั่งบ้าง ดังจะยกตัวอย่างการซ้อมเข้าพระเข้านาง ของพระเอกนางเอกในลักษณะ ต่างๆ ดังนี้

ลักษณะการเข้าพระเข้านางแบบยืนและนั่งผสมกัน

ลักษณะนี้จะปรากฏในฉากที่ 3 ตอนเจ้าชายเขมรรัฐเข้ามาตีสนิทกับเจ้าหญิงแสนหวีด้วยการ ประลองฝีมือฟันดาบ ในบทพระเอกต้องใช้ไหล่เหล็กแหลมหลอกกอดนางเอกคือ ใช้ท่าฟันดาบ แต่ในตอน ท้ายต้องให้นางเอกเสียหลักแล้วพระเอกต้องคว้าตัวเข้ามากอด เทคนิคที่ทำให้ดูสวยกลมกลืนกันก็คือ ต้องซ้อมคิวดาบให้เข้ากันก่อนแล้วให้ครูคูตอนที่พลาดทำให้พระเอกกอด การพลาดนั้นต้องทำให้ สมจริงโดยปกติผู้ชายจะมีแรงในการฟันดาบมากกว่าผู้หญิงอยู่แล้ว ดังนั้นไม่จำเป็นที่นางเอกต้องฟันให้ แรง ควรออกแรงตามปกติ เมื่อพลาดโดนพระเอกกอดไปครั้งแรก เมื่อเวลานั่งบนเข้าพระเอกต้องกด ปลายกางลงเล็กน้อย เบี่ยงหน้าเพื่อหลบมุมของพระเอกที่จะหอมแก้ม การเบี่ยงหน้าหลบมุมนั้นต้อง ไม่รีบทำในทันที ต้องให้มุมมาชนแก้มก่อนพร้อมกับสะอื้นตัวเล็กน้อย กดปลายกางเบี่ยงหน้าหลบ จากนั้นสะบัดตัวลุกขึ้นทันที พอเริ่มฟันดาบครั้งที่ 2 ต้องออกแรงฟันให้มากกว่าครั้งแรก เหมือนกับเริ่ม มีอารมณ์โกรธพระเอกอยากจะเอาชนะให้ได้ แต่ก็เสียท่าพระเอกอีกถึง 2 ครั้ง พอครั้งสุดท้ายพระเอก กอดไม่ยอมปล่อยนานขึ้น นางเอกสะบัดตัวแรงขึ้นเพื่อลูกหนี อารมณ์ของนางเอกในขณะนี้ต้องมีทั้ง โกรธ อาย ที่ฟันดาบแพ้และยังถูกกอด

ลักษณะการเข้าพระเข้านางแบบนั่ง

ในฉากที่ 3 มีบทเข้าพระเข้านางในลักษณะของการนั่งเกี่ยว ตอนพระเอกร้องเพลงเห็นกันแต่ไกล นางเอกต้องเปลี่ยนมานั่งก่อนหิน เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำ พระเอกจะนั่งเขยิบเข้าใกล้นางเอกต้องเขยิบหนี การขยับตัวหนีพระเอกนั้นต้องเข้าใจถึงอารมณ์ตัวแสดงว่านางเอกเริ่มมีความรักพระเอกบ้าง แล้วจากการถูกเนื้อต้องตัว ดังนั้นการขยับหนีไม่จำเป็นต้องทำรุนแรงค่อย ๆ กระเียบตัวโดยใช้มือข้างหนึ่งเท้าแขนช่วยกระเียบ แต่ใช้สายตามองพระเอกบ้างหลบตาลงบ้าง กดปลายคางลงเมื่อลดสายตาจากหน้าพระเอกพร้อมกับซ่อนตาขึ้นสบตาพระเอกใหม่ เวลาปิดพระเอกต้องปิดเบา ๆ พอเป็นพิธี ไม่ได้ปิดด้วยความเกลียดชัง ปิดด้วยความเอียงอาย ดังนั้น สายตามองลงที่พื้นสลับกับซ่อนตาขึ้นมองตามพระเอก ต้องทำซ้ำ ๆ ไม่ควรรีบร้อนเพราะจะดูไม่กลมกลืน

ลักษณะการเข้าพระเข้านางแบบยืน

การเข้าพระเข้านางในฉากหลัง ๆ ก็จะต้องทำให้สนิทสนมมากยิ่งขึ้นกล่าวคือ ผู้แสดงต้องเข้าใจความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องของตัวละคร ว่าพัฒนาไปถึงขั้นสามี-ภรรยา ลักษณะของการเข้าพระ-เข้านาง ต้องมีความกลมกลืนมากขึ้น ดังเช่น ในฉากที่ 6 การโอบกอดของพระเอก ต้องชี้เป็นนัยให้ผู้ชมเข้าใจสถานภาพของตัวละคร การยืนการเดินโอบกอดในบทรัก ครูัดดาจะเป็นผู้กำหนดจุดโดยมีครูกลมกลืนสาขาลักษณ์ เป็นผู้คอยช่วยดูว่าเหมาะสมหรือไม่ ในฉากนี้จะไม่มีการปิดป้อง ถ้าตรงไหนครูัดดาเห็นว่าแจ้งไป ก็จะเพิ่มบทรักเข้าไป เช่น พระเอกจับคางนางเอก เข้ามาหอมแก้มซ้าย-ขวา นางเอกต้องเอียงอายเล็กน้อย ถ้าปล่อยให้หอมเลย ๆ ก็จะดูไม่หวานไม่มีชีวิต ดังนั้นเมื่อพระเอกจะหอมทางขวานางเอกต้องเอียงศีรษะไปทางซ้ายเล็กน้อย เมื่อพระเอกก็เอียงขวา เพื่อให้หน้ารับกัน บทเข้าพระเข้านาง ครูัดดาจะเป็นผู้กำกับท่าทางเองเป็นส่วนใหญ่ จะดูฝีมือความสามารถของผู้แสดงเป็นหลัก ในตอนซ้อมเข้าเรื่องระยะแรก ๆ ก็จะกำหนดท่าทางในบทรักแบบหนึ่งเมื่อซ้อมบ่อย ๆ เกิดความกลมกลืน ก็เพิ่มหรือตัดเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จนกระทั่งขึ้นเวทีแสดงไปแล้วก็ยังมีเปลี่ยนแปลงแก้ไข ดังเช่นฉากที่ 6 พระเอกมาลานางเอกเพื่อจะกลับเขมรัฐฉากนี้ครูัดดาจะย้ำเสมอว่าเป็นการทดสอบฝีมือของผู้แสดง ฉากนี้ต้องให้ผู้ชมเกิดความสะเทือนใจในชะตากรรมความผิดพลาดของพระเอก-นางเอกครูจะย้ำว่าต้อง “กระซอกหัวใจคนดู” ดังนั้นบทเข้าพระเข้านางตามเนื้อเรื่องในฉากนี้ไม่ต้องมีการปิดป้อง สมัยที่ครูเล่นพระเอกนางเอกกอดกันได้สนิทเพราะใช้ผู้แสดงเป็นหญิงทั้งคู่ แต่มาในยุคปี 2536 ในครั้งที่ผู้วิจัยแสดงใช้ชายจริง – หญิงแท้ อาจารย์สุภชัย จันทร์สุวรรณ รับบทเป็นพระเอก แต่ด้วยความสามารถของอาจารย์ที่ครูณาให้คำแนะนำด้วยความเป็นกันเอง ทำให้ผู้วิจัยหมดความประหม่า แสดงด้วยความสบายใจ ใน

ตอนแรกครูลัดดาได้กำหนดการเข้าพระเข้านางก่อนจากกัน ให้นางเอกโผเข้ากอดที่เอวของพระเอก แต่พอแสดงจริงอารมณ์ของผู้วิจัยในตอนนั้นทำให้ผลโผเข้ากอดคอพระเอกแทนที่จะกอดแค่เอว ครูลัดดา ยืนกำกับอยู่ในโรงพักหน้าว่าไม่ต้องเปลี่ยนดีแล้ว เมื่อจบการแสดงรอบนั้นครูได้บอกว่าใช้ได้รอบต่อไปก็ให้กอดคอ ซึ่งดูแล้วสนิทสนมกินใจคนดูมากกว่า ทำให้เห็นว่าการเข้าพระเข้านางหรือบทต่าง ๆ ก็ดี สิ่งที่จะส่งให้ผู้แสดงทำได้สมจริงมากขึ้นเพียงไร ขึ้นอยู่กับการศึกษาความเข้าใจอารมณ์ของตัวละคร นอกจากนั้นผู้กำกับการแสดงผู้ฝึกซ้อมตลอดจนผู้ร่วมแสดง ต้องมีความสนใจใส่ใจกันอย่างใกล้ชิด การแสดงจึงจะออกมาได้ราบรื่น

จากการสัมภาษณ์สุภชัย จันทร์สุวรรณ กณบดีคณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ผู้เคยรับบทเป็นเจ้าชายเขมรรัฐ ได้กล่าวไว้ว่า

“การเข้าพระเข้านางในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นไม่จำเป็นต้องเข้าหาตัวนางทางด้านซ้ายเสมอไป การจะเข้าซ้ายเข้าขวานั้นไม่ถือว่าเป็นสิ่งผิดอย่างครูสุวรรณ ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ เคยกล่าวไว้ว่าต้องอาศัยความเหมาะสม สวยงาม ไม่ขัดตา จะซ้ายหรือขวาได้ทั้งนั้นแม้แต่ในโขนบทของทศกัณฐ์เข้าเกี่ยวนางเบญจกายก็เข้าทั้งซ้ายทั้งขวา ตอนเล่นเจ้าหญิงแสนหวีครูลัดดา สารดาชน และครูกมล สายลักษณ์ จะเป็นผู้ให้ท่าดูความเหมาะสมอย่างตอนฟันดาบกับเจ้าหญิงแสนหวีก็สำคัญต้องให้กลมกลืนคล่องแคล่ว ครูทั้งสองจะแนะนำให้วามไหนจะดูสวยงามกลมกลืน ก็รับฟังท่านและนำมาปรับเพื่อให้ตรงกับบุคลิกของการเป็นนักรักของเจ้าชายเขมรรัฐ”¹³

จุดเด่นอีกประการหนึ่งของเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีคือ การเข้าพระเข้านางระหว่างเจ้าชายเขมรรัฐและเจ้าหญิงแสนหวี ซึ่งเป็นฉากหนึ่งที่ได้รับการกล่าวขวัญผู้ที่เป็นต้นแบบที่สำคัญคือ ครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปินรเรลง ได้วิเคราะห์ถึงการเข้าพระเข้านางว่า เนื่องจากผู้แสดงเป็นหญิงทำให้ไม่มีการตั้งข้อรังเกียจในการสัมผัสทำให้ผู้แสดงหมดความกังวลในเรื่องนี้ ทำให้มีสมาธิมุ่งที่จะแสดงอารมณ์และบทบาทได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากเป็นละครที่ใกล้เคียงกับบทบาทความเป็นจริงของมนุษย์ จึงไม่ได้คำนึงถึงจารีตการเข้าพระเข้านางแบบละครไทย ทำให้บทบาทการเข้าพระเข้านางมีความกลมกลืนมี

¹³ สัมภาษณ์สุภชัย จันทร์สุวรรณ, 1 มิถุนายน 2545.

ชีวิตชีวาใกล้เคียงกับธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ บางครั้งยังได้สอดแทรกความกริ้วกรำของปกตินิสัยผู้
ชายไว้ในตัวเจ้าชายเขมรรัฐในฉากพันดาบกับเจ้าหญิงแสนหวี ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมได้อย่างแนบ
เนียน และตำแหน่งการเข้าพระเข้านางบนเวที หลวงวิจิตรวาทการยังคำนึงด้วยว่าผู้แสดงควรอยู่ใน
ตำแหน่งใดจึงจะทำให้เกิดภาพประทับใจผู้ชมมากที่สุด

ภาพที่ 22 ภาพการแสดงละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ในฉากที่ 6 ปี พ.ศ.2536 ณ โรงละครแห่งชาติ

เจ้าชายเขมรรัฐแสดงโดย อ.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ

เจ้าหญิงแสนหวีแสดงโดย อ.ฤทธิชนก รพีพันธุ์

4.3.2.2 การฝึกซ้อมการแสดง

การฝึกซ้อมการแสดงจะทำการซ้อมหลังจากได้รับการฝึกหัดเบื้องต้นมาแล้ว ในการซ้อมการ
แสดงนั้นจะเกิดขึ้นได้โดยสมบูรณ์ เมื่อทุกฝ่ายที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการแสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี
คอยดูแลเตรียมแก้ไขข้อบกพร่องสิ่งที่น่าสนใจในการแสดงบนเวที ที่ผู้วิจัยได้รับการถ่ายทอด คือ

เทคนิคต่างๆ เช่น การเดินบนเวที ว่าไม่ควรเดินลงสั้นเท้า อาจเนื่องจากความสูงของผู้วิจัย ที่สูงเพียง 156 ซม. ทำให้มองไกล ๆ จากด้านนอกขึ้นมาบนเวทีดูไม่สง่าสมเป็นเจ้า จึงต้องเดินด้วยการส่งลำตัวให้ จมูกรองเท้าลงไม่ใช่สั้นเท้าลงจะทำให้ดูสูงขึ้นและเบามากกว่าการใช้สั้นเท้า การใช้จมูกเท้าลงจะมี ลักษณะคล้ายการเขย่งเท้าเดิน แต่ไม่ใช่ตลอดเวลา ถ้าเดินในระยะใกล้ ๆ ก็จะใช้น้ำหนักลงที่จมูกเท้าไม่ ถึงกับต้องเขย่งเท้าให้สูง แต่ถ้าเดินชมความงาม อย่างช้า ๆ ไม่มีจุดหมาย ผู้วิจัยจะใช้เขย่งเปิดสั้นเท้าเล็กน้อยจะทำให้ดูรูปร่างสูงขึ้น และการก้าวเดินจะเป็นนางพญามากกว่าเดินลงสั้นเท้า การใช้จมูกเท้าลงผู้ ชมจะไม่ค่อยรู้สึกเพราะผ้าถุงพม่ายาวคลุมเท้า ในบางกรณีการแก้ไขรูปร่างส่วนสูงของผู้แสดงนั้นอาจ ทำผมเกล้าให้สูงขึ้นเพื่อช่วยให้ดูช่วงตัวยาว แต่ต้องคำนึงถึงส่วนสูงของพระเอกด้วย ถ้าพระเอกมีความ สูงใกล้เคียงกัน นางเอกไม่ควรเกล้าผมสูงมากเพราะจะทำให้พระเอกดูเตี้ยไม่สูงสง่า การขึ้นก็เป็นสิ่งสำคัญ ผู้วิจัยได้เทคนิคการขึ้นจากครุฑลัดดา (สารทายน) ศิลปบรรเลง ว่าการขึ้นนั้นควรขึ้นให้เท้าอยู่หล่อมกัน เล็กน้อย ไม่ควรขึ้นปลายเท้าเท่ากันเหมือนขึ้นตรงจะดูแข็งและไม่สง่า มือสองข้างไม่ควรปล่อยตกอยู่ ข้างลำตัวตลอดเวลาควรมีข้างหนึ่งข้างใดงอข้อศอกยกขึ้นมาระดับสะโพกล่าง จะทำให้ช่วยเสริมบุคลิก ภาพขึ้น การแสดงไม่เหมือนกับการขึ้นฟังคนคุยกันตามธรรมดา นักแสดงยิ่งเฉพาะนางเอกต้องรับ บทเป็นเจ้าหญิงไม่ใช่สามัญชนธรรมดา นอกจากการพูดให้ชัดเจนในคำควบกล้ำ ร,ล แล้ว ผู้วิจัยได้รับการ ฟีกจิงหะการพูดให้ช้าลงกว่าการพูดคุยตามปกติ จุดนี้ผู้วิจัยเคยเห็นคุณหญิงประภาพรณ วิจิตร วาทการฝึกซ้อมให้แก่คุณศรีวิไล ประสูตานนท์ และคุณวราพร รพีพันธุ์ ผู้แสดงในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ประมาณปี พ.ศ. 2518 เรื่องการเจรจาที่ตัวเองจะต้องพูดให้ช้ากว่าการพูดคุยแบบชีวิตประจำวัน ท่าน เคยกล่าวไว้ว่า พวกเจ้านายเค้าไม่พูดเร็ว ดูไม่สุภาพ รื่นหูคนฟัง มาถึงสมัยครุฑลัดดาเป็นผู้ฝึกซ้อมท่านก็ เน้นให้พูดช้าลงจะช่วยควบคุมคำควบกล้ำให้ชัดเจน ถ้าพูดคุยตามแบบคุยกันธรรมดา มักไม่คำนึงถึงคำ ควบกล้ำทำให้ภาษาวิบัติไม่ชัดเจน ถ้าผู้แสดงสามารถบังคับฝึกจิงหะการพูดให้ช้าลงตัวควบกล้ำก็จะ ผิดน้อยลง

การนั่งเป็นสิ่งที่ไม่อาจมองข้ามไปได้อีกประการหนึ่ง การนั่งบนแท่นหินหรือนั่งบนเตียงก็ดี ละครหลวงวิจิตรมักจะนั่งห้อยเท้าเป็นส่วนใหญ่ ต้องนั่งทรงตัวไม่ให้ตัวจมหายไปกับที่นั่ง เวลานั่งต้อง ค่อย ๆ หย่อนกันลงไปให้งามไม่ทิ้งน้ำหนักไปทีเดียว ลำตัวแผ่นหลังก็ต้องตั้งเสมอ กันต้องไม่เข้าไปลึก มากเพราะจะดูเหมือนนั่งแบบชีวิตประจำวันเกินไป เพ้าที่วางกับพื้นก็ต้องวางให้เท้าหล่อมกัน เขาขีด ดิดกัน เปิดปลายคางเล็กน้อย

เสียงสะท้อนในการร้องให้ มีเทคนิคที่ต้องใช้เสียงแผ่ว ๆ ไม่สะอื้นเต็มเสียงอย่างการพูด ต้อง สะอื้นเบา ๆ เมื่อผ่านไมโครโฟนติดตามตัวเสียงก็จะกระจายแผ่ว ๆ ไม่ควรดังเกินไป ถ้าต้องพูดไปด้วย ร้องให้ไปด้วยจุดนี้สำคัญบางครั้งการร้องให้แล้วพูดด้วยทำให้ผู้ชมฟังไม่รู้เรื่อง ผู้แสดงต้องใช้เทคนิค

ดึงเสียงให้สูงขึ้นกว่าการพูดปกติ ถ้าเสียงร้องให้เป็นโทนต่ำจะฟังไม่ได้ใจความและเสียงจะไม่น่าฟัง เทคนิคเหล่านี้ที่ผู้วิจัยได้รับ จากผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับการฝึกหัดจากหลวงวิจิตรวาทการ โดยตรง จากการทำท่านเหล่านี้ได้รับการฝึกหัดและฝึกฝนเทคนิคการแสดงอย่างเข้มงวด ส่งผลให้ได้รับชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในวงการละครเวทีในสมัยนั้นเป็นอย่างดี

นอกจากความพร้อมของตัวผู้แสดงแล้วละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีจะเกิดความสมบูรณ์ได้ถ้าผู้แสดงได้ทำการซ้อมเข้ากับฉาก รวมถึงการแต่งตัวซ้อม และซ้อมใหญ่

ซ้อมเข้ากับฉาก

การซ้อมเข้ากับฉากนั้นก็จะทำการซ้อมรายละเอียดแต่ละฉากก่อนที่ละคร รวมทั้งการนำวงดนตรีไทยและสากลเข้าซ้อมร่วมกัน ตั้งในตำแหน่งเหมือนการแสดงจริง การที่ตัวละครซ้อมเข้ากับฉากนับเป็นการเพิ่มความพร้อมให้กับผู้แสดงทำให้เข้าใจและรู้ถึงสภาพแวดล้อมรอบตัวสิ่ง เหล่านี้ทำให้เกิดอารมณ์ร่วมสมจริงมากยิ่งขึ้นเพราะเหมือนกับเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนจริง ๆ ไม่ต้องสร้างจินตนาการตรงไหนเป็นอะไร เช่นในฉากที่ 2 ของเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี หลวงวิจิตรวาทการได้มอบให้ครูโหมด วงศ์สวัสดิ์ เป็นผู้สร้างฉากอุทยานเมืองแสนหวีที่ประกอบด้วยดอกไม้งามนานาชนิด เนินเขาลดชันลดหลั่นกันมา ถ้าผู้แสดงไม่เคยเห็นฉากก็จะไม่ทราบว่าควรเดินออกมาในลักษณะใด อารมณ์หน้าตาทำทางควรเป็นเช่นไรหรืออารมณ์ขนาดไหน แต่เมื่อได้เห็นฉากการซ้อมเข้ากับฉาก ผู้แสดงจะรู้สึกถึงบรรยากาศรอบตัวว่ามีลักษณะอย่างไร ทำให้เกิดความเข้าใจในตัวละครตัวนั้นและสถานที่เหตุการณ์ตอนนั้นอย่างชัดเจน ฉาก แสง สี ล้วนเป็นเครื่องช่วยในเรื่องของการปรับอารมณ์ของผู้แสดงเป็นอย่างดี

การซ้อมเข้าฉากก็ทำได้ยากเพราะต้องอาศัยจังหวะที่โรงละครแห่งชาติว่างไม่มีรายการแสดงที่ใช้สถานที่ ผู้ทำฉากก็ขาดความรู้เนื่องจากไม่มีเวลาที่จะศึกษางานเก่า ๆ ในการสร้างฉากอันวิจิตรโอฬารแบบเดิม ๆ อีกทั้งขาดงบประมาณด้านทุนทรัพย์ที่จะใช้สร้างฉากตามแบบจินตนาการของหลวงวิจิตรวาทการ

แต่งตัวซ้อม

การแต่งตัวซ้อมนั้นส่งผลดีแก่การแก้ไขข้อบกพร่องของฉาก แสง สี ที่มีผลต่อสีของเครื่องแต่งกาย และทำให้แผนกเครื่องแต่งกายสามารถแก้ไขเครื่องแต่งกายให้เหมาะสมกับผู้แสดง

การที่ผู้แสดงตัวเองตั้งเปลี่ยนชุดบ่อยๆ ในแต่ละฉาก การซ้อมแต่งตัวมีส่วนที่เอื้อประโยชน์แก่ผู้แสดงเป็นอย่างมาก ทำให้ทราบว่าแต่ละชุดใช้เวลาเปลี่ยนเท่าใด ทำให้เกิดความชำนาญในรอบแสดงจริง

ผู้วิจัยเคยประสบปัญหาในการแสดงรอบแรก ที่ไม่เคยมีการซ้อมแต่งตัว ทำให้เกิดความผิดพลาดในระหว่างแสดง คือ รีบเข้าไปเปลี่ยนชุดสำหรับฉากต่อไป ทั้งที่ยังมีบทอยู่ในตอนท้ายฉาก ถ้ามีการแต่งตัวซ้อมข้อผิดพลาดลักษณะนี้จะไม่เกิดขึ้น

ซ้อมใหญ่

คือการซ้อมการแสดงเหมือนจริงทุกอย่าง ตั้งแต่ฉากนำไปจนถึงฉาก 12 รวมถึงระบำลำดับฉากชุดต่างๆ การซ้อมใหญ่มีไว้เพื่อเตรียมความพร้อม ทั้งของนักแสดงและเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายก่อนรอบแสดงจริง การซ้อมใหญ่นั้นควรเปิดให้ผู้ชมได้เข้าชมเพื่อฝึกให้ผู้แสดงชินต่อสายตาผู้ชม ตลอดจนแก้ไขสถานการณ์ที่อาจเกิดข้อผิดพลาดระหว่างการแสดง การหาข้อบกพร่องในการซ้อมใหญ่จะพบอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นเรื่องคิวของนักแสดง เครื่องแต่งกาย ตลอดจนเสียงของไมโครโฟนที่ติดตามตัว ซึ่งข้อบกพร่องเหล่านี้มักปรากฏไม่ชัดเจนในการซ้อมย่อยต่างๆ ไป แต่มักจะปรากฏได้ชัดเจนในรอบซ้อมใหญ่ ซึ่งผู้กำกับสามารถปรับปรุงแก้ไขได้ก่อนรอบแสดงจริง

4.3.3 การแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี

การแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้น เป็นการรวมเอาความโดดเด่นของลักษณะละครหลวงวิจิตรวาทะอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นลำดับฉากที่มีถึง 12 ฉาก เพลงปลุกใจรักชาติประกอบละครที่มีความไพเราะ ใช้ดนตรีบรรเลงประกอบการแสดงทั้งวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากล มีการฟ้อนรำทั้งทำนาฏศิลป์และทำธรรมชาติ อีกทั้งผู้แสดงเป็นผู้ร้องเพลงด้วยตนเองในบางเพลง ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจา รวมถึงฉากอันโอฬารสมจริง ทำให้ละครเรื่องนี้ได้รับความนิยมไม่น้อยกว่าละครเรื่องอื่นๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ

ในช่วงปี พ.ศ. 2481 ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีได้สร้างนักเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ให้เป็นดาราเจ้าบทบาทของกรมศิลปากร โดยเฉพาะพระเอกนางเอก จากการสัมภาษณ์ ครูลัดดา (สารทายน) ศิลปินบรรเลง ผู้แสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวี และครูกรมล สายาลักษณ์ และผู้ที่เคยแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในครั้งต่อมา รวมถึงเอกสารต่างๆ ถึงการแสดงเรื่องนี้พบว่า

- แสดงครั้งแรกในนามของกรมศิลปากร แสดงโดยข้าราชการและนักเรียนโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ในปี พ.ศ. 2481 ณ โรงละครศิลปากร แสดงเป็นเวลานานกว่า 1 เดือน

- แสดงหลังจากจบการแสดงครั้งแรกแล้วได้รับความนิยม มีรายการโทรทัศน์เชิญไปแสดง ระบายชุด แสนหวิ ประมาณปี พ.ศ. 2482
- หลังจากนั้นครูลัดดา (สารตายน) ศิลปบรรเลง ผู้แสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวิได้รับความนิยมจากการแสดงละครในบพนี้ ได้รับเชิญไปออกรายการวิทยุ ร้องเพลงในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวิ คู่กับเจ้าชายเขมรรัฐ คือ ครูกลม สายาลักษณ์
- ในปี พ.ศ. 2518 ชมรมศิลปะและการแสดง มหาวิทยาลัยรามคำแหง ได้จัดแสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวิ ณ โรงละครแห่งชาติ แสดงโดยนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งต่อมาผู้แสดงเป็นตัวเอกในเรื่องนี้ กลายเป็นดาราทายนตรีที่มีชื่อเสียง อาทิ คุณจตุพล ภูอภิรมย์ เคยแสดงเป็นเจ้าชายเขมรรัฐ คุณวิฑูรย์ กรณา แสดงเป็นน้องเจ้าชายเขมรรัฐ ในการแสดงครั้งนั้น คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ ได้ปรับเพลงเขมรรัฐซึ่งแต่เดิมในช่วงดนตรีไทยมาใช้ช่วงดนตรีสากลแทน
- ปี พ.ศ.2530 จัดแสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ผู้แสดงคือ ข้าราชการและนักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ แสดง ณ โรงละครแห่งชาติเชียงใหม่
- ปี พ.ศ. 2536 จัดแสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ ผู้แสดงคือ ข้าราชการและนักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ แสดง ณ โรงละครแห่งชาติ
- ปี พ.ศ. 2540 จัดแสดงโดยสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ผู้แสดงคือ นักศึกษาสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ณ หอประชุมสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
- ปี พ.ศ. 2542 จัดแสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ (ครั้งที่ 2) ผู้แสดงคือ ข้าราชการและนักเรียน วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ แสดง ณ โรงละครแห่งชาติเชียงใหม่

จากจำนวนครั้งของการแสดงเต็มเรื่อง เท่าที่รวบรวมได้นั้นทำให้เห็นว่า การที่จะจัดแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวิ นั้น ต้องเป็นหน่วยงานหรือสถานศึกษาที่มีกำลังคนมากพอที่จะแสดง เพราะเรื่องเจ้าหญิงแสนหวิ มีทั้งหมด 12 ฉาก และ 1 ฉากนำ จำนวนระบำประกอบการแสดง 5 ชุด ระบายสลับฉากอีกไม่น้อยกว่า 5 ชุด ทำให้ต้องใช้จำนวนผู้แสดงเป็นจำนวนมาก นอกจากกำลังคนแล้วยังต้องมีกำลังทรัพย์ที่จะต้องใช้งบประมาณสูง ทำให้หน่วยงานหรือสถานศึกษาขนาดเล็กไม่สามารถจัดแสดงได้ ทำให้ระยะของการนำมาแสดงมีไม่บ่อยครั้ง บางครั้งนำมาแสดงเพียงบางฉาก เช่น พ.ศ. 2539 แสดงในรายการชีวิตกับเพลง ทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7 นำเพลงอมตะในบพละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวิไปแสดง มีเพลงแสนหวิเขมรรัฐและความฝัน นอกจากนั้นยังมีงานคอนเสิร์ตที่นำเพลงในเรื่องนี้ไปแสดงบ่อยครั้ง เช่น แสดงที่หอสมุดแห่งชาติ สังกัดศาลา เป็นต้น

4.4 การใช้พื้นที่ในการแสดง

ละครหลวงวิจิตร เรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนี้ก็เหมือนทุก ๆ เรื่องที่หลวงวิจิตรวาทการมักจะสอดแทรกกระบำสลับฉาก หรือระบำประกอบตามท้องเรื่องที่ต้องใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก เพื่อให้นักเรียนนาฏดุริยางค์ได้มีโอกาสแสดงเพื่อเป็นการฝึกประสบการณ์จริงนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียน และอีกประการหนึ่งคือ เป็นการเพิ่มความตระการตาสร้างสีสันให้กับละคร การใช้ผู้แสดงมากย่อมต้องใช้เนื้อที่ในการแสดงให้เหมาะสม สถานที่ที่เหมาะสมกับการแสดงละครหลวงวิจิตร ควรจะเป็นในโรงละครที่มีหลังคา ฝ้าผนังที่มีฉูดฉาด เวทีควรจะเป็นเวที 2 ชั้น คือมีเวทียื่นออกมาชั้นแรกก่อนและมีเวทีชั้นในไว้สำหรับจัดฉาก เพราะละครต้องอาศัยเปลี่ยนฉากประกอบท้องเรื่อง ดังเช่นเวทีของโรงละครแห่งชาติที่มีหลังคา มีผนังฉูดฉาด เพราะละครพูดถ้าเป็นเวทีโล่งกลางแจ้ง เสียงจะกระจายฟังไม่ได้สรรพฉากก็จะเปลี่ยนให้เหมาะกับท้องเรื่องได้ยาก ผู้ชมจะเห็นได้รอบทิศทำให้ความสนใจของผู้ชม เบี่ยงเบนมาสนใจในการเคลื่อนย้ายอุปกรณ์ฉากมากกว่าที่จะติดตามเนื้อเรื่อง วงศ์ไทยและสากลเมื่อบรรเลง ในเวทีกลางแจ้งเสียงก็จะกระจายต้องใช้อุปกรณ์ขยายเสียงอย่างดีและทันสมัยเข้าช่วยซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องใช้งบประมาณสูง การแสดงบนเวทีทำให้ผู้แสดงได้เห็นกันอย่างไรก็ใกล้ชิดเหมือนการจำลองเหตุการณ์จริง และสามารถเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดี ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นเป็นละครที่มีฉากมากถึง 12 ฉาก เนื้อเรื่องในละครตั้งแต่ฉากที่หนึ่งถึงฉากสุดท้าย มีบทบาทของตัวละครไม่เท่ากันทุกฉาก มีมากบ้างน้อยบ้างตามลำดับเรื่อง ดังนั้นพื้นที่ที่ใช้ในการแสดงขึ้นอยู่กับความกว้างใหญ่ของเวที ในกรณีของฉากที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความโอฬารงดงามตระการตาของอุทยานในนครแสนหวี ผู้แสดงและผู้กำกับต้องคำนวณการเคลื่อนไหวของตัวละครที่ไปยังจุดต่าง ๆ ได้กว้างไกลเพียงใดขึ้นอยู่กับที่ว่างที่อำนวยให้ เมื่อมีผู้แสดงจำนวนมาก ที่ว่างบนเวทีก็ย่อมลดน้อยลง การที่ตัวละครมีมากไม่ควรให้มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลา ควรมีการหยุดนิ่งเพื่อความเป็นระเบียบและสวยงามดังเช่น ในฉากที่ 2 เป็นฉากอุทยานของนครแสนหวี เพื่อต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ ในฉากนี้มีระบำถึง 3 ชุด ผู้แสดงตัวเอก พระเอก นางเอก เสนาอำมาตย์ นางระบำ มีจำนวนมาก เมื่อปล่อยตัวระบำชุดแรกคือระบำเชิดชมดอกไม้ ออกมารำ กระจายพื้นที่เต็มเวทีในจนจบเพลงนางระบำทั้งหมดควรจะไปนั่งอยู่ตามแนวดอกไม้ที่เป็นชั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยไม่ลายตาผู้ชม พอถึงระบำแสนหวีออกก็ทำเช่นกัน คือหาจุดยืนหรือนั่งอยู่กับที่แต่ไม่หายเข้าฉากไปเนื่องจากต้องการให้แลเห็นความยิ่งใหญ่ พอถึงระบำเขมรรัฐที่ใช้ผู้แสดงเป็นชายฝ่ายเขมรรัฐ ควรลงไปเล่นเวทีล่างเพื่อไม่

ให้เกิดความซ้ำซาก ตัวละครเดินลงไปเล่นเวทีล่างกระจายแถวให้เต็มเวที เมื่อจบแล้วควรกลับขึ้นไปหยุดนิ่ง อยู่ทางฝั่งซ้ายของเวทีเพื่อไม่ให้เวทีดูหนักทางขวามากเกินไป

ในกรณีของฉากที่มีตัวแสดงน้อย ๆ เพียงพระเอก นางเอก มาพบกัน ทำให้พื้นที่ขอบเวทีเหลือที่ว่างมากดังนั้นผู้แสดงไม่ควรหยุดนิ่งอยู่กับที่เป็นเวลานาน ควรเปลี่ยนแปลง อิริยาบถ ถ้ามีการสนทนาไม่ควรหยุดยืนตายตัวโดยไม่เคลื่อนไหว การเคลื่อนที่ของตัวละครทำให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ตามหลักทฤษฎีที่ ศาสตราจารย์ ดร. สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ได้กล่าวไว้ในนาฏศิลป์ปริทรรศน์ ดังนี้

1. การเดินเข้าหาคนดูเป็นการเรียกร้องความสนใจ การสร้างความน่าเกรงขาม การแสดงความยิ่งใหญ่
2. การถอยหนีคนดูเป็นการแสดงความอ้างว้าง สูญเสีย หวาดกลัว ลังเล
3. การเคลื่อนที่ขนานคนดู เป็นการเน้นให้คนดูในจุดต่าง ๆ ได้มีโอกาสเห็นผู้แสดงในระยะเท่า ๆ กัน และเป็นการนำสายตาคนดูไปสู่อีกจุดหนึ่ง
4. การเคลื่อนไหวที่ทะแยงมุมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความลึกของการเรียงแถวได้ดีกว่าการซ้อนกันแบบแถวตอนและทำให้ผู้แสดงเป็นสามมิติมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ไม่ให้ความรู้สึกแรงเท่าการเดินเข้าหาตรง ๆ แบบตั้งฉาก
5. การวนเป็นวงเป็นการแสดงความผูกพัน ความอ่อนโยน ความสามัคคี
6. การฉวัดเฉวียน แสดงถึงความปราดเปรียว หากเคลื่อนไหวเร็วมากไปในทิศทางต่างกัน จะแสดงความสับสนวุ่นวาย
7. การยกสูง แสดงความเบา ความสง่างาม ความยิ่งใหญ่
8. การกดต่ำ แสดงความหวาดกลัว ความอ่อนน้อม ความด้อยค่า

อย่างไรก็ดีการเคลื่อนที่ของตัวละครในละครพูดนั้นหลักทฤษฎีเป็นเพียงข้ออ้างอิง แต่ในทางปฏิบัติบางครั้งขึ้นอยู่กับความเชี่ยวชาญและความคล่องตัวของผู้แสดงว่าควร จะเคลื่อนไหวให้สอดคล้องกับจังหวะของการพูดหรือความหมายของคำพูดตามความเหมาะสม แต่ควรคำนึงถึงน้ำหนักของเวทีไม่ควรทิ้งให้เวทีข้างหนึ่งข้างใดว่างหรือไปหนักอยู่ที่ข้างหนึ่งข้างใดเกินไป ยังมีตัวแสดงน้อย ควรจะยึดจุดกึ่งกลางเวทีเป็นหลัก ถ้ามีผู้แสดง 2 คน ไม่ควรเดินพูดกันไปคนละทาง ควรให้ตัวละครที่มีบทบาทต่อเนื่องกันอยู่มีส่วนร่วมในทิศทางของการเคลื่อนไหวไปทางเดียวกัน หรือในบางครั้งการสนทนาจำเป็นที่จะต้องแยกกันคนละทิศแต่ผู้แสดงควรใช้ปฏิพานกลับมาในทิศทางเดียวกันก่อนที่จะปิด màn การแสดง

การใช้พื้นที่ของการแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี ควรเป็นเวทีที่มีพื้นที่ กว้างขวาง มีทั้งเวทีนอกและเวทีใน 2 ข้างเวทีควรมีเนื้อที่สำหรับตั้งวงดนตรีไทย และวงดนตรีสากล ไม่ควรจะเป็นที่โล่งเช่นเวทีกลางแจ้ง เพราะจะไม่สะดวกในการจัดฉากและเคลื่อนย้ายอุปกรณ์ประกอบ ฉากที่ต้องเปลี่ยนตลอดทั้ง 12 ฉาก ควรมีม่านกั้นปิดเปิดฉากเพราะเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของละครหลวง วิจิตรไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตามคือ การแสดงคั่นหน้าม่านระหว่างรอบเปลี่ยนฉาก ดังนั้นพื้นที่ในการ แสดงควรมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับโรงละครแห่งชาติหรือหอประชุมต่าง ๆ ที่มีที่กั้นห้องมิดชิด ไม่ให้ เสียกระจายมากเกินไป

เนื่องจากโรงละครศิลปากร ที่สร้างขึ้นในสมัยหลวงวิจิตรวาทการ มีส่วนกว้าง ส่วนลึก ส่วนสูง ทำให้สามารถจัดฉากได้เป็น 2 ส่วน ซึ่งเราเรียกกันว่า เวทีนอก เวทีใน ทำให้เอื้อต่อการใช้พื้นที่ในการ จัดฉากต่าง ๆ สลับเปลี่ยนการแสดงละครเพื่อไม่ให้คนดูเกิดความเบื่อหน่าย ประกอบกับการฝึกซ้อม ละครเรื่องต่าง ๆ นั้นทำการซ้อมกันที่สถานที่จริงประกอบกับที่ทีมงานฝ่ายต่าง ๆ ร่วมซ้อมด้วยทำให้ การแก้ไขปัญหาการใช้พื้นที่ที่มีความสมดุล จนเกิดการลงตัวในการแสดงแต่ละครั้ง รวมถึงการวางแผน ของทีมงานฝ่ายฉากและนาฏศิลป์ที่มีประสิทธิภาพ ทำให้การใช้พื้นที่ในการแสดงซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ สำคัญ เป็นส่วนผลักดันให้ละครประสบความสำเร็จอีกทางหนึ่งด้วย

4.5 การแต่งกาย

ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีมีลักษณะการดำเนินเรื่องประกอบไปด้วย 1. การทำสงครามเพื่อ ปกป้องบ้านเมือง 2. ความรักซึ่งเป็นผลพวงจากการทำสงครามของชายหญิงซึ่งมีปัญหาไม่สามารถ รักกันได้ เพราะบ้านเมืองไม่ถูกกัน ในครั้งนั้นประเทศไทยยังคงเป็นหัวเมืองเล็ก ๆ ปกครองโดยเจ้า เมืองได้รับอิทธิพลการค้าทางชีวิตจากพม่า ลาว อินเดีย จีน ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้าน ในที่นี้ยังรวมถึงวิถี การแต่งกายอีกด้วย

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการประพันธ์บทละครขึ้น วิธีการแต่งกายในการแสดงละคร จึงแต่งกายตาม ลักษณะเชื้อชาติ และตามฐานะวรรคตของตัวละครในเรื่อง ซึ่งละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี แสดงครั้งแรกในปี พ.ศ. 2481 ณ โรงละครศิลปากร ในครั้งนั้น ผู้ออกแบบและดูแลเครื่องแต่งกายคือ ครูชื่น ศิลป บรรเลง ซึ่งอยู่ใต้ความควบคุมของหลวงวิจิตรวาทการ และเพื่อให้เครื่องแต่งกายต่างๆ มีความกลมกลืน

สอดคล้องกับฉากและแสงสี รวมถึงได้ปรึกษาครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ผู้ออกแบบฉากและแสงสี เกี่ยวกับแบบเครื่องแต่งกายและสี เพราะงานทางด้านการแสดงทั้งหมดจะต้องปฏิบัติควบคู่กัน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ของกันและกัน ซึ่งบางครั้งถ้าเลือกสีเครื่องแต่งกายอ่อนมาก เมื่อกระทบกับแสงไฟ หรือยืนอยู่หน้าฉากที่มีสีเด่นกว่าบนเวที จะทำให้เครื่องแต่งกายค่อยลงมา ยกเว้นสีขาวและสีดำ ซึ่งเป็นสีบังคับตามท้องเรื่อง ซึ่งใส่ในฉากแสดงถึงความตายหรือวิญญานและในงานอัปมงคล

นอกจากครูชิน จะเป็นผู้ออกแบบเครื่องแต่งกายและตัดเย็บด้วยตนเองแล้ว ยังมีส่วนออกแบบทรงผมและจัดหาเครื่องประดับของตัวละครแต่ละตัว ซึ่งครูชินได้สะสมความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งได้รับมาจากหม่อมเจ้าพูนพิศมัย และหม่อมเจ้าพัฒนายุ ดิสกุล โดยนำความรู้มาพัฒนาและดัดแปลงสร้างเครื่องแต่งกายด้วยงบประมาณที่จำกัด ตามงบค่าใช้จ่ายทางราชการกำหนดออกมา จึงเป็นเหตุให้การแสดงในครั้งแรก เจ้าฟ้าแสนหวี และเจ้าฟ้าเขมรรฐ์ แต่งการขึ้นเครื่องแบบตัวพระ จากการสัมภาษณ์ของครูลัดดา (สารตายน) ศิลปินรณรงค์ วันที่ 13 มกราคม 2546 สรุปได้ว่าตัวเจ้าฟ้าแสนหวี และเจ้าฟ้าเขมรรฐ์ เป็นกษัตริย์ปกครองเมือง ซึ่งเป็นสมมุติเทพ ประกอบกับงบประมาณในการสร้างละครน้อย ครูชินจึงตัดสินใจให้แต่งกายขึ้นเครื่องแบบตัวพระ

ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี เปิดทำการแสดงครั้งแรก โดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2481 ณ โรงละครศิลปากรแล้ว ยังมีสถานศึกษาในสังกัดของกรมศิลปากร และมหาวิทยาลัยต่าง ๆ นำมาแสดงโดยเรียงลำดับดังต่อไปนี้

พ.ศ. 2518 มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. 2530 วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

พ.ศ. 2536 วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2540 สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี

พ.ศ. 2542 วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ครั้งที่ 2

นอกจากนี้ยังรวมถึงภาครัฐและเอกชน ซึ่งนำเอาเพลงจากละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเพียงบางเพลงไปเป็นเพลงประกอบการสลับฉากในงานต่าง ๆ อีกหลายครั้ง จากข้อมูลการแสดงในเบื้องต้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแสดงในแต่ละครั้งมีระยะเวลาและสถานที่ในการแสดงซึ่งแตกต่างกัน เครื่องแต่งกายจึงมีการพัฒนาขึ้นจากวัตถุดิบและรวมถึงองค์ประกอบอื่น ซึ่งปัจจัยที่สำคัญคือ งบประมาณมีมาก

ขึ้น จึงทำให้เครื่องแต่งกายหลากหลายและคู่วิจิตรมากกว่าเดิม แต่ประการหนึ่งจากหลักฐานการบันทึกภาพถ่าย ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการแต่งกายตามเชื้อชาติยังคงเดิมและแตกต่างกันที่สีและเนื้อผ้า ครั้งที่วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพได้จัดการแสดงเรื่องเจ้าฟ้าหญิงแสนหวี ในครั้งนี้ผู้ควบคุมเครื่องแต่งกายคือ อาจารย์พิไล โฉม สัมมานันท์ และอาจารย์นิศยา จามรมาน ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทยและชำนาญการด้านเครื่องแต่งกายของวิทยาลัยนาฏศิลป์ ได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายชุดเจ้าฟ้าแสนหวี และเจ้าฟ้าเพชร จากการแต่งกายขึ้นเครื่องมาเป็นการแต่งกายตามเชื้อชาติและฐานันดรศักดิ์ โดยได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุม และผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะเครื่องแต่งกายของตัวละครผู้วิจัยได้เรียบเรียง ดังต่อไปนี้

4.5.1 เจ้าฟ้าแสนหวี

1. นุ่งผ้าโรยเชิง ป้ายข้างแบบไทยใหญ่
2. ใส่เสื้อแขนยาวแบบไทยใหญ่
3. โปกศริษะแบบไทยใหญ่
4. ใส่สร้อยสังวาลเพชร (พาดไหล่ซ้าย)
5. สวมกำไลข้อเท้า
6. ใส่รองเท้าทองปลายงอน

ภาพที่ 23 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าฟ้าแสนหวี ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะการแต่งกายของเจ้าฟ้าแสนหวีมีการเปลี่ยนแปลงจากของเดิมที่แต่งกายแบบขึ้นเครื่องตัวพระ เนื่องจากว่าเป็นการแสดงละครที่ไม่ใช่ละครรำตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย ผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจทำเพื่อสอดคล้องกับตัวละครตัวอื่น อีกทั้งเป็นการแต่งกายให้ตรงตามเชื้อชาติ ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์ไว้ในบท โดยเมืองแสนหวีเป็นเมืองไทยใหญ่ ลักษณะการแต่งกายจึงเป็นแบบชาวไทยใหญ่

4.5.2 เจ้าหญิงแสนหวี

1. นุ่งผ้าป้ายข้างยาวกรอมเท้าแบบไทยใหญ่
2. สวมเสื้อแขนยาวผ้าโปร่งผ้าหน้าแบบไทยใหญ่
3. ใส่เสื้อเกาะอกหรือแต่เดิมอาจเป็นผ้าพันอก
4. ผ้าคล้องคอตามแบบของสตรีไทยใหญ่
5. เก้าอี้มวยกกลางกระหม่อม ปล่อยปลายผมด้านขวา
6. ประดับเกี้ยวและติดดอกไม้, เส้นเพชรพันรอบผม
7. เครื่องประดับ, สร้อยคอ, ต่างหู, กาดเข็มขัด

ภาพที่ 24 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวี ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะการแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวีนี้ แต่งกายตามเชื้อชาติไทยใหญ่ มีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าหญิง พระธิดาของเจ้าฟ้าแสนหวี ลักษณะเนื้อผ้า และสีผ้า ควรงดงามและดูหรูหรา ให้ต่างจากตัวละครอื่น เพื่อความโดดเด่นสมบทของนางเอก แต่เนื่องจากในการแสดงต้องมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายตามท้องเรื่องจะต้องคำนึงถึงสีเครื่องแต่งกาย ไม่ควรซ้ำกับสีเครื่องแต่งกายของตัวละครอื่น ที่อยู่ในฉาก

เครื่องแต่งกายในฉากที่ออกรบของเจ้าหญิงแสนหวี

1. สวมกางเกงขาสั้นสามส่วน
2. เสื้อแขนยาว
3. กาดผ้าผูกเอวพันด้วยเข็มขัด
4. โปกศรีษะแบบไทยใหญ่
5. เก้าอี้มวยกกลางกระหม่อม ติดเกี้ยวกลม
6. ใส่กำไลข้อเท้า

ภาพที่ 25 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวี ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะการแต่งกายของเจ้าหญิงแสนหวีแบบที่ 2 นี้เป็นชุดออกสงครามเพื่อป้องกันเมืองแสนหวี การแต่งกายจึงเป็นลักษณะให้กระชับกระเฉง รัดกุม

4.5.3 เจ้าหญิงเล็กแสนหวี

1. นุ่งผ้าป้ายข้างยาวกรอมเท้าแบบไทยใหญ่
2. สวมเสื้อแขนยาวผ้าโปร่งผ่าหน้าแบบไทยใหญ่
3. ใส่เสื้อเกาะอกหรือแต่เดิมอาจเป็นผ้าพันอก
4. ผ้าคล้องคอตามแบบของสตรีไทยใหญ่
5. เก้าผมมวยกลางกระหม่อม ปล่อยปลายผมด้านขวา
6. ประดับเกี้ยวและติดดอกไม้, เส้นเพชรพันรอบผม
7. เครื่องประดับ, สร้อยคอ, ต่างหู, กาดเข็มขัด

ภาพที่ 26 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงเล็กแสนหวี ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ปีพ.ศ. 2530

สำหรับเจ้าหญิงเล็กแสนหวี ลักษณะการแต่งกายเหมือนเจ้าหญิงแสนหวีทุกประการ อาจจะแตกต่างกันตรงที่ความหรูหราของเครื่องประดับและเนื้อผ้าที่ใช้ในการตัดเย็บควรจะลดลงมาเป็นรองจากเจ้าหญิงแสนหวี แต่ไม่ควรต่างกันมากนัก เพราะเป็นธิดาเจ้าฟ้าแสนหวีเหมือนกัน ประการหนึ่งจะต้องมีให้สีของเครื่องแต่งกายซ้ำหรืออยู่ในโทนเดียวกับเจ้าหญิงแสนหวี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.5.4 เจ้าฟ้าเพชรรัฐ

1. สวมสนับเพลา
2. นุ่งผ้าจีบโจงก้นเป็นสองจีบ
3. สวมเสื้อคอกลมแขนยาวผ่าหน้า
4. โปกศริษะแบบไทยน้อย (ผูกด้านหลัง)
5. เก้าอี้มมวยสูงใส่เกี้ยวกลม
6. คาดผ้าผูกเอวพันด้วยเข็มขัด
7. สวมสร้อยสังวาลย์เพชร (ใหญ่ซ้าย)
8. กำไลข้อเท้า
9. สวมรองเท้าทอง

ภาพที่ 27 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าฟ้าเพชรรัฐผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะการแต่งกายของเจ้าฟ้าเพชรรัฐ ตามเชื้อชาติเป็นไทยน้อย วิธีการเลือกสีเครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับควรดูภูมิฐานสมเป็นเจ้าฟ้า ไม่ควรใช้สีฉูดฉาด เพราะตัวละครสูงวัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.5.5 เจ้าชายเขมรรัฐ

1. สวมกางเกงขาสามส่วน
2. ใส่เสื้อแขนสั้นผ่าหน้า
3. คาดผ้าผูกเอวคาดเข็มขัดทับ
4. สวมสร้อยสังวาลย์ (บ่าซ้าย)
- 5.เกล้าผมมวยกลางกระหม่อม ประดับเกี้ยว
6. โปกศรียะแบบไทยน้อย
7. ใส่กำไลข้อเท้า

ภาพที่ 28 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าชายเขมรรัฐ ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะเครื่องแต่งกายของเจ้าชายเขมรรัฐซึ่งเป็นตัวพระเอก ของเรื่อง สามารถใช้เนื้อผ้าและสี รวมถึงเครื่องประดับให้ดูหรูหราได้เต็มที่ แต่ต้องคำนึงถึงบทเข้าพระเข้านางกับเจ้าหญิงแสนหวีจะต้องไม่ใช่สีเครื่องแต่งกายใกล้เคียงหรือเป็นสีเดียวกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.5.6 เจ้าชายเล็กเขมรรัฐ

1. สวมกางเกงขาสามส่วน
2. ใส่เสื้อแขนสั้นผ่าหน้า
3. คาดผ้าผูกเอวคาดเข็มขัดทับ
4. สวมสร้อยสังวาลย์ (บ่าซ้าย)
5. เก้าอี้พมวยกกลางกระหม่อม ประดับเกี้ยว
6. โปกศรีระแบบไทยน้อย
7. ใส่กำไลข้อเท้า

ภาพที่ 29 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าชายเล็กเขมรรัฐ ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ปีพ.ศ. 2530

สำหรับลักษณะเครื่องแต่งกายของเจ้าชายองค์เล็กเขมรรัฐ มีลักษณะการแต่งกายเหมือนเจ้าชายเขมรรัฐทุกประการ อาจแตกต่างหรือลดหลั่นกันไปที่ความหรูหราของเครื่องประดับ และเนื้อผ้าที่ใช้ในการตัดเย็บ เช่น เจ้าชายเขมรรัฐ ใช้ผ้ากำมะหยี่ เจ้าชายองค์เล็กอาจใช้ผ้าตาตม้นตัดเย็บหรือเดินแถบทองตามขากางเกง แขนเสื้อและชายเสือน้อยกว่าเจ้าชายเขมรรัฐ เพื่อช่วยให้พระเอกดูโดดเด่นต่างจากตัวอื่น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.5.7 เจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ

1. นุ่งผ้าถุงมีเชิงป้าย กรอมเท้า แบบไทยน้อย
2. สวมเสื้อผ้าโปร่งแขนยาวผ่าหน้าแบบไทยน้อย
3. ใส่เสื้อเกาะอกหรือผ้ารัดอก
4. สไบเฉียงพาดบ่าซ้าย ปลายปล่อยยาว ปลายชายยาว
5. เก้าผมมวยสูง ประดับดอกไม้และอุบะห้อยข้างซ้าย
6. ใส่สร้อยตัว, สร้อยคอ, ต่างหู, กาดเข็มขัด

ภาพที่ 30 ภาพเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536

ลักษณะการแต่งกายของเจ้าหญิงเล็กเขมรรัฐ แต่งตามแบบเชื้อชาติไทยน้อย ลักษณะการแต่งกายและการเลือกสีต้องให้เหมาะกับบทบาทที่เยาว์วัย ควรใช้สีที่สดใส เช่น สีส้มพุด สีฟ้า เป็นต้น อย่างไรก็ตามต้องคำนึงถึงสีที่ไม่ให้เข้ากับตัวละครตัวอื่นในฉาก

นอกจากตัวละครตัวเอกที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นยังมีตัวละครที่เป็นตัวประกอบทั้งฝ่ายเมืองแสนหวี และเมืองเขมรรัฐ ซึ่งลักษณะการแต่งกายต้องคำนึงถึงเชื้อชาติไทยใหญ่และไทยน้อย เพียงแต่ลดความหรูหราของเนื้อผ้าและสีสันทันลงตามความเหมาะสม รวมถึงเครื่องประดับศรียะ ก็ควรลดตามฐานะวรรคตก็ แต่องค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมเป็นไปตามกาลเวลาของแต่ละยุคแต่ละสมัยรวมถึงความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี ตลอดจนงบประมาณ สีของเครื่องแต่งกายต่าง ๆ ก็จัดตามหลักของสีในการแสดงนาฏศิลป์ไทย สำหรับไว้เป็นแนวทาง พอสรุปสีของเครื่องแต่งกายในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีดังนี้

พระเอก	ใช้สีแดง, ทอง, เขียว, ฟ้า, ขาว (ในฉากวิญญูณ)
พระรอง(น้องเจ้าชาย, พี่เลี้ยง)	ใช้สีเขียว, ฟ้า เหลือง, ม่วง
พ่อ (เจ้าฟ้าแสนหวี, เจ้าฟ้าเขมรรัฐ)	ใช้สีทึบ เช่น ม่วง, น้ำเงิน, ดำ
นางรอง (น้องเจ้าหญิง, พี่เลี้ยง)	ใช้สี ฟ้า, เหลือง, เขียว, ส้ม, น้ำเงิน, ม่วงอ่อน

หลักสำคัญอีกประการ ในการเลือกสีเสื้อผ้าของตัวละคร ควรคำนึงถึงสีผิวและสีระของผู้แสดง เพราะสีของเครื่องแต่งกาย สามารถอำพรางข้อบกพร่อง ของสีระได้ เช่น ถ้ามีรูปร่างท้วม ก็หลีกเลี่ยงเครื่องแต่งกายที่มีสีอ่อน จากสีชมพูอ่อนควรเปลี่ยนใช้สีชมพูเข้มหรือแดง

ภาพที่ 31 ภาพการแสดงในรายการชีวิตกับเพลงทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7 เพลงแสนหวี ปี พ.ศ. 2538

จากประสบการณ์ของผู้วิจัยในการรับบทเป็นเจ้าหญิงแสนหวี แสดงทั้งในโรงละครแห่งชาติแบบเต็มเรื่อง และรีวิวประกอบการร้องเพลงในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ทำให้ได้ทราบว่า การแสดงในโรงละครแห่งชาตินั้นแต่งได้เต็มที่ การใส่มงกุฎเพชรแทนเกี้ยวสามารถทำได้เพราะคนดูอยู่ในระยะไกล แต่เมื่อแต่งเพื่อแสดงทางสถานีโทรทัศน์เป็นการร้องเพลงด้วยการยกเอาฉากที่สำคัญมาแสดง จะแต่งกายเหมือนแสดงในโรงละครไม่ได้ เพราะโทรทัศน์สามารถดูได้อย่างใกล้ชิดไม่ควรแต่งกายด้วยเครื่องประดับวูบวาบเกินไป ดอกไม้เพชรที่ใช้ติดผมก็เปลี่ยนเป็นใช้ดอกไม้สดสีหวานๆ แทน การแต่งหน้าก็ต้องแต่งให้บางและอ่อนลง ไม่แต่งเข้มเหมือนอยู่ในโรงละคร เครื่องแต่งกายสามารถปรับให้เข้ากับสถานที่ตามความเหมาะสมหากแต่ต้องคงไว้ซึ่งรูปแบบของเชื้อชาติและฐานันดรศักดิ์ของตัวละครตามเนื้อเรื่อง

การแต่งกายในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะดูแลอย่างใกล้ชิดแล้ว ผู้มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานเรื่องนี้ คือ คุณหญิงจีน ศิลปินรณรงค์ และครูโหมด ว่องสวัสดิ์ จากการสัมภาษณ์ครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปินรณรงค์ ได้กรุณาเล่าถึงสีของเครื่องแต่งกายว่าหลวงวิจิตรวาทการเน้นการใช้สีตามความเป็นจริงและเหมาะสมกับผู้แสดง เช่น เจ้าหญิงแสนหวีจะใช้สีโทนหวานบอก

ลักษณะความเป็นหญิง เช่น สีชมพู มากกว่าการยี่จจริตของละครไทยที่ใช้สีตัดกัน เช่น พระแดง – นางเขียว เป็นต้น แต่การใช้สีตามลักษณะตัวละครเมื่อเข้ากับการสร้างฉาก แสง สี ต้องดูแล้วเข้ากัน แต่ไม่กลืนกัน สามารถสร้างเสน่ห์ให้กับตัวละครในเรื่องได้เป็นอย่างดี สำหรับการจัดการแสดงเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวีในปัจจุบันสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม โดยยึดหลักของความถูกต้องของเชื้อชาติและฐานะของตัวละครเป็นหลัก

4.6 ฉาก แสง สี

ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นที่นิยมของประชาชนอย่างยิ่ง รัฐบาลได้อาศัยละครและบทเพลง เป็นเครื่องปลุกเลือดรักชาติ ปลุกจิตสำนึกหน้าที่ของคนไทยพึงกระทำต่อต่างชาติ มีผู้ชมสนับสนุน มากถึงกับต้องแสดงกันเป็นเดือน ทั้งนี้มิใช่เพียงเพราะผู้ชมติดใจบทบาทของผู้แสดงเพียงอย่างเดียว หากแต่อีกสิ่งหนึ่งที่ผู้ชมพากันชื่นชมละครเรื่องนี้ คือ ฉากละคร รวมถึงการใช้แสง สี ที่ปรากฏบน เวทีเข้ากันได้ได้อย่างวิจิตรงดงามเหมาะสมกับบรรยากาศของเนื้อเรื่อง ผู้ที่ออกแบบฉากและสร้างฉากใน ละครเรื่องนี้ คือ ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ และเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรสมัยที่หลวงวิจิตรวาทการเป็น อธิบดีกรมศิลปากรและเป็นผู้ควบคุมผลิตละครเรื่องนี้ ซึ่งถือว่าแม้ยุคต่อมาจะพยายามศึกษาข้อมูลจาก บทละครและสร้างฉากออกมา ผู้ที่เคยอยู่ร่วมสมัยหลวงวิจิตรวาทการและเคยชมการแสดงละครเรื่องนี้ ก็กล่าวกันเป็นเสียงเดียวกันว่า ฉากไม่มีใครทำได้ดีเท่าสมัยหลวงวิจิตรวาทการ เพราะครูโหมดทำ ได้ตามความประสงค์ของหลวงวิจิตรวาทการทุกประการ ถ้าสิ่งไหนไม่ถูกใจก็ปรึกษาปรับแก้ไขจน เป็นที่น่าพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายฉากและเจ้าของบทประพันธ์ที่ต้องการให้สมจริงดังเช่น ละครในอารยะประเทศ

ดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆ ว่าละครหลวงวิจิตรวาทการทุกเรื่องต้องผ่านการซ้อมการแสดง มาอย่างดี ซ้อมทั้งไม่แต่งตัวและแต่งตัว พร้อมกันนั้นได้เข้ากับฉาก แสง สี บนเวทีก่อนการแสดงจริง เจ้าหญิงแสนหวีก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการทุ่มเทกำลังควบคุมดูแลตั้งแต่บท ผู้แสดง จนถึง ฉาก แสง สี โดยมีครูโหมดและเจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิคของกรมศิลปากรเป็นผู้รับผิดชอบเทคนิคบนเวที ฉากที่ยิ่งใหญ่และเป็นທີ່ติดตาต้องใจของผู้เคยชมและร่วมงานในละครเรื่องนี้ ยุคหลวงวิจิตรวาทการ คือ ฉากอุทยานแสนหวีที่สามารถเนรมิตเวทีให้เป็นสวนดอกไม้เป็นชั้นบันไดสูงที่ลดหลั่นกันมาจนถึง พื้นเวที ชั้นบันไดมีแท่นที่ประทับของเจ้าฟ้าแสนหวีดูเด่นเป็นสง่า ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าไม่สามารถจะ หาดภาพถ่ายฉากอุทยานในสมัยนั้นได้ และฉากสุดท้ายคือฉากวิญญูณที่ดวงวิญญูณของเจ้าหญิงปรากฏ

ตามแท่นหินต่างๆ ที่เคยประทับอยู่ร่วมกับเจ้าชายเมื่อมีชีวิตอยู่ เป็นฉากที่ตรึงใจของผู้ชม ดังเช่น นางสาวมาลินี สาคริก และ ศศ. มธุรส วิสุททธิกุล กล่าวไว้ในชีวิตผลงานอาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ ความว่า

“ในการแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี ฉากสุดท้าย ก่อนจบเรื่องเป็นฉากที่เจ้าชายเขมรรัฐ (แสดงโดยคุณกมล สาริกานนท์) กำลังจะสิ้นใจ แล้วดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีลอยขึ้นมา (จากช่องที่เจาะพื้นเวทีไว้) ค่อยๆ ลอยสูงขึ้นไปสู่จุดที่ “เจ้าชายเขมรรัฐ” เคยพบเจอเป็นครั้งแรก จากนั้นดวงวิญญาณเจ้าหญิงแสนหวีก็เดินลงมาจูงมือดวงวิญญาณของเจ้าชายเขมรรัฐที่ลอยขึ้นมาจากจุดที่เจ้าชายนอนทอดร่างสิ้นชีวิต (ใช้ผู้แสดงอีกคนโผล่ขึ้นมาจากอีกช่องหนึ่ง) ดวงวิญญาณทั้งสองเดินจูงมือกันไปสู่ที่สูงจนลับสายตา..... เป็นฉากจบเรื่องที่ประทับใจผู้ชมอย่างมาก “ครูลัดดา” ผู้แสดงเป็น “เจ้าหญิงแสนหวี” (ต่อมาเป็นคุณน้ำสะใภ้ของดิฉัน) เล่าให้ฟังว่า ครูโหมด ท่านเจาะช่องที่พื้นเวทีโรงละครกรมศิลปากรไว้ 2 ช่อง ช่องแรกให้ “ครูลัดดา” ซึ่งแสดงเป็นดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีในฉากสุดท้าย แต่งตัวในชุดสีขาวคลุมด้วยผ้าโปร่งบางยืนอยู่บนแท่นที่ใช้แผ่นไม้กระดาน แล้วใช้คนหลายคน (รวมทั้งครูโหมดเองด้วย) ค่อยๆ ยกแท่นนั้นขึ้นพร้อมกันอย่างช้าๆ จนถึงจุดที่ดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีจะก้าวเดินลงมาหาร่างของเจ้าชายเขมรรัฐได้ อีกช่องหนึ่งที่ทำให้ดวงวิญญาณของเจ้าชายเขมรรัฐผุดลุกขึ้นมาจากร่างที่นอนอยู่ก็ทำเช่นเดียวกัน “ครูลัดดา” เล่าว่าความยากลำบาก คือต้องทำให้เสียงที่สุดและฉากนี้มีเพียงแสงมีดสลัวๆ มีเสียงดนตรีคลอเบาๆ เป็นฉากที่ให้อารมณ์เศร้าอย่างมาก..... และการแสดงฉากนั้นก็ทำให้ผู้ที่ได้ชมละครเรื่อง “เจ้าหญิงแสนหวี” ทุกคนยังติดตามตรึงใจตลอดมาจนถึงทุกวันนี้”¹⁴

ลักษณะการสร้างฉากของครูโหมด ในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นต้องคิดถึงการเปลี่ยนฉากได้ง่าย ติดตั้งง่าย ทำได้ในระยะเวลารวดเร็ว นอกจากนั้นยังคำนึงและต้องเข้าใจเรื่องการให้แสงสีในฉาก

¹⁴ มาลินี สาคริก และ มธุรส วิสุททธิกุล, “กราบเคารพคุณครูโหมด ว่องสวัสดิ์,” อ้างถึงใน ชีวิตผลงานอาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ, หน้า 50.

แต่ละฉาก เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะสร้างบรรยากาศให้ผู้ชมคล้อยตามและเป็นการสร้างความโดดเด่นให้ตัวละครบนเวที ครูโหมดได้คิดหาวิธีที่จะทำให้วิญญาณลอยขึ้นมาจากร่าง ทำให้ละครสมจริงขึ้นด้วยวิธีที่เจาะช่องเวทีให้คนลงไปนอนแล้วลุกขึ้นมาถึงแม้จะดูว่าเป็นวิธีของเมื่อ 30 ปีที่แล้ว แต่สมัยปัจจุบันก็ไม่มีเจ้าหน้าที่ของโรงละครคนใดที่สามารถทำให้ละครสมจริงเท่าของเดิม เพราะผู้ออกแบบฉาก แสง สี จำเป็นต้องรู้อย่างกว้างขวางและค้นคว้าเพิ่มเติมอยู่เสมอ มิใช่ทำเพื่อให้ผ่านไปโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพเพราะละครจะมีคุณค่าสมบูรณ์แบบใดต้องอาศัย ฉาก แสง สี ดังเช่นคติที่ครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ได้เคยเปรียบเทียบไว้ในชีวิตผลงานอาจารย์โหมดว่า “...ตัวละครเปรียบเทียบเหมือนดอกไม้ ฉากก็คือใบไม้ ถ้าใบไม้จะทำให้สวยกว่าดอกก็ผิดธรรมชาติ ข้อนี้ฉันใดบางครั้งการออกแบบฉากจะทำให้ดีเลิศกว่าบทบาทของตัวละคร เช่นนี้ถือว่าออกแบบฉากไม่เป็นการทำฉากโดยหลักการแล้วต้องการผดุงเป็นการช่วยเขา เราไม่ใช่พระเอกแต่เป็นพระรอง”¹⁵

อย่างไรก็ดี เมื่อครั้งที่ชมรมศิลปะและการแสดง มหาวิทยาลัยรามคำแหง จัดการแสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ในปี พ.ศ.2518 มีจุฑาล ภูกิรมย์ แสดงเป็นเจ้าชายเขมรรัฐ ศรีวิไล(ประสูตานนท์) มุสิกพงศ์ แสดงเป็นเจ้าหญิงแสนหวี วิฑูรณ กรุณา แสดงเป็นเจ้าชายเล็กเขมรรัฐ วราพร (รพีพันธุ์) พาทยกุล แสดงเป็นเจ้าหญิงเล็กแสนหวี ในครั้งนั้นคุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ เป็นผู้ควบคุมการแสดงละครเรื่องนี้และผู้ที่ควบคุมการสร้างฉาก คือ คุณหยวก กาวินิต เจ้าหน้าที่โรงละครแห่งชาติ ซึ่งได้เข้ามาขอคำปรึกษาในเรื่อง ฉาก แสง สี กับคุณประภาพรรณ วิจิตรวาทการ “..... ตอนนั้นผมต้องสร้างฉากเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ได้ทราบว่าจะละครแต่ละเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการต้องอาศัยฉากที่สวยงาม สมจริงสมจัง ก็เข้าไปปรึกษาได้เป็นแนวๆ ว่าเป็นอย่างไรแล้วก็มาทำควบกับทีมงาน..... เป็นงานชมรมของมหาวิทยาลัยรามคำแหง งบประมาณต่างๆ นิสิตกับมหาวิทยาลัยเป็นคนดูแลอยู่ ก็พยายามทำจนเป็นที่พอใจของคุณหญิง”¹⁶ ในครั้งนั้นผู้วิจัยได้ร่วมแสดงกับชมรมศิลปะและการแสดง มหาวิทยาลัยรามคำแหง รับบทเป็นเด็กชาวบ้านตอนอพยพหนีภัยในฉากที่ 11 ทำให้ได้เห็นฉากต่างๆ ในครั้งนั้นและมีความรู้สึกตื่นตาตื่นใจกับฉากวิญญาณเจ้าหญิงที่ปรากฏในที่ต่างๆ ก่อนที่จะลงมารับวิญญาณของเจ้าชาย ได้เห็นวิธีการทำงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายฉากของโรงละครแห่งชาติที่ทำงานกันอย่าง

¹⁵โหมด ว่องสวัสดิ์, ชีวิต ผลงาน อาจารย์โหมด ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ, หน้า 71 - 72.

¹⁶ สัมภาษณ์หยวก กาวินิต อดีตเจ้าหน้าที่โรงละครแห่งชาติ ผู้ที่ควบคุมการสร้างฉากเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ในปี พ.ศ. 2518, 21 พฤศจิกายน 2544.

ตั้งใจ และใส่ใจในคุณภาพของงาน ถึงแม้มีผู้ใหญ่ที่ได้เคยชมละครเรื่องนี้ในสมัยหลวงวิจิตรวาทการคิดว่าไม่เหมือนกับฉากที่โอฬารในสมัยนั้นก็ตาม ผู้วิจัยก็ยังรู้ได้ถึงความตั้งใจของผู้สร้างฉากในครั้งนั้น แต่เมื่อได้มารับบทเป็นเจ้าหญิงแสนหวีในนามของกรมศิลปากรเอง ในปี พ.ศ. 2536 ทำให้เห็นถึงความต่างของประสิทธิภาพในการทำงานด้าน ฉาก แสง สี ของโรงละครซึ่งน่าจะพัฒนาฉากตลอดจนเทคนิคต่างๆ ให้ดีขึ้นกว่าเก่า ซึ่งขณะทำงานไม่ว่าจะเป็นด้านการฝึกซ้อมผู้แสดงความตั้งใจในการทำงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ อีกทั้งได้ผู้ฝึกซ้อมที่มีประสบการณ์ดังเช่น ครูลัดดา (สารทายน) ศิลปินบรรเลง ครูกลม สายาลักษณ์ ซึ่งเป็นพระเอก นางเอก ที่เป็นศิษย์โดยตรงของหลวงวิจิตรวาทการมาช่วยดูแลควบคุม แต่พอมาพบความไม่พร้อมทั้งเวที ฉาก แสง สี ทำให้ละครขาดความชัดเจนและสมบูรณ์อย่างน่าเสียดาย ฉากที่ควรจะมี ความสวยงามและสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือ ฉากที่ 6 ก่อนที่พระเอก นางเอก จะจากกัน ฉากนี้มีเพลงความฝัน พระเอกนางเอกร้องโต้ตอบกันถึงความฝันที่เจ้าหญิงฝันว่าได้กลายเป็นพระจันทร์ลอยไปพบพระเอก แต่ในที่สุดพระเอกก็ไม่สามารถคว้าพระจันทร์ไว้ได้ ฉากควรจะมีพระจันทร์ลอยเด่น แต่ไม่ควรเป็นพระจันทร์ที่สว่างไสวมาก เพราะในเนื้อเรื่อง พระเอกนางเอกต้องพรากจากกัน ควรใช้แสงช่วยให้เหมือนพระจันทร์มีเมฆมาบดบัง เพื่อช่วยให้เกิดความรู้สึกเศร้า ฉากที่เป็นจุดไคลแมกซ์ของเรื่อง คือ ฉากสุดท้าย ฉากอุทยานร้างในนครแสนหวี เจ้าชายเขมรรัฐเดินร้องไห้คร่ำครวญถึงเจ้าหญิงแสนหวี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าฝ่ายฉากควรจะศึกษาเนื้อเรื่องตลอดจนศึกษาจากผู้ที่เคยร่วมงานหรือเคยเห็นในสมัยที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีกรมศิลปากร หรือถ้าต้องการทำใหม่ควรทำให้ดีกว่าเดิม ฉากที่สำคัญที่ควรจะใช้เป็นแนวทางในการสร้างฉากเรื่องนี้ คือ ฉากอุทยานแสนหวี ที่ของเดิมนั้นทำเป็นขั้นบันไดสูงขึ้นไปตามขั้นบันไดทำเป็นสวนดอกไม้ให้มีสีอันสวยงามและมีที่ประทับของเจ้าฟ้าแสนหวี ฉากนี้เป็นฉากที่ยิ่งใหญ่มีระบำถึง 3 ชุด ผู้แสดงแต่ละชุดไม่ควรต่ำกว่า 10 คน เมื่อรำแล้วไม่หายเข้าฉากควรขึ้นไปอยู่ตามขั้นของสวนดอกไม้เพื่อให้ดูตระการตา และฉากสุดท้ายคือฉากอุทยานร้างในนครแสนหวี เมื่อเมืองแตกแล้วควรให้เห็นซากศพ ซากบ้านเมืองถูกทำลาย ที่วิญญูณของเจ้าหญิงจะร้องเพลงปรากฏให้เจ้าชายเห็นในที่ต่างๆ เจ้าชายเขมรรัฐเห็นภาพต่างๆ ประกอบกับความเสียใจที่ทำร้ายเมืองของหญิงที่ตนรัก ก่อนสิ้นใจเจ้าชายต้องเดินขึ้นไปบนบันไดแล้วสิ้นใจกลิ้งลงมาจากบันไดตกลงมาที่พื้น เมื่อวิญญูณของเจ้าหญิงเดินลงมารับ ฝ่ายฉาก แสง สี ต้องทำให้เห็นวิญญูณของเจ้าชายลุกออกจากร่างเดินตามเจ้าหญิงขึ้นไปบนยอดปราสาท

ผู้ออกแบบฉาก แสง สี จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเป็นผู้ใฝ่รู้ ต้องขวนขวาย ค้นคว้าเพิ่มเติมอยู่เสมอ เพราะศิลปะเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา

4.7 เพลงและดนตรี

ดนตรีประกอบการแสดงละครมีส่วนที่จะทำให้ละครมีคุณค่าแก่การติดตามชม ละครปลุกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี เป็นละครอีกเรื่องหนึ่งที่มีความโดดเด่นทั้งดนตรีไทยและดนตรีสากล บรรเลงสลับเปลี่ยนตามบรรยากาศของเนื้อเรื่อง ทำให้อารมณ์ของผู้ชมเกิดความหลากหลาย ด้วยเหตุที่หลวงวิจิตรวาทการต้องการให้ละครของท่านเป็นละครที่มีกลิ่นไอของตะวันตกเข้ามาเพิ่มสีสันให้กับวงการละครของไทย ตามที่ได้พบในประเทศต่าง ๆ มาสร้างสรรค์ให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างจากละครเดิม ๆ ของไทยเรา การที่ใช้ทั้งวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากลผสมผสานกันนั้นหมายถึงวงดนตรีไทยและวงสากลเล่นผลัดกันตามบทประพันธ์มิได้เล่นพร้อมกันทั้งไทยและสากลในเพลงเดียวกัน อาทิ เพลงเชิญชมดอกไม้ ใช้วงออเชสตราบรรเลงด้วยวงสากล และเพลงแสนหวีบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ไทย เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศของผู้ชม อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นศักยภาพของผู้ประพันธ์ที่สามารถนำวงดนตรีไทยและสากลมาบรรเลงต่อเนื่องกันได้อย่างกลมกลืน ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของวงการละครในบ้านเรา ขณะนั้น

ละครปลุกใจเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นเรื่องที่มีเพลงประกอบมากที่สุดในการบรรดาละครเรื่องต่างๆ นอกจากจะดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาเป็นส่วนใหญ่ หลวงวิจิตรวาทการยังใช้เพลงและดนตรีบรรยายเหตุการณ์ในการดำเนินเรื่อง ดังเช่นวงปี่พาทย์ไทยทำเพลงแสนหวี ซึ่งมีเนื้อร้อง ดังนี้

พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองเจ้าชาย
มาแต่เขมรรัฐ		เราจัดงานถวาย
สมโภชน์เจ้าชาย		ต่างบ้านเมืองมา
เคยอยู่ในเมือง		รุ่งเรืองร่มเย็น
ต้องเสด็จมาเห็น		เมืองคอนบ้านป่า
พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองท่านมา
หากต้อนรับไป		ไม่สมพระเกียรติ
ก็อย่าทรงรังเกียจ		ให้อภัยปวงข้า
ขอเชิญประทับ		อยู่แคว้นแสนหวี
โรกภัยอย่ามี		เบียดเบียนบิดา
พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองท่านมา

ให้ทรงสำราญ	เบิกบานพระทัย
ต้องประสงค์สิ่งไร	ให้สมปรารถนา
อยู่เย็นเป็นสุข	ทุกวันเวลา
ทั่วโลกแหล่งหล้า	แซ่ซ้องร้องชม

หลวงวิจิตรวาทการจะแต่งบทร้องไว้ก่อน แล้วจะเรียกผู้เชี่ยวชาญทางด้านดนตรีไปพบเพื่อปรึกษา ในด้านการใส่ทำนองเพลงตามจินตนาการบอกแก่ผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญทางดนตรีไทย คือ ครูหลวงประดิษฐไพเราะ กระจับปี่ ศิลปินบรรเลง เป็นผู้บรรจเพลงไทยเดิมตามที่หลวงวิจิตรวาทการได้ร้องฮัมเป็นทำนอง ถ้าส่วนไหนที่โน้ตในทางไทยทำไม่ได้ก็จะช่วยกันแก้ไขให้เป็นที่พอใจของผู้ประพันธ์ ส่วนในทางสากลหลวงวิจิตรวาทการจะปรึกษากับพระเจนดุริยางค์ และครูสังข์ อัสตวาศี โดยหลวงวิจิตรวาทการจะใช้วิธีเคาะเปียโนด้วยนิ้วไล่เสียงไปตามจินตนาการ ให้บันทึกโน้ต หรือร้องทำนองที่ท่านคิดขึ้นเอง ร้องให้ครูทางฝ่ายสากลเคาะเปียโนตามคำของหลวงวิจิตรวาทการ รวมถึงแก้ไขและทำการบันทึกเป็นโน้ตสากล เหตุนี้เมื่อกรมศิลปากรนำละครปลุกใจรักชาติเรื่องต่างๆมาแสดงใหม่ก็มักจะมีปัญหาของทางร้องกับทางดนตรีไม่ตรงกัน เรื่องเจ้าหญิงแสนหวีมีเพลงความฝัน เป็นการร้องโต้ตอบเล่าถึงความฝันระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ ในฉากที่ 6 จุดนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การบันทึกตามทำนองที่หลวงวิจิตรวาทการได้ฮัมไล่เป็นทำนองอาจไม่ตรงตามหลักทฤษฎี แต่ก็ต้องบันทึกไปตามความประสงค์ของท่าน ด้วยท่านไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ประพันธ์ หากแต่มีบารมีเป็นอธิบดีกรมศิลปากร คงไม่มีใครกล้าขัดแย้งความประสงค์ของท่าน วิธีแก้ปัญหานี้ในปัจจุบันคือ ให้ครูถัดดา สารตายน เป็นผู้ร้องให้นักดนตรีฟังและปรับดนตรีเข้าหาทางร้องเช่นสมัยหลวงวิจิตรวาทการ

จากการศึกษาด้านดนตรีในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่าวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากล แบ่งออกเป็นประเภทได้ดังนี้

1. ประเภทเครื่องดนตรีไทย ส่วนใหญ่จะบรรเลงประกอบกิริยาอาการต่างๆของตัวละคร หรือบรรเลงก่อนเปิดม่านหรือปิดม่าน และบรรเลงประกอบระบำต่างๆที่บรรจอยู่ในละคร วงดนตรีไทยที่ใช้บรรเลง แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ วงปี่พาทย์ วงเครื่องสาย แต่ละประเภทใช้บรรเลงในลักษณะที่แตกต่างกันเนื่องจากวงดนตรีที่ใช้ประจำวง เช่นวงปี่พาทย์ ประกอบด้วยเครื่องตีเป็นส่วนใหญ่ มีเครื่องเป่าคือ ปี่ วงเครื่องสายมีแต่เครื่องสีหรือดีด เครื่องเป่ามีขลุ่ย ซึ่งจะเบากว่าปี่

2. ประเภทเครื่องดนตรีสากล ใช้วงออเครตรา (ORCHESTRA) คือวงดุริยางค์สากล ซึ่งจัดเป็นวงดนตรีขนาดใหญ่ ใช้เครื่องดนตรีและผู้บรรเลงจำนวนมาก อาจใช้เครื่องดนตรีถึง 100 ชิ้น หรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานที่ วงออเครตราที่ใช้บรรเลงเพลงชั้นสูง ผู้บรรเลงต้องมีความรู้และฝีมือ รวมถึงผู้ควบคุมวงหรือผู้อำนวยเพลง (CONDUCTOR) จะต้องเป็นผู้มีความชำนาญ เพลงจึงจะออกมาไพเราะและมีคุณค่า ดังจะยกตัวอย่าง การใช้วงดนตรีสากลประกอบในฉากต่างๆ ดังนี้

ฉาก	วงปี่พาทย์	วงเครื่องสาย	วงออเครตรา
ฉากที่ 1	เพลงวา เพลงซำปึ เพลงลาวด่องแก่ง	เพลงเชียงราย	-
ฉากที่ 2	เพลงกรงทอง เพลงแสนหวี เพลงเขมรรัฐ (ทางไทย) เพลงกรงทอง เพลงพม่ากลาง	เพลงเชียงราย เพลงกระแซ	เพลงเชิญชมดอกไม้ เพลงเขมรรัฐ (ทางสากล)
ฉากที่ 3	เพลงดาวกระจาย เพลงพม่ารำมวย	เพลงกระแตเล็ก	เพลงเห็นกันแต่ไกล
ฉากที่ 4	-	-	เพลง ราตรี เพลงราตรี (เดี่ยวไวโอลิน)
ฉากที่ 5	เพลงท่ายน้ำ 2	-	-
ฉากที่ 6	เพลงท่ายน้ำ 1 เพลงโสกพม่า	-	เพลง รักชาติ เพลง ไทยน้อย – ไทยใหญ่ เพลง ความฝัน
ฉากที่ 7	เพลงโสกพม่า เพลงปฐม	-	-

ฉาก	วงปีพาทย์	วงเครื่องสาย	วงออเครตรา
ฉากที่ 8	เพลงเชิด	-	-
ฉากที่ 9	เพลงเสมอ เพลงหรัม (มีเนื้อร้อง) เพลงล่องน่าน เพลงล่องน่าน (มีเนื้อร้อง) เพลงครวญเหนือ เพลงโศกพม่า	เพลงแพนใหญ่	-
ฉากที่ 10	เพลงสองคอน	เพลงสองพิงเคียงเดินดง (ปัจจุบันคือเพลงลาวเดินดง)	-
ฉากที่ 11	เพลงเชิด เพลงซำโทย เพลงเชิด เพลงฉวนเกล้า 3 ชั้น เพลงโศก	-	เพลงวิญญานแสนหวี (บรรเลง) เพลงแสนระทม (บรรเลง)
ฉากที่ 12	เพลงแสนหวี (วิญญานร้อง)	-	เพลงแสนระทม (มีคำร้อง) เพลงวิญญานแสนหวี (เจ้าชายร้อง , วิญญานเจ้าหญิงแสนหวีร้อง)

ปัจจุบันการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นได้มีการปรับการใช้วงดนตรีจากไทยมาเป็นสากลในฉากที่ 2 คือเพลงเขมรรัฐ แต่เดิมในบทให้ใช้วงเครื่องเป่าพาทย์ แต่เมื่อปี พ.ศ. 2516 คุณหญิงประภาพรธรรม วิจิตรวาทการได้ปรับเปลี่ยนให้เพลงเขมรรัฐใช้วงดนตรีสากลบรรเลงเพื่อให้เกิดความกระหึ่มของเครื่องสากลประกอบกับเสียงกลองยาวที่ผู้แสดงใช้ตีประกอบการรำเพลงเขมรรัฐ จากนั้นต่อๆ มาเพลงเขมรรัฐก็ใช้วงดนตรีสากลบรรเลง สำหรับเพลงอื่นๆ ในเรื่อง ชื่อเพลงของวงดนตรีไทยอาจคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ในบท เช่น เพลงสองพี่เลี้ยงเดินดง ปัจจุบันเพลงนี้ไม่ปรากฏอยู่ในรายชื่อของเพลงไทยเดิม แต่เป็นทำนองเดียวกันกับเพลงลาวเดินดงจึงเปลี่ยนมาใช้เพลงลาวเดินดงแทนสองพี่เลี้ยงเดินดง ดังที่อาจารย์สมาน น้อยนิศย์ อาจารย์ประจำภาควิชาดุริยางค์ไทย (วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ) เป็นผู้ควบคุมวงดนตรีไทยในการแสดงละครปลุกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี เมื่อปี พ.ศ. 2536 ได้กล่าวไว้ว่า

“...เพลงบางเพลงที่เขียนกำกับไว้ในบทนั้นในปัจจุบันไม่เคยมาก่อนได้ยืมมาก่อน เช่น เพลงแสนหวีที่บันทึกเป็นโน้ตสากลไว้ เมื่อในบทใช้วงเป่าพาทย์บรรเลงก็ต้องมาไล่เสียงปรับกันให้ตรงทางร้อง ซึ่งขณะนั้นผู้แสดงตัวแรก คือ ครูลัดดาอยู่และจำสิ่งต่างๆ ที่หลวงวิจิตรวาทการถ่ายทอดให้ท่านได้ครบถ้วนก็ยึดทางร้องของท่านมาไล่เสียงปรับให้ตรง ส่วนเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบ ถ้าเพลงไหนที่ชื่อไม่ตรงกันในปัจจุบันก็ศึกษาบทและอารมณ์ของตัวละครใส่เพลงที่ใกล้เคียงลงไปเพื่อเป็นการแก้ปัญหาและเมื่อครูลัดดาเห็นชอบด้วยก็ใช้เพลงนั้น อย่างเพลงลาวเดินดงก็ทำนองเดียวกันในบทเขียนสองพี่เลี้ยงเดินดง ตอนนี่ชื่อนี้ไม่มีแล้วมีแต่ลาวเดินดงก็ใช้เพลงนี้แทน แต่ถ้าเพลงไหนระบุไว้ชัดเจนก็ไม่ไปเปลี่ยนแปลงของท่านเจ้าของบทประพันธ์...”¹⁷

ส่วนเพลงสากลนั้นครูลัดดา (สารดาชน) ศิลปินบรรเลง จะเป็นผู้ให้คำปรึกษาถึงเรื่องทางร้องที่ไม่ตรงกับโน้ตในเรื่องเพลงร้อง คือ เพลงความฝัน ต้องให้นักดนตรีคลอตามเสียงคนร้องซึ่งก็ทำให้การแสดงผ่านไปด้วยดี อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่าบทเพลงต่างๆ ในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นควรจะปรับและยึดรูปแบบของเรื่องดนตรีและเพลงร้องในปี พ.ศ. 2536 ซึ่งถือได้ว่าทั้งดนตรีไทยและสากลนั้นใกล้เคียงกับของเดิมในสมัยของหลวงวิจิตรวาทการมากที่สุดเนื่องจากมีผู้มีความรู้และมีประสบการณ์

¹⁷ สัมภาษณ์ สมาน น้อยนิศย์ อาจารย์ประจำภาควิชาดุริยางค์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์, 7 สิงหาคม 2545.

ในการแสดงเรื่องนี้มาให้คำปรึกษาและฝึกซ้อมกำกับการแสดงโดยตลอด จึงควรยึดเป็นแนวทางทั้งทางด้านเพลงร้องและทางดนตรีในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีครั้งต่อไป

4.8 ระเบียบประกอบการแสดง

ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้การแสดงต่างๆ เข้ามาประกอบเพื่อเพิ่มอรรถรสในการชมละคร เช่น การรำอาวุธ การประลองอาวุธ การฟ้อนรำ การร้องเพลงโต้ตอบกันระหว่างพระเอก - นางเอก อีกทั้งแต่งบทเพลงเพื่อประกอบระบำต่างๆ ในละครและระบำที่ใช้แสดงหน้าม่านเพื่อเป็นการรอตเวลาจัดเปลี่ยนฉาก ระบำส่วนใหญ่จะใช้เพลงผู้แสดงมากกว่า 2 คนขึ้นไปเพื่อให้เกิดความมหัศจรรย์ประกอบกับความเหมาะสมของพื้นที่ของเวทีโรงละครศิลปากรที่มีขนาดใหญ่เหมาะกับการใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีมีระเบียบประกอบละครถึง 5 ชุด คือ

1. เพลงเชิญชมดอกไม้ เป็นระเบียบประกอบละครที่ผู้แสดงถือดอกไม้คือกุหลาบและดอกไม้ประกอบการรำ บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล
2. เพลงแสนหวี เป็นระเบียบประกอบละคร บรรเลงด้วยวงดนตรีไทย
3. เพลงเขมรรัฐ เป็นระเบียบประกอบการแสดงที่ผู้แสดงใช้กลองยาวประกอบการรำ บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล
4. เพลงไทยน้อยไทยใหญ่ เป็นระเบียบประกอบละครที่ผู้แสดงถือคบเพลิงประกอบการรำ บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล
5. เพลงฟ้อนแพน เป็นระบำที่หลวงวิจิตรวาทการนำมาเป็นระเบียบประกอบละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี บรรเลงด้วยวงเครื่องสายไทย

หลวงวิจิตรวาทการ มักจะแทรกระบำต่างๆ ในบทละครเป็นระยะๆ เพลงที่ใช้มีทั้งวงดนตรีไทยและวงดนตรีสากลซึ่งทำให้บทละครมีความน่าชมชวนให้ติดตามเรื่อง ระบำที่ใช้ประกอบละครอาจเป็นเพลงที่ตัวละครร้องเองเพื่อให้ตัวละครได้รำ เนื้อร้องและท่วงทำนองเพลงมักสอดคล้องกับบรรยากาศในการดำเนินเรื่องของละคร ซึ่งมีผลอย่างยิ่งที่จะผูกใจผู้ชมให้มีส่วนร่วม หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างนามธรรมด้วยภาพของระบำประกอบละคร ดังเช่น ฉากในอุทยานแสนหวีใช้ระบำประกอบการแสดงในเพลงเชิญชมดอกไม้ที่เจ้าหญิงเล็กแสนหวีได้ออกมาร้องและรำไทย มีบางระบำที่รำอยู่ข้างหลังเต็มเวที การที่ใช้บทพูดเชิญชมดอกไม้ในสวนนั้นอาจจะเป็นการไม่เหมาะสมที่ฝ่ายหญิงเชิญฝ่ายชายที่ไม่เคยรู้จักสนิทสนมกันมาก่อนจึงมีเทคนิคโดยใช้ระบำประกอบเพลงซึ่งดูเป็นรูปธรรมมากขึ้น

เนื้อเรื่องและทำนองตลอดจนดอกไม้ที่ผู้แสดงใช้ประกอบการรำสามารถสร้างความชัดเจนแก่ผู้ชมทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ ดังจะยกตัวอย่างของทำรำประกอบละครชุดต่างๆ ในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ดังนี้

4.8.1 เพลงเชยชมดอกไม้

เชยชชึคะ	ท่านเชย	เชยมาชมดอกไม้
กุหลาบหอมหวล	ส่งกลิ่นยิววน	แสนยั่วหัวใจ
ทั้งหอมทั้งหวาน	ดอกเพ็งบานใหม่ๆ	ของดิฉันเก็บไว้ ยังไม่มีใครชมเลย
เชยชชึคะ	ท่านเชย	เชยมาชมดอกไม้
นี่ดอกรักซ้อน	ใครมาถึงก่อน	ก็เด็ดเอาไป
อย่ามัวรอช้า	รักจะราโรยไกล	เชยมาไวๆ เด็ดดอกรักชม

บรรเลงโดยวงดนตรีสากล

ภาพการแสดงระบำเชยชมดอกไม้ ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2540 ทางสถานโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5

ผู้แสดงแต่งกายแบบสาวชาวพม่า มือขวาถือช่อดอกกุหลาบ มือซ้ายถือช่อดอกรัก ทำนองออก นางระบำเดินถือดอกไม้ก้าวเท้าตามจังหวะ จนถึงที่ท้ายทำนองเพลง

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เชิญชិษะท่านเชิญ	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า มือ มือทั้งสองที่ถือดอกไม้ระดับอกยื่นไปข้างหน้า ศิรษะ ลักคอทางซ้ายและขวา	
เชิญมาชมดอกไม้	เท้า ลากเท้าขวามาผสม มือ มือซ้ายชูดอกไม้สูงกว่ามือขวาเล็กน้อย ศิรษะ เอียงขวา	
กุหลาบหอมหวล	เท้า แตะเท้าขวาเหลื่อมเท้าซ้ายเล็กน้อย มือ มือขวาถือดอกไม้ทำท่าดม มือซ้ายถือดอกไม้แขนตั้งระดับไหล่ ศิรษะ เอียงขวา	
ส่งกลิ่นยี่วน	เท้า ก้าวเท้าขวาเดินไปข้างๆ มือ มือขวาถือดอกไม้ วาดมือออกจากด้านหน้าไปข้างตัวระดับสายตา มือซ้ายถือดอกไม้แขนตั้งระดับไหล่ ศิรษะ เอียงซ้าย	
แสนชั่วหัวใจ	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้าเท้าขวา มือ มือทั้งสองถือดอกไม้ระดับอกคู่กันทำท่าเหมือนทำยี่วนที่อก ศิรษะ ลักคอขวา-ซ้าย	
ทั้งหอมทั้งหวาน	เท้า แตะเท้าขวา มือ มือซ้ายถือดอกไม้แขนตั้งระดับไหล่ มือขวาถือดอกไม้ทำท่าดม ศิรษะ เอียงขวา	
ดอกเพิ่งบานใหม่ๆ	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไขว้เท้าขวา มือ มือทั้งสองตั้งมือแล้ววาดขึ้นไประดับศิรษะ แล้ววาดออกมาข้างลำตัว ศิรษะ ลักคอขวา	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ของดินันเก็บไว้	เท้า ลากเท้าขวามาชิดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองถือดอกไม้คู่กันระดับอก ศีรษะ ตรง	
ยังไม่มีใครชมเลย	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า มือ มือซ้ายถือดอกไม้ระดับอก มือขวาถือดอกไม้โดยมือไปข้างหน้า ศีรษะ เอียงขวา	
ทำนอง	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า มือ มือทั้งสองถือดอกไม้เท่ากันระดับอก ศีรษะ เปลี่ยนเอียงตามจังหวะ	
เชิญซิกะท่านเชิญ	เช่นเดียวกับท่าเชิญซิกะท่านเชิญในตอนแรก	
เชิญมาชมดอกไม้	เช่นเดียวกับท่าเชิญมาชมดอกไม้ในตอนแรก	
นี่ดอกไม้ซ้อน	เท้า เท้าขวายืนเหลื่อมเท้าซ้าย มือ มือขวาถือดอกไม้ไว้ข้างหน้าระดับสายตา มือซ้ายถือดอกไม้ระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย	
ใครมาถึงก่อน	เท้า เท้าถอนเท้าขวาก้าวเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือดอกไม้แขนตั้งระดับไหล่ มือขวาถือดอกไม้ระดับอก แล้วทำท่าเรียกหันมาทางด้านขวา ศีรษะ เอียงขวาแล้วเอียงซ้าย	
ก็เด็ดเอาไป	เท้า ลากเท้าขวามาประสมเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือดอกไม้ไว้มีระดับสายตา มือขวาถือดอกไม้ระดับอก ศีรษะ เอียงขวา	
อย่ามัวรอช้า	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้างๆลากเท้าซ้ายมาชิด มือ มือทั้งสองถือดอกไม้คู่กันระดับอก ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
รักจะราโรยไกล	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไขว้เท้าขวา มือ มือทั้งสองถือดอกไม้ระดับอกแล้ววาดขึ้นผ่านระดับ สายตาแล้ววาดไปข้างลำตัว ศีรษะ ลักคอซ้ายแล้วลักคอขวา	
เชิญมาไวไว	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้างๆลากเท้าซ้ายมาชิด มือ มือทั้งสองถือดอกไม้ระดับอกยื่นไปทางด้านซ้ายข้างลำ ตัวเล็กน้อยแล้วทำท่าทัก 2 ครั้ง ศีรษะ เอียงขวา	
เด็ดดอกรักชม	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า มือ มือซ้ายถือดอกไม้โกยมือไปข้างหน้า มือขวาถือดอกไม้ ไม้ระดับอก แล้ววาดมือซ้ายที่โกยไปข้างหน้ามาไว้คู่ กับมือข้างขวา แต่สูงกว่ามือขวาเล็กน้อย ศีรษะ เอียงซ้ายแล้วกลับเอียงขวา	
ชำเนื้อเพลงท่อน แรก	ทำท่าเหมือนเดิมตั้งแต่ต้นแต่พอถึงท่อนเพลง “ยังไม่มีใครชม เลย” โยนดอกไม้ขวาไปก่อน	การโยนนั้นทำ เหมือนจะโยน ให้เจ้าชายเล็ก ชมรัฐ
ชำเนื้อเพลงท่อน สอง	ทำท่าเหมือนเดิมตั้งแต่ต้น แต่มือขวาที่ไม่ได้ถือดอกไม้ก็จับ เสื้อแต่พอถึงตอนเนื้อเพลง “เชิญมาไวไว” มือขวาทำท่าเรียก เบาๆและพอถึงเนื้อเพลง “เด็ดดอกรักชม” ก็โยนดอกไม้อีกข้อ หนึ่งแล้วเดินไปเข้าบาท	โยนช่อดอกไม้ ให้เจ้าหญิงเล็ก ชมรัฐรับไป

ท่ารำของระบำเชยชมดอกไม้ นั้นเป็นท่าที่มีลักษณะเป็นการตีความหมายของบทร้อง หรือ ภาษานาฏศิลป์จะใช้คำว่าตีบท ตีในลักษณะที่ผู้แสดงไม่ต้องใช้มือตั้งเป็นวงแต่อย่างใด เนื่องจากผู้แสดงนั้นถือดอกไม้เป็นอุปกรณ์การแสดง ท่ารำมีลักษณะไม่เป็นแบบแผน ปรับได้ตามความเหมาะสมเนื่องจากผู้แสดงในสมัยหลวงวิจิตรวาทการ ใช้ผู้แสดงทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นคนตรี ขับร้องหรือนาฏศิลป์ ดังนั้นท่ารำจึงไม่ใช่ท่าที่ต้องใช้ลีลามาก ประกอบกับให้เข้ากับดนตรีสากล ซึ่งมีจังหวะค่อนข้างเร็วกว่าคนตรีไทย ท่ารำจึงออกมาในลักษณะที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงของชีวิต เช่น ในคำร้องที่ว่า กุหลาบหอมหวล ก็ใช้ท่าดมดอกกุหลาบ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เพลงเชยชมดอกไม้ นี้ผู้แสดงอาจไม่จำเป็นต้องถือดอกไม้ก็ได้ ดังในบทละครรำเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงมวลดอกไม้นานาชนิดก็ใช้ท่าทางนาฏศิลป์ สื่อออกมาให้เป็นที่สวยงามได้ แต่เนื่องจากผู้แสดงอาจมีพื้นฐานการฝึกหัดทางนาฏศิลป์ไม่เท่ากันเพราะใช้นักเรียนนาฏดุริยางค์ทุกสาขา การตั้งวง จีบมือ การใช้ลีลาต่างๆ อาจทำให้ผู้ชมรู้ถึงความสามารถที่ต่างกัน ครูทางฝ่ายนาฏศิลป์จึงเปลี่ยนมาให้ผู้แสดงถืออุปกรณ์แทนที่จะใช้มือส่วนๆตีความหมาย เพราะการถืออุปกรณ์เป็นการเอื้อประโยชน์ต่อผู้แสดงที่ไม่ค่อยมีพื้นฐานได้เป็นอย่างดี อีกทั้งระบำชุดนี้ยังสามารถนำมาใช้แสดงกับเด็กที่มีอายุน้อย ๆ เพียงได้รับการฝึกหัดทางด้านนาฏศิลป์ใช้ออกแสดงได้ เพราะเนื้อร้องใช้ถ้อยคำที่จำได้ง่ายตามลักษณะของเพลงต่าง ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการที่มักจะใช้คำร้องที่ไม่ต้องตีความ ฟังครั้งเดียวก็สามารถจำคำหนึ่งคำใดในเพลงได้

4.8.2 เพลงแสนหวี

พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองเจ้าชาย
มาแต่เขมรรัฐ		เราจัดงานถวาย
สมโภชน์เจ้าชาย		ต่างบ้านเมืองมา
เคยอยู่ในเมือง		รุ่งเรืองร่มเย็น
ต้องเสด็จมาเห็น		เมืองคอนบ้านป่า
พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองท่านมา
หากต้อนรับไป		ไม่สมพระเกียรติ
ก็อย่าทรงรังเกียจ		ให้อภัยปวงข้า
ขอเชิญประทับ		อยู่แคว้นแสนหวี
โรกภัยอย่ามี		เบียดเบียนบิดา
พวกชาวแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองท่านมา

ให้ทรงสำราญ		เบิกบานพระทัย
ต้องประสงค์สิ่งไร		ให้สมปรารถนา
อยู่เย็นเป็นสุข		ทุกวันเวลา
ทั่ว โลกแหล่งหล้า		แซ่ซ้องร้องชม
พวกราชเสนาหัว	เราเสนาอินดี	รับรองเจ้าชาย
มาแต่เขมรรัฐ		เราจัดงานถวาย
สมโภชน์เจ้าชาย		ต่างบ้านเมืองมา
เคยอยู่ในเมือง		รุ่งเรืองร่วมเย็น
ต้องเสด็จมาเห็น		เมืองคอนบ้านป่า
พวกราชเสนาหัว	เราเสนาอินดี	รับรองท่านมา
หากต้อนรับไป		ไม่สมพระเกียรติ
ก็อย่าทรงรังเกียจ		ให้อภัยปวงข้า
ขอเชิญประทับ		อยู่แคว้นเสนาหัว
โรกภัยอย่ามี		เบียดเบียนบิดา
พวกราชเสนาหัว	เราเสนาอินดี	รับรองท่านมา
ให้ทรงสำราญ		เบิกบานพระทัย
ต้องประสงค์สิ่งไร		ให้สมปรารถนา
อยู่เย็นเป็นสุข		ทุกวันเวลา
ทั่ว โลกแหล่งหล้า		แซ่ซ้องร้องชม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรเลงโดยวงดนตรีไทย

ภาพที่ 32 ภาพการแสดงระบำแสนหวี ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2540 ณ สังกัดศาลา
ผู้แสดงแต่งกายสาวชาวพม่า

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำนองออก	เท้า ย่ำเท้าซ้ายถัดเท้าขวาไปข้างลำตัวเดินออกมา มือ มือซ้ายจับไปหลัง มือขวาหงายมือข้างลำตัว (วงบัวบาน) ระดับแ่งศิริษะ ศิริษะ ลักค่อ ตามจังหวะ	เดินออกจากโรงมหรณพ เวทีจนหมดทำนอง
พวงชาวแสนหวี	เท้า ยืนเท้าขวาเหลื่อมเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับเข้าอก มือขวาปล่อยข้างลำตัว ศิริษะ เอียงขวา	
เราแสนยินดี	เท้า ยืนแบบเดิม มือ มือซ้ายจับที่ปากทำอ้ม มือขวาวางไว้ที่หน้าขา ศิริษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
รับรองเจ้าชาย	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือ มือทั้งสองซ้อนข้อมือทำท่าเชิญ ศีรษะ เอียงขวา	
มาแต่เขมรรัฐ	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือขวาทำท่าชี้ระดับอก มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงซ้าย	
เราจัดงานถวาย	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือ มือทั้งสองทำท่าโกยมือจากข้างขึ้นไป ศีรษะ เอียงขวา	
สมโภชเจ้าชาย	เท้า เท้ายื่นแบบเดิม มือ ไขว้มือด้านขวา มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ต่างบ้านเมืองมา	เท้า เท้ายื่นแบบเดิม มือ มือขวาปากมือเข้าหาตัว มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงขวา	
เคยอยู่ในเมือง	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือขวาชี้ระดับเอว มือซ้ายวางที่หน้าขา ศีรษะ เอียงซ้าย	
รุ่งเรื่องร่มเย็น	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือ มือทั้งสองคว่ำมือประสานกันระดับเอว ศีรษะ เอียงขวา	
ต้องเสด็จมาเห็น	เท้า ยืนอยู่กับที่ มือ มือขวาคว่ำมือลงแล้วปากมือลงจากหน้าไป ด้านข้าง มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
พวกชาวแสนหวี	ทำท่าเหมือน “ พวกชาวแสนหวี ” ในท่อนแรก	
เราแสนยินดี	ทำท่าเหมือน “ เราแสนยินดี ” ในท่อนแรก	
รับรองท่านมา	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือ มือซ้ายไว้มีระดับสายตา มือขวาวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงขวา	
หากต้อนรับไป	เท้า ยืนแบบเดิม มือ ทั้งสองโกยมือไปข้างหน้า ศีรษะ เอียงซ้าย	
ไม่สมพระเกียรติ	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือขวาไว้มีมือ มือซ้ายวางที่หน้าขา ศีรษะ เอียงด้านขวา	
ก็อย่าทรงรังเกียจ ให้อภัยทั้งปวงข้า	เท้า เท้ายืนแบบเดิม มือ มือซ้ายหงายมือและผายมือไปข้าง ๆ ระดับ เอว มือขวาวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงขวา	
ขอเชิญประทับ	เท้า ยืนอยู่กับที่ มือ มือทั้งสองข้างคว่ำมือประสานกันข้างหน้า ระดับเอว ศีรษะ เอียงขวา	
อยู่แคว้นแสนหวี	เท้า ยืนอยู่กับที่ มือ มือขวาชิดกับพื้น มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรษะ เอียงซ้าย	
โรคภัยอย่ามี	เท้า ยืนอยู่กับที่ มือ มือซ้ายตั้งวงระดับเอวต้นปลายมือเล็กน้อย ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เบียดเบียนบิดา	เท้า ก้าวเท้าขวาไปเล็กน้อย มือ มือขวาชี้แล้วฟาดไปข้างหน้า 1 ครั้ง ศีรณะ เอียงซ้าย	
พวกชาวแสนหวี เราแสนยินดีรับ รองท่านมา	ทำท่าเหมือนกับเนื้อเพลง “ พวกชาวแสนหวีเราแสน ยินดีรับรองท่านมา “ ในท่อนแรก	
ให้ทรงสำราญเบิก บานพระทัย	เท้า เท้าขวาก้าวไปข้าง ๆ มือ มือซ้ายจับเข้าหาปากทำท่าอึ้ง ศีรณะ เอียงซ้าย	
ประสงค์สิ่งไร	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือ มือซ้ายชี้ไปข้าง ๆ ระดับเอวคาะนิ้วประมาณ 2 ครั้ง ศีรณะ เอียงขวา	
ให้สมปรารถนา	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือขวาไว้มีระดับศีรณะ มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรณะ เอียงซ้าย	
อยู่เย็นเป็นสุข	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือขวาหงายมีระดับเอวแล้วผายออก มือ ซ้ายวางไว้ที่หน้าขา ศีรณะ เอียงขวา	
ทุกวันเวลา	เท้า ก้าวเท้าซ้ายไปทางด้านข้าง ๆ มือ มือซ้ายชี้ไปข้างหน้าระดับสายตา ศีรณะ เอียงขวา	

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
แซ่ซ้องร้องชม	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ มือ มือซ้ายวางไว้ที่หน้าขา มือขวาที่ผายออกมา นั้นซ้อนมือขึ้นท่าเชิญ ศิริยะ เอียงขวา	
ซ้ำ(พวกชาวแสน หวิเราแสนยินดีรับ รองเจ้าชาย)	ทำท่าเหมือนท่อนแรกแล้วจึงเดินเข้าบทต่อไป	

ทำรำเพลงแสนหวินั้นเปลี่ยนจากจังหวะของดนตรีสากล มาใช้วงปี่พาทย์ไทย ดังนั้นทำรำจำเป็นที่ต้องอาศัยพื้นฐานของวิชานาฏศิลป์ ทำรำเริ่มพัฒนามาจากท่ากำแบขึ้นมาใช้มือของผู้แสดงรำรำในการตีบท แต่ไม่ถึงกับต้องใช้ลีลาชั้นสูงทางนาฏศิลป์ ทำรำชุดนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของเพลงไทยสากลและเพลงไทยเดิม ซึ่งต่างกันในด้านจังหวะช้า , เร็ว อยู่แล้ว เพลงที่มีจังหวะช้าย่อมต้องใช้ลีลามากกว่าจังหวะเร็ว รวมทั้งการแบ่งคำร้องในการตีทำ เพลงนี้จึงต้องใช้ผู้แสดงที่ได้รับการฝึกวิชานาฏศิลป์ขั้นพื้นฐาน เช่น สามารถถัดเท้า ลักคอ ใช้มือได้ ซึ่งก็ทำให้ผู้ชมรับรู้ถึงวิวัฒนาการและศักยภาพของนักเรียนและครูนาฏศิลป์ของโรงเรียนนาฏดุริยางค์ที่สามารถฝึกฝนนักเรียนให้แสดงออกได้ โดยเพลงชุดนี้อาจใช้ให้นักเรียนทางนาฏศิลป์เป็นหลักผสมกับนักเรียนสาขาอื่น ๆ เพื่อให้ได้ออกแสดงทั่วถึงกัน ซึ่งนโยบายนี้ก็เป็นจุดประสงค์สำคัญของหลวงวิจิตรวาทการที่จะสร้างผลงานของนักเรียนนาฏดุริยางค์ให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาของบุคคลทั่วไปในขณะนั้น

4.8.3 เพลงเขมรรัฐ

พวกชาวเขมรรัฐ	นี้ล้วนแต่พลัด	บ้านเมืองเข้ามา
บุกป่าฝ่าดง		มุ่งตรงมานี้
เพื่อเห็นแสนหวิ		เมืองศรีสง่า
รู้สึกตื่นเต้น		ได้เห็นเมืองงาม
ที่เราพยายาม		ไม่เสียแรงมา

พวกชาวเขมรรัฐ	นี้ล้วนแต่พลัด	บ้านเมืองเข้ามา
นครแสนทวี		มีแต่สดชื่น
เป็นที่รมย์รื่น		เสมือนอยู่ชั้นฟ้า
ดอกไม้ก็งาม		ผู้คนก็สวย
อยากขออยู่ด้วย		ตราบจนสิ้นชีวา
พวกชาวเขมรรัฐ	นี้ล้วนแต่พลัด	บ้านเมืองเข้ามา
ถ้าเราบังอาจ		ผิดพลาดสิ่งใด
โปรดให้อภัย		แก่เราชาวป่า
ถึงไปจากนี้		จะไม่มีวันลืม
จะรู้สึกปลาบปลื้ม		อยู่ทุกทิวา

บรรเลง โดยวงดนตรีไทย ภายหลังในปี พ.ศ. 2516 ปรับมาใช้วงดนตรีสากล

ภาพที่ 33 ภาพการแสดงระบำเขมรรัฐ ผู้แสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2540 ณ สังกัดศาลา

ผู้แสดง แต่งกายแบบระบำกลอง นุ่งผ้ากันเป้น สวมเสื้อคอกลม แบบไทยใหญ่ สะพายกลองยาว

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
พวกชาวเขมรรัฐ	เท้า วางเท้าซ้าย ยกเท้าขวา มือ มือซ้ายจับกลอง นิ้วชี้ลงพื้นแล้ววาดออกข้าง ลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย ขวาตามจังหวะ	
นี้ล้วนแต่พลัดพราก เมืองเข้ามา	เท้า วางเท้าขวา ยกเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองข้างตั้งวงระดับหน้าอก แล้วลาก เข้าหาลำตัว ศีรษะ ตรง	
บุกป่าฝ่าดง	เท้า วางเท้าขวา ก้าวเท้าซ้าย มือ มือขวาจับกลอง มือซ้ายตั้งวงแล้วค้อมมือ ลงทั้งสอง ศีรษะ เอียงขวา	
มุ่งตรงมานี่	เท้า ถอนเท้าขวาวางหลัง ตะแคงเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวากำหลวม หงายมือ ขึ้น นิ้วชี้ลงกับพื้น ศีรษะ เอียงซ้าย	
เพื่อเห็นแสนหวี	เท้า วางเท้าขวา ก้าวเท้าซ้าย มือ มือขวาจับกลอง มือซ้ายแบ่มือป้องที่หน้าผาก ศีรษะ ตั้งตรง	
เมืองศรีสง่า	เท้า ถอนเท้าขวาวางหลัง ตะแคงเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวากำค้ำแล้วดึงจีบขึ้น หงายฝ่ามือ (วงบัวบาน) ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ได้เห็นเมืองงาม	เท้า ถอนเท้าซ้ายวางหลัง ตะจะจุมูกเท้าขวา มือ มือขวาจับกลอง มือซ้ายจับคว่ำแล้วดึงจับขึ้น (วงบัวบาน) ศิระษะ เอียงขวา	
ที่เรापายาม	เท้า ก้าวเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองกำจับที่ฝ้านุ่ง ศิระษะ หน้าตรง	
ไม่เสียแรงมา	เท้า ถอนเท้าซ้ายตะจะจุมูกเท้าขวา มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวาตั้งวงเหยียดแขนตั้ง ทำท่าเรียก ศิระษะ เอียงตามมือขวาและกลับมาเอียงขวา ตามมือ	
สร้อย	ท่าเช่นเดียวกับ "พวกชาวเขมรวันนี้ล้วนแต่ปลัดบ้าน เมืองเข้ามา"	
นครแสนหวี	เท้า ถอนเท้าขวาวางหลัง ตะจะจุมูกเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวากำหลวมๆหงายมือ ขึ้น ชี้นิ้วลงกับพื้น ศิระษะ เอียงขวา	
มีแต่สดชื่น	เท้า ถอนเท้าซ้ายวางหลัง ตะจะจุมูกเท้าขวา มือ มือขวาจับกลอง มือซ้ายตั้งวงแล้วลากมาจับ ที่ปลายจุมูก (ทำยิ้ม) ศิระษะ เอียงซ้าย	
เป็นที่รมณ์รื่น	เท้า ถอนเท้าขวาวางหลัง ตะจะจุมูกเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองข้างจับที่หน้าอกแล้วลากออกตั้งวง ข้างลำตัว แขนตั้ง ศิระษะ เอียงขวา	

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เสมือนอยู่ชั้นฟ้า	เท้า ก้าวเท้าขวา ยกเท้าซ้ายวางข้าง มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวากำหลวม นิ้วชี้ชี้สูง ศีรษะ เอียงขวา	
ดอกไม้ถึงงาม	เท้า ถอนเท้าขวาวางหลัง และจุ่มกเท้าซ้ายตามบท ร้อง(ไม้)-(งาม) มือ มือขวาจับกลอง มือซ้ายจับหางของศอก ศีรษะ ตรง	
ผู้คนที่สวย	เท้า ถอนเท้าขวา และจุ่มกเท้าซ้ายขวาเหยียดตั้ง มือ มือซ้ายจับกลอง มือขวาจับคว่ำแล้วดึงจับขึ้น หางฝ่ามือ (วงบัวบาน) ศีรษะ เอียงขวา	
อยากขอยู่ด้วย	เท้า วางเท้าซ้าย และจุ่มกเท้าขวาขวาเหยียดตั้ง มือ มือทั้งสองข้างตั้งวางข้างลำตัวแล้วลากฝ่ามือมา ซ้อนกัน ศีรษะ ก้มศีรษะเล็กน้อย	
ตราบนสินชีวา	เท้า วางเท้าขวา ก้าวเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองจับคว่ำ แล้วยกจับขึ้นคลายมือออก (ท่าตาย) ศีรษะ เอียงซ้าย	
สร้อย	ท่าท่าเช่นเดียวกับ"พวกชาวเขมรรัฐนี้ล้วนแต่พลัดบ้าน เมืองเข้ามา"	
ถ้าเราบังอาจ	เท้า ก้าวเท้าขวาเปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาดังวงที่หน้าขา มือซ้ายตั้งวงสูง ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ผิดพลาดสิ่งใด	เท้า ถอนเท้าซ้ายวางหลัง และจมูกเท้าขวา มือ มือขวาจับกล่อง มือซ้ายกำหลวมๆ วาดนิ้วชี้ ออกข้างลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
โปรดให้อภัย	เท้า ก้าวเท้าขวาเปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับกล่อง มือขวาไว้มือค้ำหน้า ศีรษะ ตรง	
แก่เราชาวป่า	เท้า ถอนเท้าซ้ายวางหลัง และจมูกเท้าขวา มือ มือขวาไขว้หลัง มือซ้ายกำชี้นิ้วหัวแม่มือที่ หน้าอก ศีรษะ ตรง	
ถึงไปจากนี้วางเท้า	เท้า วางเท้าซ้าย ก้าวเท้าขวา มือ มือขวาจับกล่อง มือซ้ายจับคว่ำแล้วคลายมือ ออกข้างลำตัว งอแขน ศีรษะ เอียงตามมือขวา	
จะไม่มีวันลืม	เท้า ถอนเท้าขวา และจมูกเท้าซ้าย มือ มือขวาจับกล่อง มือซ้ายตั้งวงเหยียดแขนตั้ง สันมือ ศีรษะ ตรง	
จะรู้สึกปลาบปลื้ม	เท้า ถอนเท้าซ้าย และจมูกเท้าขวา มือ มือทั้งสองข้างประสานอุ้งมือกันที่หน้าอก ศีรษะ ตรง	
อยู่ทุกทิวา	เท้า วางเท้าขวา ก้าวเท้าซ้าย มือ มือซ้ายจับกล่อง มือขวากำหลวมๆชี้สูงข้าง หน้าระดับศีรษะ ศีรษะ ตรง	

เพลงเขมรรัฐเป็นเพลงที่มีจังหวะสนุกสนาน ตื่นตาตื่นใจกับเสียงกลองที่มีจังหวะกระชับเร้าใจ ทำรำในเพลงเขมรรัฐใช้ผู้ชายแสดง แต่ในสมัยหลวงวิจิตรวาทการนั้นใช้ผู้แสดงเป็นหญิง การตีกลองจึงจำเป็นต้องมีผู้ช่วยที่อยู่ในโรงให้เกดเสียงดังขึ้น จึงสันนิษฐานได้ว่า ในขณะนั้นใช้บรรเลงด้วยวงดนตรีไทย เพื่อไม่ให้กลบเสียงกลองของผู้แสดงที่ดีในขณะแสดง แต่ภายหลังเมื่อปี พ.ศ. 2516 คุณหญิงประภาพรธรรม วิจิตรวาทการ ได้ปรับให้เป็นการบรรเลงด้วยวงสากลเนื่องจากใช้ผู้แสดงชายล้วน สามารถตีกลองยาวให้ดังโดยที่เครื่องดนตรีสากลไม่อาจกลบเสียงกลองยาวของผู้แสดง ซึ่งได้ผลดีเป็นที่ประทับใจผู้ได้ชม ได้ฟังวงดนตรีสากลบรรเลงร่วมกับกลองยาว จึงยึดรูปแบบใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน ลักษณะทำรำของเพลงนี้ก็เป็นการทำรำแบบง่ายๆ ตามเนื้อเพลง เน้นการเล่นไหลตีกลองให้เข้ากับเพลง ตลอดจนแปรแถวให้เกิดความงดงาม ทำรำเป็นทำสนุกสนานไม่เน้นความสวยงาม เน้นความเข้มแข็งของจังหวะกลองเป็นสำคัญ

4.8.4 ไทยน้อย-ไทยใหญ่

ไทยน้อย	ไทยใหญ่	แม่อยู่ห่างไกล	คงเป็นไทยด้วยกัน
ต้องมุ่งความดี	ต้องสมานไมตรี	ไม่มีเดียดฉันท์	รักยิ่งกว่าสหาย
เพราะว่าเราเป็นสาย	โลหิตเดียวกัน	พี่น้องเก่าแก่	มาแต่ปางบรรพ์
ร่วมทุกข์สุขสันต์	อยู่เป็นชาติไทย	ตั้งภูมิลำเนา	แต่ชาติอื่นเขา
มาแย่งเอาไป	ไทยจึงต้องจร	ย้ายถิ่นรื้อถอน	ลงมาทางใต้
จึงพบแดนทอง	ไทยเราเข้าจง	ยึดถือมั่นไว้	เข้าอยู่ครอบครอง
แดนทองของไทย	ไทยน้อยไทยใหญ่	ชาติไทยด้วยกัน	

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรเลงโดยวงดนตรีสากล

ภาพที่ 34 ภาพการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในฉากที่ 6 เจ้าหญิงเล็กแสนหวีนำระบำไทยน้อยไทยใหญ่ มาส่งเสด็จเจ้าชายเขมรรัฐ แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ ปี พ.ศ. 2536 ณ โรงละครแห่งชาติ

ผู้แสดง แต่งกายแบบสาวชาวพม่า มือซ้ายถือคบเพลิง

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำนองออก	เท้า กระทุ้งเท้าขวาตามจังหวะ มือ มือซ้ายถือคบเพลิง มือขวาตั้งวงป้องแสงคบเพลิง ไกลๆมือซ้าย เปลี่ยนเป็นหงายสลับกัน ศีรษะ เอียงซ้ายขวาสลับกัน	
ไทยน้อย-	เท้า ตะเท้าขวาไกลๆเท้าซ้าย มือ ตะแคงนิ้วชี้ไปข้างตัว มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ไทยใหญ่	เท้า ถอนเท้าซ้ายลงหลัง ลากเท้าขวามาแตะ มือ ชี้นิ้วมือขวาแตะที่อก มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา	
แม้อยู่ห่างไกล	เท้า วิ่งสวนกันระหว่างคู่ มือ มือขวาจับที่อกและม้วนจับออกเป็นวง มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา	แฉกทางขวาวิ่งไป ทางซ้าย แฉก ทางซ้ายวิ่งไปทาง ขวา
คงเป็นไทยด้วย	เท้า ก้าวเท้าซ้ายเปิดส้นเท้าหลัง มือ มือขวาไว้มือข้างหน้า ศีรษะ เอียงซ้าย	
ต้องมุ่งความดี	เท้า ก้าวเท้าขวาเปิดส้นเท้าหลัง มือ มือซ้ายยกคบเพลิงระดับแง่ศีรษะ มือขวาแตะที่ หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	ถ้าตัวแผ่นขึ้นไม่ต้อง ย่อตัว
ต้องสมานไมตรี	เท้า วิ่งสวนกลับที่เดิม มือ ทำท่ารวมมือ มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ แฉกที่วิ่งไปทางขวาเอียงทางซ้าย แฉกที่วิ่งไป ทางซ้ายเอียงทางขวา	
ไม่มีเคียงกัน	เท้า แตะเท้าซ้าย เท้าขวาขึ้นเต็มเท้า มือ สันมือขวาระดับอก มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเรื่อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
รักยิ่งกว่าสหาย	เท้า ก้าวเท้าขวาเปิดส้นเท้าหลัง มือ มือขวาแตะที่อก มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา	
เพราะว่าเราเป็นสายโลหิตเดียวกัน	เท้า ถอนเท้าซ้ายลงหลัง แตะเท้าขวา เียงตัวไปทางซ้าย มือ หงายนิ้วชี้มือขวาระดับใบหน้า มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา	
พี่น้องเก่าแก่มาแต่ปางบรรพ์	เท้า ก้าวเท้าขวา เปิดส้นเท้าหลัง หันหน้าตรง มือ ดึงนิ้วชี้มือขวา ส่งไปข้างหลังระดับไหล่ ศีรษะ เอียงขวา	
ร่วมทุกข์สุขสันต์	เท้า แตะเท้าซ้าย เท้าขวายืนเต็มเท้า มือ มือขวากอดหน้าท้อง มือซ้ายลดคบเพลิงลง ศีรษะ เอียงซ้าย	
อยู่เป็นชาติไทย	เท้า ก้าวเท้าซ้ายกระดกเท้าขวา มือ มือซ้ายถือคบเพลิงตั้งแขนระดับไหล่ มือขวาทำท่าสอคสูง หงายมือระดับง่าศีรษะ ศีรษะ เอียงซ้าย	
ตั้งภูมิลำเนา	เท้า แตะเท้าซ้าย เท้าขวายืนเต็มเท้า เียงตัวมาทางขวา มือ ตะแคงมือขวาระดับหน้า ลดมือซ้ายตั้งคบเพลิงใกล้ๆระดับเดียวกัน ศีรษะ เอียงซ้าย	
แต่ชาติอื่นเขา	เท้า วิ่งสวนแถวสลับกัน แถวซ้ายวิ่งไปทางขวา แถวขวาวิ่งไปทางซ้าย มือ หงายมือผายออก มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา-ซ้าย	

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
มาแย่งเอาไป	เท้า วิ่งสวนกลับที่ มือ มือที่ไม่ถือคบเพลิงทำท่าคว่ำระดับอก ศีรษะ เอียงตามมือถือคบเพลิง	
ไทยจึงต้องจรย้าย ถิ่นรื้อถอน	เท้า ก้าวเท้าขวาไปข้างๆเปิดส้นเท้าหลัง มือ หงายมือขวาผายออกค่อยๆ เคลื่อนไปข้างๆ เฉียงไปทางขวา มือซ้ายลดคบเพลิงลงเคลื่อน มือไปตามมือขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ลงมาทางใต้	เท้า ก้าวเท้าซ้ายแล้วก้าวเท้าขวา หมุนตัวลงหลัง มือ มือขวาทำท่าเรียก ศีรษะ เอียงขวา	
จึงพบแดนทอง	เท้า ก้าวเท้าซ้ายเปิดส้นเท้าหลัง มือ ตะแคงนิ้วชี้มือขวา มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงซ้าย	
ไทยเราเข้าครอง	เท้า ก้าวเท้าขวาเปิดส้นเท้าหลัง มือ ทำท่าสวม มือซ้ายถือคบเพลิง ศีรษะ เอียงขวา	
ยึดถือมั่นไว้	เท้า ก้าวเท้าซ้ายเปิดส้นเท้าหลัง มือ มือขวาทำท่าคว่ำสูงระดับอก ศีรษะ ตรง	
เข้าอยู่ครอบครอง	เท้า ช้าเท้าเดิม มือ ทำท่ารวมมือระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย	
ดินทองของไทย	เท้า แตะเท้าขวา เท้าซ้ายยื่นเต็มเท้า มือ มือซ้ายถือคบเพลิง มือขวาดึงแขน ขึ้นนิ้วขวาลงที่พื้น ศีรษะ เอียงขวา	หันตัวไปทางซ้าย

เนื้อร้อง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ไถยน้อย-ไถยใหญ่	เท้า ตะเท้าซ้าย หันหน้าตรง มือ ชี้นิ้วมือขวาไปข้างลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
ชาติไทยด้วยกัน	เท้า ก้าวเท้าซ้ายเปิดส้นเท้าหลัง มือ มือซ้ายถือคอบเพลิง มือขวาไว้มีระดับหน้า ศีรษะ เอียงซ้าย	

เพลงไถยน้อย-ไถยใหญ่ เป็นเพลงที่ใช้คำร้องที่ฟังแล้วเข้าใจง่าย ตามลักษณะของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงด้วยวงดนตรีสากล แต่ท่วงทำนองปานกลางไม่ช้าไม่เร็วเกินไป ดังนั้นทำนองจึงสามารถใช้ทำนองนาฏศิลป์ไทยได้โดยไม่ขัด ในเพลงนี้เริ่มเห็นท่าทางที่เป็นนาฏศิลป์ไทย มีการกระดกเท้าและขึ้นท่าสอสูง ถึงแม้มือข้างหนึ่งของผู้แสดงจะถือคอบเพลิงเป็นอุปกรณ์ เพื่อให้เหมาะสมกับการมาส่งเสด็จเจ้าชายเขมรรัฐในเวลาค่ำคืน หลวงวิจิตรวาทการให้การแสดงชุดนี้ใช้สื่อที่บ่งบอกความหมายของเวลาค่ำคืน ในสมัยก่อนยังไม่มีไฟฟ้าใช้ คงใช้ไฟธรรมชาติ การแสดงชุดนี้จึงนำคอบเพลิงเข้ามาเพื่อความสมจริงประกอบกับท่ารำที่ต้องใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก ทำให้แสงคอบเพลิงสว่างต่างจากการแสดงชุดอื่นๆที่หลวงวิจิตรวาทการได้บรรจุไว้อย่างหลากหลาย

สำหรับเพลงที่บรรจุในบทละครอีกเพลงหนึ่งคือ เพลงลาวแพน หรือฟ้อนแพน ซึ่งเจ้าฟ้าเขมรรัฐได้สั่งให้นำระบำออกมาฟ้อนเพื่อต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐ เพลงนี้เป็นเพลงที่ไม่ได้ประดิษฐ์ท่ารำหรือแต่งขึ้นมาใหม่ หากแต่เป็นเพลงเดิมและมีท่ารำปรากฏอยู่แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้หยิบยกนำมาบรรจุไว้ในละครเพื่อให้เหมาะสมกับท้องเรื่อง ระบำชุดนี้ใช้ประกอบการแสดงในฉากที่ 9 ท้องพระโรงเขมรรัฐ เป็นระบำที่รำไม่จบเพลงก็มีเหตุ ทหารมายืนโบบกราชการที่เจ้าชายเขมรรัฐไปลักลอบรักใคร่กับเจ้าหญิงแสนหวี ทำให้เจ้าฟ้าแสนหวีโกรธเคืองจึงจะยกทัพมาทำศึกสงครามกันใหม่ เจ้าชายเขมรรัฐจึงสั่งให้หยุดการฟ้อนรำเฉลิมฉลองต่างๆ ในทันที

จากการศึกษาพบว่าสิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการได้บรรจุฟ้อนแพนให้เป็นระบำชุดหนึ่งในเรื่องนั้น อาจเนื่องมาจากความไพเราะของวงเครื่องสายไทยที่เข้ากับบรรยากาศของท้องเรื่องและความนิยมชมชอบส่วนตัวของหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวคือ หลวงวิจิตรวาทการมักใช้เพลงฟ้อนแพนแสดงในงานของกรมศิลปากรบ่อยครั้ง เมื่อกรมศิลปากรได้ส่งการแสดงไปเผยแพร่วัฒนธรรมยังต่างแดน หลวงวิจิตรวาทการก็ยังแต่งเนื้อร้องเพิ่มจากทำนองฟ้อนแพนของเดิมจัดเป็นชุดการแสดงไปร่วมเผยแพร่

ยังต่างประเทศบ่อยครั้ง เมื่อสบโอกาสก็ยังบรรจเพลงนี้ไว้ในงานละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี แม้จะเป็นการรำไม่จบเพลงก็ตาม

ทำรำในชุดฟ้อนแพนนั้นต่างจากกระบี่ต่างๆในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ซึ่งส่วนใหญ่ต่างใช้ลีลาทางนาฏศิลป์ไทยไม่มากนัก แต่เพลงฟ้อนแพนนั้นผู้แสดงจะต้องรำเต็มตัวและต้องอาศัยการฝึกฝนตามแบบของนาฏศิลป์ไทยมานานพอสมควรจึงสามารถรำได้งดงาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เห็นว่าละครปลูกใจ เรื่องเจ้าหญิงแสนหวีมีความครบถ้วนตามแบบของละครหลวงวิจิตรวาทการ ที่มีทั้งทำรำทำแบบและทำรำตามแบบแผนของนาฏศิลป์ไทยได้ชัดเจนที่สุด และนอกเหนือจากกระบี่ประกอบการแสดงแล้ว ยังมีการตีบทของเจ้าฟ้าแสนหวีและเขมรรัฐในเพลงซำป๋อ เพลงห่ม ซึ่งต้องรำตามแบบนาฏศิลป์ไทย

นอกจากที่หลวงวิจิตรวาทการมุ่งที่จะสร้างสรรค์งานละครให้มีความหลากหลายตลอดจนความตระการตาของบทเพลงและหมูนางระบำที่รำประกอบเพลงที่แต่งได้อย่างกลมกลืนสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ระบำประกอบการแสดงในชุดต่างๆ หลวงวิจิตรวาทการคงประสงค์ให้นักเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ เปรียบเสมือนเป็นวัตถุคิบัติที่ควรสร้างโอกาสในประสบการณ์ด้านการแสดงบนเวทีจริงนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียน ซึ่งถือว่าการได้ออกแสดงจริงสามารถสร้างนักเรียนให้มีพัฒนาการในด้านการแสดงเพื่อก้าวเป็นตัวเอกๆในภายหน้า ดังเช่น ครูสายสวาท รพีพันธุ์ ได้กรุณาเล่าให้ฟังว่า

“..... พวกนักเรียนชั้นเล็กๆเพิ่งหัดรำ จะมารำสวยงามอ่อนช้อยอย่างที่พวกละครในวังต่างๆที่มาอยู่ในโรงเรียนนาฏดุริยางคฯไม่ได้ พวกนั้นรำสวยแต่บางคนหน้าไม่สวย ไม่เหมาะกับละครของท่าน ท่านก็จะสร้างเด็กใหม่ๆขึ้นตลอด ชั้นเล็กๆก็เป็นระบำแถวไปก่อน พอเล่นบ่อยๆนั่งดูที่ๆตัวเอกๆเค้าซ้อมกันเราก็อยากเป็นตัวละครบ้างเวลาไปเล่นระบำก็จะยิ้มแย้มพยายามแสดงให้ดีที่สุดเพราะคุณหลวงวิจิตรดูทุกอย่างจะคอยดูพัฒนาการของพวกเรา ตั้งแต่นางเอกไปถึงนางระบำหางแถวก็ว่าได้ แล้วถ้าใครสะดุดตาก็จะได้เลื่อนไปเล่นเป็นตัวดีต่อไป อย่างดิฉันตอนเล็กๆก็เป็นระบำเหมือนกัน แต่ความชื่นชอบจับทของตัวเอกๆทั้งหลายเอาเพลงเค้ามานั่งร้องบ้าง เล่นเป็นตัวนั้นตัวนี้ ท่านคงเห็นแววเลยมาให้ฝึกร้องเพลงเป็นคั่นเสียงหรือหัวหน้าระบำต่อมาก็ได้เล่นเป็นตัวดีขึ้นเรื่อยๆ”¹⁷

¹⁷ สัมภาษณ์ครูสายสวาท รพีพันธุ์, 30 พฤษภาคม 2544.

จากการที่ครูสายสวาท รพีพันธ์ได้กล่าวไว้ในวันนั้นทำให้ทราบว่าสาเหตุประการหนึ่งที่ทำร้ายของระบำต่างๆมักจะเป็นทาง่ายๆ เหมือนเป็นการตีบทที่ไม่มีท่าเชื่อมยากแก่การปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นระบำปลุกใจ สลับฉาก หรือระบำประกอบละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีก็ตาม อาจเป็นเพราะนักเรียนนาฏดุริยางค์ เพิ่งได้รับการฝึกหัดทางด้านการรำนานาฏศิลป์ประกอบกับผู้เรียนยังมีไม่มากนัก เวลาจัดชุดระบำจึงใช้นักเรียนทุกสาขามาร่วมแสดง ไม่ใช่แต่นักเรียนสาขานาฏศิลป์เท่านั้น จึงต้องใช้ท่ารำที่ไม่ยากจนเกินไป แต่อาศัยความพร้อมแทนความสวยงามในด้านลีลา

ประการที่สองนั้นท่ารำต้องเหมาะกับคำร้อง ท่วงทำนอง เมื่อใช้ดนตรีสากลท่ารำก็ควรจะเป็นทำนองที่คุ้นหูทั่วไปสามารถดูแล้วเข้าใจ ไม่ต้องใช้ลีลาชั้นสูงทางนาฏศิลป์ ท่วงทำนองของดนตรีสากลนั้นจะกระชับและเร็วกว่าดนตรีไทย ดังนั้นท่าทางควรเป็นท่าที่ออกในแนวสากลดูเป็นธรรมชาติที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของมนุษย์ทั่วไป เช่น ท่าตัวเราใช้มือตบอก หรือชี้ที่ตัว เป็นต้น

ประการที่สาม นอกจากจะมีระบำเพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ตระการตาให้กับละครเรื่องนี้แล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังใช้การแสดงระบำเป็นการสร้างสรรค์ประสบการณ์ทางการออกแสดงบนเวทีจริง เพื่อสร้างและส่งเสริมนักเรียนที่มีพรสวรรค์มาสร้างให้เป็นนักแสดงละครหลวงวิจิตรในเรื่องต่อมา

ประการที่สี่ หลวงวิจิตรต้องการให้ผู้ปกครองที่ส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนนาฏศิลป์ในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ได้ประจักษ์ถึงศักยภาพของเด็กในปกครองว่าได้รับการฝึกหัดจนสามารถออกแสดงสู่สายตาประชาชนและประสบผลสำเร็จได้รับความนิยมนจากผู้ชมอย่างต่อเนื่อง

4.9 ระบำสลับฉาก

ระบำสลับฉากในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี เป็นการแสดงอีกประเภทหนึ่งที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีแต่เป็นการเป็นการหยิบยกนำบทเพลงปลุกใจที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งขึ้น หรือเป็นเพลงประกอบอยู่ในละครเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เจ้าหญิงแสนหวี แต่ประพันธ์โดยหลวงวิจิตรวาทการ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปลุกใจให้รักชาติ บางเพลงอาจเป็นระบำของฉากนำก่อนเริ่มการแสดงของละครปลุกใจรักชาติเรื่องต่างๆของหลวงวิจิตรวาทการ นำมาเป็นระบำสลับฉากก่อนเปลี่ยนฉากในละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี ระบำสลับฉากส่วนมากเป็นเพลงที่บรรเลงด้วยวงสากลเพื่อให้เกิดความเร้าใจในจังหวะที่กระชับกระเฉง ทั้งนี้การนำระบำสลับฉากในชุดต่างๆ มาเพื่อบรรจุอยู่ในการแสดงขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของหลวงวิจิตรวาทการเป็นกรณีไป

เมื่อมีการนำเอาละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีมาแสดงใหม่ในปี พ.ศ. 2536 การนำเอาละครต่างๆ ของหลวงวิจิตรวาทการเข้ามาเป็นระบำสลับฉากนั้น ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย ได้คัดเลือกเพลงที่ได้รับความนิยมและยังเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปเข้ามาเป็นระบำสลับฉาก เช่น เพลงรักเมืองไทย อยูรยา เชิญขวัญ เพื่อนไทย อธิษฐาน เป็นต้น ดังจะยกตัวอย่างของทำนองระบำสลับฉากของเพลงต่างๆ ดังนี้

4.9.1 เพลงรักเมืองไทย

(สร้อย)	รักเมืองไทย	ชูชาติไทย
	ทนุบำรุงให้รุ่งเรือง	สมเป็นเมืองของไทย
	เราชาวไทย	เกิดเป็นไทย ตายเพื่อไทย
	ไม่เคยอ่อนน้อม	เราไม่ยอมแพ้ใคร
	ศัตรูใจกล้า	มาแต่ทิศใด
	ถ้าข่มเหงไทย	คงจะให้เห็นดี (สร้อย)
	เราชาวไทย	เกิดเป็นไทย ตายเพื่อไทย
	เรารักเพื่อนบ้าน	เราไม่รานรุกใคร
	เรารักชาติสิทธิ์	อิสระของไทย
	ใครทำซ้ำใจ	ไทยจะไม่ถอยเลย
	เราชาวไทย	เกิดเป็นไทย ตายเพื่อไทย
	ถ้าถูกข่มเหง	เราไม่เกรงผู้ใด
	คั่งงูตัวนิน	มีพิษเหลือใจ
	เรารักเมืองไทย	ยิ่งชีพเราเอย (สร้อย)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 35 ภาพผู้แสดงสวมเสื้อระบาย (ชุดสมัยรัชกาลที่ 5) ผ้าผาดป่า นุ่งผ้าโจงกระเบน
สวมเครื่องประดับ ต่างหู สร้อยคอ คาดเข็มขัด ถูงน่อง ทรงผม ปล่อยผมประดับมุกตามผม

เพลงรักเมืองไทย

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำออก	เท้า เดินย่อเท้าซ้าย – ขวา มือ แขนทั้งสองแกว่งสลับซ้าย – ขวา ศีรษะ หน้าตรง	ลักษณะการแปรแถวและ จำนวนผู้แสดงสามารถ เปลี่ยนแปลงได้ตามความ เหมาะสม
รักเมืองไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองแบมือประสานไว้ที่อก ศีรษะ หน้าตรง	
ชูชาติไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง แตะจมูกเท้าซ้าย มือ มือขวาไว้มือหลัง มือซ้ายกำมือไขว้ หลัง ศีรษะ เอียงขวา	หันตัวทางขวา
ทนุบำรุงให้ รุ่งเรือง	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองโยกมือขึ้นทำบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
สมเป็นเมือง ของไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง แตะจมูกเท้าซ้าย มือ ไขว้มือขวาหลัง มือซ้ายกำมือไขว้หลัง ศีรษะ เอียงขวา	หันตัวทางขวาเล็กน้อย
เราชาวไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือขวาชี้นิ้วหัวแม่มือเข้าอก มือซ้ายกำ มือไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	
เกิดเป็นไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองแบมือแตะที่อก ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ตายเพื่อไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองหงายมือแขนตั้งข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ไม่เคยอ่อนน้อม	เท้า นั่งลงตั้งเข่าขวา มือ มือทั้งสองกำมือไขว้ไว้บนเข่าขวา ศีรษะ ก้มหน้า	
เราไม่ยอม แพ้ใคร	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาผายมือออกด้านข้างลำตัว มือซ้ายกำไขว้หลัง ศีรษะ เอียงขวา	
ศัตรูใจกล้ำมา แต่ทศิใด	เท้า เดินขำเท้า มือ มือขวาจับมือกับคู่ยกขึ้นระดับศีรษะ มือซ้ายปล่อยข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	หันหน้าเข้าหาคู่เดินสวน แถวกับคู่ตัวเอง
ถ้ามุ่งเหงไทย	เท้า เดินขำเท้า มือ มือซ้ายจับมือกับคู่ยกขึ้นระดับศีรษะ มือขวาปล่อยข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	เดินกลับที่ตัวเอง
คงจะได้เห็นดี	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือซ้ายแบมือระดับเอว มือขวากำมือ ตีหลังมือลงบนฝ่ามือซ้าย ศีรษะ หน้าตรง	
เราชาวไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือขวากำมือขึ้นนิ้วหัวแม่มือเข้าอก มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เกิดเป็นไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองแบมือแตะที่อก ศีรษะ หน้าตรง	
ตายเพื่อไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองหงายมือแขนตั้งข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
เรารักเพื่อนบ้าน	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายผายมือออกข้างลำตัว มือขวา ไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
เราไม่ร่าน รุกใคร	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาแบมือวางบนหน้าขา มือซ้าย ตั้งวงสูง ศีรษะ เอียงซ้าย	หันตัวทางซ้าย
เรารักษาสิทธิอิสระ ของไทย ใครทำซ้ำใจ	เท้า เดินย่อเท้า มือ หันหลังจับมือขวากับแกวหลังระดับ เอวมือซ้ายปล่อยข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	เดินแกวสลับฟันปลาจน ถึงที่ตนเอง
เราจะไม่ถอยเลย	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือซ้ายไว้มือข้างหน้า มือขวาไขว้หลัง ศีรษะ เอียงขวา	
เราชาวไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือขวากำมือซ้ายนิ้วหัวแม่มือเข้าอก มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เกิดเป็นไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือทั้งสองแบมือแตะที่อก ศีรษะ หน้าตรง	
ตายเพื่อไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองหงายมือแขนตึงข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ถ้าถูกข่มเหง	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เท้าซ้ายเหยียบเต็ม เท้าย่อเข่าลง มือ มือทั้งสองกำมือ มือขวาระดับปาก มือซ้ายระดับศีรษะ ศีรษะ เอียงขวา	หันตัวทางขวาหมุนรอบ ตัวหน้าตรง
เราไม่เกรงผู้ใด	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายผายมือออกด้านข้าง มือขวากำ มือไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
ตั้งภูตวนิด	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าหลัง มือ มือขวาให้นิ้วหัวแม่มือจรดกับนิ้วก้อย นิ้วที่เหลือกรีดออก มือซ้ายกำมือไขว้ หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
มีพิษเหลือใจ	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองแบมือระดับเอว ให้หลังมือ ซ้ายติลงบนฝ่ามือขวา ศีรษะ เอียงขวา	
เรารักเมืองไทย	เท้า เดินย่อเท้าอยู่กับที่สลับซ้าย - ขวา มือ มือทั้งสองแกว่งสลับกันซ้าย - ขวา ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ยั้งชีพเราเอย	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายโอบเอวด้านหลัง มือขวาโอบ เอวด้านหน้าของคู่ ศีรษะ เอียงเข้าหาคู่	ก้าวเท้าเข้าหาคู่มือทั้งสอง โอบกับคู่
ท่าเข้า	เท้า เดินย่อเท้า มือ แกว่งแขนทั้งสองข้างสลับกัน ศีรษะ หน้าตรง	เดินมาข้างหน้าแล้วหมุน ตัวกลับเดินลงหลัง

4.9.2 เพลงอยุธยา

(สร้อย)	กรุงศรีอยุธยา	ราชธานีไทย
	ถึงเคยแตกแหลกไป	ก็ไม่สิ้นคนดี
	เราจะรบศัตรู	ต่อสู้ไพร่
	เราจะกู้เกียรติศรี	อยุธยาไว้เอย
	อยุธยาธานีศรีสยาม	เป็นเมืองงามธรรมชาติช่วยสนอง
	บริบูรณ์ลุ่มน้ำและลำคลอง	ท้าวอุทองทรงสร้างเพื่อชาวไทย (สร้อย)
	ครั้งโบราณแพ้วมาเป็นข้าเขา	พระนเรศวรเจ้าทรงกู้ได้
	ไล่ศัตรูไปให้พ้นแผ่นดินไทย	ศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี (สร้อย)
	ชาวศรีอยุธยามาด้วยกัน	เลือดไทยใจมั่นไม่พรั่นหนี
	ชีวิตเราขอน้อมและยอมพลี	ไว้เกียรติศรีอยุธยาชั่วฟ้าดิน

ศิลปวัฒนธรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 36 ผู้แสดงเป็นหญิงล้วน ห่มสไบ นุ่งผ้าจีบหน้ายาวกรอมเท้า เครื่องประดับ
ต่างหู สร้อยคอ สวมสังวาลย์ รัตเข็มขัด คัดเข็มกลัด สวมกำไลข้อมือ ทรงผม ทรงมหาดไทย

เพลงอยุธยา

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำออก	เท้า เดินอ้าเท้าเริ่มด้วยขวา มือ มือทั้งสองแกว่งแขนสลับกันซ้าย-ขวา ศีรษะ หน้าตรง	เดินอ้าเท้าออกหมดทำนอง แล้วนิ่งมือแนบข้างลำตัว
กรุงศรีอยุธยา	แถวซ้าย เท้า ก้าวข้างเท้าขวาเข้าหาคู่ เปิดสันเท้าซ้าย มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	แถวขวาปฏิบัติตรงกันข้าม กับแถวซ้ายเข้าหาคู่ตัวเอง
ราชธานีไทย	แถวซ้าย เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ ไขว้มือซ้ายระดับง่าศีรษะ มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	แถวขวาปฏิบัติตรงกันข้าม กับแถวซ้ายออกจากคู่ตัวเอง
ถึงเคยแตก	เท้า กระทับเท้าซ้ายมาด้านหน้า เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองประกบกันระดับอกแล้วแยก กันระดับเอว ศีรษะ หน้าตรง	
แหลกลไป	เท้า กระทับเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือทั้งสองขยี้มือแล้วแยกออกจากกัน ศีรษะ เอียงซ้าย	หันด้านซ้าย
ก็ไม่สิ้น	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือซ้ายตั้งวงแขนตั้งระดับไหล่ สันมือ เล็กน้อย มือขวาแนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	หันด้านขวา

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
คนดี	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายทอกร มือขวาแนบลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
เราจะรบ	เท้า กระทีบเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวากำมือตวัดเข้าหาตัวที่อก มือซ้าย แนบลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ศัตรู	เท้า ตะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือซ้ายขึ้นนิ้วตวัดเข้าหาตัว มือขวาแนบ ลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
ต่อสู้	เท้า เท้าขวาวางหลัง กระทีบเท้าซ้าย มือ มือขวากำมือหงายท้องแขนหักข้อมือ แขนตั้ง ศีรษะ เอียงขวา	หันด้านขวา
ไพร่	เท้า กระทีบเท้าซ้ายด้านหน้า เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายขึ้นนิ้วด้านหน้า งอแขนก่อนแล้วตั้ง ศีรษะ หน้าตรง	
เราจะสู้เกียรติศรี	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองโคมือขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
อยุธยาไว้เอย	แถวซ้าย เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ ไว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้าย แนบ ลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	เฉียงตัวมาทางขวา แถวขวาปฏิบัติตรงกัน ข้างกับแถวซ้าย เข้าหาคู่ ตัวเอง

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
อยุธยาธานี	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ ไขว้มือซ้ายระดับศีรษะ มือขวาแนบ ลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	เฉียงตัวมาทางซ้าย แถวขวาปฏิบัติตรงกัน ข้างกับแถวซ้าย ออก จากคู่ตัวเอง
ศรีสยาม	เท้า ตะแคงเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือทั้งสองจับหงายระดับอก ปล่อยจับ เป็นตั้งวงกลาง ศีรษะ หน้าตรง	
เป็นเมืองงามธรรมชาติช่วยสนอง	เท้า เดินย่อเท้า มือ มือทั้งสองแกว่งแขนสลับกัน ศีรษะ หน้าตรง	เดินสวนแถวกัน
บริบูรณ์	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองโกยมือขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
ลุ่มแม่น้ำ	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองตะแคงมือระดับอก ศีรษะ หน้าตรง	
และลำคลอง	เท้า ปฏิบัติเหมือนเดิม มือ มือทั้งสองตะแคงมือ หักข้อมือไปทาง ซ้าย - ขวา ศีรษะ เอียงขวา - ซ้าย	
ท้าวอุทอง	เท้า นั่งลงตั้งเข่าขวา มือ มือทั้งสองข้างพนมมือระดับอก ศีรษะ ก้มศีรษะลง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทรงสร้าง	เท้า นั่งลงตั้งเท้าขวา มือ มือทั้งสองโถมือขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
เพื่อชาวไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาผายมือออก มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
(สร้อย) กรุงศรีอยุธยา ธานีไทย ... เราจะกู้ เกียรติศรีอยุธยาไว้ เอ๋ย	แถวซ้าย เท้า เดินย่อเท้า มือ จับมือขวากับคู่ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	เดินสลับที่กันกับคู่จนถึง “ก็ไม่สิ้นคนดี” หันหลัง กลับเปลี่ยนมือเดินกลับ ที่ตัวเอง แถวขวาหัน หลังก่อนปฏิบัติเช่น เดียวกัน
ครั้นโบราณ	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ ไขว้มือซ้าย มือขวาแนบลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	
แพ้วมา	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือทั้งสองผายมือออกข้างลำตัวอแขน เล็กน้อย ศีรษะ หน้าตรง	
เป็นข้าเขา	เท้า ตะแคงเท้าซ้าย เท้าขวาวางหลังเต็มเท้า มือ มือซ้ายคว่ำมือปาดออกข้างลำตัวมือขวา แนบลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	
พระนเรศวรเจ้า	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองไขว้ข้างหูขวา ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทรงกู่ได้	เท้า ตะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือทั้งสองโถมขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
ไล่ศัตรู	เท้า กระทับเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ ขวาคำ่มือไล่มือออกมาด้านหน้า มือ ซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	หันด้านซ้าย
ไปให้พ้น	เท้า ตะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือทั้งสองจับม้วนออกไปตั้งวงระดับเอว ศีรษะ เอียงซ้าย	
แผ่นดินไทย	เท้า ตะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือขวาผายมือออกข้างลำตัว มือซ้าย แนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
ศรีอยุธยา	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ ไข่มือซ้าย มือขวาแนบลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	
ไมล้นคนดี	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาทาบอก มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
(สร้อย) กรุงศรีอยุธยาธาธานี ไทย ... เราจะกู้เกียรติ ศรีอยุธยาไว้เอยฯ	เท้า เดินอ้าเท้า มือ จับมือซ้ายกับคู่ ศีรษะ หน้าตรง	ปรับแถวเป็นวงกลมทั้งสอง ข้าง คนที่ 1 ของแถวซ้าย และขวาหันหน้าเข้าหากันจับ มือกันเดินสลับที่กัน แล้ว เปลี่ยนมือจับกับคนต่อไป สลับกันไปเรื่อยๆจนถึงที่เดิม (สลับพื้นปลา)

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ชาวศรีอยุธยา	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือขวาผายมือออกด้านข้าง มือซ้าย แนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
มาด้วยกัน	เท้า ตะเะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า มือ มือทั้งสองคว่ำมือ มือขวาสูง มือซ้าย ระดับปากแล้ววกมือเข้ามา ศีรษะ เอียงซ้าย	หันซ้าย
เลือดไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือขวาแขนตั้งข้างหน้า มือซ้ายลูบแขน ขวาขึ้นมา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ใจมั่น	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือซ้ายทาบอก มือขวาแนบลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ไม่พรั่นหนี	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา ย่อเข้า ลงแล้วยืดขึ้น มือ มือทั้งสองกำฝ่ามือที่หน้าขา ศีรษะ หน้าตรง	
ชีวิตเรา	เท้า ตะเะเท้าซ้าย เท้าขวาวางหลังเต็มเท้า มือ มือขวาทาบอก มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	
ขอน้อม	เท้า นั่งลงตั้งเข่าขวา มือ มือทั้งสองประสานวางบนเข่า ศีรษะ ก้มหน้าลง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
และยอมพลี	เท้า นั่งตั้งเข่าขวา มือ มือทั้งสองทาบอกแล้วกางออกแขนตั้ง ศีรษะ หน้าตรง	
ไว้เกียรติ ศรีอยุธยา	เท้า นั่งตั้งเข่าขวา มือ ไว้มือขวา มือซ้ายแนบลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
ชั่วฟ้า	เท้า นั่งตั้งเข่าขวา มือ มือขวาชูนิ้วขึ้นหันหลังมือออก มือซ้าย แนบลำตัว ศีรษะ หน้ามองมือขวา	
ดิน	เท้า นั่งตั้งเข่าขวา มือ มือขวาชูลงที่พื้นข้างหน้า มือซ้ายแนบ ลำตัว ศีรษะ หน้ามองมือชี้ลง	
(สร้อย) กรุงศรีอยุธยา ธานีไทย ... เราจะกู้ เกียรติศรีอยุธยาไว้ เอ๋ย	เท้า ยืนขึ้นเดินย่อเท้า มือ มือทั้งสองแกว่งสลับกัน ศีรษะ หน้าตรง	ทั้งสองแถวเดินขึ้นกลับ หลังหันทีละคนเดินเข้า

4.9.3 เพลงเชิญขวัญ

(สร้อย)	ขวัญเจ้าเอยขวัญเจ้าเอย ของเชิญพระขวัญ	มาสู่องค์เอย เมื่อวันเดือนเพ็ญ
	ให้อยู่ร่มเย็น ขวัญเจ้าเอยขวัญเอย	อย่าหนีไปไหน ขวัญเจ้าอย่าเลยไปไกล
	อย่าเที่ยวจนเพลิน อย่ามัวชมนก	อย่าระเหินระหก อย่ามัวชมไม้
	ขอเชิญขวัญเจ้า อย่าลี้หนีหาย	รีบเข้าสู่กาย เล่นะขวัญเจ้าเอย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 37

แบบที่ 1 ผู้แสดงหม่สไบจับทับด้วย

สไบกรอง นุ่งจีบหน้านาง
 สวมสังวาล คาดเข็มขัด
 สวมด้นแขน สวมเครื่อง
 ประดับ กำไลข้อมือ กำไล
 ข้อมเท้า ต่างหู สร้อยคอ
 ผู้แสดงทั้งหมดถือแวนเทียน
 ทรงผมเกล้าผมใส่เกี้ยวและ
 ทัดดอกไม้

ภาพที่ 38

แบบที่ 2 ผู้แสดงสวมเสื้อคอกระเช้า

นุ่งโจงกระเบน สวมสร้อยคอ
 ต่างหู เข็มขัด กำไลข้อมือ
 กำไลข้อมเท้า มือถือแวนเทียน
 ทรงผมผมเกล้าเป็นมวยกลาง
 ศีรษะ ใส่เกี้ยว หรือมาลัยรัด
 มวยผม

เพลงเชิญขวัญ

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำออก	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา สลับไปจนหมดทำนอง มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา จับคว่ำระดับอก แล้ววาดมือออกข้างลำตัวอศอก ศิรชะ เอียงซ้าย - ขวา	ทำสลับกันตามจังหวะ ประมาณ 8 ครั้ง จังหวะสุดท้ายลดเข่าลงนั่งคุกเข่า
ขวัญเจ้าเอย ขวัญเอย มาสู่องค์เอย	เท้า นั่งคุกเข่า กระทบกัน มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา พนมมือ ยกมือขึ้นไหว้แล้วลงมาที่อก 3 ครั้ง ศิรชะ หน้าตรง	
ทำนอง	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา ผายมือออกโดยปัดผ่านแวนเทียน ศิรชะ เอียงซ้าย	
ขอเชิญพระขวัญ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา ตั้งวงซ้อนมือขึ้นระดับศิรชะ ศิรชะ เอียงซ้าย	
เมื่อวันคืนเพ็ญ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวาวี้นี้ไปด้านขวาระดับศิรชะ ศิรชะ เอียงซ้าย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ให้อยู่ร่วมเย็น	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา จับปรกข้างระดับศีรษะ ศีรษะ เอียงขวา	
อย่าหนีไปไหน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา ตั้งมือระดับอกงอแขน สายมือเล็กน้อย ศีรษะ เอียงซ้าย	
ขวัญเจ้าเอ๋ย ขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้า	เท้า ยืนขึ้นก้าวเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา พนมมือไหว้ขึ้นและลงมาที่อก 3 ครั้ง ศีรษะ หน้าตรง	
อย่าเลยไปไกล	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย ก้าว ซ้ายไขว้ เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับเอว มือขวา จับหงายไปตั้งวงบน ศีรษะ เอียงซ้าย - ขวา	
ทำนอง	เท้า เหมือนเดิม มือ เหมือนเดิม ศีรษะ เปลี่ยนเอียงตามจังหวะ ซ้าย - ขวา	
อย่าเที่ยว จนเพลิน	เท้า แตะเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า ย่อเข่าลงยึดอุบหมุนขวา 1 รอบ มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา หงายฝ่ามือออกข้างลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
อย่าระเหินระหก	เท้า ยืนเหลื่อมเท้าซ้าย ตบเท้าตามจังหวะ มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา แบ่มือระดับเอว เคาะมือตามจังหวะ 4 ครั้ง ศีรษะ ถักคอขวา	
อย่ามัวหมนง	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้ายยึดตัวขึ้น มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอกข้างตัว มือขวาตั้งวงบนกคปลายมือลง ศีรษะ เอียงซ้าย	
อย่ามัวหมไม้ม	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอกข้างลำตัว มือขวาขึ้นนิ้วไปด้านข้างระดับศีรษะกค ปลายนิ้วลง ศีรษะ เอียงขวา	
ขอเชิญขวัญเจ้า	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับหน้า มือขวา ตั้งวงหงายช้อนมือขึ้นระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย	
รีบเข้าสู่กาย	เท้า ก้าวไขว้เท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย ก้าว เท้าซ้ายหมุนรอบตัวเอง มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนงอแขนระดับอก มือขวาจับม้วนออกแล้วลูบแขนขึ้นมา ศีรษะ เอียงขวา	
อย่าลืมหินหาย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา ตั้งวงระดับอกสายมือเล็กน้อย ศีรษะ เอียงขวา สายหน้าเล็กน้อย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เลขนะขวัญ เจ้าเอย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย กระดกหลังเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา พนมมือ แล้วไหว้เวียนออก 1 รอบ ศีรยะ หน้าตรง	
ทำนอง	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา จับคว่ำระดับอกแล้วคลายวงออกเป็นตั้ง วงหงายข้างลำตัว ศีรยะ เอียงซ้าย	ก้าวเท้าสลับกัน 2 ครั้ง
ขวัญเจ้าเอย ขวัญเอย มาสู่อังคเอย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา พนมมือ ยกมือขึ้นไหว้แล้วลงมาที่อก 3 ครั้ง ศีรยะ หน้าตรง	
ทำนอง	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา ผายมือออกโดยปัดผ่านแว่นเทียน ศีรยะ เอียงซ้าย	
ขอเชิญพระขวัญ	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา ย่อลง มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับไหล่ มือขวา ตั้งวงซ้อนมือขึ้นระดับศีรยะ ศีรยะ เอียงซ้าย	
เมื่อวันคืนเพ็ญ	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอกข้างลำตัว มือขวาชี้ไปด้านขวาระดับศีรยะ ศีรยะ เอียงซ้าย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ให้อยู่ร่มเย็น	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอกข้างลำตัว มือขวาจับปรกข้างระดับศีรษะ ศีรษะ เอียงขวา	
อย่าหนีไปไหน	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา ตั้งวงระดับอกสายมือเล็กน้อย ศีรษะ เอียงซ้าย	
ขวัญเจ้าเอ๋ย ขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้า	เท้า ยืนขึ้นก้าวเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา พนมมือไหว้ขึ้นและลงมาที่อก 3 ครั้ง ศีรษะ หน้าตรง	
อย่าเที่ยว จนเพลिन	เท้า ตะแคงเท้าขวา เท้าซ้ายวางหลังเต็มเท้า ย่อเข่าลงยึดขุมหมุนขวา 1 รอบ มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา หงายฝ่ามือออกข้างลำตัว ศีรษะ เอียงซ้าย	
อย่าระเหินระหก	เท้า ยืนเลื่อมเท้าซ้าย ตบเท้าตามจังหวะ มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับอก มือขวา แบ่มือระดับเอว เคา่มือตามจังหวะ 4 ครั้ง ศีรษะ ถักคอขวา	
อย่าเลยไปไกล	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย ก้าว ซ้ายไขว้ เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแวนเทียนระดับเอว มือขวา จับหงายไปตั้งวงบน ศีรษะ เอียงซ้าย – ขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำนอง	เท้า เหมือนเดิม มือ เหมือนเดิม ศีรษะ เปลี่ยนเสียงตามจังหวะ ซ้าย - ขวา	
อย่ามัวหมก	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้ายยึดตัวขึ้น มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอกข้างตัว มือขวาตั้งวงบนกคปลายมือลง ศีรษะ เอียงซ้าย	
อย่ามัวหมไม้ม	เท้า ก้าวข้างเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอกข้างลำตัว มือขวาขึ้นนิ้วไปด้านข้างระดับศีรษะกค ปลายนิ้วลง ศีรษะ เอียงขวา	
ขอเชิญขวัญเจ้า	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับหน้า มือขวา ตั้งวงหงายช้อนมือขึ้นระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย	
รีบเข้าสู่กาย	เท้า ก้าวไขว้เท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย ก้าว เท้าซ้ายหมุนรอบตัวเอง มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนงอแขนระดับอก มือขวาจับม้วนออกแล้วลูบแขนขึ้นมา ศีรษะ เอียงขวา	
อย่าลืมหินหาย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวาตั้ง วงระดับอกส่ายมือเล็กน้อย ศีรษะ เอียงขวา ส่ายหน้าเล็กน้อย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
เลขนะขวัญ เจ้าเอย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย กระดกหลังเท้าขวา มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับอก มือขวา พนมมือ แล้วไหวเวียนออก 1 รอบ ศีรยะ หน้าตรง	
ท่าเข้า(รัว)	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา ยึดขุบ วิ่งเข้า มือ มือซ้ายถือแว่นเทียนระดับชายพก มือขวา ตั้งวงระดับแกงศีรยะ ศีรยะ เอียงซ้าย	เฉียงตัวทางขวา

4.9.4 เพลงเพื่อนไทย

(สร้อย) เพื่อนไทย เร่งมานึกน้อมพร้อมใจ	ช่วยไทยด้วยนึกถึงความเป็นไทย
เพื่อนไทยก้าวเดิน เจริญสุขไส	ชาติไทยที่รักของเรา
ตัวฉันเกิดมาได้ฟ้าเมืองไทย	ชีวิตจิตใจฉันเป็นไทยทั้งสิ้น
ฉันนึกถึงชาติอยู่ทุกเวลา	มุ่งหวังตั้งหน้าทำมาหากิน
โดยสุจริตเป็นนิจสิน	เพื่อให้แผ่นดินเรากองอยู่เป็นไทย(สร้อย)
ถึงยามคับขัน ที่ชาติต้องการ	เราก็ใจกล้าหาญช่วยงานของไทย
เรามีมานะ ขอมสละชีวิต	ทุกอย่างเราอุทิศ เพื่อชาติเราได้
ด้วยน้ำใจรัก ด้วยสมัครเป็นไทย	เกิดทุนชาติไว้ เหนือชีวิตเรา (สร้อย)

สถาบันราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ภาพที่ 39 ผู้หญิงแสดง สวมเสื้อแขนกระบอก คอกลม ผ่าอกติดกระดุม นุ่งโจงกระเบน
ทรงผม ปล่อยผม ทัดดอกไม้เข้าหูซ้าย ต่างหู สร้อยคอ เข็มขัด กำไลข้อเท้า

เพลงเพื่อนไทย

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ท่าออก	เท้า เดินย่อเท้า มือ มือทั้งสองแกว่งข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	การแปรแถวและ จำนวนผู้แสดง สามารถเปลี่ยนแปลง ได้
เพื่อนไทย	เท้า ก้าวข้างเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือขวาผายมือออกข้างลำตัว มือซ้าย ไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
เร่งมา	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือซ้ายตั้งวงข้างหน้ากบปลายนิ้วมือลง แล้วกวักเข้าหาตัว มือขวาไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	
นักพร้อม น้อมใจ	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองตั้งวงคว่ำมือมารวมกัน ศีรษะ หน้าตรง	
ช่วยไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือทั้งสองโกยมือขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
ใหนักถึงความเป็น ไทย	เท้า ถอนเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ มือขวาไว้มีระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
เพื่อนไทย	เท้า ถอนเท้าขวา จรดเท้าซ้าย มือ ผายมือซ้ายบออกข้างลำตัว มือขวาไขว้หลัง ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ก้าวเดิน	เท้า เดินย่อเท้า มือ มือทั้งสองแกว่งข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
เจริญสุขไส	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองโกยมือขึ้นระดับศีรษะ ศีรษะ หน้าตรง	
ชาติไทย	เท้า เท้าซ้ายวางเต็มเท้า จรดเท้าขวา มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
ที่รักของเรา	เท้า วางเท้าขวา จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองกอดอก ท่ารัก ศีรษะ เอียงขวา	
ตัวฉันเกิดมา	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ มือซ้ายกำมือขึ้นนิ้วหัวแม่มือเข้าอก มือ ขวาไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	
ใต้ฟ้าเมืองไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือขวาขึ้นนิ้วยกขึ้นระดับหน้า ชี้นิ้วข้าง บนให้หลังมือออก มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
ชีวิตจิตใจ	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา มือ กำมือซ้ายขึ้นนิ้วหัวแม่มือเข้าอก มือขวา ไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ฉันเป็นไทย ทั้งสิ้น	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองคว่ำประกบกันแล้วหงายออก ด้านข้าง ศีรษะ หน้าตรง	
ฉันนึกถึงชาติ	เท้า วางเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ มือขวาไว้มีระดับศีรษะมือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
อยู่ทุกเวลา	เท้า วางเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ มือซ้ายขึ้นข้างลำตัว มือขวาไขว้หลัง ศีรษะ เอียงขวา	เดาะนิ้ว 2 ที
มุ่งหวังตั้งหน้า	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดสันเท้าซ้าย มือ กำมือขวากระแทกลงบนฝ่ามือซ้าย ระดับชายพก ศีรษะ หน้าตรง	
ท่ามาหากิน	เท้า วางหลังเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ มือมือซ้ายชี้ที่ปาก มือขวาไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
โดยสุจริตเป็นนิจสิน	เท้า วางหลังเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
เพื่อให้แผ่นดิน	เท้า วางหลังเท้าขวา จรดเท้าซ้าย มือ ผายมือซ้ายออกไปข้างตัว มือขวาไขว้ หลัง ศีรษะ เอียงขวา	
เราคงอยู่เป็นไทย	เท้า วางหลังเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ถึงยามคับขัน	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ กำมือขวาระดับเอว มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ หน้าตรง	
ที่ชาติต้องการ	เท้า วางหลังเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	
เราก็อใจกล้าหาญ	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ กำมือทั้งสองข้างมือขวาระดับชายพก มือซ้ายข้างลำตัวออก ศีรษะ หน้าตรง	
ช่วยงาน ของไทย	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองโถมมือขึ้น วงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
เรามีมานะ	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ กำมือซ้ายขึ้นนิ้วหัวแม่มือเข้าอก ศีรษะ หน้าตรง	
ยอมสละชีวิต	เท้า ก้าวหน้าเท้าขวา เปิดส้นเท้าซ้าย มือ ผายมือทั้งสองข้างออกข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ทุกอย่างเรารู้ทิศ	เท้า วางเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ มือขวาไขว้หลัง มือซ้ายขึ้นนิ้วออก ข้างลำตัว ศีรษะ เอียงขวา	เดาะนิ้ว 2 จังหวะ
เพื่อชาติเราได้	เท้า วางหลังเท้าซ้าย จรดเท้าขวา มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายไขว้หลัง ศีรษะ เอียงซ้าย	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ด้วยน้ำใจรัก	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองประสานไว้ที่อก ทำรัก ศีรษะ เอียงขวา	
ด้วยสมัคร เป็นไทย	เท้า เท้าขวาวางหลัง จรดเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองคว่ำมือประกบกันระดับเอว ศีรษะ หน้าตรง	
เทินทูนชาติไว้	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ มือทั้งสองโคมือขึ้น รวงบัวบาน ศีรษะ หน้าตรง	
เหนือชีวิตเรา	เท้า ก้าวหน้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา มือ กำมือซ้ายขึ้นนิ้วแม่มือเข้าอก ศีรษะ หน้าตรง	
ท่าเข้า	เท้า เดินย่อเท้า เข้าเวที มือ มือทั้งสองแกว่งข้างลำตัวสลับกัน ศีรษะ หน้าตรง	ทั้งสองแถวเดินเข้าหา กันเรียงแถวตอนเดิน เข้าเวที

4.9.5 เพลงอธิษฐาน

อธิษฐานเอย สองมือจับพาน ประดับพวงพุทธรชาด (ซ้ำ)

ขอกุศลผลบุญจงมีแต่ผู้ทำคุณประโยชน์ไว้ในชาติ

อย่ามีใครคิดร้าย มุ่งทำลายชาติไทย ขอให้ทุกคนสนใจ ห่วงใยประเทศชาติ

ให้ไทยเรานี้มีความสามารถ ช่วยตัวช่วยชาติ ทำให้ไทยเป็นเมืองทอง

อธิษฐานเอย สองมือจับพานประดับพวงผกากรอง (ซ้ำ)

ขอไทยรักไทย ร่วมเป็นมิตรมั่นใจ ถือไทยเป็นพี่น้อง

อย่ามีใครแยกแยะ อย่าทำให้แตกร้างฉาน ขอให้ช่วยกันสมาน เพื่อนไทยทั้งผอง

มุ่งสามัคคี เหมือนพี่เหมือนน้อง กลมเกลียวเกี่ยวข้อง รักกันทั่วทุกคน

ภาพที่ 40 ผู้แสดงใส่สไบจับทับสไบกรอง นุ่งจีบหน้านอง สวมสังวาล คาดเข็มขัด สวมต้นแขน สวมเครื่องประดับ กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า ต่างหู สร้อยคอ ถือพานดอกไม้ ทรงผมเกล้าใส่เกี้ยว และทัดดอกไม้ข้างหูซ้าย

เพลงอธิษฐาน

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ทำออก	เท้า ก้าวหน้าเท้าซ้าย เปิดสันเท้าขวา ยึดยุบ เข้าวังชอยเท้าออกมา แล้วถอนเท้าขวา - ซ้ายนั่งลงคุกเข่า มือ มือขวาถือพานระดับหางคิ้ว มือซ้ายจับ หางที่ชายพก วางพานลงข้างหน้า มือ ทั้งสองวางที่หน้าขา ศีรณะ เอียงซ้าย	วังชอยเท้าพร้อมกับ เปลี่ยนมือสอดสร้อย จนหมดทำนอง
อธิษฐานเอย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองพนมมือระดับอก ไหว้ขึ้น และลงมาที่อก พร้อมกระทบกัน ศีรณะ หน้าตรง	
สองมือจับพาน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองจับพาน ศีรณะ หน้าตรง	
ประดับพวง พุทธชาติ	เท้า กระดกเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองยกพานขึ้นระดับศีรณะข้างขวา ศีรณะ เอียงซ้าย	
ขอกุศลผลบุญ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือขวาถือพานระดับศีรณะ มือซ้ายซ้อนมือ ตั้งวงหางระดับปาก ศีรณะ เอียงซ้าย	
จงมีแต่ผู้ทำคุณ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ไหว้มือซ้ายระดับศีรณะ มือขวาวางที่หน้าขา ขวา ศีรณะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ประโยชน์ ไว้ในชาติ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองไหวข้างหูขวา ศีรษะ เอียงขวา	
อย่ามีใครคิดร้าย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองรวมกันระดับอก แล้วปาดมือ ออกจากกันข้างลำตัว ศีรษะ หน้าตรง	
ชาติไทย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ไหว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายวางที่หน้าขาซ้าย ศีรษะ เอียงซ้าย	
ขอให้ทุกคน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายชี้นิ้ว มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	เดาะนิ้ว 3 ครั้ง
สนใจ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับหงายเข่าออก มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ห่วงใย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองไหวข้างหูขวา ศีรษะ เอียงขวา	
ประเทศชาติ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ไหว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายวางที่หน้าขา ซ้าย ศีรษะ เอียงซ้าย	
ให้ไทยเรานี้	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายชี้นิ้วกวาดออกข้างลำตัว มือขวา วางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
มีความสามารถ	เท้า ลูกขึ้นตั้งเข่าขวา มือ มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ช่วยตัว	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับหงายเข่าออก มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ช่วยชาติ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ไขว้มือขวาระดับศีรษะ มือซ้ายวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ทำให้ไทยเป็น เมืองทอง	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นตั้งวง หงาย ทำพรหมสี่หน้า ศีรษะ หน้าตรง	
อธิษฐานเอย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองพนมมือระดับอก ไขว้ขึ้นและ ลงมาที่อก พร้อมกระทบกัน ศีรษะ หน้าตรง	
สองมือจับพาน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองจับพาน ศีรษะ หน้าตรง	
ประดับพวง ผกากรอง	เท้า กระดกเท้าซ้าย มือ มือทั้งสองยกพานขึ้นระดับศีรษะข้างขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ขอไทย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ไขว้มือซ้ายระดับศีรษะ มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
รักไทย	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับหงายเข้าอก มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ร่วมเป็นมิตร มันใจ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองคว่ำมือซ้อนกันระดับชายพก ศีรษะ หน้าตรง	
ถือไทยเป็นพี่	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายชี้นิ้วข้างลำตัว มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	แถวขวามือชี้แถวซ้าย แถวซ้ายมือจับเข้าอก
น้อง	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับหงายเข้าอก มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	แถวขวามือจับเข้าอก แถวซ้ายมือชี้แถวขวา
อย่ามีใครขุแยก	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองตั้งวงประกบกันระดับอก แล้วแยกมือออกจากกัน ศีรษะ หน้าตรง	
อย่าทำให้แตก	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือขวาฟาดนิ้วเข้าหาตัว มือซ้ายวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	
ราวฉาน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ชี้นิ้วซ้ายกวาดออกข้างลำตัว แล้วตัวค้ำเข้าหาตัว ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
ขอให้ช่วยกัน สมาน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือทั้งสองคว่ำมือแล้วรวมมือเข้าหากัน ศีรษะ หน้าตรง	
เพื่อนไทย ทั้งผอง	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายผายมือออกข้างลำตัว มือขวาวางที่ หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	
มุ่งสามัคคี	เท้า ลูกขึ้นตั้งเข่าขวา มือ มือทั้งสองจับหงายไขว้ระดับอก ศีรษะ หน้าตรง	
เหมือนพี่	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับนิ้วข้างลำตัว มือขวาวางที่หน้าขาขวา ศีรษะ เอียงขวา	แถวขวามือชี้แถวซ้าย แถวซ้ายมือจับเข้าอก
เหมือนน้อง	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือซ้ายจับหงายเข้าอก มือขวาวางที่หน้าขา ขวา ศีรษะ เอียงซ้าย	แถวขวามือจับเข้าอก แถวซ้ายมือชี้แถวขวา
กลมเกลียว	เท้า นั่งคุกเข่า มือ มือขวาจับหงายเข้าหาตัวระดับศีรษะ มือซ้าย ตั้งวงบน เอียงมาทางซ้าย(ท่าภมรเกล้า) ศีรษะ เอียงซ้าย	
เกี่ยวข้อ	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ม้วนมือจับขวามาตั้งวงบน มือซ้ายจับหงาย เข้าหาตัว เอียงมาทางขวา ศีรษะ เอียงขวา	

เนื้อเพลง	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
รักกันทั่วทุกคน	เท้า นั่งคุกเข่า มือ ผายมือซ้ายออกข้างลำตัว มือขวาวางที่หน้าขวา ศีรษะ เอียงขวา	
ท่าเข้า	เท้า ลุกขึ้นตั้งเข่าขวา – ซ้าย ยืนขึ้น ก้าวหน้า เท้าซ้าย เปิดส้นเท้าขวา ยืดยุบชอยเท้า วิ่งเข้า มือ มือขวาลือพานระดับศีรษะ มือซ้ายจับหาง ที่ชายพก ศีรษะ เอียงซ้าย	เปลี่ยนมือตามจังหวะ พร้อมชอยเท้าวิ่งเข้า

สมัยก่อนระบำสลับฉากเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับละครยุคนั้น เนื่องจากยังไม่มีเทคโนโลยีใช้เป็นเครื่องทุนแรงในการเปลี่ยนฉากจากฉากหนึ่งไปสู่อีกฉากหนึ่ง ยังคงต้องใช้กำลังคนเคลื่อนย้ายขนเครื่องประกอบฉาก เพราะฉากแต่ละฉากในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี อาศัยความสมจริงมากที่สุด ดังนั้นเพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลา หลวงวิจิตรวาทการจึงใช้ระบำประกอบเพลงมีทั้งการร้องเพลงและรำประกอบเพลงเพื่อไม่ให้คนดูเบื่อหน่ายในการรอคอย ขณะเดียวกันเนื้อเพลงในระบำสลับฉากก็เป็นเครื่องมือกระตุ้นให้เกิดความรักชาติ ในบางครั้งหลวงวิจิตรวาทการใช้วิธีแจกเนื้อร้องแก่ผู้ชมเพื่อร้องร่วมไปกับผู้แสดงบนเวที จุดนี้ทำให้ผู้ชมได้มีส่วนร่วมแสดงพลังความรักชาติด้วยการร้องเพลงปลุกใจไปอย่างไม่รู้ตัว

แต่ในปัจจุบันได้นำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วยในการเปลี่ยนฉากทำให้ประหยัดเวลาขึ้น การแสดงระบำสลับฉากหน้าม่านก็ไม่จำเป็นต้องมีทุกฉากเสมอไป ปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมไม่ถือว่าผิดรูปแบบ แต่ไม่ควรตัดทิ้งหมดควรที่จะจัดให้มีระบำสลับฉากบ้าง เพราะระบำสลับฉากถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของละครหลวงวิจิตร แต่จะเลือกเพลงใดก็ได้แล้วแต่ดุลยพินิจของผู้ควบคุมการแสดง การบรรจुरะบำสลับฉากมากชุนั้นให้ทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีคือผู้ชมได้รับความบันเทิง คุ่มค่าส่วนผลเสียทำให้ละครดำเนินไปไม่ต่อเนื่อง เนื้อเรื่องถูกแบ่งออกเป็นช่วงๆ ทำให้อารมณ์ของผู้ชมสะดุดลงเป็นช่วงๆ ไม่ต่อเนื่อง

สาเหตุที่มีระบอบสลับฉาก อีกประการหนึ่งคือ ช่วยยืดเวลาในการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายของผู้แสดง และเพื่อให้ผู้แสดงได้มีเวลาพักเพื่อเตรียมทำสมาธิลำดับอารมณ์ในฉากต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทเจ้าหญิงแสนหวีนั้นมีฉากเกือบทุกฉาก ต้องแสดงออกทั้งการพูด การร้องเพลงรวมถึงฟันดาบ จากประสบการณ์ของผู้วิจัยนั้น ละครเรื่องนี้เป็นละครที่ต้องแสดงทั้งน้ำเสียง อารมณ์ต่างจากละครรำ ที่มีนักร้องร้องให้ ผู้แสดงเพียงแต่รำไปตามบทเท่านั้น ดังนั้นเมื่อตัวแสดงต้องรีบวิ่งเข้าไปในห้องแต่งตัวเพื่อเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย ถึงแม้จะมีเจ้าหน้าที่คอยช่วยเปลี่ยนอยู่ก็ตาม ผู้แสดงก็ยังเหน็ดเหนื่อยยิ่งฉากไหนที่ต้องร้องเพลงด้วยแล้วยังต้องหาเวลาเพื่อคั้นน้ำอุ่น ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยมักจะมีปัญหาในเรื่องของเสียงถ้าใช้ติดต่อกันมาก เสียงจะแหบเบาไม่แจ่มใส และละครเรื่องนี้เป็นละครที่ต้องใช้เสียงต่างจากละครรำทั่วไป จึงต้องคอยคั้นน้ำอุ่นเพื่อให้ชุ่มคอ จะทำให้มีพลังเสียงเป็นปกติ เมื่อมีระบอบสลับฉากเข้ามาช่วยทำให้มีเวลาเพื่อให้ดูแลตัวเองบ้างเล็กน้อย แม้เพียง 1-2 นาทีก็มีค่า ช่วยให้เรามีเวลาทำสมาธิเพื่อปรับอารมณ์ของตัวเราก่อนจะแสดงในฉากต่อไป

สรุป

จากการวิเคราะห์ละครปลูกใจเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่าละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นตัวแทนละครหลวงวิจิตรได้อย่างดีเยี่ยมเนื่องจากละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีซึ่งเป็นละครที่มีความสมบูรณ์ในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นเนื้อเรื่องตลอดจนบทเพลงทั้งในเรื่องและระบอบสลับฉาก มีความสนุกสนานและซาบซึ้งในความหมายของบทเพลงรวมถึงการสอดแทรกการประลองดาบระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐ ให้เกิดความหลากหลายและยังสื่อให้เห็นว่าแม้แต่ผู้หญิงที่มีฐานะอันครครึ่ก็ต้องฝึกหัดเพลงดาบไว้เพื่อต่อสู้กับข้าศึกและป้องกันตัวเอง อีกทั้งละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นละครที่มีบทเพลงมากที่สุดในบรรดาละครทุกเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการ เมื่อมีบทเพลงบรรจุนานหลายเพลงก็ต้องใช้จำนวนผู้แสดงมาก ทำให้เรื่องมีความยิ่งใหญ่ตระการตาตลอดจนมีฉากและเพลงมากกว่าละครเรื่องต่างๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี สลับซับซ้อนและผิดไปจากละครเรื่องแรกคือ เรื่องเลือดสุพรรณ ในเรื่องเลือดสุพรรณนั้น มีนางลูกชายแม่ทัพพม่าได้มาหลงรักสาวชาวสุพรรณเป็นความรักอย่างหลงใหล ที่ชายหนุ่มพึงมีแก่สาวที่ตนรัก เรียกได้ว่ารักจนหมดหัวใจ ขอมเสียดสละทุกอย่าง ทั้งหน้าที่ความรับผิดชอบที่มีต่อชาติบ้านเมือง สำหรับเรื่องเจ้าหญิงแสนหวี หลวงวิจิตรวาทการได้ผูกปมของเนื้อเรื่องไว้ถึง 3 ชั้น ปมชั้นแรก คือ การเปิดเรื่องขัดแย้งระหว่างบ้านเมือง เมื่อความขัด

แย่งเริ่มจะคลี่คลายลง ก็เกิดปมขัดแย้งที่สอง คือ การสนิทสนมและเกิดความรักระหว่างหนุ่มสาว ซึ่งเป็นเรื่องปกติวิสัยที่เจ้าชายเขมรรัฐจะทรงหลงรักเจ้าหญิงผู้เลอโฉม และก็เป็นธรรมดาที่เจ้าหญิงจะทรงตอบสนองความหลงใหลของเจ้าชาย จนทั้งสองได้ล้มพระองค์กระทำสิ่งที่ขัดกับอุดมการณ์ของแต่ละรัฐที่ได้กำหนดให้ทั้งสองอภิเษกสมรสกับเจ้านายรัฐอื่น จึงเกิดความรักท่ามกลางความไม่ลงรอยของรัฐทั้งสองจนเหตุการณ์ได้นำพาให้เกิดสงครามขึ้นอีกครั้ง ปมขัดแย้งที่สาม คือ ความรักที่ผสมกับความแค้น เจ้าหญิงทรงแค้นพระทัยที่เจ้าชายไม่เห็นแก่ความรัก ที่เคยมีต่อกัน ประจวบกับทรงสำนึกพระองค์ว่า ทรงเป็นสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองต้องเดือดร้อน จึงได้ตัดสินใจพระทัยเลิกคำนึงถึงความรักส่วนพระองค์ และสละพระชนม์เพื่อให้เรื่องราวต่างๆ ที่บ้านเมืองต้องประสบได้สิ้นสุดลง

นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างเจ้าหญิงแสนหวีให้อยู่ในสถานะที่สูงกว่าสามัญลักษณะ ทรงเป็นเจ้าหญิงที่มีพระทัยแข็งเกร่ง เนื่องจากเป็นพระราชธิดาองค์ใหญ่ที่จะต้องครองพระราชอาณาจักรแสนหวีแทนพระราชบิดา แต่ด้วยพระสิริโฉมที่งดงามเป็นที่ต้องตาต้องใจแก่เจ้าชายเขมรรัฐ แม้จะทรงอยู่ในความควบคุมของม่านประเพณีที่เข้มงวด แต่ความรักก็ทำให้ความเป็นปุถุชนปรากฏขึ้นเยี่ยงสามัญชนทั่วไป ทรงลืมความเป็นองค์เจ้าหญิงแสนหวีเมื่ออยู่ท่ามกลางความรักที่หอมหวาน แม้จะทรงทราบดีว่าความรักของพระองค์จะก่อให้เกิดผลร้ายตามมาก็ตาม และเพื่อสถานการณ์เข้าสู่ภาวะวิกฤตเกินกว่าจะแก้ ก็ทรงรู้ซึ่งถึงความรักที่มิต่อบ้านเมืองและชาวแสนหวี จนได้ตัดสินใจพระทัยยอมสละพระชนม์ชีพได้

การคัดเลือกผู้แสดงแต่ละตัว หลวงวิจิตรวาทการคำนึงถึงความเหมาะสมในด้านบุคลิกลักษณะ สิ่งที่สำคัญ คือ การพูดและกระแสนเสียง นอกจากนั้นยังต้องเป็นผู้แสดงอารมณ์ได้ทุกบทบาทไม่ว่ารัก โกรธ เศร้า จนถึงเป็นวิญญูณ ต้องเป็นผู้เข้าถึงบทบาทอย่างแท้จริงจึงจะสามารถตีบทได้ตามอารมณ์ของตัวละครและเป็นผู้ที่มีความสามารถถ่ายทอดจินตนาการในการแสดงที่สื่อให้ผู้ชมได้รับรู้และเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครทั้งลีลาท่าทาง น้ำเสียงตามที่ผู้ประพันธ์ได้เขียนไว้

ในการฝึกซ้อมละครของหลวงวิจิตรวาทการท่านจะแบ่งการซ้อมเป็น 2 ช่วง คือ การฝึกซ้อมเบื้องต้นและการฝึกซ้อมการแสดง สิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญมีดังนี้ คือ การเจรจาตามบทต้องไม่ตัดหรือเพิ่ม เอกลักษณ์อีกประการหนึ่งที่ผู้แสดงรุ่นหลังพึงปฏิบัติ คือ การแบ่งวรรคในการเจรจา เช่น ลูกรู้สึกตัวแล้ว / ว่าลูกได้ทำผิดอย่างร้ายแรง คำว่า “ว่า” จะต้องตามด้วยประโยคหลังไม่ให้ตัดคำว่า “ว่า” แบ่งในวรรคแรก สิ่งหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการได้พร่ำสอนนักเรียน คือ เรื่องของความ

เพียรพยายาม นอกจากนี้ยังให้โอกาสนักเรียนทุกคนในการฝึกหัดให้ตรงตามลักษณะที่ท่านต้องการ โดยให้โอกาสกลับไปฝึกฝนตนเอง ในเรื่องของการฝึกซ้อมการแสดงหลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะการที่ตัวละครซ้อมเข้ากับฉากเป็นการเพิ่มความพร้อมให้กับผู้แสดงทำให้เข้าใจและรู้ถึงสภาพแวดล้อมทำให้เกิดอารมณ์ร่วมสมจริงมากยิ่งขึ้น การฝึกซ้อมรวมทำให้องค์ประกอบต่างๆ เกิดข้อผิดพลาดน้อยเนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเปรียบเสมือนศูนย์รวมในการจัดการแสดงละครต่างๆ ด้านไม่ใช่เพียงผู้บังคับบัญชาเท่านั้นหากท่านเป็นผู้ควบคุมองค์ประกอบต่างๆ ในการแสดงอย่างใกล้ชิด ทำให้ผู้ร่วมงานทุกฝ่ายนอกจากจะให้ความนับถือในฐานะที่ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาแล้วยังเห็นถึงความตั้งใจจริงของท่านในการสร้างสรรค์ละครให้มีความสมบูรณ์แบบในทุกๆ ด้าน ในแต่ละช่วงของการฝึกซ้อมการแสดงจะมีการแก้ไขส่วนต่างๆ อยู่เสมอ แต่ด้วยเหตุผลของหลวงวิจิตรวาทการที่ต้องการให้ละครมีความสมบูรณ์ทุกแง่ทุกมุมผู้ร่วมงานฝ่ายต่างๆ จึงมิได้ท้อแท้เป็นผลให้การแสดงประสบความสำเร็จอีกทั้งเป็นแบบอย่างของการทำงานละครในยุคต่อมา

การใช้พื้นที่ของการแสดงละครหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี ควรเป็นเวทีที่มีพื้นที่กว้างขวาง มีทั้งเวทีนอกและเวทีใน สองข้างเวทีควรมีเนื้อที่สำหรับตั้งวงดนตรีไทย และวงดนตรีสากลไม่ควรจะเป็นที่โล่งเช่นเวทีกลางแจ้ง เพราะจะไม่สะดวกในการจัดฉาก เคลื่อนย้ายอุปกรณ์ประกอบฉากที่ต้องเปลี่ยนตลอดทั้ง 12 ฉาก ควรมีม่านกั้นปิดเปิดฉากเพราะเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของละครหลวงวิจิตรไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตามคือ การแสดงคั่นหน้าม่านระหว่างรอเปลี่ยนฉาก ดังนั้นพื้นที่ในการแสดงควรมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับโรงละครแห่งชาติหรือหอประชุมต่างๆ ที่มีที่กั้นห้องมิดชิด ไม่ให้เสียงกระจายมากเกินไป

จุดเด่นอีกประการหนึ่งของเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีคือ การเข้าพระเช้านางระหว่างเจ้าชายเพชรรัฐและเจ้าหญิงแสนหวี ซึ่งเป็นฉากหนึ่งที่ได้รับการกล่าวขวัญ ที่เป็นต้นแบบที่สำคัญคือ ครัวัดดา (สารดาชน) ศิลปบรรเลง ได้วิเคราะห์ถึงการเข้าพระเช้านางว่า เนื่องจากผู้แสดงเป็นหญิงทำให้ไม่มีการตั้งข้อรังเกียจในการสัมผัสทำให้ผู้แสดงหมดความกังวลในเรื่องนี้ ทำให้มีสมาธิมุ่งที่จะแสดงอารมณ์และบทบาทได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากเป็นละครที่ใกล้เคียงกับบทบาทความเป็นจริงของมนุษย์ จึงไม่ได้คำนึงถึงจารีตการเข้าพระเช้านางแบบละครไทย ทำให้บทบาทการเข้าพระเช้านางมีความกลมกลืนมีชีวิตชีวาใกล้เคียงกับธรรมชาติของมนุษย์ บางครั้งยังได้สอดแทรกความรู้ภูมิกริมของปกตินิสัยผู้ชายไว้ในตัวเจ้าชายเพชรรัฐในฉากพันดาบกับเจ้าหญิงแสนหวีซึ่งเป็นที่ยินชอบของผู้ชมได้อย่างแนบเนียน และตำแหน่ง

การเข้าพระเข้านางบนเวที หลวงวิจิตรวาทการยังคำนึงด้วยว่าผู้แสดงควรอยู่ในตำแหน่งใดจึงจะทำให้เกิดภาพประทับใจผู้ชมมากที่สุด

การแต่งกายในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะดูแลอย่างใกล้ชิดแล้ว ผู้มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานเรื่องนี้ คือ คุณหญิงชื่น ศิลปบรรเลง และครูโหมศ ว่องสวัสดิ์ จากการสัมภาษณ์ครูลัดดา (สารตายน) ศิลปบรรเลง ได้กรุณาเล่าถึงสี่ของเครื่องแต่งกายว่าหลวงวิจิตรวาทการเน้นการใช้สีตามความเป็นจริงและเหมาะสมกับผู้แสดง เช่น เจ้าหญิงแสนหวีจะใช้สีโทนหวานบอกลักษณะความเป็นหญิง เช่น สีชมพู มากกว่าการยึดจารีตของละครไทยที่ใช้สีตัดกัน เช่น พระแดง – นางเขียว เป็นต้น แต่การใช้สีตามลักษณะตัวละครเมื่อเข้ากับการสร้างฉาก แสง สี ต้องดูแล้วเข้ากันแต่ไม่กลืนกัน สามารถสร้างเสน่ห์ให้กับตัวละครในเรื่องได้เป็นอย่างดี สำหรับการจัดการแสดงเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในปัจจุบันสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม โดยยึดหลักของความถูกต้องของเชื้อชาติและฐานะของตัวละครเป็นหลัก

จากการวิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่าการจัดการตั้งแต่ต้นจนจบเป็นเรื่องของการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด การแสดงรอบแรกมิได้หมายถึงการแสดงละครเรื่องนี้มีความสมบูรณ์แล้ว หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการสร้างและกำกับการแสดงได้ปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบต่างๆ อยู่เสมอ ดังที่มีผู้กล่าวว่าละครของหลวงวิจิตรรอบแรกแล้วต้องไปดูรอบสุดท้ายด้วย ซึ่งยืนยันถึงการสร้างสรรค์ศิลปะว่าต้องมีการสร้างสิ่งที่ดีอยู่ตลอดเวลา ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีจึงเป็นเครื่องยืนยันลักษณะละครแบบหลวงวิจิตรซึ่งแสดงถึงพัฒนาการทางด้านนาฏศิลป์ด้วยประการฉะนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่องละครหลวงวิจิตรมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด วิธีจัดการแสดงและรูปแบบการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ โดยนำเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีเป็นกรณีศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย เริ่มจากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประวัติหลวงวิจิตรวาทการ ผลงานทางด้านนาฏศิลป์ ของหลวงวิจิตรวาทการ ประวัติและการดำเนินงานด้านการแสดงละครปลูกใจรักชาติ ตลอดจนข้อมูลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการสัมภาษณ์บุคคลที่เคยร่วมงานและมีส่วนเกี่ยวข้องในงานแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการแล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูล ดังจะได้สรุปเนื้อหาที่ได้จากการศึกษาตามลำดับดังนี้

ผลงานด้านนาฏศิลป์ของหลวงวิจิตรวาทการ เห็นได้ว่าผู้ที่ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ นั้น นอกจากความตั้งใจจริงของผู้นั้นแล้วยังต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมด้านบุคคลและสถานที่ หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลโชคดีที่ได้โอกาสในการส่งเสริมการศึกษาจากครอบครัว โรงเรียน สำนักเรียน ทั้งในและต่างประเทศประกอบกับความวิริยะอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าวิชาการด้านต่างๆ อย่างกว้างขวางทำให้หลวงวิจิตรวาทการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งใดสามารถนำความรู้ทั้งเก่าและใหม่ที่ศึกษามาตลอดชีวิตประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในงานที่รับผิดชอบได้อย่างดียิ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของคุณภาพการของหลวงวิจิตรวาทการที่มีต่อการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติ ด้านนาฏศิลป์นั้น หลวงวิจิตรวาทการได้วางแผนและดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอนตามแนวทางอย่างประเทศตะวันตกทำให้รากฐานการสืบทอดอนุรักษ์และพัฒนาทางด้านนาฏศิลป์ไทยดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ดังจะกล่าวตามลำดับดังนี้

1. การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการรวบรวมครูละครซึ่งกระจัดกระจายภายหลังการยุบกรมมหรสพ วางหลักสูตรในสาขาต่างๆ ตามแบบตะวันตก โดยแบ่งเป็นนาฏศิลป์ไทย ดนตรีไทย ดนตรีสากล เมื่อตั้งโรงเรียนวางหลักสูตรในเบื้องต้นเรียบร้อยแล้วก็ได้เปิดรับสมัครนักเรียนด้วยการชักชวนในระยะเริ่มแรก ต่อมาเมื่อมีผลงานการแสดงเป็นที่ปรากฏต่อประชาชน จึงมีผู้ไว้วางใจนำบุตรหลานมาเรียนมากขึ้น

2. การประพันธ์บทละครและเพลงปลูกใจรักชาติ หลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะเป็นผู้บริหารที่มีความสามารถยังเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านการประพันธ์อย่างหาตัวจับได้ยาก เพื่อเป็นการให้โอกาสแก่นักเรียนในเรื่องของการแสดงซึ่งเปรียบเสมือนหัวใจในการฝึกหัดด้านศิลปแขนงนี้ให้เป็นที่ยอมรับจึงได้แต่งบทละครเพื่อฝึกหัดและจัดแสดงอย่างต่อเนื่องเพื่อพิสูจน์

ถึงศักยภาพของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ในขณะนั้น โดยแบ่งประเภทของผลงานได้ดังนี้ บทละครขนาดใหญ่ขนาดใช้เวลาแสดง 3 ชั่วโมง 24 เรื่อง บทละครเรื่องเล็กสำหรับแสดงบนเวที 2 เรื่อง บทละครเรื่องเล็กสำหรับแสดงทางโทรทัศน์ บทโทรทัศน์ บทวิทยุกระจายเสียง 35 เรื่อง บทเพลงที่แสดงในโอกาสต่างๆ 27 เรื่อง บทเพลงในละคร เรื่อง บทเพลงที่ไม่บรรจู่อยู่ในละคร 14 เพลง จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการได้ผลิตผลงานด้านนี้เป็นจำนวนมาก แต่คุณค่าและความอมตะในผลงานดังกล่าวยังอยู่ในความทรงจำของผู้คนมาจนถึงปัจจุบัน

3. การสร้างโรงละคร จุดมุ่งหมายของการสร้างโรงละครนอกจากจะเป็นสถานที่แสดงละครของนักเรียนและข้าราชการกรมศิลปากรแล้วยังเป็นสถานที่ในการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชาติอีกด้วย เพราะการสร้างโรงละครประจำบ้านเมืองยังเป็นศักดิ์ศรีและเชิดชูหน้าตาของประเทศด้วย

4. หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการสร้างและผู้กำกับการแสดง หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างผลงานละครซึ่งต่อมารู้จักกันในนามละครหลวงวิจิตร เป็นละครที่มีรูปแบบและลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการเอาใจใส่ กำกับดูแล ฝึกหัด ฝึกซ้อม ของหลวงวิจิตรวาทการโดยตรงในการจัดทำละครแต่ละเรื่องนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้ปรับเปลี่ยนประยุกต์ทรัพยากรตลอดจนบุคคลต่างๆ ในขณะนั้นได้อย่างสมดุลภายใต้งบประมาณอันจำกัด แต่ผลงานการสร้างสรรค์ของหลวงวิจิตรวาทการแต่ละเรื่องได้สร้างความประทับใจในการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ในละครจนเป็นที่นิยมสืบมาจนถึงทุกวันนี้ไม่ว่าจะเป็นเนื้อเรื่องที่กินใจ บทเพลงที่ไพเราะ คำพูดที่มีแง่คิดให้เกิดความรักชาติตลอดจนการสอดแทรกคุณธรรมในด้านต่างๆ ซึ่งสมควรที่จะศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

คงจะเป็นที่ยอมรับกันได้อย่างไม่ต้องสงสัยแล้วว่า หลวงวิจิตรวาทการนั้น เป็นศิลปินท่านหนึ่ง ที่ได้ใช้ศิลปะการละคร มาเป็นเครื่องชักนำ ให้ผู้ชมเข้าสู่อุดมการณ์ ที่ท่านต้องการสืบทอด คือความรักชาติ การที่หลวงวิจิตรวาทการ มีความสามารถอำนวยความสะดวกสร้างละคร ในแนวปลูกใจรักชาติ ได้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในสมัยที่ละครเริ่มแสดงเมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว และแม้ในปัจจุบัน เมื่อมีการจัดการแสดงละครของท่านขึ้นมาใหม่ ความนิยมของผู้ชม ก็แทบจะไม่แตกต่างกันเลย ผู้วิจัยจึงมองหลวงวิจิตรวาทการ ว่าท่านเป็นศิลปินในแง่มุมต่างๆดังนี้

1. ศิลปินที่มีพรสวรรค์ หลวงวิจิตรวาทการ เป็นศิลปินที่มีพรสวรรค์มาแต่กำเนิด เห็นได้จากที่ท่านไม่เคยได้รับการศึกษาทางด้านศิลปะเลย ยกเว้นในช่วงที่ได้ไปรับราชการในต่างประเทศ ที่ปารีส และลอนดอน ทำให้ได้มีโอกาสสัมผัสกับศิลปะการละครบ้าง ท่านได้เขียนบันทึกไว้ว่า “ข้าพเจ้าเองได้ประสบความสำเร็จยากลำบาก เมื่อเข้ามารับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เพราะข้าพเจ้าไม่ได้เกิดมาเป็นนักศิลปะ” (ความยากลำบากสำหรับงานใหม่เป็นอธิบดีกรมศิลปากร

หน้า 55 จากหนังสือเรื่อง อธิบดินคนแรกของกรมศิลปากร พดตรีหลวงวิจิตรวาทการ พศ. 2535) ดังนั้น การที่ละครเกือบทุกเรื่องของท่าน ได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากผู้ชมมาเป็นเวลาอันยาวนาน จึงสมควรที่จะยกให้ท่านเป็นศิลปินที่มีพรสวรรค์

2. **ศิลปินนักบริหาร** เนื่องจากในระยะแรกที่จัดการแสดงละครนั้น หลวงวิจิตรวาทการ ไม่ได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากทางรัฐบาลแม้แต่น้อย และไม่อาจหาเงินมาจากทางอื่นได้ ท่านได้จัดการแสดงละคร ด้วยการบริหารการเงินได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด โดยเริ่มจากเงินจำนวนน้อยที่มีอยู่ เรียกว่า มีน้อย ก็ใช้น้อยไปก่อน แล้วจึงค่อยๆ พัฒนาให้ดีขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเริ่มมีรายได้จากการแสดงละคร โรงละครชาติแห่งแรกก็เกิดขึ้นด้วยเสาไม้ไผ่หลังคาเตนท์ จนเมื่อได้รับงบประมาณเป็นจำนวนเพียงเล็กน้อยจากกระทรวงคลัง โรงละครจึงได้มีสภาพที่มั่นคงขึ้นบ้าง แต่กว่าจะเป็น โรงละครที่สมบูรณ์จนได้ เรียกว่า หอประชุมศิลปากร ก็ด้วยความสามารถในการบริหารทรัพยากรทางการเงิน โดยหลวงวิจิตรวาทการ

3. **ศิลปินนักจิตวิทยา** เนื่องจากที่หลวงวิจิตรวาทการ ได้ศึกษาและเขียนหนังสือเกี่ยวกับจิตวิทยามาก่อนหน้านี้แล้ว และได้รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ จึงไม่น่าแปลกใจที่ท่านได้นำจิตวิทยาทางการทูตมาใช้ ระหว่างที่ดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากร เริ่มจากที่ท่านได้ให้ความเคารพนบถอบต่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ได้ทรงปฏิบัติงานทางด้านศิลปะอยู่ก่อนแล้ว ตลอดจนใช้จิตวิทยาในการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ส่วนใหญ่เป็นครูอาจารย์ทางศิลปะ ที่ได้โอนมาจากกรมมหรสพ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ใช้จิตวิทยาที่นุ่มนวล ในการทำงานกับบรรดาข้าราชการและครูอาจารย์ในกรมศิลปากร จนได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากทุกฝ่าย โดยเฉพาะในการอำนวยความสะดวกสร้างละครนั้น หลวงวิจิตรวาทการ ได้ใช้จิตวิทยา ซึ่งมีผลทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความรู้สึกว่า มีส่วนสำคัญที่ได้ทำให้ละครประสพผลสำเร็จ นอกจากนี้ หลวงวิจิตรวาทการ ยังได้ใช้ความเป็นศิลปินนักจิตวิทยากับผู้ชมละคร โดยได้ใช้ละครโน้มน้าวจิตใจของผู้ชมให้เข้าถึงเจตนารมณ์ในการปลูกใจให้รักชาติ

ละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการเป็นที่รับทราบกันในนาม “ละครหลวงวิจิตร” คือละครที่มีเนื้อหาปลูกใจให้รักชาติบ้านเมือง ปลูกใจให้เกิดความรักสามัคคี คิดถึงประโยชน์ที่มีต่อชาติมากกว่าที่มีแก่ตนเอง ผู้วิจัยได้ศึกษามาจากความเห็นของนักวิชาการหลายท่าน ที่เห็นว่าละครหลวงวิจิตรโด่งดังเพราะได้รับการสนับสนุนจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่จากการวิจัยความเป็นมาของเหตุการณ์ในสมัยนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นที่แตกต่างออกไป

หากหลวงวิจิตรวาทการได้รับการสนับสนุน ในการทำละครปลูกใจรักชาติจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม ตามที่มีผู้เข้าใจกันแล้ว ก็คงไม่ต้องประสบความยากลำบากในการหาเงินด้วยตนเองเช่นนี้ ผู้ที่เข้าใจว่าหลวงวิจิตรวาทการได้รับการสนับสนุนจาก จอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น อาจมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน เพราะหลวงวิจิตรวาทการ ได้รับการสนับสนุนจาก จอมพล ป. พิบูลสงครามจริง ในสิบห้าปีให้หลัง เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ทำการฟื้นฟูวัฒนธรรมไทย และมีบัญชาให้หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศสวิสเซอร์แลนด์ กลับมาทำละครหุ่นอาณูภาพอีก 4 เรื่องคือ อาณูภาพพ้อขุนราม อาณูภาพแห่งความรัก อาณูภาพแห่งความเสียสละ และอาณูภาพศีลสัตย์ ระหว่างปี พ.ศ.2498-2500

นอกเหนือจากต้องการที่จะตอบสนองคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในด้านการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมแก่ประชาชนแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังสร้างละครรูปแบบใหม่ในวงการนาฏศิลป์ไทยอีกด้วย

จากการศึกษาเรื่องละครหลวงวิจิตร ได้พบว่ามีแนวคิดวิธีการ และรูปแบบละครปลูกใจรักชาติดังนี้

1. แนวคิดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ จากการศึกษาเอกสารสัมภาษณ์พบว่า

1.1 เกิดจากการได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ในรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ด้วยขณะนั้นรัฐบาลมีพระราชกฤษฎีกา ปรับปรุงงานในกรมศิลปากร ซึ่งมีภารกิจก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์อยู่ด้วย เพื่อให้กิจการของโรงเรียนดำเนินไปด้วยดีเป็นที่ยอมรับของสังคม หลวงวิจิตรวาทการ จึงได้แต่งละครสำหรับนักเรียนแสดง ซึ่งการจะทำให้ได้รับความสนใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคณะรัฐบาล คงไม่ดีไปกว่าการทำละครแนวปลูกใจรักชาติ หรือการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม ซึ่งเป็นกระแสทางการเมืองที่แพร่หลายในขณะนั้น รวมทั้งเป็นการชี้ให้เห็นว่าศิลปะวัฒนธรรมของชาติ ด้านนาฏศิลป์มีใช้มุ่งเพื่อการบันเทิงแต่อย่างเดียว หรือเป็นการเดินกินรำกินอย่างที่เข้าใจกัน แต่การจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติยังเป็นสื่อที่จะเผยแพร่ แนวคิดไปยังประชาชนส่วนมากได้ ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยสร้างสรบ้านเมืองอีกทางหนึ่ง

1.2 แนวคิดชาตินิยมหรือปลูกใจรักชาตินั้น อยู่ในใจของหลวงวิจิตรวาทการ มานานแล้วเนื่องจากการได้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ได้เห็นวิธีการเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมฝ่ายี่ต่าง ๆ เช่นละครที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศมาแล้ว นอกจากนี้การเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมผ่านทางการแสดงละคร เคยประสบผลสำเร็จมาแล้วในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง

ถือได้ว่าเป็นเจริญรอยตามพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม

1.3 เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการ ได้ศึกษาในด้านจิตวิทยาและเห็นว่าคุณสมบัติของมนุษย์ในวิชานี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำอะไรให้เป็นที่น่าประทับใจคนดูได้ อีกทั้งหลวงวิจิตรวาทการได้เล็งเห็นว่าคุณสมบัติของนาฏยศิลป์ไทย ซึ่งมีองค์ประกอบในด้านสุนทรียรสครบถ้วนอยู่แล้ว สามารถสอดแทรกแนวคิดต่างๆ เพื่อให้เกิดความน่าสนใจยิ่งขึ้นได้

2. วิธีจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ จากการศึกษาเอกสาร และสัมภาษณ์พบว่า วิธีจัดการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ ได้ยึดหลักการจัดการบริหารทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากวิธีการดังต่อไปนี้

2.1 การจัดการแสดงละครนั้น เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ได้แสดงความรู้ ความสามารถ ในเวทีการแสดงจริง ซึ่งจะแนะนำประสบการณ์ที่มีค่าในการประกอบอาชีพในอนาคต อีกทั้งเป็นการให้สาธารณชนได้เห็นศักยภาพของคณะครู และนักเรียนของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ในการที่จะธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ

2.2 การบริหารงานด้านศิลปวัฒนธรรม ของหลวงวิจิตรวาทการในสมัยนั้น ถือว่าเป็นงานใหม่ที่ท้าทายความสามารถของหลวงวิจิตรวาทการ ในเรื่องบุคลากรก็เปิดรับโอนข้าราชการจากกรมกองต่างๆ ตลอดจนรับผู้มีความสามารถมาบรรจุเข้ารับราชการ ส่วนในเรื่องสถานที่ก็ขอยืมใช้อาคารบางส่วนในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นที่ตั้งโรงเรียนและสำหรับสร้างโรงละครชั่วคราว รวมทั้งการได้รับงบประมาณอับจำกัด อีกทั้งยังไม่ได้รับการสนใจจากรัฐบาลเท่าที่ควรในการสนับสนุนกิจการแขนงนี้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นแรงจูงใจให้หลวงวิจิตรวาทการ และผู้ร่วมงานในสมัยนั้น ร่วมแรงร่วมใจเพื่อสร้างสรรค์ผลงานให้เป็นที่ยอมรับ โดยการวางแผนการดำเนินงานตั้งแต่เรื่องการทดสอบ และคัดเลือกตัวแสดง การฝึกหัดผู้แสดง การฝึกซ้อมการแสดงของทุกฝ่าย การทำเอกสารประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ เช่น วิทยุกระจายเสียง แผ่นปลิว การติดป้ายโฆษณาหน้าโรงเรียน

2.3 เรื่องที่มีความสำคัญในเรื่องของการจัดการแสดงคือการพัฒนาศักยภาพของผู้แสดงโดยนำนักเรียนในสาขา ต่างๆ ที่เปิดสอนในขณะนั้นมาคัดเลือกเพื่อเป็นผู้แสดง จากนั้นก็นำเข้าสู่กระบวนการการฝึกหัดในเรื่องของการออกเสียง การพูด การแสดงอารมณ์ การเคลื่อนไหวตามลำดับ ซึ่งกระบวนการฝึกหัดเหล่านี้ ได้ทำให้ผู้ได้รับการฝึกหัด ได้รับการถ่ายทอดความรู้โดยตรง รวมถึงการแก้ไขข้อบกพร่องเป็นรายบุคคล ทำให้นักเรียนผู้แสดงสมัยนั้นเป็นนักแสดงที่มีคุณภาพ ซึ่งภายหลังได้เป็นผู้ถ่ายทอดเทคนิควิธีการฝึกหัดของหลวงวิจิตรวาทการ แก่ผู้แสดงละครใน

ยุคต่อมา รวมถึงแม้ว่าบางคนจะสำเร็จการศึกษาไปแล้วสามารถนำวิชาการแสดงที่ได้รับจากหลวงวิจิตรวาทการ ไปประกอบอาชีพจนประสบความสำเร็จมากมาย

2.4 การฝึกซ้อม ปัจจัยที่ทำให้การจัดการแสดงละครของหลวงวิจิตรวาทการ มีประสิทธิภาพ ประการหนึ่งคือ การฝึกซ้อมของทุกฝ่ายก่อนการแสดงจริง ซึ่งในช่วงเวลานี้เป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นแก้ไขข้อบกพร่องภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิดของหลวงวิจิตรวาทการ ในฐานะที่ท่านเป็นศูนย์กลางไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการประพันธ์บทละคร การคัดเลือกนักแสดง การประพันธ์เพลงประกอบละครและสลับฉาก การกำหนดฉากและเครื่องประกอบฉาก ตลอดจนเป็นผู้อำนวยการแสดงและกำกับการแสดง ความสามารถและศักยภาพของหลวงวิจิตรวาทการในการบริหารจัดการแสดงถึงแม้บางครั้งดูเหมือนลักษณะเผด็จการ แต่หลวงวิจิตรวาทการก็ได้รับความศรัทธาจากผู้ร่วมงานทุกฝ่าย จนทำให้ผลงานที่ปรากฏแก่สายตาประชาชนมีความประทับใจตราบนานทุกวันนี้

3. รูปแบบการแสดงละครปลูกใจรักชาติ ของหลวงวิจิตรวาทการ จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์พบว่า มีลักษณะร่วมที่เหมือนกัน คือ เป็นการผสมผสานระหว่างทำราทางนาฏยศิลป์ กับทำราธรรมชาติ ซึ่งเรียกกันว่า “ท่ากำ-แบ” ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร มีทั้งการร้องและการเจรจา ส่วนใหญ่ เรื่องราวดำเนินไปด้วยการเจรจา และผู้แสดงต้องมีความสามารถในการร้องเพลงในบางฉาก สำหรับเพลงที่ใช้บรรเลงนั้น มีทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงสากลประกอบการแสดงดนตรีไทย ใช้วงปี่พาทย์และวงเครื่องสาย ส่วนดนตรีสากล ใช้วง Chamber Orchestra นอกจากนี้ยังมีการแสดงระบำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่อง และระบำประกอบเพลงปลูกใจที่เน้นร้องร้องสลับฉากหน้าม่าน สำหรับการแต่งกายนั้น แต่งยืนเครื่องแบบละครไทย ผสมผสานกับการแต่งกายตามเชื้อชาติ และแต่งแบบสามัญชน

ลักษณะ ดังกล่าว มิได้หมายความว่า ทุกๆเรื่องจะมีรูปแบบการแสดงเหมือนกัน รูปแบบการแสดงในแต่ละเรื่องหลวงวิจิตรวาทการจะเป็นผู้กำหนดความหลากหลายให้เหมาะสมกับละครแต่ละเรื่อง เช่น บางเรื่องจะเริ่มต้นด้วยการแสดงระบำ บางเรื่องนำเข้าสู่การแสดงด้วยการสนทนาระหว่างครูและนักเรียน บางเรื่องเริ่มต้นการแสดงด้วยการให้พิธีกรประกาศวัตถุประสงค์ของผู้แต่ง เช่นเดียวกับการจบการแสดงในแต่ละเรื่องส่วนใหญ่จบด้วยโศกนาฏกรรม บางเรื่องจบลงด้วยการพูดทิ้งท้ายให้แง่คิดในสำนึกของความรักชาติ

3.1 การแต่งกายเนื่องจากการจัดทำละครในแต่ละเรื่องมีจำกัด รวมทั้งความต้องการใช้เครื่องแต่งกายที่มีอยู่เดิมมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น บทที่มีพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าเมือง จะกำหนดให้ใช้เครื่องแต่งกายยืนเครื่อง ของโขนละครมาใช้ ซึ่งผู้จัดการแสดงในปัจจุบันอาจนำชุดการแสดงที่เหมาะสมมาใช้แทนกันได้

3.2 ผู้แสดงในสมัยหลวงวิจิตรวาทการ มักใช้ผู้แสดงหญิงล้วนเนื่องจากป้องกันข้อรังเกียจของผู้แสดงและผู้ปกครอง แต่ปัจจุบันการใช้นักแสดงชายจริง หญิงแท้ ถือว่าเป็นเรื่องปกติ ซึ่งผู้จัดการแสดงในปัจจุบันอาจพิจารณาตามความเหมาะสม เช่น โรงเรียนสตรีล้วน สามารถใช้ผู้แสดงหญิงแสดงทั้งหมดได้

3.3 รูปแบบการแสดงของหลวงวิจิตรวาทการในละครบางเรื่องท่านมิได้กำหนดรายละเอียดไว้ชัดเจน เช่น การจัดฉาก หรือ การแต่งกาย เนื่องจากการแสดงทุกเรื่องท่านเป็นผู้ดำเนินการในการจัดการแสดงแทบทั้งสิ้น อีกทั้งการแสดงละครแม้เรื่องเดียวกัน อาจมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีและสมบูรณ์ที่สุดอยู่เสมอ

จะเห็นได้ว่า แนวคิด วิธีจัดการแสดง และรูปแบบการแสดงละครปลูกใจรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการ จะมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นศูนย์กลาง เป็นผู้ประพันธ์บทและมีส่วนเกี่ยวข้องกับในทุกๆเรื่อง ทั้งนี้เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ มีวิธีประยุกต์ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย ตลอดจนนำหลักจิตวิทยามาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้การบริหารงาน การจัดการแสดงละครเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งยากจะหาผู้มีความสามารถเช่นท่านได้ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าระบบการทำงานจะสั่งการโดยหลวงวิจิตรวาทการโดยตรง แต่ด้วยบุคลิกภาพที่ให้เกียรติผู้ร่วมงาน และมีวาทศิลป์ในการสื่อสารทำให้ผู้ร่วมงานทุกคนได้แสดงความคิด ความสามารถ อย่างเต็มที่ จึงเป็นพลังสร้างสรรค์ให้งานในทุกๆเรื่อง มีความสมดุลเป็นที่ประทับใจและกล่าวขวัญถึงละครปลูกใจรักชาติ ของหลวงวิจิตรวาทการ トラบายจนทุกวันนี้

ลักษณะละครของหลวงวิจิตรมีลักษณะพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นการผสมผสานระหว่างทำรำนานาฏศิลป์กับทำรำธรรมชาติซึ่งเรียกกันว่า “ท่ากำแบ” ในการเคลื่อนไหวของตัวละคร
2. มีทั้งการร้องและการเจรจา ส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการเจรจาและผู้แสดงร้องเพลงเองในบางฉาก
3. ใช้ทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากลประกอบการแสดง
4. ดนตรีไทยใช้วงปี่พาทย์และวงเครื่องสาย วงดนตรีสากลใช้วง chamber orchestra
5. มีการแสดงระบำประกอบเพลงตามเนื้อเรื่องและระบำประกอบเพลงปลูกใจสลับฉาก
6. มีการร้องเพลงสลับฉาก (หน้าม่าน)
7. การแต่งกายแต่งขึ้นเครื่องแบบละครไทย ผสมผสานกับการแต่งกายตามเชื้อชาติและแต่งแบบสามัญชน
8. มีฉากประกอบเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง

หลังจากที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ละครหลวงวิจิตร” มาอย่างละเอียดแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ละครหลวงวิจิตรมีเอกลักษณ์ที่ผู้ชมสามารถรู้ได้ทันทีว่าเป็นละครหลวงวิจิตรดังนี้

1. **ปฏิวัติการละคร** ละครหลวงวิจิตร ซึ่งเปิดการแสดงเรื่อง เลือดสุพรรณ เป็นครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. 2479 นั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นการปฏิวัติการละครสำหรับสมัยเมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว เพราะ เป็นละครที่เปลี่ยนรูปแบบอย่างเห็นได้ชัด คือ จากละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง หรือละครร้องซึ่ง เคยแสดงอยู่แต่เดิม มาเป็นละครที่แปลกใหม่สำหรับผู้ชม มีทั้งเพลงไทยและสากล ตัวละครจะต้อง เจรจาบท ต้องร้องและร้องได้ทั้งเพลงไทยและสากล การดำเนินเรื่องไม่เชิงซ้ำแบบละครไทยเดิม

2. **ความยิ่งใหญ่ของละคร** การแสดงละครแต่ละเรื่อง ใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการมีบุคลากรจากโรงเรียนนาฏดุริยางค์ ทำให้ละครมีความอลังการงดงามยิ่ง เป็นที่ตื่นตาตื่นใจของผู้ชม

3. **เนื้อเรื่องของละคร** หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งละคร โดยเนื้อเรื่องส่วนใหญ่จะนำ ประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวกับความรักชาติ มาตีความใหม่ ให้บุุชชนเข้าใจได้โดยง่าย โดยหยิบ ยกแก่นของเรื่องจริงขึ้นมาก่อน แล้วจึงแต่งเรื่องราวที่สนุกตื่นเต้น และประทับใจ แม้ความจริงจะ เปลี่ยนแปรไปบ้าง แต่การแสดงละคร ไม่เหมือนการแสดงตำนาน ซึ่งต้องให้เป็นเรื่องจริงโดยตลอด ด้วยความเป็นนักประพันธ์ ที่เขียนหนังสือทั้งทางปรัชญาและนวนิยายมาแล้ว หลวงวิจิตรวาทการ จึงสามารถใช้ศิลปะการละครมาทำให้ทั้งความรู้และเพลิดเพลินแก่ผู้ชม เพื่อเป็นสะพานเชื่อมไปยัง เจตนารมณ์แห่งความรักชาติที่ท่านต้องการจะบอกย้ำ

4. **บทเจรจามีความหมายลึกซึ้ง** เนื่องจากที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่ใช้ภาษาไทยได้ เป็นอย่างดีเยี่ยม บทเจรจาของตัวละคร จึงสามารถสื่อความหมายที่ท่านต้องการ โดยเฉพาะในเรื่อง ที่เกี่ยวกับความรักชาติได้เป็นอย่างดี ทั้งยังให้ความหมายที่ลึกซึ้ง สร้างความประทับใจให้แก่ผู้ชม เป็นอย่างยิ่ง สร้างความเป็นเอกลักษณ์ของละครหลวงวิจิตรได้อย่างหนึ่ง

5. **เพลงปลุกใจรักชาติ** เอกลักษณ์ที่สำคัญยิ่งของละครหลวงวิจิตร ก็คือ เพลงปลุกใจรัก ชาติ ซึ่งเป็นจุดสำคัญของละครหลวงวิจิตรในทุกเรื่อง เพลงเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะไพเราะ ให้ความ พึงพอใจแก่ผู้ฟังเท่านั้น แต่หลวงวิจิตรวาทการการ ยังได้ประพันธ์เนื้อร้อง ที่สามารถกระตุ้น ความรักชาติ ที่มีอยู่แล้วในหัวใจของคนไทยทุกคน ให้ ผลิดอกออกผลแผ่ขยายออกไปอย่างไม่ หยุดยั้ง สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของเพลงในละครหลวงวิจิตรอีกประการก็คือ มีการผสมผสานกันอย่าง กลมกลืน ระหว่างดนตรีไทยและสากล บางครั้ง ก็บรรเลงต่อเนื่องกันได้โดยฟังดูไม่ติดขัดแต่อย่าง ใด นับเป็นครั้งแรกในสมัยนั้น ที่มีการบรรเลงดนตรีทั้งสองชนิดอยู่ในละครเรื่องเดียวกัน

6. **ยกย่องสตรีเป็นตัวแทนของละคร** เมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว ในขณะที่ผู้หญิงไทยยังเป็นช่างทำ หลัง ไม่ได้รับการยกย่องในสังคมสมัยก่อนเท่าใดนัก แต่ละครหลวงวิจิตรส่วนใหญ่ กลับสร้างให้ผู้

หญิงเป็นตัวแทน เป็นตัวที่มีความสำคัญในการดำเนินเรื่อง ดังเช่น เลือดสุพรรณ เจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวี น่านเจ้า เบญจเพส เป็นต้น อาจเป็นเพราะหลวงวิจิตรวาทการ ได้ไปใช้ชีวิตในต่างประเทศ และได้เห็นความแตกต่าง ของการให้ความสำคัญแก่สตรีเพศในบ้านเรา ท่านมองเห็นว่า สตรีไทย หลายท่าน ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติไม่แพ้ชาย หลวงวิจิตรวาทการ ได้มองเห็นความแข็งแกร่งของสตรีที่ถูกคบบังอยู่ภายใต้ความอ่อนน้อมตามประเพณีและวัฒนธรรม และคงจะต้องการเตือนให้สังคมไทย ให้ความสำคัญแก่สตรีให้มากขึ้น

จากการวิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่าละครเรื่องนี้ หลวงวิจิตรวาทการสร้างเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีให้สลับซับซ้อนต่างไปจากละครเรื่องอื่นๆ โดยผูกปมขัดแย้งถึง 3 ปม คือ การขัดแย้งระหว่างบ้านเมือง เมื่อความขัดแย้งเริ่มจะคลี่คลายลง ก็เกิดปมขัดแย้งที่สอง คือ การสนิทสนมและเกิดความรักระหว่างหนุ่มสาว ปมขัดแย้งที่สาม คือ ความรักที่ผสมกับความแค้นเจ้าหญิงทรงแค้นพระทัยที่เจ้าชายไม่เห็นแก่ความรัก ที่เคยมีต่อกัน ประจวบกับทรงสำนึกพระองค์ว่าทรงเป็นสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองต้องเดือนร้อน จึงได้ตัดสินพระทัยเลิกคำนึงถึงความรัก ส่วนพระองค์และสละพระชนม์เพื่อให้เรื่องร้ายต่าง ๆ ที่บ้านเมืองต้องประสบได้สิ้นสุดลง

นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างเจ้าหญิงแสนหวีให้อยู่ในสภาวะที่สูงกว่าสามัญลักษณะ แต่ความรักก็ทำให้เป็นปุถุชนปรากฏขึ้นเยี่ยงสามัญชนทั่วไป

จุดเด่นอีกประการหนึ่งของเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีคือ การเข้าพระเข้านางระหว่างเจ้าชายเขมรรัฐ และเจ้าหญิงแสนหวี ที่ไม่คำนึงถึงจารีตการเข้าพระเข้านางแบบละครไทย ทำให้บทบาทการเข้าพระเข้านางมีความกลมกลืนมีชีวิตชีวาใกล้เคียงกับธรรมชาติของชีวิตมนุษย์

การแต่งกายในเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะดูแลอย่างใกล้ชิดแล้ว ผู้มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานเรื่องนี้ คือ คุณหญิงชื่น ศิลปินรเรง สีของเครื่องแต่งกายนั้น เน้นการใช้สีตามความเป็นจริงและเหมาะสมกับผู้แสดง เช่น เจ้าหญิงแสนหวีจะใช้สีโทนหวานบอกลักษณะความเป็นหญิง เช่น สีชมพู มากกว่าการยึดจารีตของละครไทยที่ใช้สีตัดกัน เช่น พระแดง – นางเขียว เป็นต้น

ฉาก แสง สี ในละครหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นฝีมือของครูโหมด ว่องสวัสดิ์ ถือว่าเป็นฝีมือจากชั้นครู แม้ในปัจจุบันยังไม่มีใครสามารถสร้างฉากที่มีเทคนิคยอดเยี่ยมจริงได้เท่าครูโหมด ว่องสวัสดิ์ คนตรีในละครหลวงวิจิตรเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนั้นใช้ทั้งคนตรีไทย (วงปี่พาทย์, วงเครื่องสาย) วงดนตรีสากล (วงออเคสตรา)

จากการวิเคราะห์ละครปลูกใจรักชาติเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีพบว่าการจัดการตั้งแต่ต้นจนจบ เป็นเรื่องของการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด การแสดงรอบแรกมิได้หมายถึงว่าการแสดงละครเรื่องนี้มีความสมบูรณ์แล้ว หลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้อำนวยการสร้างและกำกับการแสดง

ได้ปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบต่างๆ อยู่เสมอ ดังที่มีผู้กล่าวว่าละครของหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ต้องไปดูรอบสุดท้ายด้วย ดังจะยืนยันถึงการสร้างสรรค์ศิลปะว่าต้องมีการสร้างสิ่งที่ดีอยู่ตลอดเวลา ละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีจึงเป็นเครื่องยืนยันลักษณะละครแบบหลวงวิจิตรวาทการซึ่งแสดงถึงพัฒนาการทางด้านนาฏยศิลป์ด้วยประการฉะนี้

ข้อเสนอแนะ

1. ควรจะมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิด วิธีจัดการแสดง และรูปแบบการแสดงละครปลูกใจรักชาติของท่านอื่นๆ
2. สำหรับผู้ศึกษาทางนาฏยศิลป์ควรมีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับหลวงวิจิตรวาทการ เพื่อเป็นแนวทางในการทำละครปลูกใจรักชาติ
3. เมื่อสถาบันใดจะจัดแสดง หลวงวิจิตรวาทการควรที่จะยึดวิธีการจัดการแสดง และรูปแบบการแสดงให้ใกล้เคียงกับหลวงวิจิตรวาทการมากที่สุด
4. ในการจัดการแสดงละครเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีในครั้งต่อไป ผู้กำกับควรจะศึกษารายละเอียดของละครให้เข้าใจ และควรเก็บรายละเอียดที่ผู้ประพันธ์ได้เขียนไว้ในบท ไม่ควรเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมให้เสียเอกลักษณ์ของละครหลวงวิจิตร
5. ผู้สร้างฉากควรอ่านบทให้เข้าใจ ควรปรึกษากับผู้มีประสบการณ์ที่เคยแสดงในครั้งที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้กำกับการแสดง ควรสร้างให้สวยงามและสมจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฉากสุดท้ายที่วิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีและเจ้าชายเขมรรัฐปรากฏขึ้นในสถานที่ต่าง ๆ อันเป็นบทส่งท้ายของเรื่องที่จะสร้างความประทับใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี
6. ในการจัดการแสดง “ละครหลวงวิจิตร” แต่ละครครั้ง ควรปรึกษากับทนายทวิจิตรวาทการ เพื่อช่วยให้คำแนะนำถึงความเหมาะสมต่าง ๆ ตลอดจนการจัดการจัดหาครูผู้มีประสบการณ์มาช่วยชี้แนะเทคนิคการแสดงให้ใกล้เคียงกับผู้แสดงของละครหลวงวิจิตรในยุคนั้น

รายการอ้างอิง

- กาญจนาภรณ์ (ขุนวิจิตรมาตรา). เรื่องของละครและเพลงกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
เรื่องศิลป์, 2520.
- เจเลียว พันธุ์สีดา. หลวงวิจิตรวาทการและงานด้านประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
เพ็ญอักษร, 2520.
- ดิเรก ชัยนาม. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2509.
- เด่นดวง พุ่มศิริ. ศิลปการแสดงละครทางปฏิบัติ ตอน การวิเคราะห์บทละคร. หมวดนาฏศิลป์และ
นาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.
- แถมสุข นุ่มนนท์. "การสร้างชาติของจอมพล ป.พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2." รวม
ปาฐกถาจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2520-2521. พระนคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ม.ล. ความสำเร็จและความล้มเหลว. พระนคร: วัชรินทร์การพิมพ์, 2514.
- ประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปา
กร. สัมภาษณ์, วันที่ 7 พฤศจิกายน 2511.
- รัตติยะ วิกสิตพงษ์. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร. สัมภาษณ์,
วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2544.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. การจงใจที่ใช้ทางการเมือง. มหัศจรรย์ทางจิต. พระนคร: สำนักพิมพ์
วรรณนะวิบูลย์, 2498.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. จิตวิทยาทางการเมือง. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2493.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. เจ้าหญิงแสนหวี [ม.ป.ท.] พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นางสุวรรณ โชติกเสถียร, 14 กุมภาพันธ์ 2506.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. "ชีวิตของนักประพันธ์". ชุมนุมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ. เล่ม 1.
[ม.ป.ท.], 2474.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. "ตายคาบหน้า." (อัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. "เบญจเพส." (อัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. ประวัติศาสตร์สากล. พระนคร: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณการ, 2514.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. เลือดสุพรรณ. ราชมนู พระเจ้ากรุงธน สีกลดง. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงจัน เทพประขุน 19 ตุลาคม 2480.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. วิธีทำงานและสร้างอนาคต. พระนคร: สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, 2493.

- จิตรวาทการ, หลวง. คีตกลางกับบ้านเจ้า. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางบุญทรง คุณะเกษม 10 มีนาคม 2506. พระนคร: โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2506.
- จิตรวาทการ, หลวง. อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เรือเอกหญิงอนงค์ ฉายานนท์ 24 พฤษภาคม 2508. พระนคร: การพิมพ์ไทยวัฒนะ, 2508.
- จิตรวาทการอนุสรณ์. 2 เล่ม. พระนคร: รัชดารมภ์การพิมพ์, 2505.
- จิตรารังสิยานนท์. เรียงถ้อยร้อยชีวิตจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2543.
- จิตรารังสิยานนท์. ทายาทหลวงจิตรวาทการ. สัมภาษณ์, วันที่ 11 สิงหาคม 2543.
- สายสวาท รพีพันธุ์. ผู้สอนและแสดงละครหลวงจิตรวาทการ. สัมภาษณ์, วันที่ 3 สิงหาคม 2544.
- สุวรรณณี ชลานุเคราะห์. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย และศิลปินแห่งชาติ. สัมภาษณ์, วันที่ 20 มกราคม 2545.
- อัจฉราพร กุญแจสมัย. แนวการเขียนประวัติศาสตร์ ของหลวงจิตรวาทการ. ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. พระนคร: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519.
- นถมัย ไตรทองอยู่. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย. สัมภาษณ์, วันที่ 14 พฤศจิกายน 2544.
- จิตรวาทการ, หลวง. เพลงดนตรีประวัติศาสตร์. พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ 60 ปี คุณหญิงล้วน มุขมนตรี, วันที่ 28 มกราคม 2481.
- เพลงและระบำปลุกใจที่ปรากฏในละครของ ฯพณฯ พลตรีหลวงจิตรวาทการ. วิทยานิพนธ์ศิลปศึกษาระดับปริญญาตรี วิทยาลัยนาฏศิลป์สมทบในคณะนาฏศิลป์และดุริยางค์สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล, 2541.
- จิตรวาทการ, หลวง. ที่ระลึกนิทรรศการผลงาน 90 ปี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรรถการพิมพ์, 2531.
- จิตรวาทการ, หลวง. จิตรวาทกรรมคดีบทละครชุด. [ม.ป.ท.], [ม.ป.ป].
- สิรินธร กิรีบุตร. เพลงปลุกใจ (2475-2525): วิเคราะห์ทางการเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สุธีศักดิ์ ภัคดีเทวา. การวิเคราะห์เพลงในละครเพลงของพลตรีหลวงจิตรวาทการ. ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2542.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- นักเรียนคนที่ 1 ไปค่ะ คุณพ่อของหนูชอบของเก่าของโบราณมาก แต่หนูไม่ชอบเลย เดินทางไปเมืองเก่าแสนลำบากใช้เวลาตั้งวัน ครั้นไปถึงแล้วก็ไม่เห็นมีอะไรงดงามให้ดู มีแต่ของหักๆ พังๆ ไม่น่าเที่ยวไม่น่าดู หนูไม่ทราบว่าเขาชอบไปดูกันทำไม
- ครู นั่นแหละสำคัญนักละ ของโบราณที่หักพังนั่นแหละ เป็นสิ่งที่ห่อหุ้มเก็บเรื่องราวต่างๆ ตั้งหลายร้อยปีมาแล้ว ที่เมืองเก่าเธอเห็นเนินสูงๆ มีบันไดหินเป็นขั้นๆ ขึ้นไปไหมล่ะ
- นักเรียนคนที่ 1 เห็นค่ะแต่หักพังชุดไหนไม่รู้เรื่องว่ะอะไร คนที่พาไปเขาบอกให้หนูไหว้เขา บอกว่าดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีกับเจ้าชายเขมรรัฐอยู่ที่นั่นหนูก็ไม่ทราบว่าเป็นเรื่องราวเป็นยังไงกัน
- ครู นั่นแหละตรงนั้นสำคัญนัก ที่เนินหินมีบันไดหินเป็นขั้นๆ นั่นแหละ แต่เดิมเป็นอุทยานอย่างสวยงามของแสนหวี มีเรื่องซึ่งเล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณว่าดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีกับเจ้าชายเขมรรัฐเข้าไปสิงสถิตย์อยู่ที่นั่น
- นักเรียนคนที่ 2 เข้าไปอยู่ยังไงคะ
- ครู เรื่องมันมากถ้าจะเล่าก็ต้องใช้เวลามาก
- นักเรียนคนที่ 3 คุณครูเล่าให้หนูฟังเถอะค่ะ
- นักเรียนคนที่ 4 หนูอยากฟังค่ะ
- ครู ตั้งแต่พุทธศักราชราว 1700 ปี คือราว 700 ปีนับเหนือขึ้นไปจากเวลานี้ แคว้นไทยใหญ่ที่รุ่งเรืองสำคัญมีอยู่สองแคว้น คือแสนหวีกับเขมรรัฐ ทั้งสองแคว้นนี้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเสมอ ทางเขมรรัฐอยากจะผูกไมตรีเลิกวิวาทบาดหมางกันเสียที เจ้าฟ้าเขมรรัฐจึงให้ลูกชายไปแสนหวี เพื่อเจริญทางไมตรีกับแสนหวี ในวันที่จะเริ่มเรื่องสำคัญของแสนหวีนั้น เจ้าฟ้าผู้ครองนครแสนหวีเสด็จออกทูลพระโรงพวกรุ่นนางเข้าเฝ้าตามประเพณี

(ปีพาทย์ทำเพลงวา)

เปิดม่าน- เห็นทูลพระโรงแสนหวี

ฉาก 1

ทูลพระโรงแสนหวี

เปิดม่าน เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่กับเสนาบดีและข้าราชการผู้ใหญ่ 4 คน

ซ้ำปี

เมื่อนั้น

เจ้าฟ้าครองนครแสนหวี

เสด็จออกทูลพระโรงรูจี

อำมาตย์เสนีอยู่พร้อมเพรียง

- เสนาบดี ข้าแต่พระองค์ผู้ครองนครแสนหวี ข้าราชกรที่สำคัญที่ควรจะกราบทูลในวันนี้ คือ นครเขมรรัฐได้ส่งทูตมาเจริญทางไมตรีพระเจ้าค่ะ
- เจ้าฟ้าแสนหวี นครเขมรรัฐกับนครแสนหวีของเราเคยมีเรื่องวิวาทกันบ่อยๆ เหตุร้ายทางชายแดนมิ เสมอๆ เมื่อเขาส่งทูตมาเจริญทางไมตรีก็ดีแล้ว จะได้เรียบร้อยกันเสียที
- เสนาบดี ข้าแต่พระองค์ ทูตที่ส่งมาครั้งนี้ไม่ใช่ทูตธรรมดา เป็นทูตพิเศษ
- เจ้าฟ้าแสนหวี ยังงั้นหรือ เขาตั้งใครเป็นทูตมา รู้ไหม
- เสนาบดี ทูตของนครเขมรรัฐที่มากครั้งนี้ คือเจ้าชายเขมรรัฐ พระโอรสของเจ้าฟ้าเขมรรัฐนั่นเอง พระเจ้าค่ะ
- เจ้าฟ้าแสนหวี ยังงั้นที่เดี๋ยวหรือ มันยัง ใจอยู่นะ เขาจะมาขอลูกสาวข้ากระมัง เขาอาจจะยังไม่ทราบ ว่าเจ้าหญิงแสนหวีลูกสาวของข้าได้หมั้นกับเจ้าชายพุกามเสียแล้ว
- เสนาบดี เห็นจะไม่เกี่ยวกับเรื่องนั้นพระเจ้าค่ะ เพราะเจ้าชายเขมรรัฐก็ทรงหมั้นกับเจ้าหญิงเชียง รุ่งแล้ว การมาราวนี้คงไม่มีประสงค์อย่างอื่นนอกจากเจริญทางไมตรีโดยบริสุทธิ์ใจ
- เจ้าฟ้าแสนหวี นอกจากเจ้าชายเขมรรัฐแล้วมีใครที่เป็นคนสำคัญมาอีกบ้าง
- เสนาบดี มีพระน้องมาด้วยอีก 2 องค์ เป็นเจ้าชายองค์หนึ่ง เจ้าหญิงองค์หนึ่ง แปลว่าเจ้าเขมรรัฐ เสด็จมาแสนหวีคราวนี้ถึง 3 องค์
- เจ้าฟ้าแสนหวี ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องจัดการต้อนรับเป็นงานใหญ่ ที่จริงเขามาเวลาไม่สู้เหมาะนัก เพราะข้าได้เวลากำหนดจะไปพุกามในวันมะรืนนี้ เพื่อกำหนดวันวิวาห์เจ้าหญิงใหญ่ กับเจ้าชายพุกาม งานต้อนรับที่ทำเป็นงานใหญ่ต้องทำเสียในวันพรุ่งนี้ให้จงได้ มะรืนนี้ข้าจะต้องไปพุกามถ้าเลื่อนเวลาไปก็จะเสียงานทางโน้น
- เสนาบดี เวลานี้เจ้าชายเขมรรัฐมาคอยเฝ้าอยู่แล้ว ขอประทานโอกาสให้ได้เฝ้าเป็นทางการเสีย ก่อนพระเจ้าค่ะ
- เจ้าฟ้าแสนหวี ถูกแล้ว ไปเชิญเข้ามา
(ปีพาทย์ทำเพลงลาวล่องแก่ง ท่อน 1)
(ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งไปเชิญเจ้าชายเขมรรัฐเข้ามาที่พิง)
- เจ้าฟ้าแสนหวี นครแสนหวีขอต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐด้วยความยินดี และปรจบปลื้มในทางไมตรี เป็นอันมาก การเดินทางของคณะทูต เรียบร้อยดีหรือประการใด
- เจ้าชายเขมรรัฐ ด้วยเดชะบารมีปกเกล้า การเดินทางของพวกข้าเจ้าเรียบร้อยตลอดมา
- เจ้าฟ้าแสนหวี ข้าปลลาอาหาร ในนครเขมรรัฐบริบูรณ์ดีหรือ
- เจ้าชายเขมรรัฐ บริบูรณ์ดีพระเจ้าค่ะ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลเสมอ
- เจ้าฟ้าแสนหวี องค์เจ้าฟ้าเขมรรัฐทรงพระตำราญดีหรือประการใด
- เจ้าชายเขมรรัฐ ทรงพระตำราญดีพระเจ้าค่ะ มีรับสั่งให้ข้าเจ้ามาถวายความเคารพ
- เจ้าฟ้าแสนหวี เจ้าหน้าที่เขาจัดการรับรองเรียนร้อยดีหรือ เจ้าชายทรงมีพระน้องมาด้วยมิใช่หรือ
- เจ้าชายเขมรรัฐ เขารับรองเรียบร้อยดีพระเจ้าค่ะ พระน้องสององค์ตามมาด้วย เพื่อชมความงามมา ของนครแสนหวี

เจ้าฟ้าแสนหวี ลูกสาวของฉันทั้งสองคนคงมีความยินดีมากวันพรุ่งนี้ฉันจะจัดงานฉลองต้อนรับ แต่ วันมะรืนนี้ฉันจะออกเดินทางไปพுகามเจ้าชายจะประทับอยู่ในนครแสนหวีนานสักเท่าไรก็ตามแต่พระอัยยาคัย ถึงตัวฉันไม่อยู่ ลูกสาวคนใหญ่ของฉันเชื่อว่าการทำงานการเมืองแทนคงจัดการรับรองได้เรียบร้อย ขอให้ทรงถือเหมือนญาติสนิท

(ปี่พาทย์ทำเพลงลาวสองแก่ง ท่อน 2)

(เจ้าชายกับพี่เลี้ยงทูลลา ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งตามไปส่ง)

เจ้าฟ้าแสนหวี เสนาบดีจัดการต้อนรับให้ดีนะ ขอให้ชายหนาเขาได้ ฉันจะบอกลูกสาวคนใหญ่ ของฉันให้สนิทสนมกับเจ้าชายเหมือนพี่น้องและจะบอกลูกสาวคนเล็กของฉันให้สนิทสนมกับน้องสาวเจ้าชายเขมรรัฐให้มาก เพื่อแคว้นทั้งสองจะได้เป็นมิตรเรียบร้อยกันเสียที

(เครื่องสายทำเพลงเชียงราย)

ปิดม่าน

ฉาก 2

เปิดม่านครั้งแรกเป็นม่านตัวน เครื่องสายเบา

(เสนาบดีกับพวกขุนนางแสนหวีออก)

เสนาบดี เรียบร้อยทุกอย่างหรือวันนี้

ข้าราชการ เรียบร้อยทุกอย่างขอรับ

เสนาบดี มีอะไรให้เขาดูบ้าง

ข้าราชการ อันแรกมีรำดอกไม้ เป็นของเจ้าหญิงเล็ก คือพอเจ้าฟ้าเสด็จลงและพวกเขมรรัฐมาพร้อมกันแล้ว เจ้าหญิงเล็กกับพวกรำดอกไม้ก็ออกมาร้องเพลงและรำดอกไม้

เสนาบดี แล้วเจ้าหญิงใหญ่ล่ะ

ข้าราชการ พอเสร็จเพลงรำดอกไม้ของเจ้าหญิงเล็กแล้ว เจ้าหญิงใหญ่ก็กระบำของท่านออกมา ร้องและรำเพลงแสนหวี เพลงแสนหวีเป็นเพลงใหม่ เจ้าหญิงใหญ่ทรงประดิษฐ์ขึ้นสำหรับร้องและรำในโอกาสนี้เป็นพิเศษ

เสนาบดี หมดเท่านั้นเองหรือ

ข้าราชการ หมดเท่านั้นเองขอรับ

เสนาบดี เอ , มันจะน้อยนักกระมัง เจ้าฟ้าของเราทรงกำชับให้จัดการฉลองเป็นงานใหญ่

ข้าราชการ ถึงจะมีเพียงสองอย่างก็ตามนับว่าเป็นงานใหญ่ขอรับ การที่เจ้าหญิงของแสนหวีทั้งสองพระองค์ คือเจ้าหญิงใหญ่ เจ้าหญิงเล็กออกมาทรงร้องและรำเองนั้น ถึงแม้จะใช้เวลาน้อยก็ตามนับว่าเป็นงานใหญ่

(เครื่องสายดั่งขึ้น ม่านตัวนเปิดออก เห็นฉากอุทยาน)

(เสนาบดีกับพวกข้าราชการเดินเข้าไปเล็กน้อย)

เจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าหญิงเขมรรัฐ กับข้าราชการเขมรรัฐ อีก 2 คน ออกทางด้านขวา

(พวกเสนาบดีกับข้าราชการแหวนิ่งลงไหว้)

- เจ้าชายเล็ก ฉันคือน้องเจ้าชายเขมรรัฐ นี่น้องสาวของฉัน เจ้าพี่ใหญ่ยังแต่งองค์ไม่เสร็จ เกรงจะ
ช้า รับสั่งให้ฉันทั้งสองคนล่วงหน้ามาก่อนอีกประเดี๋ยวคงเสด็จมาถึง
- เจ้าหญิงเขมรรัฐ เมืองแสนหวีสบายมาก พอมาเห็นก็จิตใจ ไม่อยากกลับแล้วละคะ
- เสนาบดี แสนหวีรู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างสูง ที่เจ้านายเขมรรัฐเสด็จมาคราวนี้ถึง 3 องค์
- เจ้าชายเล็ก เจ้าพี่ใหญ่ก็โปรดแสนหวีมาก พวกเราเริ่มจิตใจแสนหวีกันทุกคน
- เสนาบดี เกล้ายังไม่ทราบว่ามีใครอีกคนหนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพร้อมกับเจ้าชายใหญ่เขมรรัฐเมื่อวานนี้
- เจ้าชายเล็ก อ้อ นั่นพี่เลี้ยงของพวกเราที่จริงเขาเป็นผู้ควบคุมของเจ้าพี่ชายใหญ่ แต่ในเวลานี้เขา
เป็นผู้ควบคุมของพวกเราทั้งสามคน อีกประเดี๋ยวเขาก็คงมา เขาจะตามเสด็จเจ้าพี่
ชายใหญ่มา
- เจ้าหญิงเขมรรัฐ นั่นแน่ะ มาแล้ว เจ้าพี่ชายใหญ่ก็ไม่ช้านักหรอก
(เครื่องสายดัง เจ้าชายเขมรรัฐกับพี่เลี้ยงเข้ามา)
(เสนาบดีกับข้าราชการเขมรรัฐถวายคำนับ)
(เครื่องสายหยุด)
- เจ้าชายเขมรรัฐ ขอโทษที่มาช้าไป ให้พวกน้อง ๆ เขามาก่อน
- เสนาบดี ไม่ช้าดอกพระเจ้าค่ะ เจ้าฟ้าแสนหวียังไม่เสด็จออก แต่อีกประเดี๋ยวก็คงเสด็จ
(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงออก)
- พี่เลี้ยง หม่อมฉันคือพี่เลี้ยงของเจ้าหญิงแสนหวี เจ้าหญิงมีรับสั่งให้หม่อมฉันออกมาเฝ้า
กราบทูล ว่าเวลานี้ทรงติดธุระอยู่ภายใน จะออกมารับเสด็จทันทีไม่ได้ แต่อีก
ประเดี๋ยวก็จะเสด็จออกมา
- เจ้าชายเขมรรัฐ ขอใจจะ ช่วยไปทูลเจ้าหญิง ว่าฉันถวายความเคารพไปด้วย และฉันหวังใจว่าจะ
ได้มีโอกาสเฝ้าในวันนี้
(พี่เลี้ยงทูลลาเข้าไป ปี่พาทย์ทำเพลงกรงทอง)
(เจ้าฟ้าแสนหวีเสด็จออก)
(ทุกคนนั่งลงถวายบังคม)
(ดนตรีสากลทำเพลง “ เชิญชมดอกไม้ ”)
(เจ้าหญิงเล็กกับพวกรำดอกไม้ ออก)
- เจ้าชายเล็ก (ถามพี่เลี้ยง) นี่หรือเจ้าหญิงแสนหวี
- พี่เลี้ยง ไม่ใช่พระเจ้าค่ะ นี่เป็นน้องสาว องค์เจ้าหญิงแสนหวียังไม่เสด็จออก
- เชิญชมดอกไม้**
- เชิญชิดะ, ท่าน, เชิญ เชิญมาชมดอกไม้

กุหลาบหอมหวาน ส่งกลิ่นยี่วน แสนยั่วหัวใจ
 ทั้งหอมทั้งหวาน ดอกเพิ่งบานใหม่ๆ
 ของดิฉันเก็บไว้ ยังไม่มีใครดมเลย
 เชิญชิตะ, ท่าน, เชิญ เชิญมาชมดอกไม้
 นี้ดอกรักซ้อน ใครมาถึงก่อน ก็เด็ดเอาไป
 ถ้ามัวรอช้า รักจะโรยไกล
 เชิญมาไวๆ เด็ดดอกรักชม

(การร้องและรำเพลงเชิญชมดอกไม้ให้ทำดังนี้)

1. เจ้าหญิงเล็กแสนหวีร้องเดี่ยวทั้งสองตอน ในระหว่างเวลาที่เจ้าหญิงเล็กแสนหวีร้องเดี่ยวนี้ เจ้าชายเล็กชมรัฐพยายามเดินเข้าใกล้ แต่น้องสาวจูดออกมา 2 ครั้ง
2. ร้องพร้อมกัน 1 เที้ยว ถึงเวลาจะโยนดอกไม้ เจ้าชายใหญ่ชมรัฐแย่งน้องสาวเข้าไปรับเก็บสองครั้ง
3. ร้องพร้อมกันอีก 1 เที้ยว เวลาโยนกุหลาบ เจ้าหญิงชมรัฐเข้าไปรับ เจ้าหญิงเล็กแสนหวีโยนให้ เจ้าหญิงชมรัฐเก็บกุหลาบมาดม
4. ถึงเวลาโยนดอกรัก เจ้าชายเล็กชมรัฐเข้าไปคอยรับ เจ้าหญิงเล็กแสนหวีไม่โยนให้กลับไปโยนให้เจ้าหญิงชมรัฐ เจ้าหญิงชมรัฐทรงแสดงอาการเยาะเย้ยพี่ชาย
5. ดนตรีทำเปล่าอีก 1 เที้ยว เจ้าหญิงเล็กแสนหวีเสด็จลงมาข้างล่างพวกรำดอกไม้ขึ้นข้างบน เจ้าชายเล็กชมรัฐไปรับเจ้าหญิงเล็กแสนหวี แต่ถูกน้องสาวกันและเข้าทำอาการสนิทสนมกับเจ้าหญิงเล็กแสนหวีเสียเอง

(ปี่พาทย์ทำเพลงแสนหวี)

(พวกรำเพลงแสนหวี และเจ้าหญิงใหญ่ออก)

แสนหวี

พวกเราแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองเจ้าชาย
มาแต่ชมรัฐ		เราจัดงานถวาย
สมโภชเจ้าชาย		ต่างบ้านเมืองมา
เคยอยู่ในเมือง		รู้เรื่องร่วมเย็น
ต้องเสด็จมาเห็น		เมืองดอนบ้านป่า
พวกเราแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองเจ้าชาย
หากต้อนรับไป		ไม่สมพระเกียรติ
ก็อย่าทรงรังเกียจ		ให้อภัยปวงข้า
ขอเชิญประทับ		อยู่แคว้นแสนหวี
โรคภัยอย่ามี		เบียดเบียนปีศา
พวกเราแสนหวี	เราแสนยินดี	รับรองเจ้าชาย
ให้ทรงสำราญ		เบิกบานพระทัย
ต้องประสงคี่สิ่งไร		ให้สมปรารถนา

โปรดให้อภัย แก่เราชาวป่า
 ถึงไปจากนี้ จะไม่มีวันลืม
 จะรู้สึกปลาบปลื้ม อยู่ทุกทิวา

เจ้าฟ้าแสนหวี
 เสนาบดี ท่านเสนาบดีมีอะไรสนุกๆ ให้เจ้าชายทอดพระเนตรอีกบ้างไหม
 ข้าแต่พระองค์ ตามโบราณราชประเพณี เมื่อแขกเมืองผู้มีศักดิ์มาถึงประเทศ เจ้า
 ของบ้านย่อมจะชักชวน ให้ประลองฝีมือกัน ข้าเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้าว่า ควรทูล
 เชิญเจ้าหญิงเขมรรัฐทรงรำดาพระลองฝีมือพระหัตถ์กับเจ้าหญิงองค์เล็ก เพื่อเป็น
 ขวัญตาของชาวแสนหวีพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี
 เจ้าชายเขมรรัฐ
 เจ้าฟ้าแสนหวี

จริง ถูกต้องทีเดียว เจ้าชายเขมรรัฐจะทรงอนุญาตให้น้องสาวรำดาพระลองฝีมือ
 กับลูกสาวคนเล็กฉันหน่อยได้ไหมละ
 สุดแต่จะโปรดพระเจ้าค่ะ
 เอ้าตกลง เราจะได้ชมเล่นเป็นขวัญตา

(ปี่พาทย์ทำเพลงม่านกรงทองอย่างเบา ๆ ก่อน เจ้าหญิงแสนหวีเรียกน้องสาว
 มา เจ้าหญิงเขมรรัฐเข้ามาหาพี่ชาย ต่างคนต่างสอนน้องของตัวเอง เจ้าชายเขมรรัฐเหลือบเห็นเจ้าหญิงแสนหวี
 กระดากอาย เจ้าหญิงเล็กของแสนหวีกลับลงมาเอาดาพยื่นให้เจ้าหญิงเขมรรัฐ

ปี่พาทย์ดิ่งขึ้น เริ่มพันดาบ

(ในระหว่างพันดาบเห็นได้ชัดว่า เจ้าหญิงเล็กแสนหวีฝีมือหย่อนกว่าเจ้าหญิง
 เขมรรัฐมาก เจ้าหญิงแสนหวีที่สาวออกทำสอนจนแผลองค์บางครั้งทรงร้องบอกออกมาครั้นแล้วก็กระดากอาย
 ผลของการพันดาบ เจ้าหญิงเล็กแสนหวีเป็นฝ่ายแพ้ เจ้าหญิงใหญ่เสด็จลงมาจากบันไดด้วยพระอาการกริ้ว ปี่
 พาทย์หยุด)

เจ้าหญิงแสนหวี
 เจ้าฟ้าแสนหวี
 เจ้าหญิงแสนหวี
 เจ้าชายเขมรรัฐ

ข้าแต่เจ้าชายเขมรรัฐ การที่หญิงเล็กเขาแพ้ไม่ได้หมายความว่าแสนหวีพ่ายแพ้ เมื่อ
 น้องสาวเขาแพ้ พี่สาวของเขาคือหม่อมฉันขอประทานประลองฝีมือแก้ตัว
 อะไรกันละ พบกันครั้งแรกก็หาเรื่องทะเลาะกันทีเดียวหรือ
 หามิได้พระเจ้าค่ะ การประลองฝีมือเพียงคู่เดียว ไม่สามารถจะให้เห็นแพ้ชนะได้
 อย่างน้อยต้องอีกสักคู่หนึ่ง (พุดกับเจ้าเขมรรัฐ) จะทรงอนุญาตให้หม่อมฉันแก้ตัว
 ไหมละคะ
 หม่อมฉันไม่ขัดข้อง (เห็นไปพุดกับน้องสาว) เอ้าน้องออกไปพันดาบกับเจ้าหญิง
 หน่อยซิ

(เจ้าหญิงเขมรรัฐ คว่ำดาพออกมา)

เจ้าหญิงแสนหวี
 เจ้าชายเขมรรัฐ

ฮึะ ไม่ได้ซิคะ น้องกับน้องเขาประลองกันแล้วคราวนี้พี่กับพี่ต้องประลองกันบ้างจึง
 จะถูก หม่อมฉันต้องการประลองฝีมือกับพระองค์เอง ไม่ใช่กับคนอื่น
 ถ้าเช่นนั้นหม่อมฉันต้องขอทูลไปวันหลัง วันนี้หม่อมฉันไม่สู้ (เห็นไปทูลเจ้าฟ้า
 แสนหวี) ข้าเจ้ารู้สึกพระคุณล้นพ้นที่ได้ทรงต้อนรับ

อย่างมโหฬาร แต่บัดนี้ได้เวลาอันสมควร ข้าเจ้าขอทูลลาไปก่อน
 เจ้าฟ้าแสนหวี ฉันก็ต้องลาเหมือนกัน พຽງนี้ฉันจะออกเดินทางไปพุกามแต่ข้าขอให้เธอประทับอยู่
 ในนครแสนหวีเหมือนญาติอันสนิท อย่าได้ทรงเกรงพระทัย ถึงฉันไม่อยู่ เจ้าหญิง
 ใหญ่เขารักษาการบ้านเมืองแทนคงจัดการรับรองได้เรียบร้อย

(เครื่องสายทำเพลงกระแซ เจ้าชายเขมรรัฐ น้องสาว และพี่เลี้ยงลาไป

เจ้าหญิงเล็กสององค์แสดงอาการรักใคร่สนิทสนมกันมาก แต่เจ้าหญิงใหญ่ยังไม่หายกริ้วเวลาเจ้าชายลาเจ้า
 หญิงก็ทรงแสดงอาการอย่างเสียไม่ได้ พอพวกเจ้าชายเขมรรัฐไปเครื่องสายหยุด)

เจ้าฟ้าแสนหวี (รับสั่งกับเจ้าหญิงใหญ่) ทำอะไรอย่างนั้นก็ไม่รู้ ทำคุณเฉียวให้แขกเมืองเขาแลเห็น
 น้าชายหน้า

เจ้าหญิงแสนหวี ก็น่าโมโหนี่เพคะ ฟันดาพแค่นี้ก็แพ้เขมรรัฐเขาได้

เจ้าฟ้าแสนหวี แพ้ก็แพ้ซิ เขาเป็นแขกบ้านแขกเมือง การประลองฝีมือแพ้เป็นการให้เกียรติแก่เขา
 จะทำโกรธเกรี้ยวคุณเฉียวอย่างนั้นไม่ได้ ระวังนะ พຽງนี้พ่อจะไม่อยู่ ลูกต้องรับ
 รองแขกเมืองเขาให้ดี ถ้าทำอะไรให้เกิดหมองหมางกันขึ้นพ่อจะโกรธมากทีเดียว
 (ปี่พาทย์ทำเพลงพะมากลาง เจ้าฟ้าแสนหวีกับพวกขุนนางออกไป

เหลือแต่เจ้าหญิงกับน้องสาว ปี่พาทย์เบา)

(ปี่พาทย์ทำเพลงดังขึ้น)

ปิดม่าน

ฉาก 3

ในอุทยานเหมือนฉาก 2

ปี่พาทย์ทำเพลงดาวกระจาย

เจ้าหญิงแสนหวีกำลังทรงสอนพระน้องนางฟันดาพ เจ้าชายเขมรรัฐน้องชายกับเจ้าหญิง เสด็จออกมา
 ถึงโดยเจ้าหญิงไม่รู้ตัว

เจ้าหญิงเล็กแสนหวีมาแสดงความรักใคร่สนิทสนมกับเจ้าหญิงเขมรรัฐและชวนกันขึ้นไปบนปราสาททั้ง

3 คน ปล่อยเจ้าหญิงแสนหวีไว้กับเจ้าชายเขมรรัฐโดยลำพัง ปี่พาทย์หยุด

เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันมาขอประทานโทษ ในเหตุการณ์ที่ทำให้กริ้ว เมื่อวันมีงาน

เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันก็ต้องขอประทานโทษ ที่แสดงกิริยาไม่ดีในวันนั้น เจ้าพ่อไม่พอพระทัยอ
 ย่างยิ่งในนิสัยสยัโกรธง่ายของหม่อมฉัน

เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันหวังว่าเวลานี้คงหายกริ้วแล้ว

เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันหายโกรธแล้วค่ะ แต่ยังไม่วายที่จะคิดแก้ตัว

เจ้าชายเขมรรัฐ หมายความว่ายังคงระสงคี่ที่จะทรงฟันดาพกับหม่อมฉันอยู่เสมอหรือ

เจ้าหญิงแสนหวี อยากลองฝีมือดูบ้างค่ะ

เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันถวายโอกาส จะโปรดประลองในเวลานี้ก็ได้

เจ้าหญิงแสนหวี ต้องให้มีคนดูซิคะ วันหลังมีงานใหญ่อีกสักที แล้วเรามาลองฟันกัน

เจ้าชายเขมรรัฐ ลองเล่น ๆ เดี่ยวนี้สักหน่อยก็ได้เนี่ย

เจ้าหญิงแสนหวี ตามพระทัยซิคะ

(ปี่พาทย์ทำเพลงพะมารำมวย เริ่มการลองพินดาพ เจ้าชายเขมรรัฐ
ปล่อยให้เจ้าหญิงเงื้อพิน แต่ทุกครั้งที่เจ้าหญิงเงื้อพิน เจ้าชายวิ่งเข้าไปชิดองค์เจ้าหญิง
จะนั่นแทนที่จะถูกพิน กลายเป็นถูกกอดไปทุกครั้ง พอครบ 3 ครั้ง ปี่พาทย์หยุด)

เจ้าหญิงแสนหวี พินดี ๆ ซิคะเล่นอย่างนี้หม่อมฉันไม่อยากจะเล่นแล้วละ

เจ้าชายเขมรรัฐ นี่เป็นวิธีพินดาพของเขมรรัฐ ที่เขมรรัฐเขาพินกันอย่างนี้เสมอ

เจ้าหญิงแสนหวี อ้อ , เห็นจะทรงเชี่ยวชาญการพินดาพชนิดนี้มาจากเขมรรัฐมากแล้วซิคะ เชิญ
เสด็จกลับไปพินที่เขมรรัฐเถอะคะ ที่แสนหวีนะเขาไม่พินกันอย่างนี้หรอก

เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันไม่อยากจะกลับเขมรรัฐ และยังไม่มีกำหนดว่าจะกลับเมื่อไร

เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันทราบแล้วละคะ ออกจากแสนหวีก็เสด็จเลยไปเชียงรุ่ง คงไม่เสด็จกลับ
เขมรรัฐหรอก

เจ้าชายเขมรรัฐ ทรงเข้าพระทัยผิด หม่อมฉันไม่ได้คิดจะไปเชียงรุ่ง หม่อมฉันกำลังคิดว่าออกจาก
แสนหวีก็จะไปตีพุกาม ฆ่าชาวพุกามไม่ให้เหลือจนคนเดียว แล้วก็กลับมาแสนหวี
ฝากชีวิตของหม่อมฉันไว้ในแสนหวีนี้แหละ

(ดนตรีสากลเริ่มทำเพลง “ เห็นกันแต่ไกล ” อย่างเบาๆ เจ้าหญิงเดิน
หนีไปนั่ง เจ้าชายตามเข้าไปนั่งใกล้ ๆ)

เจ้าหญิงแสนหวี ประทับห่าง ๆ ค่ะ เดี่ยวใครจะเห็นเข้า

เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันอยู่ห่างมานานแล้ว ตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาอยู่ในแสนหวีจนกระทั่งถึงวันนี้
หม่อมฉันได้มีโอกาสเฝ้าแต่ไกล ๆ แต่หม่อมฉันก็พยายามจะเห็นพระนาง เวลาเช้า
เวลาสาย เวลาบ่าย เวลาเย็น หม่อมฉันได้เห็นพระนางแต่ในระยะไกล ขอประทาน
โอกาสให้ได้เฝ้าใกล้ๆ สักหน่อยเถอะ

เห็นแต่ไกล

เข้าบายสายเย็น	เห็นกันแต่ไกล
อยากเข้ามาใกล้	กลัวไม่สมหมาย
แม้เพียงได้เห็น	ใจเย็นสบาย
แต่เมื่อลับหาย	ใจพี่ระทม
เข้าบายสายเย็น	เห็นกันแต่ไกล
อยากเข้ามาใกล้	กลัวศักดิ์ไม่สม
เหมือนนกตัวน้อย	บินลอยล่องลม
ต้องซ่อนขึ้นชม	ขึ้นไว้ในใจ
เข้าบายสายเย็น	เห็นกันแต่ห่าง
จิตดีใจอ้างว้าง	วิเวกวุ่นไหว
ชมแต่รูปเงา	ยิ่งเร้าหัวใจ

- เมื่อไรจะได้ เห็นใกล้จริง ๆ
- เจ้าหญิงแสนหวี ที่พักเขาจัดถวายเป็นอย่างไบบ้างเพคะ
- เจ้าชายเขมรรัฐ เป็นที่อยู่สบายมาก เจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบริ่ยพร้อมทุกอย่างแสนสบาย เรือนพักอยู่ บนเนิน แลไปทางด้านตะวันตกเป็นภูเขาสูงใหญ่ เวลากลางวันพระจันทร์ส่องสว่าง
- เจ้าหญิงแสนหวี อยากรู้อยากเห็นพระนางไปชมที่พักหม่อมฉันในเวลากลางวันบ้าง
- เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันเป็นห่วงเจ้าหน้าที่เขาจะจัดรับรองไม่เรียบริ่ย ชั้นแรกคิดว่าจะไปตรวจ
- เจ้าชายเขมรรัฐ ตรายาคด้วยตนเองสักครั้งหนึ่ง แต่รับสั่งว่าเขาจัดการเรียบริ่ยพร้อมทุกอย่างแล้ว
- เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันก็ไม่ต้องไปดู
- เจ้าชายเขมรรัฐ ขอเชิญเสด็จไปดูหน่อยเถอะ แหม , เจ้าหน้าที่เขาจัดอะไรไม่เรียบริ่ยเสียเลย
- เจ้าหญิงแสนหวี อ้าว , ก็รับสั่งเดี๋ยวนี้องว่าเจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบริ่ยแล้วทุกอย่าง
- เจ้าชายเขมรรัฐ ไม่เรียบริ่ยเลย บ้านรกรุงรัง เครื่องใช้ไม้สอยไม่ครบถ้วน มุ้งก็ไม่มีให้นอนยุ่งกัด
- เจ้าหญิงแสนหวี ทุกคืน
- เจ้าหญิงแสนหวี อยากรู้ว่าโทษแสนหวีให้มากนักละคะ เอะ เอะ มีอะไรบกพร่องบ้าง หม่อมฉันจะ
- เจ้าชายเขมรรัฐ กำชับสั่งให้เขาจัดการถวายให้เรียบริ่ย
- เจ้าหญิงแสนหวี ต้องเสด็จไปตรวจด้วยพระองค์เอง จึงทรงเห็นว่าความบกพร่องมีอยู่อย่างไบบ้าง
- เจ้าหญิงแสนหวี เอะ เอะ ค่ะ หม่อมฉันจะสั่งเขาก่อน เมื่อได้ทราบว่าเป็นเรียบริ่ยแล้ว หม่อมฉันจึงจะ
- เจ้าชายเขมรรัฐ ไปตรวจดูอีกครั้งหนึ่ง
- เจ้าหญิงแสนหวี ที่จริงเจ้าหน้าที่เขาก็จัดเรียบริ่ยแล้ว รีบเสด็จไปตรวจเสียเร็ว ๆ เอะ
- เจ้าชายเขมรรัฐ เอ๊ะนี่อย่างไรกันคะ เจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบริ่ยหรือไม่เรียบริ่ยกันแน่
- เจ้าหญิงแสนหวี จะว่าเรียบริ่ยก็ได้ ไม่เรียบริ่ยก็ได้ ต้องเสด็จไปตรวจเองจึงจะทรงเห็น
- (เครื่องสายทำเพลงกระแตเล็ก)
- (เจ้าหญิงทั้งสองเสด็จกลับลงมา เครื่องสายเบา)
- เจ้าชายเขมรรัฐ หม่อมฉันทูลลากลับไปที่พัก หวังว่าจะเสด็จไปตรวจที่พักของหม่อมฉันบ้าง
- (เจ้าชายกับน้องสาวลาไปจากเจ้าหญิง)
- เจ้าหญิงเล็ก เจ้าพี่คะ ทรงประหลอดฝีมือพันดาพกับเจ้าชายเขมรรัฐแล้วไม่ใช่หรือคะ
- เจ้าหญิงแสนหวี ลองพันกันแล้วคะ
- เจ้าหญิงเล็ก แล้วเป็นยังไบบ้างคะ
- เจ้าหญิงแสนหวี ก็ยังนั่นแหละ
- เจ้าหญิงเล็ก ยังนั่นยังไบบ้างคะ
- เจ้าหญิงแสนหวี ก็บอกว่ายังนั่นแล้วจะยังไบบ้างคะ
- เจ้าหญิงเล็ก ก็ยังนั่นแล้วจะยังไบบ้างคะ
- เจ้าหญิงแสนหวี น้องจะต้องการรู้ไบบ้างคะ

เจ้าหญิงเล็ก หม่อมฉันต้องการทราบ ว่าเวลาที่เจ้าพี่ทรงพินดาพบกับเจ้าชายเขมรรัฐนะ เจ้าพี่ทรงมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง

เจ้าหญิงแสนหวี พี่บอกไม่ถูกหรอก

เจ้าหญิงเล็ก ทำไมถึงบอกไม่ถูกละคะ

เจ้าหญิงแสนหวี ก็บอกไม่ถูกมันก็แปลว่าบอกไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะชักเอาเรื่องอะไรกัน

เจ้าหญิงเล็ก แปลกนะคะ เรื่องพินดาพบกับผู้ชายนี่นะ มันรู้สึกอย่างไรบอกไม่ถูก

เจ้าหญิงแสนหวี นี่น้องแอบไปพินกับใครมา

เจ้าหญิงเล็ก เมื่อตะกี้หม่อมฉันลองทำเจ้าชายเล็กของเขมรรัฐพินกันดู

เจ้าหญิงแสนหวี ตายจริง , น้องนะหรือ , น้องไปทำพินดาพบกับเจ้าชายองค์เล็กของเขมรรัฐมาแล้วหรือ

เจ้าหญิงเล็ก ลองพินกันดูแล้วคะ

เจ้าหญิงแสนหวี ไปพินกันที่ไหน

เจ้าหญิงเล็ก พินกันบนปราสาทโน่นคะ

เจ้าหญิงแสนหวี แล้วยังไง

เจ้าหญิงเล็ก ก็ยังงั้นแหละคะ

เจ้าหญิงแสนหวี ยังงั้นยังงั้น

เจ้าหญิงเล็ก คือพอเขาเงื้อพิน เขาเข้ามาถึงตัวเลย แทนที่เราจะพินเขาได้ กลายเป็นกอดเขาไป

เจ้าหญิงแสนหวี แล้วยังไงอีกละ

เจ้าหญิงเล็ก แล้วหม่อมฉันก็บอกไม่ถูกเหมือนกันแหละคะ

(เครื่องสายดั่งขึ้น)

(เจ้าหญิงแสนหวีเอน้องสาวมากอด)

(เครื่องสายเบา)

เจ้าหญิงแสนหวี พี่คิดว่าพี่อาจจะทำผิดอะไรบ้าง ในระหว่างที่เจ้าพ่อไม่อยู่และเจ้าชายเขมรรัฐประทับอยู่ที่นี้ นี่เขาก็มาอยู่หลายวันแล้วถ้าเขาอยู่นานไป พี่คงจะทำอะไรผิดบ้างเป็นแน่

เจ้าหญิงเล็ก ก็บอกให้เขากลับเขมรรัฐเสียสิคะ

เจ้าหญิงแสนหวี ก็ไม่อยากจะบอกให้เขากลับ ไม่รู้ว่าใจคอมันเป็นอย่างไร รวมความว่าเป็นเรื่องที่บอกไม่ถูก

(เครื่องสายดั่งขึ้น)

(เจ้าหญิงทั้งสองกอดกัน)

ปิดม่าน

(เครื่องสายทำเพลงเรื่อยไปจนกว่าจะมีเสียงกระดิ่งสัญญาณ เมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณครั้งแรกให้เครื่องสายไทยหยุด ดนตรีสากลทำเพลง “ วาตรี ”)

ฉาก 4

ที่ประทับเจ้าชายเขมรรัฐ

เวลาเปิดม่าน เห็นพี่เลี้ยงเจ้าชายเขมรรัฐนั่งอยู่บนก้อนหิน พวกทหารเขมรรัฐล้อมวง

เพลงราตรี (ร้องพร้อมกัน)

เมื่อยามราตรี เปลี่ยวใจแสนทวิ เยือกเย็นจิตโหย
 หนาวลมพัดต้อง หอมกลิ่นนวลน่อง มาประสมลมโชย
 พี่เศร้าวิญญา เฝ้าอาศูรโดย
 เปลี่ยวใจให้โหย ถึงน่องทุกวัน
 เมื่อราตรีกาล หมดความชื่นบาน ผูกใจไฝฝืน
 แหงนดูท้องฟ้า เห็นหมู่ดารา พรังพร้อมล้อมจันทร์
 แต่ที่อยู่เดียว เปลี่ยวใจผูกพัน
 วิโยคโศกศัลย์ ถึงน่องทุกคืน

(ชุณนางคนหนึ่งเข้ามาทางขวา)

ชุณนาง พระพี่เลี้ยงขอรับ พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวิมาที่นี่ ต้องการพูดกับท่าน
 พี่เลี้ยงเจ้าชาย เชิญเข้ามาซิ แล้วพวกท่านออกไปเสีย บางทีเขาอาจจะมีเรื่องสำคัญมาพูดกับฉัน
 พี่เลี้ยงเจ้าหญิง เจ้าหญิงเสด็จมาคะ ทูลเจ้าชายสิคะ
 พี่เลี้ยงเจ้าชาย ยังงั้นหรือ ไปเชิญเสด็จเข้ามาซิ ฉันจะไปทูลเจ้าชาย

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงเดินออก)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย อ้อ , ประเดี๋ยว , ขอโทษ
 พี่เลี้ยงเจ้าหญิง อะไรคะ
 พี่เลี้ยงเจ้าชาย มีวันไหนที่เธอจะมีเวลาว่างสักนิดหน่อยไหม
 พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ทำไมคะ ท่านมีธุระอะไรคะ
 พี่เลี้ยงเจ้าชาย คือว่า , ฉันอยากจะชวนเธอพินดาบประลองฝีมือกับฉันสักหน่อย
 พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ออย่าเลยคะ ฉันไม่ใช่นักพินดาบหรือ เชิญท่านกลับไปพื้นที่เขมรรัฐเถอะ (ไหว้โกลน
 เดี่ยวเพลงราตรีอย่างเบา เจ้าหญิงและเจ้าชายออกมาคนละทาง)
 เจ้าชาย หม่อมฉันขอขอบพระคุณที่อุตส่าห์เสด็จมาถึงนี้ ตามคำเชิญของหม่อมฉัน
 เจ้าหญิง อันที่จริงหม่อมฉันไม่ควรจะมา ในขั้นแรกก็คิดว่าจะไม่มา แต่ไม่ทราบว่าจะไรจงใจ
 ให้หม่อมฉันมาที่นี่
 เจ้าชาย ต้องนับว่าเป็นบุญของหม่อมฉัน
 เจ้าหญิง แต่บางทีจะเป็นกรรมของหม่อมฉัน หม่อมฉันไม่ควรจะสนิทสนมกับพระองค์เกินไป
 เราทั้งสองไม่มีสิทธิ์จะสนิทสนมกันมากนัก

เจ้าชาย หม่อมฉันคิดว่าบุญกรรมเป็นสำคัญกว่าสิ่งอื่น บางทีเราจะได้เคยทำบุญร่วมกันมา ตั้งแต่หม่อมฉันได้เห็นเจ้าหญิงเป็นครั้งแรก หม่อมฉันก็ตกใจที่จะขอตายอยู่แทบ พระบาทของเจ้าหญิง

(เจ้าชายขยับพระองค์เข้าใกล้ จับพระกรเจ้าหญิง)

(เจ้าหญิงปลดพระกรและถอยออกห่าง)

เจ้าหญิง ที่ประทับเรียบริยดีหรือคะ

เจ้าชาย เรียบริยดีทุกอย่าง บ้านพักสบาย ภูมิภาคงดงามในยามราตรี ลมพัดโชยประสม กลิ่นดอกไม้ แต่ความเปลี่ยวใจนี้ถึงเจ้าหญิง เป็นสิ่งที่หม่อมฉันไม่สามารถหักห้ามได้ เวลากลางคืนหม่อมฉันเศร้าและอยากเห็นเจ้าหญิงเป็นที่สุด

เจ้าหญิงแสนหวี เมื่อตะก็หม่อมฉันแหว่เสียงเพลงอะไรเพลงหนึ่ง รู้สึกว่าเพราะจับใจ

เจ้าชายเขมรัฐ อ้อ , เพลงนี้ชื่อว่าเพลงราตรี ชาวเขมรัฐชอบร้องเล่นในเวลากลางคืนเสมอ

เจ้าหญิงแสนหวี เพราะมากนะคะ

เจ้าชายเขมรัฐ ถ้าโปรดเพลงนั้น หม่อมฉันจะร้องถวาย

(ดนตรีสากลทำเพลง “ ราตรี ” ทั้งเครื่อง เจ้าชายร้องเดี่ยวหนึ่ง ลูกคู่ชายร้องข้างอีกครึ่งหนึ่ง แล้วดนตรีทำต่อไปอย่างเบา ๆ)

เจ้าหญิง หม่อมฉันจะต้องทูลลา หม่อมฉันไม่ควรอยู่นานกว่านี้

เจ้าชาย (ยึดพระหัตถ์เจ้าหญิงไว้) วันหลังขอเชิญเสด็จใหม่

(เจ้าหญิงกลับมาที่นั่งเดิม)

(ดนตรีดังและคงทำเพลง “ ราตรี ” เรื่อยไปจนกว่าจะปิดม่าน)

ฉาก 5

ห้องพระโรงแสนหวี

เวลาเปิดม่าน เห็นราชบัลลังก์กว้าง ข้างล่างมีเสนาบดีกับพวกข้าราช

การ 4 นาย พี่เลี้ยงเจ้าชาย พี่เลี้ยงเจ้าหญิง

เสนาบดี (ถามพี่เลี้ยงเจ้าหญิง) เอ , นี่จนค้ำแล้วทำไมยังไม่เสด็จออก

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ดิฉันไม่ทราบเจ้าคะ

เสนาบดี เอาเถอะ เมื่อยังไม่เสด็จออกเราก็ปรึกษากันไปพลาง ๆ (หันไปพูดกับพี่เลี้ยงเจ้าชาย) ที่เชิญท่านมาในวันนี้ ก็โดยประสงค์จะให้ช่วยกันคิดแก้ปัญหายากลำบากที่อยู่จะเพาะหน้าพวกเรา

พี่เลี้ยงเจ้าชาย ผมก็เห็นจะทลายล่วงหน้าดูว่าเป็นเรื่องอะไร

- เสนาบดี คือเราก็อทราบกันดีแล้ว ว่าเจ้าหญิงแสนหวีทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามแล้ว เจ้าชาย
 เชมรัฐทรงหมั้นกับเจ้าหญิงเชียงรุ่งแล้ว บัดนี้ทั้งสององค์มาเกิดรักใคร่กันขึ้น เรื่อง
 มันจะเสียทางผู้ใหญ่ลงช่วยกันคิดดูบ้างซิท่าน
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย แต่เป็นเรื่องที่น่าจะเห็นใจ เจ้าหญิงของเราทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามโดยไม่เคย
 เห็นหน้าตากันเลย ใครจะโทษว่าเจ้าหญิงไม่ซื่อตรงต่อคู่หมั้นของพระองค์ก็ไม่ได้
 เพราะไม่เคยรู้จักกัน ไม่เคยรักกัน ส่วนทางนี้มาพบกันเข้า ไปมาหากันได้ ก็เกิดรัก
 กันขึ้น ใครจะไปห้ามได้
- เสนาบดี เพียงแต่รักกันนะไม่เป็นไรดอก แต่เนิ่นมากเกินไปถึงกับไปมาหากันในเวลาค่าคืน
 เรื่องเหล่านี้เจ้าฟ้าของเราทรงทราบหมดทุกประการ ฉันไม่รู้ใครส่งข่าวไปทูลให้
 ทรงทราบ
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ฉันเชื่อว่าขุนนางพุกามที่มีอยู่ในแสนหวีนี้แหละเป็นคนส่งข่าวไป
- เสนาบดี ก็อาจเป็นได้ เพราะรู้เรื่องกันทั่วเมือง พระพี่เลี้ยงก็ไม่ช่วยทูลตักเตือนบ้าง
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง เชิญท่านเสนาบดีทูลเตือนเองเถอะคะ ดิฉันทูลเตือนมาแล้วและถูกเกรี้ยวกราดมา
 แล้ว รับสั่งว่าทรงพระเจริญพอที่จะรู้จักผิดชอบด้วยพระองค์เองแล้ว ใครไปทูล
 เตือนเข้าจะต้องโดนตีทุกคน
- เสนาบดี (พูดกับพี่เลี้ยงเจ้าชาย) ทางท่านละ ไม่มีทางจะช่วยกันอย่างไรบ้างหรือ
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ผมมีเรื่องจะเรียนเหมือนกัน คือทางผมนะไม่ต้องวิตกหวั่นเวลานี้ก็มีรับสั่งเจ้าฟ้า
 เชมรัฐมาแล้ว ว่าให้เจ้าชายเสด็จกลับ เพราะการที่เจ้าชายประทับอยู่นี้ถึงสอง
 เดือนนานเกินไป ผมกะว่าจะต้องออกจากแสนหวีในวันพรุ่งนี้หรืออย่างช้าก็
 มะรืนนี้
- เสนาบดี ถ้าเช่นนั้นเราก็กแก้ปัญหาไปได้ทางหนึ่ง ผมเองรักเจ้าชายมากถ้าไม่ติดเรื่องหมั้นกับ
 ทางอื่นเสียแล้วละก็ผมจะเป็นคนแรกที่สับสนุนให้แสนหวีเป็นทองแผ่นเดียวกับ
 เชมรัฐอย่างแน่นอน
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ขอขอบคุณท่านเสนาบดีมากครับ
- เสนาบดี แต่เดี๋ยวนี้เรื่องมันเข้าเกินไปเสียแล้ว และเราจะต้องช่วยกันดับต้นไฟก่อนที่มันจะลุก
 ลามไหม้บ้านเมืองขึ้น เอ , นี่เย็นมากแล้วทำไมยังไม่เสด็จออก (พูดกับพี่เลี้ยงเจ้า
 หญิง) ขึ้นไปดูทีหรือ ทำไมยังไม่เสด็จลง จะได้ทูลข่าวข้อราชการบางเรื่องให้ทรง
 ทราบ
 (พี่เลี้ยงเจ้าหญิง)
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ท่านเสนาบดีทราบไหมขอรับ ว่าเมื่อไรเจ้าฟ้าแสนหวีจะเสด็จกลับจากพุกาม
- เสนาบดี เวลานี้กำลังเสด็จเดินทางมาเกือบถึงแสนหวีแล้ว ผมเชื่อว่าอาจจะเสด็จมาถึงใน
 สองวันนี้แหละ
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ท่านเสนาบดีคิดว่าจะมีเรื่องอะไรบ้างขอรับ

- เสนาบดี พวกเราที่ย่อมทราบดี เจ้าฟ้าแสนหวีท่านรักพระธิดาดั่งดวงใจ เกิดเรื่องอะไรขึ้น ท่านไม่โทษลูกของท่าน คราวนี้ก็เหมือนกัน ผมเชื่อแน่ทีเดียว ผมกล้าทาล้วงหน้าไว้ ว่าเจ้าฟ้าแสนหวีจะต้องทรงกล่าวโทษเขมรรัฐว่าดูหมิ่นพระองค์ ทางไมตรีที่เราหวัง มันก็จะละลายไป เรื่องวิวาทบาดหมางที่เคยมีมาแล้วมันก็จะกลับมีขึ้นมาใหม่
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ผมก็มองไม่เห็นว่าจะกล่าวโทษเขมรรัฐได้ประการใด
- เสนาบดี เจ้าฟ้าแสนหวีคงจะโทษว่าการที่เขมรรัฐ ส่งทูตมาครั้งนี้ไม่ใช่เพื่อทางไมตรีอันบริสุทธิ์ แต่เพื่อมาทำดูหมิ่นหยามพระองค์เล่นเท่านั้นเอง คราวนี้เราก็ต้องกลับวิวาทกันใหม่
- เสนาบดี ว่ายังไง
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง รับสั่งว่าไม่ทรงสบาย วันนี้ไม่เสด็จออกขุนนางค่ะ
- เสนาบดี ถ้าเช่นนั้นเราก็กลับบ้าน เจ้าชายจะเสด็จจากแสนหวีวันใดแน่ขอให้ท่านบอกฉันให้ทราบ จะได้จัดการส่งเสด็จให้สมพระเกียรติยศ
- (ปี่พาทย์ทำเพลงทำนองน้ำ (2))
(เสนาบดีกับข้าราชการอื่น ๆ เดินออก - ปิดม่าน)
(ปี่พาทย์ทำเพลงเรื่อยไปจนได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณจึงหยุด และดนตรีสากลทำเพลงรักชาติ)

ฉาก 6

ที่ประทับเจ้าชาย

เปิดม่าน เจ้าชายประทับอยู่กับพี่เลี้ยงของพระองค์ มีทหารอยู่ด้วย

พี่เลี้ยงร้องเพลงรักชาติ

ความรักอันใด	แม้รักเท่าไหน	ยังไม่ยั่งยืน
เช่นรักคู่รัก		แม้รักดังกลิ่น
ยังอาจขมขื่น		ขึ้นได้ภายหลัง
แต่ความรักชาติ	รักแสนพิศวาท	รักสุดกำลัง
ก่อเกิดมานะ		ยอมสละชีวิตรัง
รักจนกระทั่ง		หมดเลือดเนื้อเรา
ชีวิตว่างกาย	เราไม่เสียชีวิต	ตายแล้วก็เผา
ทุกสิ่งยอมคลาด		เว้นแต่ชาติของเรา
ไม่ให้ใครเข้า		เหยียบย่ำทำลาย

(ทหารร้องพร้อมกันอีกเที่ยวหนึ่ง)

- เจ้าชายเขมรรัฐ เรื่องรักชาตินี้ พี่ไม่ต้องสอนฉันหรอก ฉันรักชาติไม่น้อยกว่าใครๆ แต่ชาติจะอนุญาตให้ฉันรักใคร่สักคนหนึ่งไม่ได้หรือ
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ถ้าคนๆนั้นอยู่ในฐานะที่จะรักพระองค์ได้ ชาติก็ไม่หวงห้ามเรื่องมันสลายกันไปเสียแล้ว เขียวเสด็จกลับเขมรรัฐ ขึ้นประทับอยู่ต่อไป เรื่องร้ายจะบังเกิดขึ้น

เจ้าชายเขมรรัฐ พี่กลัวเรื่องร้ายด้วยหรือ ฉันไม่กลัวเรื่องอะไรเลย
 พี่เลี้ยงเจ้าชาย ถ้าเรื่องร้ายนั้นจะเกิดแก่ตัวหม่อมฉันคนเดียว หม่อมฉันก็ไม่กลัวหม่อมฉันถวาย
 ชีวิตได้ แต่นี่มันจะเกิดขึ้นแก่ประเทศบ้านเมืองก่อนอย่างอื่น

(ปีพาทย์ทำเพลงทำย่น้ำ)

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงย่องเข้ามา พี่เลี้ยงเจ้าชายเห็น ไปพูดกัน แล้วพี่เลี้ยงเจ้าชายเข้ามาพูดเป็นความลับ
 กับเจ้าชาย พี่เลี้ยงทั้งสองก็พากันออกไป เจ้าหญิงเข้ามาทั้งสองคนมีอาการสนิสนมกันมาก)

เจ้าหญิง เจ้าพี่จะเสด็จกลับเขมรรัฐ วันพຸ່งนี้ไม่ใช่หรือเพคะ
 เจ้าชาย ทำไมทรงทราบเร็วนักล่ะ
 เจ้าหญิง มีอะไรบ้างหรือ ที่เกี่ยวกับเจ้าพี่แล้วหม่อมฉันไม่ทราบ หม่อมฉันทราบเรื่องของเจ้า
 พี่ก่อน พี่เองเสมอหม่อมฉันทราบแล้วว่าเจ้าพี่ทรงสำราญในเขมรรัฐ ส่วนฉันจะ
 ระทมทุกข์อยู่ในแดนหวิเพียงไรเจ้าพี่คงไม่ทรงทราบ

(ดนตรีสากลทำเพลง ไทยน้อย-ไทยใหญ่)

(มีเสียงร้องเพลงไทยน้อยไทยใหญ่จากในฉาก)

เจ้าชาย เอ๊ะนั่นใครมีงานอะไรกัน
 เจ้าหญิง หญิงเล็กเขาพาพวกเด็กๆมาส่งเจ้าพี่
 เจ้าชาย ต้องส่งกันให้ลำบากทำไมก็ไม่รู้
 เจ้าหญิง ไม่ลำบากอะไรหรอกค่ะ เป็นเรื่องสนุกของเด็กๆเขา
 (เจ้าหญิงเล็กและพวกพ้องเข้ามา ดนตรีหยุด)

เจ้าหญิงเล็ก หม่อมฉันมาส่งเสด็จค่ะ ทราบว่าเจ้าพี่จะเสด็จจากแดนหวิ
 เจ้าชาย ขอบพระทัยมาก เมื่อตะกี้เสียงร้องเพลงอะไรเพราะดี
 เจ้าหญิงใหญ่ เพลงไทยน้อยไทยใหญ่ หญิงเล็กเขาคิดขึ้นเองค่ะ
 เจ้าชาย ความคิดดีมาก เรื่องไทยน้อยไทยใหญ่ หม่อมฉันสนใจที่สุด เพราะว่าเป็นไทยน้อยกับ
 ไทยใหญ่ก็เป็นเลือดเนื้อเชื้อสายอันเดียวกัน

เจ้าหญิงแสนหวิ เพลงของหญิงเล็ก เขาก็มุ่งที่จะเตือนให้ระลึกและจดจำไว้เสมอว่าไทยน้อยกับไทย
 ใหญ่เป็นพี่น้องร่วมสายโลหิตกันโดยแท้

เจ้าชาย ขอหม่อมฉันฟังบ้างซี

ไทยน้อยไทยใหญ่

ไทยน้อยไทยใหญ่	แม้อยู่ห่างไกล	คงเป็นไทยด้วยกัน
ต้องมุ่งความดี	ต้องสมานไมตรี	ไม่มีเดียดฉัน
รักยิ่งกว่าสหาย	เพราะว่าเราเป็นสาย	โลหิตเดียวกัน
	พี่น้องเก่าแก่	มาแต่ปางบรรพ์
	ร่วมทุกข์สุขสันต์	อยู่เป็นชาติไทย
ตั้งภูมิลำเนา	แต่ชาติอื่นเขา	มาแย่งเอาไป
ไทยจึงต้องจร	ย้ายถิ่นหรือถอน	ลงมาทางใต้

ชาย ทั้งสองคนกอดกันด้วยความเศร้าสลด)

เจ้าชาย ถ้าเช่นนั้นหม่อมฉันไม่กลับเขมรรัฐ หม่อมฉันจะอยู่ที่นี้เป็นอะไรก็เป็นกัน
เจ้าหญิง ไม่ได้หรอกค่ะ เสด็จกลับไปเสียก่อน เจ้าพี่จะอยู่ต่อไปไม่ได้
เจ้าชาย ถ้าเช่นนั้นก็เสด็จไปเสียด้วยกัน
เจ้าหญิง หม่อมฉันทิ้งบ้านเมืองไปไม่ได้ แต่เจ้าพี่ต้องเสด็จไปก่อนที่เจ้าพ่อจะเสด็จกลับมา
(หยุดนิ่งประเดี๋ยว)

เจ้าชาย ขอย่าให้มีภัยอันตรายอะไรเกิดขึ้นทางนี้ จนกว่าหม่อมฉันจะกลับมาอีก
(ปีพาทย์ดั่งขึ้น ชบเข้าหากัน)

เจ้าหญิง ขอให้การเดินทางของเจ้าพี่เรียบร้อย และปลอดภัยทุกอย่าง

เจ้าชาย ทางนี้ขอให้ทรงอยู่เป็นสุขสบาย

เจ้าหญิง ทรงระลึกถึงหม่อมฉันบ้างนะคะ

เจ้าชาย หม่อมฉันจะไปแต่ตัวส่วนหัวใจหม่อมฉันจะถวายไว้ที่นี่

เจ้าหญิง หม่อมฉันทูลลา

เจ้าชาย สวรรค์คงโปรดให้เราพบกันอีก

เจ้าหญิง หม่อมฉันไม่แน่ใจ

(ไปจากกัน เจ้าชายตามไปส่ง แล้วกลับมาประทับนั่งด้วยอาการเศร้าสลด)

(พี่เลี้ยงมาปลอบและกอด)

พี่เลี้ยง เสด็จกลับเขมรรัฐเสียก่อน แล้วหม่อมฉันจะหาทางช่วยให้เสด็จกลับมาแสนหวีอีก
เปิดม่าน

(ดนตรีสากลทำเพลง "ความฝัน" เรื่อยไปจนกว่าจะเปิดม่าน)

ฉาก 7

ห้องพระโรงแสนหวี

เปิดม่าน เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่กับพระธิดาองค์เล็ก

เจ้าฟ้าแสนหวี แล้วนี่จะทำยังไงกัน

เสนาบดี ข้าเจ้ก็จนด้วยเกล้า ไม่ทราบเกล้าว่าจะทำประการใด

เจ้าฟ้าแสนหวี มันเป็นกรรมของข้า มีลูกที่ชอบทำอะไรตามใจตนเอง ไม่นึกถึงพ่อ ไม่นึกถึงบ้าน
เมือง ข้าไปนัดวันวิวาห์กับทางพุกามเขแล้วอีก 7 วันเขาจะมาถึงที่นี่ แล้วข้าจะ
เอาน้ำไปไว้ที่ไหน ข้าเพิ่งรู้เรื่องเมื่อเดินทางกลับมาได้ครึ่งทาง จะกลับไปบอกคืน
หมั้นเขาก็ใช่ที่ เมื่อคืนนี้ก็ลองพยายามพูดจาอ่อนวอนหญิงใหญ่อยากจะให้ใหญ่เขา
กลับใจล้างหน้าพ่อเสียที เขาก็ไม่ยอม พูดกันเท่าไรหญิงใหญ่ก็ไม่ยอมกลับมาใจ

เสนาบดี สายเกินไปแล้ว พระเจ้าคะ สายเกินไปกว่าที่เจ้าหญิงใหญ่จะทรงเปลี่ยนพระทัยได้

เจ้าฟ้าแสนหวี ข้ารู้แล้ว ข้าเป็นคนมีกรรม มีกรรมอย่างเหลือเกิน ข้าไม่รู้ว่าได้ทำกรรมอะไรไว้แต่
ชาติปางก่อน

(ปีพาทย์ทำเพลงโศกพม่าเจ้าฟ้าแสนหวีทรงมีอากรเศร้าสลด นิ่งอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งก็กวักพระหัตถ์เรียก
พระธิดาองค์เล็กเข้าไปหา ปีพาทย์เบา)

เจ้าฟ้าแสนหวี ลูกรัก พ่อเห็นแต่เจ้าคนเดียว ที่จะช่วยกู้หน้าพ่อผู้เกียรติศักดิ์แสนหวี อย่าว่าพ่อ
โหดร้ายเลยนะลูกพ่อมีกรรมมาก ขอให้ลูกช่วยแบ่งกรรมของพ่อไปบ้างเถอะ ขอ
ให้ลูกยอมแต่งงานกับเจ้าชายพุกามซึ่งเขาจะมาถึงในอีก 7 วันข้างหน้า ถ้าลูกยิน
ยอมได้ ก็จะเป็นปลดเปลื้องทุกข์ของพ่อ จะเป็นการแทนคุณพ่ออย่างดีที่สุด
(ปีพาทย์ดั่งขึ้น และนิ่งกันอยู่ประเดี๋ยวหนึ่ง ปีพาทย์เบา)

เจ้าฟ้าแสนหวี พ่อรู้ว่าลูกมีเรื่องอยู่เหมือนกัน แต่เป็นเรื่องเล็กน้อย ขอให้กลับใจช่วยพ่อช่วยบ้าน
เมือง (นิ่งประเดี๋ยวหนึ่ง ตกลงนะลูก)

(ปีพาทย์ดั่ง เจ้าหญิงเล็กกราบเจ้าฟ้าแสนหวีถึงเอาทอดและทรงกรรแสง ปีพาทย์เบา)
(เจ้าหญิงใหญ่เสด็จออก ปีพาทย์เบา)

เจ้าหญิงแสนหวี หม่อมฉันมาขอรับพระอาญา จะลงอาญาสถานใดก็ตามพระทัย หม่อมฉันรู้ตัวว่าทำ
ผิดมาก แต่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

เจ้าฟ้าแสนหวี ออกไปให้พ้น ไม่ต้องมาพูดกัน

เจ้าหญิงแสนหวี ขอให้ทรงประหารชีวิตหม่อมฉันเสีย หม่อมฉันยินดีที่จะตาย เสียดีกว่าที่จะมีชีวิต
อยู่เป็นลูกที่เลวทราม ของเจ้าพ่อ

เจ้าฟ้าแสนหวี บอกให้ออกไปให้พ้น ออกไป ออกไป

(ปีพาทย์ดั่ง)

(เจ้าหญิงเล็กไปทอดพี่สาวและพาออก ปีพาทย์หยุด)

เจ้าฟ้าแสนหวี เสนาบดี ฉันกลัวใจ ฉันตรอม ฉันแค้น ฉันแน่ใจว่าที่เขมรรัฐส่งทูตมาครั้งนี้ไม่ใช่
มาเจริญทางไมตรีโดยบริสุทธิ์ใจ เขามาคุ่มั่นหยาบหยามฉันเล่น ฉันนึกแล้วว่า
ศัตรูเก่ามันจะกลับเป็นมิตรกันได้ยาก เสนาบดีทำอะไรก็ได้ให้ฉันหายแค้นหน่อย
เถอะ

เสนาบดี ข้าเจ้าจะปฏิบัติตามรับสั่งทุกประการพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี เราตั้งต้นทำสงครามกันใหม่ สัตถ์หารของเราบุกเข้าไปในแดนเขมรรัฐ พบคนที่ไหน
ฆ่ามันที่นั่น เป็นอะไรก็เป็นกัน เสนาบดีรีบไปจัดการตามคำสั่งของฉัน

(ปีพาทย์ทำเพลงปฐุม เสนาบดีกราบ)

ปิดม่าน

ฉาก 8

ชายแดนเขมรรัฐ

เปิดม่าน เป็นบ้านเรือนชายแดน พลเมืองหญิงชาย 6 คน

ชายคนที่ 1 นี่พวกเราจะลำบากเสียอีกล่ะกระมัง มีคนเขาข้ามมาจากแดนแสนหวี เขาบอกว่าเจ้า
ฟ้าแสนหวีกรี๊วเขมรรัฐของเรา

หญิงคนที่ 1 กรี๊วเรื่องอะไรกัน ก็ส่งทูตไปทำทางไมตรีกันเมื่อเร็ว ๆ นี้เองไม่ใช่หรือ

- หญิงคนที่ 2 เจ้าชายเขมรรัฐ เพิ่งเสด็จกลับบ้านพวกเราไปเมื่อเร็ว ๆ นี้เองนี่
- ชายคนที่ 1 นั่นนะซิ การที่เจ้าชายเขมรรัฐของเราเสด็จไปแสนหวีครั้งนี้มันกลายเป็นเรื่องร้ายขึ้น
- หญิงคนที่ 2 ร้ายยังไง
- ชายคนที่ 1 คือเจ้าชายเขมรรัฐของเราไปเกิดรักกับเจ้าหญิงแสนหวี เจ้าหญิงแสนหวีก็ทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามแล้ว เจ้าฟ้าแสนหวีถึงกับเสด็จไปพุกาม เพื่อกำหนดวันวิวาห์
- หญิงคนที่ 1 แล้วยังไงอีกล่ะ
- ชายคนที่ 1 ฉันก็ไม่รู้เรื่องละเอียดหรอกนะ เป็นแต่พวกที่เขาเข้ามาจากแสนหวีเขามาเล่าให้ฟัง
- ชายคนที่ 2 เอาเถอะ รู้อะไรมาก็เล่าสู่กันฟังไปเถอะ
- ชายคนที่ 1 พอเจ้าฟ้าแสนหวีกลับมา เจ้าหญิงแสนหวีไม่ยอมแต่งงานกับเจ้าชายพุกาม
- หญิงคนที่ 1 นั่นยังไงล่ะ ฉันนึกแล้วทีเดียว
- ชายคนที่ 1 เรื่องมันก็เสียทางผู้ใหญ่ พอเจ้าฟ้าแสนหวีทรงทราบว่าเจ้าหญิงแสนหวีไม่ยอมแต่งงานเพราะมีเรื่องรักใคร่กับเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าฟ้าแสนหวีก็โกรธเขมรรัฐมาก
- ชายคนที่ 2 โกรธทำไม มันเป็นความผิดของเขมรรัฐเมื่อไหร่
- ชายคนที่ 1 เขาหาว่าสิ่งที่เราส่งชุดไปคราวนี้ ตั้งใจไปทำหยาบหยาบเขาเล่นไปแกล้งให้เราเสียทางไมตรีกับพุกาม
- หญิงคนที่ 1 แล้วมันจะเป็นยังไงกันล่ะนี่นะ
- ชายคนที่ 1 ระวังตัวไว้เถอะ เราอยู่ชายแดน เขาคงมาเล่นงานเราก่อนที่อื่น
- หญิงคนที่ 1 พวกเราอยู่ทางชายแดนนี่มันแสนลำบาก เจ้านายท่านโกรธเคืองกันเข้าเมื่อไรพวกเราก็เดือดร้อน
- หญิงคนที่ 2 อยู่ไม่เป็นสุข พอจะทำมาหากินได้สักหน่อย ถูกปล้น ถูกเผา
(ปีพาทย์ทำเพลงเซ็ด-มีเสียงเกรียวกราวข้างใน)
- (เสียงคนเกรียวกราวแตกตื่นออกมาข้างนอก ร้องว่าพวกแสนหวีมาปล้น ทหารแสนหวี 6 คนเข้ามา)
- หญิงคนที่ 1 ขอชีวิตไว้เถอะพ่อคุณ
- ทหารแสนหวี ขอทำไม ปล่อยให้เจ้านายของแกไปดูหมิ่นเจ้าฟ้าแสนหวีทำไมล่ะ เอา พวกเรา ฆ่ามันให้หมดเผามันให้เกลี้ยง
- (ทหารแสนหวี ฆ่าพลเมืองตาย เผาบ้านหมด)
ปิดม่าน

ฉาก 9

ห้องพระโรงเขมรรัฐ

ปีพาทย์ทำเพลง"เสมอ"เจ้าฟ้าเขมรรัฐประทับที่ห้องพระโรง ขุนนางผู้ใหญ่ 8 คน
เฝ้าตามที่ (มีเสียงทองวางหน้าแท่น)

หม่อม

เมื่อนั้น

เจ้าฟ้าเขมรรัฐเรื่องศรี

ออกขุนนางตามราชประเพณี	พร้อมเสนาบดีเป็นคู่บุญ
เสนาบดี	ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าของนครเขมรรัฐ เจ้าชายเขมรรัฐ ซึ่งเสด็จไปแสตนหวิตามรับสั่งให้ไปเจริญไมตรีกับแสตนหวินั้น บัดนี้เสด็จมาถึงแล้วเจ้าคะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	ยังงั้นหรือ ตามประเพณีเมื่อราชทูตไปเจริญทางไมตรีกลับมาเรียบร้อย เขาต้องมีงานฉลองต้อนรับไม่ใช่หรือ
เสนาบดี	ข้าเจ้าได้จัดงานไว้แล้วพระเจ้าคะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	เรียกลูกฉันเข้ามาซิ
(ปีพาทย์ทำเพลงล่องน่าน เดินเข้ามา)	ขุนนางคนหนึ่งไปเชิญเสด็จเจ้าชายเขมรรัฐ เจ้าชายเล็กกับเจ้าหญิงเขมรรัฐกับพี่เลี้ยง
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	เรียบริ้อยดีหรือลูก
เจ้าชายเขมรรัฐ	เรียบริ้อยดีพระเจ้าคะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	ทางแสตนหวิเขาต้อนรับดีหรือ
เจ้าชายเขมรรัฐ	ดีเกินคาดหมายพระเจ้าคะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	เจ้าฟ้าแสตนหวิเป็นยังไงบ้าง
เจ้าชายเขมรรัฐ	พระทัยดีเจ้าคะ ทรงแสดงอัธยาศัยโอบอ้อมอารีต่อพวกเรามาก ทรงเชื่อว่าต่อไปนี้แสตนหวิกับเขมรรัฐจะเป็นมิตรสนิทกันไปชั่วกาลปาวสาน
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	ดีมากแคว้นทั้งสองจะได้เป็นมิตรไมตรีเรียบริ้อยกันเสียทีเห็นไหมล่ะ เสนาบดี มันต้องใช้ลูกข้าไปมันจึงจะเป็นผล ถ้าใช้คนอื่นก็คงเหลว ลูกข้าไปทำงานมาเรียบริ้อยเสนาบดี ต้องมีอะไรฉลองหน่อยซิ
เสนาบดี	ข้าเจ้าเตรียมพ็อนไว้ถวายแล้วพระเจ้าคะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	เออ, เรียกออกมาพ็อนฉลองลูกข้าหน่อยเถอะ
	(ดนตรีทำเพลงแพนใหญ่ พวกพ็อนออก พอพ็อนจบซุ่มมีคนวิ่งเข้ามาหา เสนาบดียื่นหนังสือให้ เสนาบดีเรียกพี่เลี้ยงออกมาพูดกัน)
เสนาบดี	นี่ยังงั้นนี่ ทำไมเกิดเรื่องยังงี้เล่า แสตนหวิเขาส่งคนมาเผาผลาญบ้านช่อง ฆ่าคนทางชายแดนของเราตมความในใบบอกว่าเป็นเพราะเจ้าชายของเราไปก่อเรื่องรักใคร่กับเจ้าหญิงแสตนหวิ ทางแสตนหวิเขาหาว่าเราไปดูหมิ่นเขาท่านพี่เลี้ยงจะว่ายังไงเรื่องมันมาก อย่าเพิ่งกราบทูลในเวลานี้เลยกำลังมีงานสนุกสนานเอาไว้กราบทูลเวลาหลังเถอะ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	อะไรกัน ใบบอกราชการสำคัญหรือ
เสนาบดี	ใบบอกพระเจ้าคะแต่ไม่ใช่ราชการสำคัญ
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	ไม่ใช่ราชการสำคัญ ทำไมต้องวิ่งเอาให้กันเดี๋ยวนี้อะ เรื่องอะไรเอามาดูซิ
เสนาบดี	พระอาญาไม่พินเกล้า
เจ้าฟ้าเขมรรัฐ	บอกให้เอามาดู
	(ปีพาทย์ทำเพลงล่องน่าน เสนาบดีถวายใบบอก เจ้าฟ้าเขมรรัฐทรง

อ่าน)

เจ้าฟ้าเพชรรัฐ

เลิก หยุดลลงกันที่พวกฟ้อนพวกร่าออกไปให้หมด

(ทุกคนออกไป)

ทอดพระเนตรดูองค์พระโอรส

ทรงรันทดเคื่องในพระทัยขุน

ข้าแต่ตั้งหวังไปให้ทำคุณ

กลับก่อโทษเกิดวุ่นจนเดือดร้อน

ไปทำความแค้นใจให้แสนทวี

เรื่องจึงมีหมองหมางเหมือนปางก่อน

เขายกทัพมาประชิดติดนคร

พลเมืองเดือดร้อนเพราะเจ้าเอง

เจ้าฟ้าเพชรรัฐ

นี่แน่ะ พ่อรูปงามนึกว่าไปทำงานเรียบร้อยดี วิเศษอะไรมาที่แท้ก็ไปก่อความยุ่งยาก
ขึ้น รุตัวไหมล่ะ

เจ้าชายเพชรรัฐ

ทราบแล้วพระเจ้าค่ะ พระอาญาไม่พ้นเกล้า

เจ้าฟ้าเพชรรัฐ

แล้วยังมีหน้ามาบอกว่าเรียบร้อยดี มันยิ่งร้ายหนักไปเสียอีก แสนทวีเขาหาว่าเจ้า
ไปดูถูก ดูหมิ่นเขา เขาส่งกองทัพมาเผาผลาญบ้านช่องฆ่าผู้คนของเรามากมายเมื่อ
เจ้าเป็นคนก่อให้เกิดเรื่องร้าย เจ้าก็ต้องทำการแก้ตัว เจ้าต้องยกกองทัพกลับไปแสน
ทวี ดีแสนทวีให้ແหลก เสาแสนทวีให้เป็นสุขผองอย่าให้มันมีโอกาสมาทำร้ายเพชรรัฐ
อีกได้ ภายหน้าถ้าเจ้าดีแสนทวีไม่แตก ทำลายแสนทวีไม่ແหลกอย่างที่ว่าก็อย่า
กลับมาเห็นว่าอีกต่อไป

(ปี่พาทย์ทำเพลงครวญเหนือ)

(เจ้าฟ้าเพชรรัฐเสด็จเข้า ปี่พาทย์เบา)

เจ้าชาย

ที่นึกหรือว่าฉันจะสามารถยกกองทัพไปตีเมืองของเจ้าหญิงที่ฉันรัก

พี่เลี้ยง

แต่รับสั่งของเจ้าพ่อเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

เจ้าชาย

แล้วทำไมฉันจะต้องเป็นคนผิด มันเป็นความผิดของฉันคนเดียวหรือ พวกเสนาบดี
ข้าราชการผู้ใหญ่เหล่านี้ก็ผิดเหมือนกัน รู้แล้วว่าเรื่องทางชายแดนมีบ่อยๆแล้วก็
จัดการรักษากันให้ดี พอมีเรื่องขึ้นหละก็ฉันเป็นคนผิดละ คราวนี้ฉันจะต้องไปตี
เมืองของคนที่ฉันรัก ฉันจะต้องฆ่าคนที่ฉันรัก ไม่เอาละ ฉันไม่ไปละ เป็นอะไรก็
เป็นเถอะ

(ปี่พาทย์ทำเพลงดั่งขึ้น เจ้าชายเซลงไปที่พระแท่น พี่เลี้ยงและพระ

น้องทั้งสององค์เข้าไปประคอง น้องสาวเรียก เจ้าชายได้สติ ปี่พาทย์หยุด)

เจ้าชาย

ฉันพุดคิดไป ฉันคิดผิดไป ถูกของพี่ รับสั่งของเจ้าพ่อเป็นสิ่งที่ฉันขัดไม่ได้ ขอ
โทษเถอะท่านเสนาบดี และข้าราชการผู้ใหญ่ ขอโทษที่ฉันพุดล่วงเกินท่าน ฉันตก
ลงไป ฉันจะไปรบเมืองแสนทวี ตามรับสั่งของเจ้าพ่อ ไปตั้งเตรียมกองทัพให้ฉัน

เสนาบดี

จะเสด็จเมื่อไรพระเจ้าค่ะ

เจ้าชาย

ไปทันที ไปวันนี้ ไปเดี๋ยวนี้

เสนาบดี

แต่วันนี้เป็นวันอุบาทว์ จะขาดราทัพไปไม่ได้เจ้าค่ะ

เจ้าชาย ฉัน ไม่ต้องการฤกษ์ ฉัน ไม่ต้องการ โหร เตรียมทัพให้ฉันเสด็จในวันนี้ ฉันจะไปในวันนี้

เจ้าชายเล็ก หม่อมฉันขอตามเสด็จด้วย

เจ้าหญิงเขมรรัฐ หม่อมฉันก็ขอไปด้วย

เจ้าชาย ไปไม่ได้ คราวนี้ไม่ได้ไปสนุก ไปรบทัพจับศึก พี่จะเอน้องไปด้วยไม่ได้ อย่าไปเลยอยู่กับเจ้าพ่อ

(พี่พาทย์ทำเพลง โศกพะมา เจ้าชายกอดน้องทั้งสอง)

ปิดม่าน

ฉาก 10

ในป่าที่พักกองทัพเขมรรัฐ

เปิดม่าน มีเจ้าชายเขมรรัฐ พี่เลี้ยงกับทหาร 8 คน

เจ้าชาย ป่านี้ทึบเหลือเกิน ทำไมเรามาพักกองทัพที่นี่

พี่เลี้ยง ชั้นแรกคิดด้วยเกล้าว่าจะบุกให้ฟันป่านีก่อนคำ แต่เราเดินทางช้าเกินคาดหมายไปไม่พืด้องพักที่นี่

เจ้าชาย ตรวจตราระวังกันให้ดีนะ สัตว์ร้ายอาจะมีมาก ฉันอยากจะไปดูทหารของเราทางโน้นสักประเดี๋ยว

(เครื่องสายทำเพลง สองพี่เลี้ยงสาวเดินดง เจ้าชายเสด็จออกไป)

ทหาร 4 คนตามไปด้วย เสียงเอะอะข้างนอก ทหารนำตัวพี่เลี้ยงเจ้าหญิงเข้ามา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย เอ๊ะ นี้อย่างไรกัน

ทหาร สตรีผู้นี้เสด็จลอดเข้ามาถึงที่พักกองทัพ ทหาร น่าสงสัยว่าจะลอบมาทำร้ายเจ้าชายของเรา

(พี่เลี้ยงเจ้าชายโบกมือ ให้ทหารทุกคนออกไป)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย นี่มายังไงกัน

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ดิฉันถือรับสั่งของเจ้าหญิงมาทูลเจ้าชายค่ะ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย ว่ายังไง

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง เรื่องมันมาก ช่วงเวลาเดือนเดียวที่ท่านไปจากแสนหวีเหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงมากหลาย เจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์ แล้วเวลานี้เจ้าหญิงใหญ่ทรงครองแสนหวีเอง

พี่เลี้ยงเจ้าชาย เอ๊ะ ทำไมถึงสิ้นพระชนม์รวดเร็วนักเล่า

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ก็เนื่องจาก ธรรมชาติพระทัย ซึ่งใคร ๆ ก็ต้องเสียใจมาก เพราะเรื่องที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย

พี่เลี้ยงเจ้าชาย ก็ทำกันให้มันใหญ่โตไปเองนี่นา เมื่อเจ้าชายเสด็จไปพันแสนหวีแล้วมันก็แล้วกันไป

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง มันจะแล้วกันไปยังไงได้ มาทำยุ่งขึ้นแล้ว ก็จะทำให้มันแล้วกันไปเฉย ๆ พวกเขมรรัฐนี้ พูดย่ายเหลือเกิน

- พี่เลี้ยงเจ้าชาย แล้วก็ทางพุกามละ ทำยังไงกัน
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ทางพุกามจัดกันเรียบร้อยไปได้ โดยแต่งเจ้าหญิงองค์เล็กไปแทน แต่เรื่องมันก็ไม่
วายขายหน้า
- (เจ้าชายเสด็จมา)
- เจ้าชาย เอ๊ะ นี่บุกบั่นมาขังไปถึงนี่
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย มาบอกข่าวว่าเจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์แล้ว เวลานี้เจ้าหญิงใหญ่ทรงครองแสนหวี
แทน
- เจ้าชาย เจ้าหญิงสั่งอะไรมาถึงฉันบ้างหรือเปล่า
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง เจ้าหญิงสั่งให้หม่อมฉันมาทูล ว่าขอให้ทรงส่งกองทัพกลับไปเสีย แสนหวีกับเขม
รัฐจะได้เป็นทองแผ่นเดียวกันในภายหน้า แต่ถ้าทรงยกกองทัพล่วงล้ำเข้าไปในแสน
หวีเมื่อไร เจ้าหญิงก็จะต้องต่อสู้ตามหน้าที่ของผู้ครองนคร
- เจ้าชาย ก็ยังงี้ไม่ได้หรือ ให้กองทัพของฉันเข้าถึงแสนหวีโดยไม่ต้องมีการรบราฆ่าฟันอะไร
กัน แล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็จะเรียบร้อยหมด
- พี่เลี้ยงเจ้าหญิง ถ้าทำเช่นนั้นก็แปลว่าแสนหวียอมแพ้ เป็นการเสียเกียรติศักดิ์ของแสนหวีมาเจ้าหญิง
ได้ทรงออกคำสั่งเด็ดขาดแล้วว่าถ้ากองทัพเขมรัฐย่างเข้าเหยียบแดนแสนหวีแม้แต่
ก้าวเดียว แสนหวีจะต้องต่อสู้ถึงที่สุด ทรงแนะนำอีกอย่างหนึ่งว่าถ้าไม่ทรงส่งกอง
ทัพกลับไปก็ขอให้กองทัพพักอยู่ที่นี้ พระองค์เสด็จเข้าไปกับหม่อมฉัน เจ้าหญิงจะ
รับเสด็จด้วยความดีพระทัยอย่างยิ่ง
- เจ้าชาย เอ ทำยังไงดี นี่เธอ ออกไปอยู่ทางโน้นเสียก่อนขอให้ฉันปรึกษากันหน่อย
- (พี่เลี้ยงเจ้าหญิงไป)
- เจ้าชาย ยังไง พี่ว่ายังไง
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย เราจะเชื่อใจอะไรไม่ได้ เจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์จริงหรือเปล่านั้น พี่เลี้ยงเจ้า
หญิงจะเชื่อตรงต่อเราสักเพียงไร เราไม่ทราบ การที่จะเสด็จเข้าไปกับพี่เลี้ยงเจ้าหญิง
โดยที่กองทัพไม่ได้ตามไปด้วยนั้นหม่อมฉันไม่ยอมอย่างเด็ดขาด
- เจ้าชาย แล้วเราจะยอมยกทัพกลับไปหรือ
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย ไม่ได้พระเจ้าค่ะ กลับไปเราก็ถูกตัดหัวทางโน้น แล้วอีกประการหนึ่งถ้าเรื่องนี้ทั้ง
เรื่องเป็นอุบายเจ้าฟ้าแสนหวีโดยที่เจ้าฟ้าแสนหวียังทรงพระชนม์อยู่และหรือทำให้เรา
ยกทัพกลับไปได้แล้ว ก็จะขายหน้ามาชื่อเขมรัฐไปชั่วกาลปาวสาน
- เจ้าชาย ตกลงเราต้องเดินทัพต่อไป ยังงั้นหรือ
- พี่เลี้ยงเจ้าชาย เราได้รับพระบัญชาของเจ้าฟ้าของเราให้ตีแสนหวีให้แตก ให้ทำลายแสนหวีให้
แตก เราต้องทำตามพระบัญชา เราจะทำอย่างอื่นไม่ได้
- เจ้าชาย ก็ถ้าหากเป็นความจริงว่าเจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์แล้วเจ้าหญิงทรงขออย่าทัพสงบ
ศึกจริง ๆ แล้วเราจึงไปทำเช่นนั้น มันมิเป็นการร้ายกาจเกินไปหรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย หามีได้พระเจ้าค่ะ ตามประเพณีแต่ก่อนมา เมืองที่เป็นศัตรูกันอยู่เสมอ ๆ นั้น เขา
ต้องทำลายเสียทั้งเมืองแล้วกวาดต้อนผู้คนไป พระประสงค์ของเจ้าฟ้าเพชรบุรีก็คง
ต้องการให้เราทำกับแสนหวีอย่างนั้น ถึงอย่างไรเราต้องทำลายแสนหวีให้แหลกตาม
พระบัญชา แล้วกวาดต้อนผู้คนพลเมืองชาวแสนหวีทั้งหมดเข้าไปไว้ในแก้วเงินเพชร
รัฐ

เจ้าชาย แล้วเจ้าหญิง เราจะทำอะไร พี่ยังไม่ทราบที่เรารักกันมากเพียงไร
(ปี่พาทย์ทำเพลงสองคอน เจ้าชายเดินห่างไปด้วยความเศร้าสลด พี่เลี้ยงเข้า

ไปปลอบ ปี่พาทย์เบา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย หม่อมฉันทราบแล้วทุกอย่าง แต่เรามาทำหน้าที่ที่เราต้องทำหน้าที่ของเราอย่าง
สมบูรณ์ ส่วนเจ้าหญิงนั้นไม่ต้องทรงวิตก หม่อมฉันจะสั่งทหารทุกคน ว่าไม่ให้ใคร
ทำร้ายเจ้าหญิงเลยเป็นอันขาด แต่เราต้องตีแสนหวีให้ได้

เจ้าชาย เฮ้อ ตกง แร็กพี่เลี้ยงเขาเข้ามา
(พี่เลี้ยงเจ้าชายไปตามพี่เลี้ยงเจ้าหญิงเข้ามา เจ้าชายลุกขึ้น)

เจ้าชาย เราได้ปรึกษากันดูตลอดแล้ว เป็นอันว่าเราไม่สามารถทำอย่างอื่นได้ นอกจากต้อง
ยกกองทัพเข้าแสนหวีขอให้เขากลับไปทูลเจ้าหญิงว่าอย่าทรงต่อสู้

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง หม่อมฉันทูลได้แต่หม่อมฉันก็รับรองได้ ว่าเจ้าหญิงจะไม่ทรงยินยอมให้เป็นเช่นนั้น
เลยเป็นอันขาด แล้วในที่สุดพระองค์ก็ต้องฆ่าเจ้าหญิงที่พระองค์รัก ชาวแสนหวี
จะไม่ยอมตกเป็นชะเลยของใคร แสนหวีจะยอมตายหมดทั้งเมือง หม่อมฉันทูลได้
เท่านี้หม่อมฉันต้องลาเพราะจะต้องรีบเดินทางไปคืนนี้

(ปี่พาทย์ทำเพลงสองคอน เจ้าชายหันพระพักตร์กลับด้วยอาการเศร้าสลด เวลาที่

เลี้ยงพุดให้ปี่พาทย์เบา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย เชอรีบไปเถอะ รีบไปเฝ้าเจ้าหญิง (เรียกทหาร) นำท่านผู้นี้ไปส่งให้พันเขตต์
อันตราย

(ปี่พาทย์ตั้งขึ้น พี่เลี้ยงเจ้าหญิงลาเจ้าชาย ทหารพาออกไป)

ปิดม่าน

ฉาก 11

ป่า , เจ้าหญิงประทับยืนอยู่กับทหาร 8 คน พี่เลี้ยงคุกเข่ากอดเจ้าหญิง ปี่พาทย์หยุด

เจ้าหญิง ข้อความที่เจ้าชายส่งมาถึงฉันมีเพียงเท่านั้นเองหรือ

พี่เลี้ยง มีเพียงเท่านั้นเองพระเจ้าค่ะ

(ทหารคนหนึ่งเข้ามา)

เจ้าหญิง เป็นยังงี้บ้าง

ทหาร มีการรบอย่างดุเดือดตั้งแต่เมื่อคืนนี้พระเจ้าค่ะ ทหารของเราสู้เขาไม่ได้กองทัพเพชรบุรี
ยกเข้ามาใกล้เมืองเต็มทีแล้ว

- เจ้าหญิง วิชการรบมันผิดกัน พวกเรามันชำนาญแต่ปล้น ถึงเวลารบอย่างนักรบจริง ๆ เราสู้เขาไม่ได้ ส่วนทางเขมรัฐเขาฝึกหัดทหารของเขา ให้เป็นนักรบจริง ๆ
(ทหารอีกคนหนึ่งเข้ามา)
- เจ้าหญิง ว่ายังง
ทหาร เสนาบศิคายในที่รบ กองทัพเขมรัฐเข้ามาใกล้เมืองมากพระเจ้าคะ
เจ้าหญิง (พูดกับพี่เลี้ยง) เมื่อเราไม่มีทางสู้เราก็ต้องหาทางช่วยชีวิตพลเมืองของเราไว้ (พูดกับทหาร) กวาดต้อนผู้คนของเราออกจากเมืองให้หมด อย่าให้ตกเป็นชะเลยของเขมรัฐเขา รีบไปต้อนออกไปให้หมด ไปลงมือกันเดี๋ยวนี้ ต้อนออกไปทางทิศตะวันตก
(ปี่พาทย์ทำเพลงเชิดอย่างเบา)
(ทหาร 6 คน ออกไป)
- พี่เลี้ยง สำหรับพระองค์เอง จะทำอะไรพระเจ้าคะ
เจ้าหญิง ตัวฉันเองนะ ไม่ต้องเป็นห่วงดอก ฉันเป็นเจ้าหญิงครองนครแสนหวี ฉันต้องตายอยู่กับแสนหวีของฉัน
พี่เลี้ยง หม่อมฉันเป็นพี่เลี้ยงพระนาง หม่อมฉันจำต้องขอตายอยู่กับพระนาง
(ปี่พาทย์ดังขึ้น ทหารต้อนพลเมืองหญิง ชาย และเด็กเล็กหอบหัวข้าวของเดินร้องไห้ผ่านเจ้าหญิง พวกผู้หญิงเข้าไปกอดพระบาทเจ้าหญิง ปี่พาทย์เบา)
เจ้าหญิง รีบออกเดินทางไป พลเมืองที่รักของฉัน เราอยู่แสนหวีไม่ได้แล้ว รีบไป หญิงเล็กเขาอยู่ทุกาม รีบไปอาศัยหญิงเล็กเขาอยู่ทางโน้นก่อน
(ปี่พาทย์ดัง พลเมืองไม่ค่อยไป เจ้าหญิงจับไล่ให้ไป)
(ทหาร 4 คนเข้ามา ปี่พาทย์เบา)
- เจ้าหญิง กวาดต้อนออกไปเรียบร้อยแล้วหรือ
ทหาร นอกจากที่ผ่านมาทูลลาทางนี้แล้ว ได้กวาดต้อนตรงออกไปทางทิศตะวันตกมากหมดแล้วหรือ
เจ้าหญิง ไม่หมดพระเจ้าคะ ที่ไม่ยอมไปก็มีมาก
ทหาร ต้อนออกไปให้หมด ใครไม่ยอมไป ฆ่าเสีย ฉันไม่ต้องการให้ชาวแสนหวีตกเป็นชะเลยของเขมรัฐ
(ทหารออกไป)
- เจ้าหญิง ที่ต้องนำพลเมืองออกจากแสนหวี ส่วนตัวฉันจะอยู่พบหน้าเจ้าชายสักหน่อย
พี่เลี้ยง หม่อมฉันจะทิ้งพระนางไปไม่ได้
เจ้าหญิง ต้องไป ชักคำสั่งฉันไม่ได้
(ทหารคนหนึ่งเข้ามา)
- เจ้าหญิง มีเรื่องร้ายอะไรมาบอกอีกล่ะ
ทหาร กองทัพเขมรัฐกำลังฟังประตูด้านตะวันออก
เจ้าหญิง เออ ให้เขาฟังเข้ามาเถอะ สมน้ำหน้าที่เราไม่มีฝีมือสู้เขา

พี่เลี้ยงเจ้าชาย ทรงทำอย่างนั้นไม่ได้พระเจ้าค่ะ ต้องเสด็จกลับเขมรรัฐก่อน

เจ้าชาย ใครจะมาห้ามฉัน ใครจะมาบังคับฉัน เวลานี้ใครบังคับฉันไม่ได้อีกต่อไป
(ปี่พาทย์ทำเพลงโศก พี่เลี้ยงเข้ามาทอด ปี่พาทย์เบา)

เจ้าชาย ถ้าพี่รักฉันจริง ขอให้ทำตามคำสั่งครั้งสุดท้ายของฉันที่กลับไปเขมรรัฐ ไปทูลเจ้าพ่อ
ว่าพระโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว แล้วตำแหน่งรัชทายาทเขมรรัฐให้ตก
เป็นของน้องชายฉัน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย ขอให้ทรงยังตรอง ขอให้ทรงนึกถึงการในอนาคต

เจ้าชาย ฉันตรองแล้ว ฉันนึกถึงแล้ว อนาคตของฉันคือตามไปอยู่กับดวงวิญญาณที่ฉันรัก
ใครจะตำหนิฉันไม่ได้ ฉันได้ทำหน้าที่ ของฉันครบถ้วนแล้ว ไปเถอะพี่ พี่ไม่เคยขัด
ใจอะไรฉันเลย วันนี้ก็ขอย่ำขัด ทหารทุกคนขอให้ได้รับความชอบใจจากฉัน ที่
ท่านได้ทำหน้าที่ของท่านด้วยความกล้าหาญสมเกียรติเขมรรัฐ ขอให้ท่านพากันกลับไป
ไป ทหารต้องฟังคำสั่งของแม่ทัพ เมื่อแม่ทัพสั่งให้กลับไปก็ต้องกลับไป ไปเถอะไป

พี่เลี้ยงเจ้าชาย จะให้ทหารไปหมดก็ได้ แต่ส่วนตัวหม่อมฉันขอยู่ด้วย

เจ้าชาย กองทัพต้องมีผู้นำ ที่ต้องเป็นคนนำกองทัพกลับไป พยายามทำอะไรขัดใจฉัน ไป
เถอะพี่
(ปี่พาทย์ทำเพลงดังขึ้น เจ้าชายทรงผลักพี่เลี้ยงออก พี่เลี้ยงโศกกลับ
เข้ามาทอดแล้วก็ไปจากกัน เจ้าชายกลับเข้ามาทอดศพ)

(คนตรีสากลทำเพลงวิญญาณแสนหวี)

(ไฟหรีดลง จนดับหมด ปิดม่าน)

(เมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณ ให้คนตรีสากลทำเพลงแสนระทม)

ปิดม่าน

ฉาก 12

ที่ประทับเจ้าชายในแสนหวี

เจ้าชายเดินออกมาคนเดียว มองดูที่ต่างๆ ที่เคยเห็นลงกอดก่อนหินที่
เคยนั่งด้วย แล้วเดินมานั่งข้างขวา

แสนระทม

เจ้าชายร้อง

แสนระทม

อกพี่ตรมสิ้นหวัง

ฝืนแรงยกกำลัง

เข้ามาแสนหวี

เพื่อพบหน้าน้อง

หวังครองคู่ชีวิต

แต่น้องกลับหนี

ไปสู่เมืองมรณ

(คนตรีทำเปล่า 1 เที้ยว)

(รูปวิญญาณเจ้าหญิงปรากฏบนแท่นหิน)

เสียงวิญญูณร้อง

แสนระทม	อกพีศรมสิ้นหวัง
ฝืนแรงรวมกำลัง	ป้องกันแสนหวิ
สู้รบพ่ายแพ้	เหลือแต่ชีวี
จึงจำต้องหนี	ไปสู่เมืองมรณ

(เจ้าชายเดินเข้ามา ดวงวิญญูณหายไป)

(เจ้าชายเดินเข้ามาชบที่ก้อนหิน)

(ไฟดับมิด – ปี่พาทย์ทำเพลงแสนหวิ)

อุทยานแสนหวิ

(พอไฟสว่างเห็นเจ้าหญิงร้องเพลงแสนหวิ)

(เจ้าชายเห็น เดินขึ้นบันไดไป พอจวนถึงตัว ภาพเจ้าหญิงหาย จบ

เพลงแสนหวิแล้ว คนตรีสากลทำเพลงแสนหวิ)

สุดแรงสิ้นหวัง	จะดำรงชีวัง	อยู่ไปได้ไหน
มัจจุราชผู้หาญ	เชิญท่านมาผลาญ	ชีวิตเข้าไป
วิญญูณแสนหวิ	อยู่ที่แห่งใด	
ข้าขอตามไป	อยู่เสียด้วยกัน	

(เจ้าชายล้ม)

(คนตรีทำเพลงตอนต้น – วิญญูณเจ้าหญิงโผล่ขึ้นข้างบน)

เสียงวิญญูณร้อง

วิญญูณแสนหวิ	อยู่นี่อย่างไร
ขอเชิญพี่ไป	อยู่เสียด้วยกัน

(ปี่พาทย์ทำเพลงรับวิญญูณ เสียงระฆังตี วิญญูณเจ้าหญิงเดินลงมา
มารับวิญญูณเจ้าชายขึ้นบันไดไปบนเนินหิน)

ปิดม่าน

จบ

ภาคผนวก ข

รายการบทประพันธ์ประเภทต่าง ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ

การศึกษาข้อมูลผลงานการประพันธ์ประเภทต่าง ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการได้รวบรวมและเรียบเรียงจากข้อมูลของ จิราภา รัตนโนทัยและวิทยานิพนธ์ศิลปะของนักศึกษาคณะนาฏศิลป์และดุริยางค์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ดังรายการต่อไปนี้

ก. หนังสือวิชาการที่เป็นชุดหลายเล่มจบ

1. ประวัติศาสตร์สากล

เป็นหนังสือขนาดเล่มละ 25 ยก จำนวน 12 เล่มจบ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 และได้รับคัดเลือกเป็นหนังสือชุดดี ส่งไปที่กรุงปารีสเพื่อมอบแก่บัณฑิตยสถาน

2. ประชุมพงศาวดาร

ประพันธ์ขึ้นในระหว่างพักราชการภายหลังพ้นจากข้อหาอาชญากรรมสงคราม ซึ่งกรมประมวลข่าวได้พิมพ์ใช้ในราชการปัจจุบัน มีจำนวน 8 เล่มจบ

3. ศาสนาสากล

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2494 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือชุดนี้ว่า “ขออุทิศหนังสือชุดสำคัญนี้ บูชาพระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และนอบนบศาสตราจารย์เจ้าลัทธิตั้งหลาย ผู้ได้ประสิทธิ์ประสาท ศาสนา และหลักลัทธิอันนำมาซึ่งความสันติสุขแก่โลกและความดีงามของมวลมนุษย์” ในหนังสือชุดนี้มีเนื้อหาเปรียบเทียบศาสนา ลัทธิและปรัชญาต่าง ๆ ของโลก จำนวน 5 เล่มจบ

ข. หนังสือวิชาการเล่มเดียวจบ

1. วิชาแปลประการ

เป็นหนังสือเล่มแรกที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2471 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า “เพื่อถวายแด่พระคุณเจ้า สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี ป 9)”

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเปรียบเทียบพุทธธรรม กับหลักจิตวิทยาตะวันตก โดยวิชาแปลประการนั้นประกอบด้วย

1. วิปัสสนาญาณ	หมายถึง	ญาณอันนับเข้าในวิปัสสนา
2. มโนมูทิตี	หมายถึง	ฤทธิ์ทางใจ
3. อิทธีวิธี	หมายถึง	การแสดงฤทธิ์ได้
4. ทิพโสตร์	หมายถึง	หุทธิพิย์
5. เจโตปริยญาณ	หมายถึง	การรู้จักกำหนดใจผู้อื่น
6. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	หมายถึง	การระลึกชาติได้
7. ทิพจักขุ	หมายถึง	ดาตีพิย์
8. อาสวักขยญาณ	หมายถึง	การรู้จักทำอัสวะให้สิ้นไป

2. มหาบุรุษ

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2471 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า “เพื่ออุทิศแด่ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของมารดาบังเกิดเกล้าของข้าพเจ้า ผู้ได้อุ้มครรภ์กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงข้าพเจ้ามา และไฝ่ส่งสอนข้าพเจ้าเคารพสรรเสริญ และปฏิบัติตัวอย่างบรรพชน จนเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าศึกษาประวัติของมหาบุรุษ”

3. มั่นสมอง

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า “ขออุทิศให้เป็นเครื่องบูชาคุณ แด่บิดาของข้าพเจ้า ผู้ได้ฝ่าชีวิตที่ยากจนข้นแค้นอย่างแสนสาหัส มีความพยายามอย่างบุรุษที่ดิเลิศ ไชกลางวันเป็นเวลาอาบน้ำเหงื่อต่างน้ำหาเลี้ยงชีวิต และใช้เวลากลางคืนเป็นเวลาอบรมสั่งสอนข้าพเจ้า”

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ วิธีการฝึกฝนสติปัญญาของคนให้ดีขึ้น โดยยึดหลัก 3 ประการคือ

1. รู้จักตนเอง
2. มีความคิดเป็นของตัวเอง
3. เอาชนะตนเอง
4. พุทธธรรมาภาพ

พิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 และได้รับคัดเลือกเป็นหนังสือชั้นดีของประเทศไทย ส่งไปยังบัณฑิตยสถาน กรุงปารีส ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกของท่านที่ได้รับเกียรติในวงการบัณฑิตนานาชาติ ท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือนี้ว่า “ขอถวายเป็นเครื่องบูชาพระคุณแด่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศาโรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ผู้ประสานความสุขความเจริญแก่ข้าพเจ้า”

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ อานุภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปกป้องคุ้มครองให้พวกมนุษยอยู่เย็นเป็นสุข

5. จิตตานุภาพ

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2472 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า “ขออุทิศแด่มหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง สุนทรตระกูล) ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศผู้เป็นนายที่เที่ยงธรรม เป็นมิตรที่ประเสริฐ และเป็นผู้มีอุปการะคุณที่ยิ่งใหญ่แก่ข้าพเจ้า”

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกฝนจิตใจให้เข้มแข็ง ตามหลักศาสตราจารย์ จิตวิทยาชาวฝรั่งเศสชื่อ ปอล ชาโกต์ เพื่อให้จิตที่ได้รับการฝึกฝนแล้วนั้นบังคับตนเอง บังคับผู้อื่นหรือบังคับเคราะห์กรรมทั้งหลายให้เป็นไปตามที่ต้องการ

6. ความฝัน

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2472 โดยท่านได้เขียนคำอุทิศไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า “เพื่ออุทิศแด่หม่อมเจ้าหญิง จันทรนิภา เทวกุล อดีตอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ ผู้เป็นสตรีที่ประกอบด้วยคุณสมบัติอาจารย์ที่อุดมด้วยความรู้ และเจ้าหญิงที่งามด้วยมรรยาท”

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่อง “ ความฝัน ” โดยอธิบายถึงสาเหตุของความฝันและมีคำทำนายซึ่งได้รวบรวมมาจากสำนักต่าง ๆ และจากโหราจารย์ระดับโลก

7. ลัทธิโยคีและมายาศาสตร์

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2476 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ลัทธิโยคีซึ่งเป็นบ่อเกิดของศาสตร์ที่ลึกลับต่าง ๆ มีความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และมุ่งสอนเรื่องความเกี่ยวพันของชีวิตมนุษย์ นอกจากนี้ยังได้นำเรื่องทางจิตวิทยา มีชื่อเรื่องว่า “ มายาศาสตร์ ” มารวบรวมไว้ในหนังสือเล่มนี้อีกด้วย

8. กุศโลบาย

ประพันธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2478 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ กลวิธีในการจูงใจคนเพื่อความสำเร็จในชีวิตของตนเอง นอกจากนี้ยังได้รวบรวมเรื่องราวของบุคคลสำคัญต่าง ๆ ที่ใช้กุศโลบาย การสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง โดยสุจริตเอาไว้ด้วย

9. ดวงหน้าในอดีต

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2478 โดยหนังสือมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ทั้งที่น่าขบถองและเลวร้ายของบุคคลสำคัญในอดีต เช่นพระนางคัชรีน พระนางมารีอังตัวเนตต์ และนายลาส เป็นต้น ซึ่งเมื่อได้ศึกษาเรื่องราวของบุคคลสำคัญเหล่านี้แล้ว จะทำให้ตัวอย่างการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและผิดพลาด เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จต่อไป

10. กำลังใจ

พิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2493 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ภาค ในภาคต้น เป็นภาควิชาการ มีเนื้อหาให้อ่านเพื่อทำความเข้าใจ และสร้างกำลังใจให้แก่ตนเอง สำหรับในภาคที่ 2 นั้นเป็นภาคปฏิบัติ เรียกว่า “ การสำรวจตนเอง ” เพื่อให้ผู้อ่านได้แก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง

11. วิธีทำงานและสร้างอนาคต

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2493 โดยท่านได้นำประสบการณ์ในการทำงาน การฝันฝ่าอุปสรรคนานาประการ จนถึงการประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงานของท่านมาประพันธ์ขึ้นเป็นหนังสือเล่มนี้ เพื่อให้ผู้อ่านรุ่นหลังได้ศึกษาเป็นแนวทางในการทำงานนอกจากนั้นยังได้ยกตัวอย่างบุคคลสำคัญของไทยในอดีตมาให้อ่านรุ่นหลังได้ศึกษาวิธีการทำงานของท่านเหล่านั้นด้วย

13. กำลังความคิด

พิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2494 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการเพิ่มกำลังความคิด โดยการฝึกฝน เช่น ฝึกความจำ ฝึกสมาธิ เป็นต้น เพื่อพัฒนาความคิดสติปัญญาและความสามารถให้มีประสิทธิภาพ นำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิต

14. ทางสู่วิชีวิต

พิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2494 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ การต่อสู้ชีวิตของบุคคลสำคัญซึ่งมีตัวอย่างของการต่อสู้ทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวเพื่อเป็นบทเรียนที่ดี ในการสร้างอนาคต และสร้างความสำเร็จให้กับชีวิตผู้อ่าน

15. มหัศจรรย์ทางจิต

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2494 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิชาการอัน ลึกลับทางไสยศาสตร์, มนต์คาถา โดยกล่าวถึงมนต์คาถาที่เป็นเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนาและมายาศาสตร์ในทิ เบตกับมายาศาสตร์ของไทย นอกจากนี้ยังมีวิธีการส่งกระแสจิต การจูงจิตและการสะกดจิต รวมอยู่ในหนังสือ เล่มนี้ด้วย

16. วิชาการครองเรือนครองรัก

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2494 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการ ครองเรือน ปัญหาการแต่งงาน ความราบรื่นและความล้มเหลวในชีวิตสมรส นอกจากนี้ยังได้นำลัทธิต่าง ๆ และ ตัวอย่างการครองเรือนมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย

17. กุศโลบายสร้างความยิ่งใหญ่

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2495 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ชีวิตของ บุคคลสำคัญในอดีตที่ได้รับยกย่องให้เป็น “ผู้ยิ่งใหญ่” ซึ่งบุคคลเหล่านี้ มีกุศโลบายในการก้าวสู่ความ สำเร็จสูงสุดในชีวิต แตกต่างกันไป และมีทั้งที่ยังคงรักษาความยิ่งใหญ่เอาไว้ได้ กับที่ต้องเสื่อมสิ้นอำนาจ และความศรัทธาจากมหาชน

18. ของดีในอินเดีย

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2497 มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศอินเดีย โดยกล่าวถึง ลักษณะของประเทศ เมืองที่มีความสำคัญและสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย

19. อนาคต

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2502 โดยในหนังสือเล่มนี้ ได้รวบรวมบท ประพันธ์และปาฐกถาจำนวนหลายเรื่อง ของ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เอาไว้ เช่น ปาฐกถาเรื่องการรวมยุโรป มนุษย์ปฏิบัติ เป็นต้น

20. งานค้นคว้าเรื่องเชื้อชาติไทย

กรมประมวลข่าวกลาง ได้พิมพ์เผยแพร่อีกครั้งหนึ่งสำหรับเป็นคู่มืออบรมทหาร และเป็นการ เพิ่มพูนความรู้ในด้านประวัติศาสตร์แก้ทหารทั่วไป เมื่อปี พ.ศ. 2513 โดยหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนชาติ

ไทยแต่เดิมว่ามีถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่ในดินแดนใด ซึ่งมีหลักฐานยืนยันหลายอย่าง รวมทั้งความสัมพันธ์ทางภาษาที่แน่นแฟ้นของไทยกับจีน นอกจากนั้นแล้วยังกล่าวถึงการมีความสัมพันธ์ในด้านอื่นมากมายกับหลายประเทศ ว่าด้วยเรื่องราวของชนชาติไทยแต่ละสาขา เช่นพวกไทยลานช้าง ไทยอาหม ไทยใหญ่

21. จิตวิทยาการเมือง

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2490 เป็นหนังสือประเภทความรู้เบื้องต้นทางการเมือง โดยมีเนื้อหาเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับผู้ศึกษาวิชาการเมือง

ผลงานด้านวิชาการ ที่ไม่พบต้นฉบับมีรายชื่อดังต่อไปนี้

- 22.ชีวิตแห่งละคร
- 23.คณะการเมือง
- 24.การเมืองและการปกครองของกรุงสยาม
- 25.สยามกับสุวรรณภูมิ
- 26.มุตโสลินี
- 27.ประชุมปาฐกถา
- 28.ตำราไวยากรณ์อังกฤษ
- 29.ตำราไวยากรณ์ฝรั่งเศส
- 30.วิจิตรวรรณคดี (บทละคร)
- 31.ประวัติรัฐศาสตร์ไทย
- 32.ไปพม่า
- 33.มอญเกี่ยวข้องกับไทยโดยย่อ
- 34.THAILAND' CASE

2.1.4 ผลงานด้านนวนิยาย

พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้เริ่มเขียนนวนิยายตั้งแต่อายุ 16 ปี เรื่องแรกคือเรื่อง “ความรักของคู่รัก” ลงพิมพ์ในหนังสือสยามมวย พ.ศ. 2457 รวมเรื่องนวนิยายประมาณ 50 เรื่อง เรื่องสั้นประมาณ 70 เรื่อง เรื่องที่เป็นที่รู้จักกันมากเห็นจะเป็น “ห้วงรักแหวลึก” นวนิยายการเมืองซึ่งเป็นเรื่องยาวมาก 18 เล่มจบ ท่านได้ประพันธ์ขณะพักราชการหลังจากพ้นคดีอาชญากรรมสงคราม

นวนิยายของท่านล้วนแต่เป็นงานที่มีคุณภาพเพราะนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินแล้ว ยังให้ความรู้แก่ผู้อ่าน นอกจากนี้ยังให้หลักจิตวิทยาสอดแทรกในนวนิยายของท่านอีกด้วย ผลงานด้านนวนิยายของท่านอาจจัดแบ่งได้ตามประเภทได้ดังนี้

ก.นวนิยายเรื่องยาว

1. ห้วงรักแหวลึก

เป็นเรื่องที่เปรียบความรักเหมือนกับแหวลึก ซึ่งมีคนอยากจะลงไปถึงแม้จะรู้ว่ามียันตรราย ครั้นเมื่อลงไปแล้วจะกลับขึ้นมาก็ไม่ใช่ของง่าย

จุดประสงค์ของผู้แต่ง อยู่ที่การวาดภาพแห่งชีวิตต่อสู้ ตัวละครสมมุติให้ชื่อว่า “ ประพิมพรรณ ” ได้ถูกให้ใช้แสดงบทบาทโลดโผนเกินกว่าที่สตรีสามัญจะทำได้ เพื่อให้เป็นตัวอย่างของชีวิตต่อสู้ อย่างแท้จริง

2. พานทองรองเลือด

เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นขณะที่ท่านอายุได้ประมาณ 50 ปี เป็นเรื่องที่เขียนจากที่ระลึกถึงสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีศิลปากร ได้มีโอกาสไปประเทศพม่า และพบกับศาสตราจารย์ดรูว์เซด ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติย่างกุ้ง ซึ่งได้ให้เกร็ดความรู้หลายอย่าง ซึ่งพลตรีหลวงวิจิตรวาทการได้นำมาประสมประสานเป็นแนวคิดให้เกิดเรื่อง “ พานทองรองเลือด ” ขึ้น

ข. นวนิยายขนาดใหญ่

1. สวรรค์ยังไม่ทอดทิ้งข้าพเจ้า

เป็นเรื่องราวที่ผูกขึ้นจากความคิดที่ชอบและเห็นอกเห็นใจชาวเยอรมัน ซึ่งถ่ายทอดออกมาเป็นนวนิยายเรื่องหนึ่ง สำคัญในเรื่องไม่มีมูลความจริงหรือเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในชีวิตของท่าน เรื่องทั้งหมดเป็นแต่เรื่องฝันเป็นนิยายที่แปรรูปจากความรู้สึกลับ

2. บันลี้ງเชียงรุ่ง

เป็นเรื่องที่อาจใช้ประกอบการศึกษาทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ได้ แม้ว่าเรื่องจะเป็นการสมมุติ แต่การพรรณนาถึงภูมิประเทศและการเดินทางนั้นเป็นเหตุการณ์ที่ท่านได้เห็นมาจริง ๆ เรื่องบัลลังก์เชียงรุ่งได้พิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกใน เพลลิจิต์รายวัน

3. ดอกฟ้าจำปาศักดิ์

เป็นนิยายเค้าโครงประวัติศาสตร์ โดยนำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2326 คือเมื่อ 13. ปีมาแล้ว เป็นเค้าโครงแรงจูงใจที่ทำให้ท่านแต่งเรื่องนี้ ก็เพื่อบูชาความรักที่มีต่อองค์เจ้านครจำปาศักดิ์นั่นเอง

4. พลีชีวิตเพื่อชู

เป็นนวนิยายประวัติศาสตร์ ซึ่งได้เลือกเอาเหตุการณ์ตอนยุ่งยากเพราะหิรัยสมัยอยุธยาเป็นฉากหลังของเนื้อเรื่อง เพราะในสมัยที่บ้านเมืองเป็นเช่นนั้นย่อมจะมีเรื่องที่คุณตกเป็นเหยื่อของคนคด ความซื่อสัตย์พ่ายแพ้คนทรยศ และความจงรักภักดีเป็นเครื่องมือที่คนมักใหญ่ใฝ่สูงใช้คนชื้อไปตายอยู่เสมอ

5. กุหลาบเมาะลำเลิง

เป็นเรื่องของผู้ชายสองคน ซึ่งเป็นเพื่อนรักกันมาก มารักผู้หญิงคนเดียวกัน แต่เขาไม่ได้แย่งกันโดยวิธีใส่ร้าย ทำความขุ่นข้องหมองใจให้แก่กันเลย นวนิยายเรื่องนี้ยังเป็นคติและตัวอย่างความวุ่นวายของโลกพหุผลิจิตในเรื่องความรัก

6. อาทิตยอัสดง

เรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นสารคดีเกือบทั้งเล่ม เป็นการกล่าวถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า คนเราถึงแม้จะผิดมาแล้วเพียงไรก็ไม่สายเกินไปสำหรับจะกลับใจทำความดี คนทำผิดไม่ควรท้อใจว่าหมดโอกาสที่จะกลับเป็นคนดีได้ โอกาสที่ทำดีและกลับมาเป็นคนดียังมีอยู่เสมอ

7. ฟากฟ้าสาละวิน

“ฟากฟ้าสาละวิน” เป็นเรื่องที่ท่านมีความตั้งใจจะแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพราะเนื้อเรื่องและความคิดใน “ฟากฟ้าสาละวิน” ทั้งหมดไม่ได้นำเค้าเรื่องหรือแบบอย่างของฝรั่งและไม่ได้นำแนวคิดมาจากใคร กล่าวได้ว่าเป็นความนึกฝันของตัวเองทั้งหมด และเป็นเรื่องที่ท่านพอใจมากเรื่องหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นเรื่อง “ฟากฟ้าสาละวิน” นี้ก็เป็นเรื่องสมมติชื่อรัฐหรืออาณาจักรที่มีความสำคัญในท้องเรื่องตลอดถึงชื่อบุคคล

8. กีนสวรรค์-วันสวาท

เป็นเรื่องชีวิตของสตรีผู้หนึ่งซึ่งต้องต่อสู้เพื่อความรักและคนที่เธอรัก แต่ความรักนั้นก็หักหลังเธอ เธอก็ต้องสู้กับโชคและสังคม การต่อสู้ของเธอเป็นผลสำเร็จ แต่ผลที่เกิดจากการต่อสู้นั้นก็ไม่ได้ให้ความสุขแก่เธอเลย

9. เพชรพระนารายณ์

เป็นการนำคุณงามความดีของพระสิหราชเดโชไชย ซึ่งเข้าใจว่านามเดิมชื่อ ทิป มีประวัติอันรุ่งโรจน์เป็นยอดทหารของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อราว 300 ปีมาแล้ว เนื่องเรื่องส่วนมากเป็นเรื่องที่คิดขึ้น แต่ก็อาศัยความจริงในชีวิตของท่านเป็นแนวทาง

10. วรรณิการ์เทวี

เรื่องนี้ท่านได้ใช้วิธีการที่แปลกจากเรื่องอื่นที่ท่านเคยเขียนมาก่อนความแปลกประหลาดของเรื่อง “วรรณิการ์เทวี” ก็คือได้นำเอาวิชาการเร้นลับอย่างที่เรียกว่า ACCULT SCIENCE มาผูกเป็นนวนิยาย ยกเอาดินแดนแถบภูเขาหิมาลัยในประเทศอินเดียมาเป็นฉากที่ประกอบ

ผลงานนวนิยายขนาดใหญ่ที่ไม่ปรากฏต้นฉบับ ได้แก่

11. ทู้งร้าง-ทางรัก
12. ยอดเสวตฉัตร
13. ผจญชีวิต

ค. นวนิยายขนาดกลาง

1. มรสุมแห่งชีวิต

“มรสุมแห่งชีวิต” เป็นเหมือนหยาดน้ำค้างที่สวรรค์ได้โปรยปรายลงมาช่วยชุบชีวิตการประพันธ์ของท่านขึ้นมาใหม่ ทั้งยังพิสูจน์ให้เห็นอีกว่างานประพันธ์เป็นงานที่เลี้ยงชีพได้

2. มนต์เรียกผี

เป็นเรื่องราวของหญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งยากจนและได้จดทะเบียนสมรสกับลูกคนรวยโดยพ่อแม่ฝ่ายชายไม่ได้รับทราบ ต่อมาฝ่ายชายได้ทุนไปศึกษาต่อเมืองนอก และเมื่อใกล้จบเขาได้มีจดหมายมาขอหย่ากับเธอเพราะต้องการภรรยาที่เหมาะสมกับตน เธอได้รับความช่วยเหลือจากผู้ที่เธอเคยช่วยไว้ เพื่อให้สามีกลับมาขอคืนดี ระหว่างนั้นเธอได้เปลี่ยนแปลงทั้งด้านการแต่งกาย และได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น เมื่อทราบว่าสามีของเธอและภรรยาใหม่ไปเที่ยว เธอจึงตามไปและวางแผนทดสอบภูมิความรู้ของภรรยาใหม่ของเขา และได้พูดสัพเพเหระประมาทเพื่อให้ฝ่ายชายสำนึก ต่อมาเขาได้แยกกับภรรยาใหม่ และกลับมาขอร้องเธอคืนดี ซึ่งเธอก็ยอมแต่ขอให้เขามาอยู่ที่บ้านสวนกับเธอ

3. เหล็กล้างแค้น

เป็นเรื่องราวความแค้นของโรจน์ที่ถูกจางเจตน์ ทำลายชีวิตครอบครัวที่มีความสุขของเขา เริ่มจากพ่อของโรจน์นำเงินหลวงมาเล่นการพนันกับพวกคนรวยจึงต้องติดคุก นางลักษณะแม่ของโรจน์จึงหาทางช่วยเหลือขอความช่วยเหลือจากจางเจตน์โดยมีข้อแม้คือต้องเอาตัวเข้าแลก แต่เธอก็ถูกจางเจตน์หลอกและหลังจากนั้น 3 ปี สามีของเธอก็ป่วยเป็นโรคตายในคุก ความแค้นทุกอย่างจึงมาตกที่โรจน์ โรจน์เฝ้ามองครอบครัวของจางเจตน์มาตลอด จงใจลูกชายของจางเจตน์มีนิสัยเหมือนพ่อเปลี่ยนผู้หญิงไม่เลือกหน้า และหนึ่งในผู้หญิงพวกนั้นก็มีย่องสาวของโรจน์ด้วย โรจน์จึงล้างแค้นด้วยการฆ่าลูกชายของจางเจตน์ตาย เขาติดคุกแม่ของเขาตัดสินใจสู้คดี โรจน์จึงถูกจำคุกแค่ 20 ปี

4. เมื่อข้าพเจ้าหนีเมีย

ชายหนุ่มผู้หนึ่งเป็นลูกเศรษฐี มีพี่น้อง 3 คน บิดาได้แบ่งมรดกให้ 3 ส่วน เขาเป็นลูกคนกลางแต่มรดกส่วนที่เขาได้นั้นได้ฝากไว้กับพี่ เพราะบิดาของเขาไม่ไว้วางใจในตัวของเขาที่เป็นคนที่โตแต่อายุแค่ความคิดยังเหมือนเด็ก เขาเรียนจบอายุ 25 ปี แต่ยังไม่ผ่านชั้นมัธยม 6 เลย แต่เขาก็สามารถจบมาได้แบบงูๆ ปลาๆ เขาใช้ชีวิตอย่างไม่มีคุณค่า กินเหล้า สูบบุหรี่ เที่ยวกลางคืน มีหนี้สินไว้แล้วก็ให้พี่ตามจ่าย มาวันหนึ่งที่เขาจึงจับเขาแต่งงานกับหญิงม่ายเศรษฐี พอแต่งงานแล้วเขาก็ไม่วายที่จะนำเรื่องเดือดร้อนมาให้ภรรยาต้องนำเงินไปจ่ายนี้ และก็ไปลักลอบมีสัมพันธ์กับสาวใช้ ภรรยาเขาจึงไล่ออกจากบ้าน เขาคิดว่าภรรยาของเขาต้องมาตามกลับอย่างแน่นอนแต่คิดไป เขาจึงได้ไปอยู่บ้านพี่ชายตามเดิม ขณะนั้นภรรยาของเขาก็ท้อง และคลอดบุตรออกมาเป็นผู้ชาย พี่ชายของเขาจึงยกมรดกให้กับลูกชายของเขา หลังจากนั้นเขาสำนึกได้ว่าตัวเองนั้นทำไม่ดีเอาแต่ใจตัวเอง ดังนั้น เขาจึงปรับปรุงตัวเองขึ้นใหม่ให้ดีเป็นคนใหม่ที่ประพฤติดีเป็นประโยชน์

5. ของรักตกตม

มีตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติอยู่ 2 ตระกูล คือ ตระกูลมหาศาลสมบัติกับตระกูลอนุศาลสมบัติ ตระกูลแรกนั้นจะมีทรัพย์สมบัติเยอะกว่าตระกูลที่ 2 ตระกูลมหาศาลสมบัติมีผู้ปกครองคือ พระยามหาสมบัติ มีลูก 3 คน ลูกชาย 2 ลูกสาว 1 คน ลูกชายคนโตเข้ารับราชการที่กรุงเทพฯ บุตรสาวเป็นแม่ศรีเรือนที่บ้าน ลูกชายคนเล็กอายุ 9 ขวบ ก็ให้เรียนหนังสือที่บ้าน ตระกูลอนุศาลสมบัติ มีพระอนุศาลสมบัติเป็นผู้ปกครอง แต่

ตระกูลนี้จะเล็กกว่าตระกูลแรกมากทีเดียว ทั้ง 2 ตระกูลนั้นสมัยปู่ ยา ตา ทวด ก็เป็นมิตรกันอยู่พอมาถึงยุคนี้ทุกอย่างเปลี่ยนไปทั้ง 2 ตระกูลกลายเป็นศัตรูกัน พระยามหาสมบัติก็วางแผนมาเอาคนงานของตระกูลอนุศาลสมบัติไปเกือบหมดทำให้พระอนุศาลสมบัติล้มป่วยเนื่องจากการกระทำของพระยามหาสมบัติ ลูกชายคนเดียวของพระอนุศาลสมบัติกลับมาปกครองเมืองหลังขากบิดาเสียชีวิตและคิดที่จะแก้แค้นตระกูลมหาสมบัติ โดยการปลอมเป็นครูไปสอนหนังสือลูกชายคนเล็กของพระยามหาสมบัติ แต่แล้วความคิดของเขาก็ต้องล้มเลิกเมื่อเขาพบรักกับลูกสาวของพระยามหาสมบัติและได้รับรู้ถึงความจริงทุกอย่างว่ามีความเป็นมาอย่างไร ทั้ง 2 จึงได้แต่งงานกันและตระกูลทั้ง 2 กลับมาเป็นมิตรกันเหมือนเดิม

6. โครฆ่าพระเจ้ากรุงธน

เรื่องนี้ท่านได้แนวคิดมาจาก เรื่องที่ท่านได้ยินได้ฟังและจดจำสืบต่อกันมาว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ได้ถูกประหารที่ป้อมวิชัยประสิทธิ์ อย่างที่ปรากฏในพงศาวดาร แต่มาสิ้นพระชนม์เมื่อ 3 ปีภายหลังจากการฆาตกรรม ซึ่งเรื่องนี้ท่านเองก็ไม่สามารถบอกได้ว่าจริงหรือไม่จริงให้ขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณของผู้อ่านเอง

7. กลุ่มอุจจน

กลุ่มอุจจน มาจากการชนไก่ เจ้าของไก่ทั้ง 2 ฝ่ายเอาถุงคลุมไก่มาพอเปิดดูก็เอาไก่ชนกันทันที โดยที่มิให้ได้จำหน่ายสำลิจของฝ่ายตรงข้ามได้ จึงได้นำมาใช้ในการแต่งงานของหนุ่มสาวที่มั่งร้อจักหน้าตา นิสัยกันมาก่อน ชีวิตของชายหนุ่มคนหนึ่งก็ถูกวิธีการนี้ ช่วงแรกที่เขาได้รู้ว่าพ่อแม่ของเขาได้หมั้นสาวไว้ให้เขาเรียบร้อย ตัวเขารู้สึกอึดอัดมาก เพราะตัวเขามีคนรักแล้วเขาไม่รู้จักผู้หญิงที่พ่อแม่หมั้นไว้ให้แม่แต่น้อย พอพิธีการแต่งงานใกล้เข้ามาเขารู้สึกตื่นเต้นมากเพราะเขาอยากเห็นหน้าเจ้าสาว ในช่วงที่เขาพาตัวเจ้าสาวมานั้นตัวของชายหนุ่มนั้นถูกนำไปซ่อนไว้อีกห้องหนึ่งซึ่งเขาห้ามเจ้าบ่าวเห็นหน้าเจ้าสาวก่อนเวลาส่งตัวเข้าหอ แล้วก็มาถึงเวลาส่งตัวเขาดูภาพเจ้าสาวของตัวเองไม่ออกว่าจะรูปร่างหน้าตาอย่างไร พอเจอตัวเจ้าสาวเขาก็ถึงกับตะลึงเชอมีรูปร่างหน้าตาที่สวยมากทีเดียว พิธีส่งตัวเข้าห้องหอเสร็จเรียบร้อยทั้ง 2 ก็อยู่ในห้องตามลำพัง ต่างฝ่ายต่างเงินอายซึ่งกันและกัน และเขาทั้ง 2 ก็ได้พยายามพูดคุยและบอกรักกันโดยที่ใช้เวลาช่วงแรกนี้ในการบอกรัก พออยู่กินด้วยกันจนสามปี-กรรยา มาได้เกือบเดือน 2 ปีแล้ว เขาทั้งสองก็มีแว่ว่าจะมีบุตรผู้สืบทอดสกุลบิดาของชายหนุ่มจึงได้ความคิดว่า ให้เอากรรยาของตนนั้นไปนอกกับชายที่ไม่เคยพูดคุยและไม่ให้เห็นหน้ากัน กรรยาของเขาตอนแรกไม่ยินยอมมาตอนหลังเขาได้เปลี่ยนใจและวิธีดังกล่าวจึงได้เกิดขึ้น และก็ได้ผลสำเร็จดังที่คิดกรรยาของเขาก็ท้องคั้งที่หวัง ตอนหลังเขาก็ได้เล่าความจริงให้กรรยาฟังว่าชายหนุ่มที่หลับนอนกับเขาคือนั้นก็คือ ตัวเขาเอง จึงทำให้กรรยาของเขานั้นหายโศกเศร้าซึ่งบิดาของเขาบอกว่านั่นเป็นการอุปมาขึ้นมาเองเป็นการคลุมถึงชนครั้งที่ 2 เพื่อแก้การคลุมอุจจนครั้งแรก

8. หลุมฝังรัก

เป็นเรื่องลูกคนละพ่อแต่แม่เดียวกัน และลูกทั้งสองก็รักกันมาก แต่พ่อเลี้ยงลูกไม่เหมือนกัน พ่อรักลูกของตัวเองมากกว่าและเลี้ยงเป็นอย่างดี และเลี้ยงลูกคนอื่นเหมือนคนรับใช้ ทั้งที่เป็นลูกของแม่คนเดียวกัน และลูกทั้งสองคนรักแม่มาก สุดท้ายเมื่อตายศพก็ถูกฝังอยู่ใกล้ ๆ แม่ จึงได้เรียกว่า “หลุมฝังรัก”

9. รักสวย-รักศิลป์

สุคนธา สนใจในงานปั้นของไพชยนต์มาก จึงต้องการซื้องานของเขา ไพชยนต์จึงเสนอปั้นงานให้ใหม่ โดยขอให้สุคนธาเป็นแบบให้ ทั้งสองได้มีโอกาสใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงเกิดเป็นความรักขึ้น แต่สุคนธาจะต้องแต่งงานกับเจ้าคุณซึ่งอายุแก่กว่าเธอมาก ตามความต้องการของพ่อและแม่ สิ่งที่สุคนธาจะทำได้เพื่อคนที่เธอรักก็คือยอมเปลื้องผ้าเป็นนางแบบให้กับงานปั้นของไพชยนต์เพื่อส่งผลงานนี้เข้าประกวด ไพชยนต์ทุ่มเทให้กับงานปั้นนี้เป็นอย่างมากจนเป็นบ้า สุคนธาจึงส่งรูปปั้นนี้ประกวดในนามของแม่ของไพชยนต์ รูปปั้นนี้ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม สามีของสุคนธาประมุขได้รูปปั้นนี้มา เขาทะเลาะกับสุคนธาอย่างรุนแรง สุคนธาต้องการนำรูปปั้นนี้ส่งประกวดที่อิตาลี และเธอก็ได้พาไพชยนต์ไปรักษาตัวให้หายด้วย เธอได้รับความช่วยเหลือจากอาจารย์ของไพชยนต์ จนสามารถนำรูปปั้นนี้เข้าประกวดได้สำเร็จ ได้รับประกาศนียบัตรชมเชย และได้รับความสนใจจากมหาชนเป็นอย่างมาก และสามารถขายได้ราคาดี ส่วนไพชยนต์ได้รับการรักษาจนหายสนิท และใช้ชีวิตอยู่กับสุคนธาอย่างมีความสุข

10. เสน่ห์นาง

เพ็ญพักตร์เป็นเด็กกำพร้า ถูกเลี้ยงอยู่ในคอนแวนต์ เมื่อมีคนมีฐานะมาขอแต่งงานทางคอนแวนต์ก็เห็นชอบด้วย เพ็ญพักตร์จึงออกจากคอนแวนต์มาอยู่กับสามี แต่สามีของเธอไม่ได้รักเธอเลยแม้แต่น้อย เลี้ยงเธอเพื่อให้ก่อการโจรกรรม โดยให้เธอเป็นเครื่องมือล่อผู้ชายให้หลงในกามารมณ์ และเมื่อผลออกก็ลงมือทำตามแผนการของสามีของเธอ จนเมื่อเพ็ญพักตร์ได้มาเจอกับชายคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำให้เธอพบกับความรักที่แท้จริง จึงทำให้เพ็ญพักตร์ต้องการที่จะเลิกทำงานให้สามีแต่แล้วสามีของเธอก็จับได้แล้วก็ฆ่าเธอตายในที่สุด

11. ศิวหาย

มานิต เป็นชาวกรุงเทพฯ ได้หลงรักบัวแก้วสามเมืองลำพูน และตกลงปลงใจแต่งงานให้ที่สุด บัวแก้วไม่เคยรู้เรื่องครอบครัวของมานิตเลย จนกระทั่งมานิตป่วยเดินทางลงมากรุงเทพฯ บัวแก้วจึงได้ตามสามีของเธอลงมาด้วย โดยมานิตได้พาบัวแก้วมาพักที่โรงแรม ในระหว่างที่บัวแก้วออกมาซื้อยาให้มานิต เธอก็ได้หลงทางเป็นเวลากว่า 3 ชั่วโมง จนเมื่อเธอกลับไปถึงโรงแรมทุกอย่างก็ได้เปลี่ยนไป เธอไม่พบกับสามีของเธอ ห้องที่เธอพักอยู่ก็เป็นห้องของคนอื่น ทุกอย่างเปลี่ยนไปหมดสิ้น บัวแก้วตามหาสามีจนมาพบกับมณัสซึ่งมีหน้าตาเหมือนกับสามีของเธอมาก บัวแก้วหาทางเข้ามาในบ้านของมณัสโดยมาเป็นคนรับใช้ เพื่อสืบหาความจริง ในที่สุดความจริงก็เปิดเผย มณัสเป็นพี่ชายฝาแฝดของมานิต และการที่มานิตหายตัวไปก็เป็นแผนการของพ่อที่ต้องการให้มานิตแต่งงานใหม่ มานิตเสียใจมากจึงทำให้อาการป่วยยิ่งทรุดหนักมากขึ้น ฝ่ายหญิงจึงถอนหมั้นไปเมื่อพ่อของมานิตรู้ว่าบัวแก้วเป็นลูกสะใภ้ก็ยอมส่งตัวมานิตกลับคืนมาให้บัวแก้ว และบัวแก้วจึงได้สามีของเธอกลับคืนมา

12. สมร

เป็นเรื่องที่ท่านเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2472 โดยใช้นามปากกาว่า “แสงธรรม” หนังสือนวนิยายเรื่องนี้ ท่านได้อุทิศเป็นเครื่องบูชาความดีงามของสตรีผู้หนึ่ง ซึ่งได้นำเอาภาพของเธอที่จำได้ติดตามาใช้เป็นเครื่องบำรุงให้เกิดความคิดในการแต่งหนังสือเรื่องนี้ตั้งแต่ต้นจนจบ

13. ความรักครั้งหลัง

เรื่อง “ ความรักครั้งหลัง ” ท่านได้เขียนลงในหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ เป็นรายวันเมื่อ พ.ศ. 2475 แต่มาได้พิมพ์เป็นเล่มเมื่อปี พ.ศ. 2485 โดยคุณอุดม ชาตบุตร เป็นเรื่องที่ท่านต้องการนำเสนอความจริง เพื่อเป็นวิจารณ์ญาติ เพื่อให้เห็นชีวิตความคิดความรู้สึกของสตรีเพศ เป็นเรื่องที่ท่านต้องการให้เป็นคำร้องอุทธรณ์ต่อบิดา มารดาและสามี ว่าควรปฏิบัติต่อบุตรและภรรยาของตนอย่างไร ชอล์ดดาเป็นคนที่มึบเทาพาทในเรื่อง เป็นตัวแทนของผู้หญิงที่ถือไว้ว่าโชคร้ายที่สุดก็ว่าได้

14. บุษบาธรรม

เป็นเรื่องที่ท่านแต่งหลังจากกลับจากยุโรป ซึ่งเป็นช่วงปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ท่านได้ใช้เหตุการณ์นี้เป็นฉากของนวนิยายเรื่องบุษบาธรรม

15. ครูชดำ

เป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ สาระสำคัญเกี่ยวกับความเป็นไปในกรุงศรีอยุธยา เมื่อคราวกรุงแตกและก็มีความจริงบางประการที่แทรกอยู่ในเรื่องนั้น เช่น เรื่องคลองมหานาค เรื่องจำนวนคนที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยและเรื่องกู่ชาติ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงทำขึ้นภายหลัง

16. กรุงแตก

เป็นการเชิญชวนให้ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นคนไทย ได้มีความรู้สึกรักใคร่ สามัคคีกลมเกลียวกัน ผนึกกำลังทุกอย่างให้เข้มแข็งเพื่อเป็นกำแพงของชาติ และให้เห็นถึงผลร้ายแห่งความประมาท ความไม่เตรียมพร้อม ความเห็นแก่ตัว และเรื่องนี้เป็นเครื่องกระตุ้นให้คนไทยทุกคนรักชาติไทย

ง. นวนิยายขนาดกลางที่ไม่ปรากฏต้นฉบับ ได้แก่

17. เลือดล้างแก่น

18. กุญแจทอง

19. เจ้าแม่จามรี

20. บ่มรัก

21. เจ้าแม่สาริกา

22. พระยอดเมืองขวาง

23. สมบัติเมืองแสง

ง. นวนิยายเรื่องเล็ก

1. บทเรียนสร้างชีวิต

มัลลิกาและกุสุมาเป็นพี่น้องกัน แต่งงานแล้วทั้งคู่ สามีมัลลิกามียศชั้นโท ส่วนสามีกุสุมามียศสูงกว่าและมีฐานะดีกว่า มัลลิกาจะคอยอิจฉาพี่สาวแต่ไม่ใช้เกลียดพี่สาว แต่อิจฉาในโชควาสนา มัลลิกา

อยากมีงานสัมคมหรูหรา อยากโก้ยากเก๋ มัลลิกาจะโทษสามีตลอดว่าโง่ไม่ได้เลื่อนยศศักดิ์ สามีของมัลลิกา ได้บัตรเด่นรำพรเธอจึงได้ไปร่วมงานและเยี่ยมสร้อยเพชรพี่สาวไปใน พี่สาววางแผนหวังจะให้ทเรียนกับน้องสาว โดยให้คนแอบไปตัดสร้อยเพชรมาจากคอของมัลลิกา เธอต้องออกทำงานหนักหาเงินมาซื้อสร้อยคืนพี่สาวแบบ ผ่อน มัลลิกาเปลี่ยนเป็นคนละคนครอบครัวเธอมีความสุขฐานะดีขึ้น ความโก้ยากหรูหราในสังคมเป็นบทเรียน สร้างชีวิตแก่มัลลิกา

2. แผลปีภายหลัง

เป็นเรื่องราวการกลับมาล้างแค้นของแฟนหนุ่มซึ่งแค้นผู้หญิงที่หนีไปแต่งงานกับแพทย์ ซึ่งมีอนาคตไกลกว่าเขา และเป็นต้นเหตุที่ทำให้เขาเสียผู้เสียคน เป็นคนไร้อนาคตจนทุกวันนี้ เขาทำทุกวิถีทางที่จะทำให้ผู้หญิงคนนี้เสียชื่อเสียง โดยไม่สนใจว่าตัวเองจะต้องเป็นอย่างไรก็ตาม

3. เมื่อไทยเป็นทาส

ชีวิตของคนในสมัยก่อนเป็นได้ 2 อย่าง คือ ไพร่และทาส นอกจากพวกเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งพวกที่เป็นไพร่และทาสผู้ชายต้องไปเขาเดือน จนในวันหนึ่งก็มีคนกลุ่มหนึ่งหนีการเข้าเดือน และก็ได้อำนาจไว้ แต่ไม่มีสิทธิ์ได้ใช้ เพราะคนพวกนั้นถูกทหารยิงตายหมด จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงให้มีการเลิกทาสและจึงมีสภาพเป็นมนุษยสามัญชน

4. ความรักในกรงขัง

ต้นเหตุของเรื่องราวต่าง ๆ เกิดจากนักต้มตุ๋นที่ใส่ร้ายป้ายสีให้คนติดคุก แล้วมาหลอกเอาเงินค่าประกันซึ่งความรักของพระเอกและนางเอกของเรื่องก็เกิดจาก ความเสียสละและรู้ทันนักต้มตุ๋นนี้ จึงสารภาพรับความผิดแทนเพื่อให้เสียแผนของนักต้มตุ๋น

5. เพลงเก่า-เพลงกรรม

โรสลาเรน หรือกุหลาบราชินี เป็นนักร้องอุปรากรชื่อดัง เธอมาจากครอบครัวที่ยากจน บิดาของเธอกระทำความผิดโทษฐานวางเพลิงเผาบ้านตัวเองเพื่อเอาเงินประกัน จำคุก 15 ปี สามีของเธอเป็นนักดนตรี โรสลาเรนมีชื่อเดิมว่า ผกากรอง มีรูปร่างหน้าตาสะสวย มีความสามารถในการร้องเพลง เมื่อเธอมาพบกับเชิดศิลป์ เธอได้เรียนร้องเพลงและเริ่มสนิทสนมกับเชิดศิลป์จนกลายเป็นความรัก เขาทั้ง 2 ได้แต่งงานกัน โดยผกากรองไม่รู้มาก่อนว่าเชิดศิลป์เป็นวัณโรค พอแต่งงานได้ไม่นานอาการป่วยของเชิดศิลป์เริ่มมีอาการหนักขึ้นเรื่อย ๆ ผกากรองต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อมารักษาอาการป่วยของสามี บังเอิญผกากรองเจอใบประกาศรับสมัครนักร้องอุปรากร ผกากรองจึงไปสมัคร ในบรรดาผู้สมัครทั้งหมด ผกากรองมีรูปร่างหน้าตาสวยกับความสามารถในการร้องเพลงโดดเด่น เธอจึงได้รับเลือกให้เป็นนักร้อง หลังจากนั้นเธอจึงได้ไปแสดงสถานที่ต่าง ๆ มีชื่อเสียงโด่งดังในนามของโรสลาเรน ในแถบเอเชีย เช่น ใต้หวัน มาเลเซีย ยองกง สิงคโปร์ เธอได้เดินทางมาแสดงที่ประเทศไทยในนามของกุหลาบราชินีเป็นเวลา 15 วัน ในช่วงเวลาที่เธอแสดงได้ประกาศหาเพื่อนเก่าที่ชื่อเชิดศิลป์ ให้มาพบแต่ก็ไม่มีความหวังว่าจะได้พบ มีอยู่วันหนึ่งที่คนนำเอาบทเพลงชื่อเพลงว่า “ เพลงเกากรรมเก่า ”

ฝากมาให้เธอ เธอได้ฝึกร้อง การแสดงผ่านไปได้ 10 วัน เธอได้เข้าไปถามหัวหน้านักดนตรีว่ารู้จักเชิดศิลป์หรือไม่ หัวหน้านักดนตรีบอกว่ารู้จักเพราะเชิดศิลป์เป็นครูดนตรีของเขาเองแต่ขณะนี้ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ไหน การแสดงของวันที่ 12 มีเหตุการณ์ไม่คาดฝันเกิดขึ้น ขณะที่กุหลาบราชินีร้องเพลงเก่ากรรมเก่า มีเสียงไวโอลินดังประกอบขึ้น ทำให้เธอเจอชายคนหนึ่งสีไวโอลินท่าทางอาการซีดผอมเหมือนคนป่วยเป็นโรค เธอได้พาไปโรงพยาบาล ชายคนนั้นถึงแก่ความตายในเวลาต่อมา โรสลาเรนจึงประกาศเลิกการแสดงอีก 3 วันแล้วเธอก็หายไปจากวงการ โดยไม่มีใครรู้ว่ากุหลาบราชินีหรือโรสลาเรนมาจากไหน

7. หัวดีที่สะใจ

ประพจน์น้องชายคนเล็กที่ถูกเลี้ยงดูมาอย่างตามใจโดยตลอด ด้วยเหตุนี้เขาจึงมีนิสัยที่เขาแต่ใจตนเอง ไม่สนใจการเรียน คบเพื่อนเกเร แต่เขาก็สามารถกลับตัวกลับใจได้ เพราะความฉลาดของพี่สะใจที่รู้ทันในพฤติกรรมของประพจน์และสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้

8. หวานใจเจ้าอนุ

เป็นเรื่องราวการกบฏของเจ้าอนุเวียงจันทร์ ที่ก่อกบฏเพราะเรื่องผู้หญิงชื่อดวงคำ เป็นสาวชาวเวียงจันทร์ที่ถูกกวาดต้อนมา เจ้าอนุได้พบเมื่อครั้งมาพระพุทธรูปที่สระบุรี เจ้าอนุยกทัพมาอยู่นครราชสีมาที่พบผู้หญิงสวยอีกคนหนึ่งคือลูกสาวหลวงนา เจ้าอนุรับดวงคำมาเป็นภรรยาอีกคน เจ้าอนุมีภรรยา 2 คนในเวลาเดียวกัน ลูกสาวหลวงนาคอยช่วยเหลือคนไทยใช้วิชาจากหลอกหลอเจ้าอนุจนเจ้าอนุพาแม่แก่ไทย โดยการนำทัพของคุณหญิงโมหรือท้าวสุรนารี เข้ารบกับทหารเวียงจันทร์ที่ทุ่งสัมฤทธิ์ เป็นเหตุให้มีอนุสาวรีย์คุณหญิงโมมาถึงทุกวันนี้

9. กลัวจนหายกลัว

สัตยาภิภรรยาซึ่งแต่งงานมา 3 วัน ก็ได้บิลจ่ายค่าเสริมสวยทุกวันเพราะภรรยาไม่มีการศึกษาแต่ใฝ่สูงใช้เงินเปลือง และเมื่อก่อนสัตยากลัวผีแต่เดี๋ยวนี้กลัวภรรยาเพราะภรรยาใช้เงินเปลืองมากและตอนสิ้นเดือนไปเบิกเงินเดือนภรรยาก็ไปรับถึงหน้าที่ทำงาน และแบมือต่อหน้าเพื่อนทำให้สัตยาอายมาก จนเรียกว่า “ กลัวจนหายกลัว ”

10. ผู้ชนะเลิศ

เรื่องเวช เป็นแพทย์ผู้มีความสามารถ เขามีความสนใจทดลองเกี่ยวกับการช่วยชีวิตคนที่ตายแล้วให้มีชีวิตขึ้นมาใหม่ เขาฝึกใฝ่อยู่กับการทดลองนี้จนลึ้มสนใจครอบครัวยุโรปของตัวเอง ภรรยาภรรยาของเรื่องเวชรู้สึกเบื่อหน่ายที่สามีไม่มีเวลาให้ครอบครัวเลย ในที่สุดเขาทั้งสองก็ต้องแยกทางกัน ภรรยาจึงกลับไปแต่งงานกับแฟนเก่าคือเชิดเกียรติ ส่วนเรื่องเวชก็เป็นหมอมที่มีชื่อเสียงทางด้านกรชุบชีวิตคน ต่อมาเชิดเกียรติเสียชีวิตลง ภรรยาขอร้องให้เรื่องเวชชุบชีวิตให้ เรื่องเวชไม่ยอมช่วยแต่ด้วยความที่เขามีคุณธรรม เขาสามารถชนะใจตนเองยอมช่วยชีวิตเชิดเกียรติในที่สุด

11. สองชีวิต

ข่าวการอภิเษกสมรสระหว่าง เจ้าหญิงแห่งกรุงยโสธรกับเจ้าชายแห่งนครเขมรราช เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่ราชวงศ์และประชาชนพลเมือง ทั้งเจ้าหญิงและเจ้าชายไม่เคยเห็นหน้าตากันมาก่อน ได้ยินเพียงแต่คำเล่าลือว่าต่างงามด้วยกันทั้งคู่ เมื่อเจ้าชายต้องเดินทางมายังกรุงยโสธรเพื่อมาเข้าสู่พิธีอภิเษกสมรส ระหว่างทางเจ้าชายได้พบกับอุณเรือน โดยหารู้ไม่ว่าเป็นแผนของเจ้าหญิงที่ปลอมตัวมาเป็นอุณเรือน เพราะต้องการเห็นว่าเจ้าชายมีหน้าตาอย่างไร และเมื่อเจ้าชายได้พบกับเจ้าหญิงจริง ๆ เจ้าชายก็รู้สึกเหมือนอุณเรือนมาก แต่ด้วยความดูเยอหยิ่งของเจ้าหญิงจึงทำให้เจ้าชายมีใจให้อุณเรือนมากกว่า เจ้าชายแอบมาหาอุณเรือนหลายครั้ง จนเมื่อใกล้ถึงวันอภิเษกสมรส เจ้าหญิงได้แก้มปล่อยข่าวว่าอุณเรือนถูกฆ่าตายแล้ว เจ้าชายคิดว่าเจ้าหญิงเป็นคนสั่งฆ่าก็โกรธแค้นไม่ยอมแต่งงานด้วยจึงเดินทางกลับเมืองของตน เจ้าหญิงเสียใจมากที่เรื่องออกมาเป็นแบบนี้ จึงรีบให้คนส่งข่าวไปยังเมืองเขมรราช แต่สายไปเสียแล้วเพราะเจ้าหญิงได้ทราบข่าวจากบิดาว่าเจ้าชายประชวรหนักเสียชีวิตลงด้วยไข้ป่า เจ้าหญิงรู้สึกผิด ต่อมาอีก 3 เดือน ทางเมืองเขมรราชได้ส่งสาส์นมาสู่ขอเจ้าหญิงให้กับเจ้าชายอนุชา เจ้าหญิงก็ต้องจำยอม ความจริงแล้วเป็นแผนของเจ้าชายที่มาแก้มปล่อยเจ้าหญิงนั่นเอง ในที่สุดทั้งสองพระองค์ก็ได้ทรงอภิเษกสมรสกัน

12. น้ำตาของแม่

เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตหนุ่มนักพนันซึ่งเป็นเด็กกำพร้า เขาไม่เคยรู้ว่าพ่อแม่ของเขาเป็นใครจนเมื่อเขาอยากได้ของวิเศษ ซึ่งเป็นเครื่องรางสำหรับการพนัน จึงทำให้เขาได้ฆ่าแม่ของตัวเองโดยไม่รู้ตัว

13. ขวัญตา-ขวัญใจ

กำทรเป็นเด็กกำพร้า หลงรักสายสมรภรรยาคนที่ 2 ของเจ้าคุณไกรเพชร กำทรถือว่าสายสมรเป็นดังขวัญตา-ขวัญใจของเขา เขาคอยติดตามสายสมรไปทุกที่เสมอ จนเมื่อสายสมรต้องติดตามท่านเจ้าคุณไปที่หัวเมืองและกำทรต้องถูกเกณฑ์ทหาร จนทำให้กำทรไม่ได้พบกับสายสมรอีกเลย จนเมื่อมาพบกันอีกครั้งสายสมรก็ล้มเจ็บหนัก ส่วนทางเจ้าคุณก็มีภรรยาใหม่ กำทรทนไม่ได้ที่ท่านเจ้าคุณไม่สนใจสายสมรเลยจึงฆ่าภรรยาใหม่ของท่านเจ้าคุณเพื่อให้ท่านเจ้าคุณหันมาสนใจสายสมร แต่ท่านเจ้าคุณหาได้สนใจไม่จนสายสมรตาย กำทรไปงานศพของสายสมรโดยไม่สนใจว่าเขาจะต้องถูกตำรวจจับและก็เป็นอย่างที่เขาคิด เขาติดคุกได้ 15 วันก็ผูกคอตายตามขวัญตาขวัญใจของเขาไป

14. นางเอกของข้าพเจ้า

เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งขณะที่ท่านทบทวนบทละคร ได้มีหญิงสาวมาขอพบเพื่อสมัครเป็นนางเอกละคร ขณะที่กำลังพูดกันอยู่นั้นเจ้าคุณเพื่อนของท่านก็มาหาและปรึกษาเรื่องที่ลูกของตนไปชอบนางละครคนหนึ่ง เมื่อท่านทราบว่าเป็นคนเดียวกับที่มาสมัครเป็นนางเอกจึงได้มาพูดคุยกัน ท่านให้เธอหาทางทำให้ลูกชายของท่านเจ้าคุณเลิกมาสนใจแล้วจะให้เป็นนางเอกละคร เมื่อท่านเจ้าคุณและลูกชายไปที่บ้าน ได้พบกับแม่ของเธอซึ่งพูดจาไม่ดีและกำลังเมาลูกชายเจ้าคุณจึงตัดใจ เมื่อหญิงสาวได้เป็นเอก

โด่งดัง ท่านได้บอกลูกชายและเจ้าคุณว่าคราวที่ไปพบแม่ของหญิงสาวนั้นเป็นตัวเธอเองที่แสดงเป็นแม่ เจ้าคุณจึงเข้าใจและให้ลูกชายแต่งงานกับหญิงสาว

15. กลับบ้านดีกว่า

เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากชายผู้หนึ่งซึ่งมีนิสัยประหลาด เขามีเมีย 3 คน เพราะยากจนเพื่อให้เมียช่วยเลี้ยง ตัวเขาเองนั้นเป็นภารโรงอยู่ที่กระทรวง ต่อมาเมื่อเขาถูกล้อตเตอร์รางวัลที่ 1 เมื่อได้เงินมาแล้วเขาถูกรวยทั้ง 3 คนซึ่งแต่ละคนบอกว่าแต่ละคนต้องการเก็บเงินไว้ทั้งหมด ในคราวแรกเขาบอกภรรยาว่าจะให้เงินหนึ่งหมื่นบาททุกคน แต่ไม่มีใครเอาเพราะต้องการทั้งหมด เขาจึงไปอาศัยวัดนอน และไม่ตรึกตรองว่า หากจะต้องให้ใครเก็บทั้งหมดก็ควรให้เมียคนแรกซึ่งเป็นคู่ทุกคู่ยากเก็บดีกว่า ส่วนเมียอีก 2 คนเขาก็เลิกไป จึงทำให้เมื่อเขารวยแล้วกลับมีเมียคนเดียว

16. นักเขียนราคาแพง

เป็นเรื่องของชายหนุ่มผู้ใฝ่ฝันอยากจะเป็นนักเขียน นักประพันธ์ แต่เรื่องที่เขาแต่งนั้นก็ไม่มีคุณภาพพอ เนื่องจากทุกเรื่องจะต้องผ่านการตรวจจากภรรยาซึ่งมีอายุแก่กว่าเขามาก และดูเหมือนเป็นแม่มากกว่าภรรยา เนื้อเรื่องก็ต้องเป็นเรื่องที่ภรรยาเขากำหนดจึงต้องทำให้เรื่องของเขาออกมาเป็นเช่นนั้น มีอาจารย์แนะนำให้เขาเขียนนวนิยายออกมาในแนวของจดหมาย ซึ่งเขาก็สามารถทำได้ดีจนมีคนจ้างให้เขามาเขียนจดหมายรักให้แฟน แต่แล้วเขาก็ต้องถูกลอกจนต้องเสียเงินไป 1,000 บาท ต่อมาก็มีกลุ่มนักต้มตุ๋นมาหลอกให้เขาเขียนจดหมาย มีเนื้อความให้ภรรยาส่งเงินมาให้ 4,000 บาท ซึ่งเขาก็ถูกลอกอีก ในที่สุดเขาก็เห็นว่าเขาไม่เหมาะกับอาชีพนักเขียนเลย เพราะมันอาจจะทำให้เขาลิ้นเนื้อประดาตัวได้

17. เพื่อมาตุภูมิ

นายเกต เป็นทหารเขมร ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่แถบปราจีนบุรี เขาได้มีภรรยาเป็นคนไทยชื่อทองเครือ มีลูก 2 คน คือ เนื้อทิพย์และอุทัย ชีวิตครอบครัวของเขามีความสุขดี จนเมื่อเขมรเข้ามาบูรณาการเมืองไทย นายเกตถูกบังคับให้เป็นเจ้าเมืองปราจีนบุรีเนื่องจากนายเกตเป็นทหารเขมรและมีความรู้เรื่องภาษาไทยดี ซึ่งไม่มีใครยินดีด้วยกับตำแหน่งนี้ รวมทั้งตัวนายเกตเอง อุทัยผู้แผนการของเขมร จึงอยากที่จะส่งข่าวไปให้กองทัพไทยรู้ แต่เขาไม่สามารถส่งข่าวเองได้เพราะเขาเป็นคนพิการ จึงให้เนื้อทิพย์ไปแทน แต่ก็ถูกเขมรจับได้ นายเกตและเนื้อทิพย์จึงถูกขังเพื่อรอการประหาร อุทัยจึงตัดสินใจไปส่งข่าวด้วยตนเอง โดยใช้ความพยายามคลานไปเรื่อย ๆ และในที่สุดเขาก็ทำสำเร็จสามารถช่วยครอบครัวของเขา และประเทศได้

18. ลูกชายของแม่

ลูกชายของแม่ เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความรัก ความอดทนของแม่ที่มีต่อลูกชาย ส่วนลูกชายนั้นก็รักแม่ แต่ไม่เคยเชื่อฟังแม่เลยเพราะคิดว่าแม่เป็นผู้หญิง ซึ่งเป็นเพศที่อ่อนแอ กว่าตนจนกระทั่งในเหตุการณ์ที่คับขัน เขาได้เห็นถึงความผู้ความอดทนของแม่จึงทำให้เขารักแม่ของเขามากยิ่งขึ้น

19. ศิลปสมัยใหม่

เป็นเรื่องที่ทำต่อกันมาหลายทอดแต่เดิมคนอังกฤษได้เขียนเรื่องชนิดนี้ลงใน หนังสือพิมพ์ อังกฤษชื่อ PERSON'S MAGAZINE และให้ชื่อเรื่องว่า DRAUVN BLANK ต่อมารัชกาลที่ 6 ได้ทรงนำมา แปลงเป็นบทละคร แต่ทรงประพันธ์เป็นภาษาอังกฤษ และตั้งชื่อใหม่ว่า ELMINICTS และท่านได้นำมาแปลง เป็นนวนิยายเรื่องสั้น และให้ชื่อว่า “ ศิลปสมัยใหม่ ”

20. หนามบ่งหนาม

เป็นเรื่องราวของวรรณิหญิงสาวคนหนึ่ง เป็นเศรษฐินีสาวได้แอบไปมีความสัมพันธ์กับเลขานุการของสามี คือ บรรลือ ซึ่งเป็นเศรษฐีและมีอายุแก่กว่าบิดาของเธอถึง 6 ปี จนมาวันหนึ่งบรรลือจับได้ว่าบรรลือไม่ได้รักเธอจริง แต่หวังในสมบัติของเธอ และบรรลือยังร่วมมือกับเพื่อนมาขู่เงินเอาเงินจากเธอ เรื่องที่เธอแอบไปมีความสัมพันธ์กับบรรลือ แต่บรรลือได้วางแผนโดยการบอกเพื่อนของบรรลือว่า บรรลือไม่อยากจะขู่เงินเอาเงินจากเธอแต่ต้องทำเพราะเพื่อนบังคับ และบรรลือได้ไปบอกบรรลือว่าเพื่อนของเขาได้มาสารภาพว่าเงินที่ขู่มานี้ต้องแบ่งให้กับบรรลือครึ่งหนึ่ง ซึ่งแผนนี้ก็กลายเป็นผลให้ทั้งคู่ คือ บรรลือและเพื่อนได้แตกกันจนฆ่ากันตายในที่สุด

21. โขกหลายชั้น

อุณจิตร์เป็นหญิงสาวสวย แต่กำพร้าทั้งพ่อและแม่ และก็มีผู้ชายมาชอบ 2 คน คนหนึ่งยังหนุ่มแต่ไม่มีเงินชื่อชัชวาลย์ อีกคนหนึ่งเป็นเจ้าของมีเงินให้อุณจิตร์ใช้ ต่อมาผู้ชาย 2 คนเจอกันอุณจิตร์จึงบอกว่า เจ้าของเป็นพ่อของตัวเองแต่ชัชวาลย์ก็รู้ว่าไม่ใช่ ชัชวาลย์เลยคิดหาวิธีที่จะได้แต่งงานกับอุณจิตร์ก็เลยเข้าไปบอกภรรยาเจ้าของและบอกว่าเมื่อก่อนเจ้าคุณเคยมีลูกสาวอยู่คนหนึ่งและกำลังจะแต่งงานกับเขา เมื่อคุณนายรู้จึงจัดการสร้างเรือนหอและจัดงานแต่งงานให้โดยที่ชัชวาลย์ไม่ต้องเสียค่าสินสอด เพราะคุณนายสั่งให้เจ้าคุณเซ็นเช็คให้ นับว่าเป็นโขก 2 ชั้นของชัชวาลย์ที่ได้ทั้งเงินและภรรยา

22. เพื่อนเก่า-เมียรัก

สมพงษ์และบุญช่วยเป็นเพื่อนรักกัน แต่ทั้งสองมีฐานะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง สมพงษ์เป็นคนรวยมีชาติตระกูล ส่วนบุญช่วยเป็นลูกคนยากจน บุญช่วยมีความรักใหญ่ใฝ่สูงหลงรักสมพงษ์ซึ่งเป็นลูกสาวของหลวงภูมินทรเสรี ข้าราชการผู้มั่งคั่ง บุญช่วยจึงไปขอร้องให้สมพงษ์ช่วย สมพงษ์รับปากโดยให้บุญช่วยลงไปกรุงเทพฯ จนกว่าจะได้รู้ผลแน่นอนอนค่อมมาพบสมพงษ์ เวลาผ่านไป 4 เดือน บุญช่วยเห็นผิดสังเกตจึงมาหาสมพงษ์และพบว่าสมพงษ์กับสมพรกำลังจะแต่งงานกัน เขาเสียใจมากคิดว่าเพื่อนทรยศ แต่ความจริงแล้วสมพงษ์ทำเพื่อบุญช่วย เพราะตามกฎหมายเมื่อแต่งงานกันแล้ว สามีสามารถยกภรรยาให้ใครก็ได้ ในที่สุดบุญช่วยก็ได้สมพรเป็นภรรยาตามต้องการและยังได้มิตรภาพจากเพื่อนอีกด้วย

23. บูชารัก

ความรักของทหารฝีมือดีของวังหน้า คือหลวงเพชรรัตน์สงคราม ที่มีต่อคนรัก ที่ต่อมากลายไปเป็นพระชายาของวังหลวงคือ ตาบทิพย์ ตาบทิพย์ได้ทูลขอพระสามีให้หลวงเพชรรัตน์สงครามมาเป็นทหาร

คนสนิทที่วังหลวง ตาบทพิพย์ได้นำพัดখনกปักคำว่า “ บุษารัก ” และมอบให้หลวงเพชรรัตน์สงคราม เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่าต้องยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อตาบทพิพย์ เรื่องพัดทำให้เป็นเรื่องอื้อฉาว พระสามีขอพัดคืนจากหลวงเพชรรัตน์ แต่ไม่ยอมจึงถูกเสียน หลวงเพชรรัตน์กลับสู่วังหน้าและวังหน้าสั่งให้หลวงเพชรรัตน์นำกองทัพกบฏแก้วหลวง กบฏครั้งนี้เป็นผลสำเร็จ หลวงเพชรรัตน์เข้าถึงวังเห็นทั้ง 2 พระองค์กอดคอกันร้องไห้ จึงดึงพัดที่ปักคำว่าบุษารักแล้วพาทั้งสองหนี เมื่อหลวงเพชรรัตน์สงครามกลับมา ก็ถูกสั่งประหารชีวิต เพชรฆาตถามก่อนจะลงดาบว่าต้องการสิ่งหรืออยากได้อะไรก่อนตาย หลวงเพชรรัตน์สงครามขอพัดখনก คงได้ร่วมจากป่าแต่ยังคงกอดพัดไว้แนบอก

24. รู้ตัวเมื่อจะตาย

เป็นเรื่องที่ไม่ใช่ความคิดของท่านโดยตรง ท่านได้นำเอาเค้าโครงเรื่องมาจาก ละครเรื่องหนึ่งซึ่งท่านได้เคยดูที่กรุงปารีส เป็นเรื่องราวของหญิงชายคู่หนึ่งที่มาแต่งงานกันแล้วเกิดปัญหาขัดแย้งกันในหลาย ๆ เรื่องและไม่ได้พูดคุยปรับความเข้าใจ ต่างแสดงอารมณ์ใส่กันแล้วต่างหาคู่ควงของตน จนฝ่ายชายเกิดหึงหวง และได้ตัดสินใจปัญหาด้วยการฆ่าตัวตาย โดยไปขอยาจากเพื่อนซึ่งเป็นแพทย์ เมื่อได้ยามาก็กลับไปเตรียมอาหารผสมยาเข้าไปเพื่อจะได้ตายกับภรรยาด้วย เมื่อฝ่ายหญิงกลับมาจึงพูดจากันด้วยดี และได้พูดคุยปรับความเข้าใจกันหลังจากทานอาหารเรียบร้อยแล้ว เมื่อยาเริ่มออกฤทธิ์จึงไปนอนบนเตียงแล้วหลับไป วันถัดมาเมื่อเพื่อนเขาที่ย้ายมาเยี่ยมคอยจนทั้งคู่ตื่นจึงบอกว่ายาที่ให้ไม่ใช่ยาพิษเพราะทราบว่าคุณจะเอามายาฆ่าตัวตาย

25. เพลินพิศ

เพลินพิศเป็นคนต่างจังหวัด เข้ามากรุงเทพฯ เพื่อมาตามหาน้องสาวซึ่งหนีตามผู้ชายมาขณะที่นั่งรถไฟมานั้นเธอได้พบกับผู้ชายที่ทำทางดีทำตัวเป็นสุภาพบุรุษช่วยเหลือเธอตลอดทาง ชายผู้นั้นชวนเธอลงที่อยุธยาเพื่อเดินทางต่อโดยเรือมายังกรุงเทพฯ ซึ่งสะดวกกว่ารถไฟ เพลินพิศหลงเชื่อไปกับชายผู้นั้น ตกกลางดึกเธอได้แอบรู้ว่าชายผู้นั้นหลอกเธอมา เธอจึงไหวตัวทันหนีมาได้ เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ เธอจึงได้เข้าแจ้งความกับตำรวจ และให้ตำรวจช่วยออกตามหาน้องสาว จนในที่สุดเธอก็พบว่าน้องสาวของเธอถูกหลอกมาขายเป็นโสเภณี โดยชายคนเดียวกับที่หลอกเธอ ชายคนนั้นจึงถูกตำรวจจับได้และเพลินพิศก็พาน้องสาวกลับบ้านเกิดของตน

26. ลูกทาสในเรือนเบี้ย

เป็นเรื่องราวความรักของทาส 2 คน แต่มีนายคนละคนกันและนายทั้งสองคนต่างก็ชอบเสียนดีและใช้งานมาสเยี่ยงสัตว์ จนกระทั่งวันหนึ่งทาส 2 คนนี้ได้มีลูกด้วยกัน 1 คน และลูกของทั้งสองต้องตกเป็นทาสของนายฝ่ายแม่ทำให้ทาสทั้งสองคนนี้รู้สึกสงสารลูกของตนนัก ที่ต้องถูกเสียนดีทั้งที่ยังเป็นเด็ก จนกระทั่งพ่อของเด็กได้ขโมยเด็กมาฝากที่วัด แต่ก็ยังถูกตามคืน พ่อจนปัญญามากจนคิดได้ว่ามีวิธีเดียวคือขโมยลูกของนายมาเป็นการแลกกับความเป็นไทยของเมียและลูกของตน ฝ่ายนายจึงจำเป็นต้องทำตามเพราะรักลูกของตนเหมือนกัน

27. เล่ห์ทำลายรัก

เกษม มีภรรยาชื่อกาญจนา มีลูกด้วยกัน 3 คน แต่เกษมนั้นก็แอบมีภรรยาลับ ๆ ชื่อชวนชื่น เกษมพาชวนชื่นไปเที่ยวพักผ่อนอากาศที่หัวหิน เกษมได้พบกับกมลน้องชายของเขาที่นั่น เกษมสังเกตเห็นกมลสนิทกับชวนชื่นมากและก็เป็นอย่างที่เขาคิด เกษมจับได้ว่ากมลแอบมีความสัมพันธ์กับชวนชื่น เขาเสียใจมากได้ให้กมลกับชวนชื่นกลับกรุงเทพฯ ไปก่อน กมลเป็นห่วงพี่ชายจึงกลับมาหัวหินอีกครั้งและเล่าความจริงให้พี่ชายฟังว่า การที่เขาทำเช่นนี้เป็นแผนที่ต้องการให้ชวนชื่นออกไปจากชีวิตเกษม และให้เกษมกลับไปหาภรรยาและลูกของตนเอง

28. คินร้าง-คินรัก

เป็นเรื่องราวชีวิตครอบครัวที่เคยอยู่กันอย่างมีความสุข แต่ต้องมาหย่าร้างกันเพราะพ่อบ้านนอกใจ ทั้งสองสามีภรรยาตัดสินใจแยกทางกันชั่วคราว ซึ่งนั่นก็เป็นสาเหตุของความวุ่นวายที่ทำให้พ่อบ้านกลับใจ และได้รู้ว่าสิ่งเขาทำไปนั้นเป็นเพียงแต่ความสุขชั่วคราว แต่ความสุขที่แท้จริงของเขาคือ อยู่กับครอบครัวที่เขารักนั่นเอง

29. แฟนหัวใจ

ชีวิตคู่ที่ต้องแตกแยกกันเพราะเพียงอาชีพนางละครขององงค์ องงค์เป็นนางละครของนางกุศิลตั้งแต่เรียนและได้พบรักกับยศมหาเศรษฐี ชีวิตขององงค์ดีขึ้น มีลูกชาย 1 คน องงค์ได้ไปดูละครกับสามี ยศสั่งห้ามองงค์เล่นละคร แต่คืนวันนั้นเกิดปัญหาในคณะละครขึ้น นางรำป่วยองงค์ได้ขึ้นเวทีแทนทำให้สามีของเธอและพ่อแม่ของยศไม่พอใจ จึงต้องแยกทางกัน ส่วนลูกอยู่กับสามี องงค์ออกมาเป็นนางละครหาเลี้ยงตัว ยศพาลูกไปอยู่ฮ่องกงเพราะกลัวลูกจะรู้ว่าองงค์เป็นแม่ วันหนึ่งองงค์ตัดสินใจไปเล่นละครที่อเมริกา องงค์แวะที่ฮ่องกงเพื่อพบลูก แต่ถูกทางท่านข้าหลวงขอร้องให้แสดงละครก่อน องงค์ขัดไม่ได้จึงขึ้นแสดง เมื่อแสดงเสร็จองงค์อยู่ในห้องแต่งตัว ท่านข้าหลวงพาเด็กสาวราว 14 ปีเข้ามาพร้อมมอบดอกไม้ขอร้องให้องงค์ องงค์รู้ว่าปลุก ท่านข้าหลวงบอกว่าพาแฟนคนใหม่มาให้ “แฟนหัวใจ” ท่านข้าหลวงกล่าวซ้ำ องงค์อดลูกและร้องไห้ เด็กรู้ทันที่ว่าแม่ ท่านข้าหลวงจึงเล่าให้เด็กฟังว่าองงค์เป็นแม่ ทั้งสองกอดกันร้องไห้ ยศเข้ามาเห็นจึงรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น ทั้งสามกอดกันและตั้งต้นชีวิตใหม่ที่ฮ่องกง

30. คู่เก่า-เมียรัก

ชีวิตสมรสของหนุ่มคู่หนึ่ง ที่รักกันมาตั้งแต่ยังเด็ก เมื่อแต่งงานกันชีวิตคู่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ต่างฝ่ายต่างอดดีได้เถียงกันทุกเรื่องไม่มีใครยอมใคร จนต้องหย่าร้างกันทั้งเรื่องฐานะครอบครัวและปัญหาอื่น วัชรินเป็นฝ่ายยอมออกไปปล่อยให้นางแยวเลี้ยงลูกสาว 2 คน ต่างฝ่ายต่างไปสร้างฐานะร่ำรวยและกลับมาพบกันอีกครั้ง โดยนางแยวปล่อยข่าวว่าตนแต่งงานใหม่ ทำให้วัชรินรู้สึกเสียดายนางแยว เมื่อทั้งคู่พบกันก็สามารถคืนดีกันได้ วัชรินเป็นฝ่ายยอมนางแยวอย่างที่ไม่เคยทำมาก่อน วัชรินก็ได้คู่เก่า-เมียรักของเขาคืนมา

31. ง่ายนิดเดียว

เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสามภรรยาคนหนึ่ง คือวิชนี่กับมณฑิรา ซึ่งวิชนี่ได้สืบมาว่าสามีได้แอบไปมีความรู้กับเพื่อนสนิทของตนคือ เอมอร แต่ภรรยาก็ต้องการจะให้สามียอมรับผิด จึงได้วางแผนสร้างเรื่องให้สามีพบเพื่อนของตนแล้วให้เข้าใจผิดกัน ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่งสามียอมรับผิดและกลับไปเริ่มต้นชีวิตใหม่กับภรรยาของตน

32. มหาภัยในอเมซอน

แปลจากต้นฉบับฝรั่งเศสของ เฮดมอนด์ โรมาชีแอร์

แม่น้ำอเมซอนเป็นแม่น้ำที่กว้างและมีกำลังแรงมาก ที่เรียกกันว่ามหานที เรื่องราวการผจญภัยเริ่มจากคน 6 คนได้ลงเรือขนาดย่อมแล่นทวนกระแสน้ำอเมซอน เขาแล่นเรือไปได้ 2 สัปดาห์ และแล้วก็เกิดพายุขึ้นพวกเขาช่วยกันพายเรือข้ามฝั่งซึ่งเป็นเกาะอยู่ไม่ไกลนัก พวกเขามาถึงฝั่งและคิดว่าปลอดภัยแล้ว แต่ไม่เป็นเช่นนั้น น้ำขึ้นสูงมากทำให้เกาะกำลังจะจมเรือที่เขามากไว้อยู่ไกลและในแม่น้ำก็มีแต่ปลาปิรันย่า พวกเขาต้องช่วยกันเอาเรือมาที่เกาะให้ได้ในที่สุดเขาก็ทำสำเร็จและเขาก็เชื่อแล้วว่าอันตรายมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในมหานทีอเมซอนจริง ๆ

33. ไม่กลัวตาย

นายกกล้า ไม่กลัวตาย นามสกุลว่าไม่กลัวตายนั้นเป็นนามที่เขาได้รับในเวลาที่เขาเข้ารับราชการตำรวจ ความสามารถและความไม่กลัวตายทำให้เขาจะได้รับเป็นนายสิบตำรวจ แต่เขาไม่ต้องการ เขาคิดว่ายศศักดิ์เป็นสิ่งชั่วคราว เขาต้องการนามสกุลที่อยู่ติดตัวเขาตลอดไป แต่เมื่อถึงสมัยเศรษฐกิจตกต่ำ เขาคิดว่านามสกุลไม่สามารถช่วยอะไรเขา เขาต้องการยศและขึ้นเงินเดือนมากกว่าเพราะเขากำลังจะอดตาย ในที่สุดเขาก็ตัดสินใจจะฆ่าตัวตาย โดยไปเช่าห้องในโรงแรมชั้นเลขที่สุด แล้วเขียนจดหมายลาตายส่งให้เจ้านั้นและผู้บังคับบัญชา เมื่อถึงเวลาจริง ๆ เขานอนหลับจนถึงเวลาที่จะต้องฆ่าตัวตาย ผู้บังคับบัญชาและเจ้านั้นตามมาถึงที่และได้บอกข่าวดีกับเขาว่าเขาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นนายสิบเอกและเขาก็ไม่ต้องอดตายอีกแล้ว

34. เข็มเล่มเดียว

เป็นเรื่องราวชีวิตของ จัคส์ ลาฟพิตต์ บุรุษที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของฝรั่งเศส เดิมเขาเป็นเด็กยากจนเที่ยวหางานทำเพื่อหาเลี้ยงชีวิต สมัยนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสกำลังโฆษณาให้คนประหยัดทรัพย์ ฝากรณาการเด็กคนนี้ก็กล้าเข้าไปหานายธนาคารเพื่อของานทำ นายธนาคารรีบไล่เขาออกจากห้องทันที ก่อนออกจากห้อง เขาก็มองเก็บเข็มหมุดที่ตกอยู่ นายธนาคารนึกว่าเขาเก็บของมีค่าไปจึงสั่งให้ส่งมา เด็กชายลาฟพิตต์ส่งเข็มให้และบอกว่า “ของมีค่าจะหายกันเปล่า ๆ ไม่ได้ ผู้รับต้องใช้เงิน มิฉะนั้นผู้รับจะเคราะห์ร้ายมาก ” คำพูดนี้ถูกใจนายธนาคารมากเพราะเห็นว่าเด็กคนนี้ฉลาด จึงให้ทำงานส่งเอกสารในธนาคารและในที่สุดเด็กคนนี้ก็จะได้เป็นนายธนาคารคนสำคัญของฝรั่งเศสด้วยเข็มเพียงเล่มเดียว

35. ผิดสัญญา

เป็นเรื่องราวของหนุ่มสาวสามคู่ ที่อยู่ในชอยเดียวกันและกำลังจะแต่งงานในเวลาไล่เลี่ยกัน ก่อนวันแต่งงานฝ่ายชายได้ให้สัญญากันว่า ในเดือนหนึ่งทุกคนจะต้องมาเลี้ยงกันที่ภัตตาคารและในเวลาเลี้ยงนั้นทุกคนจะต้องมาเล่าให้ฟังว่า ได้ปฏิบัติตามใจภรรยาเพียงใด ถ้าใครขัดขึ้นไม่ทำตามคำสั่งภรรยาจะต้องเป็นคนเลี้ยงอาหารมื้อนั้น เมื่อครบ 1 เดือน ทุกคนก็มาเจอกันต่างก็ได้ปฏิบัติตามคำสั่งภรรยาทั้งหมด ยกเว้นคนที่ 3 ที่ไม่สามารถทำตามภรรยาได้ เนื่องจากวันหนึ่งเขาหกล้มเสียดัง ภรรยาของเขากระโถนบอกว่า “เอาไม่ดูให้ดี คอหักตายเสียหน่อยเถอะ ” เขาต้องผิดสัญญากับเพื่อนเพราะไม่สามารถคอหักตายได้ เป็นอันว่าเขาต้องจ่ายค่าอาหารมื้อนั้น

36. อย่าเล่นกับคำสาบาน

เป็นเรื่องราวของวามีภรรยาคนหนึ่งซึ่งสามีเป็นคนเจ้าชู้ วันหนึ่งเขาบอกภรรยาว่าจะไปธุระ ภรรยาเขาได้กำหนดเวลาและขอให้เขาสาบานว่าจะไม่แวะไปหาผู้หญิง ซึ่งเมื่อเขาออกไปแล้วก็เจอกับผู้หญิงที่เขาจีบโดยบังเอิญจึงแวะเข้าไปคุย เมื่อเลยเวลากับแล้วจึงรีบและเร่งคนขับแท็กซี่ เมื่อไม่ทันใจก็ขอขับเอง แต่คนขับไม่ยอมจึงแย่งพวงมาลัยรถจนเกิดอุบัติเหตุไปชนต้นไม้แล้วเสียชีวิต เมื่อภรรยาของเขามาถึงจึงพูดโทษตัวเองว่า ไม่ควรให้สามีกล่าวคำสาบานเลย

37. ปีสัจการพนัน

สมศักดิ์เป็นคนที่ชอบเล่นการพนันเป็นอย่างยิ่ง จนเมื่อเขาได้แต่งงานเขาได้ตั้งปฏิญาณว่าจะเลิกเล่นการพนันเป็นอันขาด เขาก็ได้ปฏิบัติตามเป็นอย่างดีจนวันหนึ่งเดินผ่านร้านประมูลสินค้าด้วยเลือกการพนัน จึงทำให้เขามาร่วมการประมูล แต่เขาก็มารู้ตัวอีกมีเมื่อราคาที่เขาตั้งสูงจนได้สินค้านั้นมา โชคดีที่มีคนต้องการสินค้าชิ้นนั้นมากจนมาขอซื้อต่อจนแล้วจนรอดเขาก็ผลอต่อรองราคาสินค้าอีก บิตาของเขาจึงต้องตบหน้าเพื่อเตือนสติ ไม่ให้ปีศาจพนันเข้าสิงอีก

38. เมื่อข้าพเจ้าฆ่าตัวตาย

เป็นเรื่องราวของหลวงวิจิตรวาทการเอง ในช่วงเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้มีคนฆ่าตัวตายกันมาก ตัวท่านเองก็คิดฆ่าตัวตายเช่นกันโดยใช้ปืน ท่านเตรียมไว้ได้หมอนแล้วคิดตริตรองจนง่วง แล้วรู้สึกว่าเป็นลันโดนท่าน และท่านได้เห็นร่างของตนเองแล้วจึงไปหาคนรัก ต่อมาจึงขึ้นไปรายงานตัวบนสวรรค์ แต่สวรรค์ไม่รับเพราะเต็มและขาดงบประมาณ แล้วจึงลงไปนรก ซึ่งก็ไม่รับเหมือนกันเพราะมีปัญหาเดียวกัน ท่านจึงกลับเมืองมนุษย์ พอตื่นขึ้นคลำบาดแผลไม่เจอจึงคิดว่าตนฝันไป และเลิกที่จะฆ่าตัวตายอีก

39. พุดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง พ.ศ. 2475 ในดวงประทีปปีที่ 1 เล่ม 19

มีหนุ่มสาวคู่รักกันคู่หนึ่ง พึ่งแต่งงานกันใหม่ ๆ เป็นผู้มีฐานะดี มีรถยนต์ใช้ ทั้งสองได้ขับรถออกเที่ยวชมวิวดูทัศนียภาพนอกเมือง บังเอิญรถได้กับกลางทางน้ำมันหมดซึ่งทางที่มานั้นเป็นทางเปลี่ยวและขณะนั้นก็เป็นเวลากลางคืน ฝ่ายภรรยาของเขานั้นกลัวมาก พอดีมีคนช่วยรถบรรทุกผ่านมา เขาทั้งสองจึงขอความ

ช่วยเหลือให้รถบรรทุกลากรถของเขาขึ้นกลับเข้าเมือง รถบรรทุกเรียกค่าบริการ 100 บาท ภรรยาเขายอมจ่าย แต่สามีบอกว่าแพงเกินไป แต่ผลสุดท้ายเขาก็ยอมจ่าย 100 บาทแต่พอมาถึงบ้านเขาก็ยังไม่ยอมจ่าย เขาวานให้คนขับรถบรรทุกไปซื้อน้ำมันมาให้ก่อนแล้วเขาจะให้เพิ่มเป็น 102 บาท ชายหนุ่มจึงเดินไปเอน้ำมันมาให้ 1 ปี๊บและบอกปกติปี๊บละ 5 บาท แต่เขาขายแค่ 2 บาท สองสามีภรรยาโกรธมากจึงด่าคนขับรถบรรทุกว่าทำไมไม่ยอมบอกว่ามีน้ำมันทั้ง ๆ ที่พวกเขาบอกว่ารถน้ำมันหมด ชายขับรถบรรทุกจึงแย้งกลับไปว่าก็ไม่ได้ถามว่ามีน้ำมันหรือเปล่านี่ “ ผมจะพูดทำไม ” และคนขับรถบรรทุกพูดอย่างมีชัยว่า “ พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง ”

40. ลูกเมียเก่า (นิยาย 2474) ในดวงประทีปปีที่ 1 เล่ม 19

ก่อนที่เมียของนายสุทธิจะตายได้ขอไว้เรื่องหนึ่งว่า อย่าแต่งงานใหม่จนกว่าลูกจะอายุ 20 ปี และนายสุทธิก็รับปากแต่อยู่ไม่ได้นานสุทธิก็ได้แต่งงานใหม่กับแม่หม้ายมีลูกติดชื่อละไม ตอนนั้นสวัสดีซึ่งเป็นลูกชายของสุทธิอายุได้ 10 ขวบเท่านั้น และสวัสดีก็ไม่พอใจในการแต่งงานของพ่อจึงได้แก่งละไมทุกวิถีทาง แต่สุดท้ายเขาก็คิดได้และก็เป็นเด็กดีน่ารักเหมือนเดิม

จ. นวนิยายเรื่องเล็กที่ไม่ปรากฏต้นฉบับ มีรายชื่อดังนี้

41. เนื้อคู่คู่สม
42. ยอดมิ่ง-ยอดมิตร
43. คู่แท้-คู่เทียม
44. ตายสองครั้ง
45. กองร้อยมรณะ
46. หลังฉากมรณะ
47. ปทุมมาลัย
48. ไม่สมหวัง
49. สมรสที่ดีเลิศ
50. ชื่นเพราะชู้-ชู้เพราะรัก
51. กรีเชลดา
52. ราตรีโชค
53. ยอดรักนโปเลียน (เกร็ดพงศาวดาร)
54. เรื่องคดีแข่งม้ารัส (เกร็ดพงศาวดาร)
55. สร้างวิมานบนอากาศ
56. ความไม่รัก
57. นิยายแสงธรรม
58. พระสงฆมารี้องตัวเนคต์
59. อดไม่ได้

60. เพราะรักแมว (บันเทิงคดี)
61. พิชัยทรยศ
62. ความลับของคุณลุง
63. สัญญาฉบับที่ 2
64. วังวนในแก่งหลวง
65. สำนักบัวทอง
66. เมื่อสะเก็ดกลายเป็นเขย
67. ทางคิด-ทางร้าย
68. เมื่อเดือนมืด
69. นักสืบหญิง
70. บทประพันธ์อันแรก ๆ
71. วยรุ่นของนางลักษณ์

2.1.5 บทความและสารคดีต่าง ๆ

ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้แต่งบทความและสารคดีต่าง ๆ ไว้มากมาย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้เก็บรักษาไว้โดยถ่ายเป็น “ไมโครฟิล์ม” เนื่องจากหนังสือมีสภาพเก่า ซึ่งผู้ที่สนใจสามารถค้นคว้าได้ที่ หอสมุดแห่งชาติ โดยอ่านในเครื่อง MICROFILMREADER

ผลงานด้านบทความและสารคดีต่าง ๆ มีรายชื่อต่อไปนี้

1. ความเชื่อในศาสนา (ประชุมปาฐกถา เล่ม 1)
พิมพ์ใน “พิมพ์ไทย” ประจำวันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2474
2. สงครามและการลดอาวุธ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันอังคารที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2474
3. สงครามหรือมิใช่
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันศุกร์ที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2474
4. วิธีที่อังกฤษผู้เศรษฐกิจสงคราม
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันจันทร์ที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2474
5. รัฐบาลควรฟังเรื่องลดอาวุธ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474
6. โลกเปลี่ยนรูป
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันพุธที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474
7. อีสภาพและแมนจูเรีย
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันจันทร์ที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474
8. ลงท้ายเงินจะได้

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันพุธที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474

9. จีนกับญี่ปุ่นจะสงบหรือ

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันจันทร์ที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2474

10. อิริสติก บริอังก์

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2474

11. ฮินเดอมอร์ หรือฮิตเลอร์

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันพุธที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2474

12. ความยุ่งยากของแมนจูเรีย

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันศุกร์ที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2474

13. อาจมีศึกกลางเมืองในเยอรมนี

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันจันทร์ที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2474

14. อนาคตของปัญหาเรื่องเงินและญี่ปุ่น

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” เมื่อวันจันทร์ที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2474

15. ประวัติดราษกิจจาฯ

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 2 เมื่อปี พ.ศ. 2474

16. ข้อสันนิษฐานบางเรื่อง

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 2 เมื่อปี พ.ศ. 2474 มีเนื้อหา

ประกอบด้วยเรื่อง

1. เรื่องศักราชปีสังคายนา

2. เรื่องภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก

3. เรื่องความถ่องแท้ของพระไตรปิฎก

17. เกร็ดพงสาวดารเรื่องคดีสร้อยพระศอ

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 3 เมื่อปี พ.ศ. 2474

18. เกร็ดพงสาวดารเรื่องพระมหะหมัด

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 4 เมื่อปี พ.ศ. 2474

19. ความเห็นในพุทธประวัติศาสนา

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 4 เมื่อปี พ.ศ. 2474

20. ธรรมวิภาค (ตอนที่ 1)

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 4 เมื่อปี พ.ศ. 2474

21. การแสดงละครไทยในญี่ปุ่น นานาประเทศ-ประเทศอังกฤษ

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 4 เมื่อปี พ.ศ. 2474

22. มหาตมะ คานธี

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 5 เมื่อปี พ.ศ. 2474

23. ภิกษุณี พระพุทธศาสนา

- พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 5 เมื่อปี พ.ศ.2474
24. นานาประเทศ-เมืองขึ้นของอังกฤษ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 5-6 เมื่อปี พ.ศ.2474
25. วิจารณ์เรื่องผี
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 7 เมื่อปี พ.ศ.2474
26. ธรรมวิภาค (ตอนที่ 2)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 9 เมื่อปี พ.ศ.2474
27. มายาศาสตร์ (วิชาลึกลับ)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 11 เมื่อปี พ.ศ.2474
28. มาฆาบูชา
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 20 เมื่อปี พ.ศ.2474
29. อัลเฟรด โนเบล
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 20 เมื่อปี พ.ศ.2474
30. พระราชคิสมเด็จพระจอมเกล้า
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 20 เมื่อปี พ.ศ.2474
31. ชีชาร์เปอร์เซีย (เกร็ดพงสาวดาร)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 22 เมื่อปี พ.ศ.2474
32. ภัยของโยคี วิชาลึกลับ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 23 เมื่อปี พ.ศ.2474
33. ข้าพเจ้าพบนักเรียนโยคี
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2474 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
34. เกร็ดพงสาวดาร-พระนางคัทริน
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 23 เมื่อปี พ.ศ.2474
35. ควรแต่งงานกับนักประพันธ์หรือไม่
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ช่วยกาชาดอนุสรณ์” เมื่อปี พ.ศ.2474
36. ประวัติศาสตร์เบื้องต้นของญี่ปุ่น
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 1 เมื่อปี พ.ศ.2475
37. สัปดาห์คดี
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 1 เมื่อปี พ.ศ.2475
38. สัปดาห์คดี
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 7 เมื่อปี พ.ศ.2475
39. วิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 7 เมื่อปี พ.ศ.2475
40. ราชวงศ์ของจีน

- พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 8 เมื่อปี พ.ศ.2475
41. ประวัติประเทศพม่า
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 9 เมื่อปี พ.ศ.2475
 42. สัปดาห်คดี
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 10 เมื่อปี พ.ศ.2475
 43. การชำระข้อพิพาทระหว่างประเทศ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 16 เมื่อปี พ.ศ.2475
 44. รายงานของหมอมิมเมอร์แมน
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 17 เมื่อปี พ.ศ.2475
 45. สัปดาห်คดี
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 19 เมื่อปี พ.ศ.2475
 46. ประโยชน์ของการเรียนพงศาวดาร
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 20 เมื่อปี พ.ศ.2475
 47. ปักข์ได้ตามที่ข้าพเจ้าเห็น
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 21 เมื่อปี พ.ศ.2475
 48. งานของรัฐบาลใหม่
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 25 เมื่อปี พ.ศ.2475
 49. งานฉลองรัฐบาลคณะราษฎร
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 27 เมื่อปี พ.ศ.2475
 50. ตัวงูที่ซูโรง
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 27 เมื่อปี พ.ศ.2475 และ “ไทยใหม่” เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2475
 51. ฮิตเลอร์ฟ้องฮินเดนเบิร์ก
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 27 เมื่อปี พ.ศ.2475 และหนังสือ “ไทยใหม่” เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2475
 52. ประธานาธิบดีฝรั่งเศส
พิมพ์ใน “บทนำบางเรื่องของไทยใหม่” เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ.2475
 53. อาการหนัก
พิมพ์ใน “บทนำบางเรื่องของไทยใหม่” เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2475
 54. โกดเต (เกร็ดพงศาวดาร)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 28 เมื่อปี พ.ศ.2475
 55. ความไม่สงบในอินเดีย
พิมพ์ใน “บทนำบางเรื่องของไทยใหม่” เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2475
 56. พุทธกิจประจำวัน

- พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 28 เมื่อปี พ.ศ.2475
57. ความฝันและชีวิต (คติวิจารณ์)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 28 เมื่อปี พ.ศ.2475
58. บุษิโต
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 28 เมื่อปี พ.ศ.2475
59. ประวัติของจาเปา
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 29 เมื่อปี พ.ศ.2475
60. วิถีของนักเรียน
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 30 เมื่อปี พ.ศ.2475
61. ความหึง
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 30 เมื่อปี พ.ศ.2475
62. AMBITION
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” เล่ม 31 เมื่อปี พ.ศ.2475
63. ยุโรปเมื่อสองร้อยปีมาแล้ว
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 31 เมื่อปี พ.ศ.2475
64. ความรักที่ดีเลิศ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 33 เมื่อปี พ.ศ.2475
65. ความรักกับการแต่งงาน
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 34 เมื่อปี พ.ศ.2475
66. อาการของความรัก
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 35 เมื่อปี พ.ศ.2475
67. ลัทธิชุนชาติ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 36 เมื่อปี พ.ศ.2475
68. การประชุมโลกกิจ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 36 เมื่อปี พ.ศ.2475
69. เกร็ดพงสาวดาร วิสาขา
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 38 เมื่อปี พ.ศ.2475
70. ประวัติสยามตามพงสาวดาร
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 39 เมื่อปี พ.ศ.2475
71. บทเรียนรัฐธรรมนูญ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 2 เล่ม 47 เมื่อปี พ.ศ.2475
72. การปกครองของโรม
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 3 เล่ม 11 เมื่อปี พ.ศ.2475
73. โอม

- พิมพ์ในหนังสือ “ช่วยกาชาด” (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ. 2475
74. โทรสัพทของทนายความ
พิมพ์ในงานกาชาดอนุสรณ์ เมื่อปี พ.ศ.2475
75. คติพจน์ทางวิทยุกระจายเสียง 26 ข้อ
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2475 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
76. PERSONALITY
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 3 เล่ม 16 เมื่อปี พ.ศ.2476
77. รับขวัญปีใหม่
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 3 เล่ม 22 เมื่อปี พ.ศ.2476
78. การพิมพ์
พิมพ์ใน “หนังสือพิมพ์ที่ระลึกสมาคมกรรมการโรงพิมพ์” เมื่อปี พ.ศ.2476
79. กลุ่มขวัญรัฐธรรมนุญ
พิมพ์ใน “เทอดรัฐธรรมนุญ อนุสรณ์” เมื่อปี พ.ศ. 2476
80. ความตาย คติวิจารณ์
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 10 เมื่อปี พ.ศ.2478
81. นาฏศิลป์
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
82. ระเบียบการไต่वाที่
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
83. ประวัติ ปฏิวัติ รัฐประหาร
พิมพ์ในหนังสือ “สายปัญญาอนุสรณ์” เมื่อปี พ.ศ. 2480
84. แด่โรงเรียนมัธยมวัดสามจีน
พิมพ์ใน “ชุมนุมมติการศึกษา” เมื่อปี พ.ศ.2480
85. องค์การศิลปากร
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2481 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
86. เพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ประวัติชาติไทย
พิมพ์แจกในงานศพ นายเม่ง ศรีมณี เมื่อวันที่ 9 เมษายน พ.ศ.2482
87. พระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์
พิมพ์ใน “มหาวิทยาลัยฉบับปฐมอนุสรณ์” เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2491
88. อนาคตของชาติ
พิมพ์เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2491 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)
89. ชาติ-ประเทศ-ประชาชนชาติ
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานมโหฬารวันชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2491
90. คอมมิวนิสต์แน่หรือ

พิมพ์ในหนังสือ “หลักเมือง” เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2492

91. กรีเซลดา

ประพันธ์ในขณะที่อยู่หัวหิน เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2493

92. คำอธิบายของ อาริสโตเติล ว่าด้วยความหมายของรัฐ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกรัฐศาสตร์ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ.2493-2494

93. ใครเป็นคอมมิวนิสต์บ้าง

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “หลักเมือง” เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2493

94. เงื่อนงำในสงครามเกาหลี

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “เดลิเมล์” เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2493

95. ปัญหาที่ตอบยาก

พิมพ์ใน “ชั้นชมรม” เมื่อปี พ.ศ.2493

96. สดุดีเซนต์ฟรัง

พิมพ์ใน “เซนต์ฟรังระลิก” (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ.2493

97. กรรมสิทธิ์ที่ดิน

พิมพ์ใน “เศรษฐศาสตร์พันธอนุสรณ์” เมื่อปี พ.ศ.2493

98. ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจของไทย

พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2493 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)

99. ประวัติเศรษฐกิจทางไทย

พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2493 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)

100. เป็นอะไรดี

พิมพ์ในหนังสือ “เบญจมราชาลัย” (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ.2493

101. เจ้าตำราเศรษฐศาสตร์

พิมพ์ใน “ธรรมศาสตร์อนุสรณ์” เมื่อปี พ.ศ.2493

102. คำขวัญ ให้นายสิริ เปรมจิตต์

เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2494

103. คำขวัญ “อาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต”

พิมพ์เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2494 (ไม่ปรากฏชื่อหนังสือที่ลงพิมพ์)

104. กระทรวงการต่างประเทศเมื่อ 34 ปีมาแล้ว

พิมพ์ในหนังสือ “สราญรมย์” เมื่อปี พ.ศ.2494

105. ตาราภิรียาอังกฤษ

พิมพ์เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2495

106. ตาราภิรียาอังกฤษ

“พอทำให้ลูกเต็ม เพื่อให้เรียนเก่ง” ทำเสร็จวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ.2495 (24 หน้า)

107. ไวยากรณ์อังกฤษ กริยาตอนที่ 2

- “พ่อทำให้ลูกเต็ม” เสร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2495 (22 หน้า)
108. กิริยาวิเศษณ์ บุรพบท สันธาน (ภาษาอังกฤษ)
“พ่อทำให้ลูกเต็ม เสร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2495 (33 หน้า)
109. คำว่า “ ทฤษฎี ”
พิมพ์ในหนังสือ “ วชิราวุธานุสรณ์ ” ฉบับ 25 ปี เมื่อปี พ.ศ.2495
110. ตำรากริยาภาษาฝรั่งเศสอย่างย่อ เฉพาะเรื่องใช้กาล
“ ทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน 11 กรกฎาคม 2496 ”
111. กิริยาภาษาฝรั่งเศสอย่างย่อ เฉพาะเรื่องใช้กาล 11 หน้า
พ่อทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2496
112. สัพทที่ใช้ในตำรากฎหมาย ตอนที่ 2 (677 คำ)
ทำให้ลูกเรียนในระหว่างวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ.2496 ถึงวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2496
113. บันทึกโครงการงานของคณะกรรมการวัฒนธรรมประชาสงเคราะห์
เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ.2496
114. ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจอย่างย่อ พ.ศ.2497 (39 หน้าพิมพ์)
“ทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน เริ่มทำ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2497 เสร็จวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ.2496”
115. หลักวิชาเบื้องต้นของเศรษฐศาสตร์เรื่อง ความต้องการ-ค่า-ความมั่นคง
“ ทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน เสร็จเมื่อวันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ.2497 ”
116. พื้นความรู้ วิทยาการคลัง (33 หน้า)
“ ทำให้ลูกต้น เสร็จเมื่อวันอังคารที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2497 ”
117. พื้นความรู้เรื่อง “ การเงิน ”
พ่อทำให้ลูก เสร็จเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2497
118. การเลือกตั้งใหม่ในประเทศฝรั่งเศส
วันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2499 กรุงเบอร์ลิน
119. เศรษฐศาสตร์หลักทั่วไป (ภาษาฝรั่งเศส คำศัพท์ ECONOMIQUE POLITIQUE GENERALE (85 หน้า)
ทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน เสร็จเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2499
120. การกู้เงิน ENPRUNT
“ พ่อทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน เป็นภาคที่ 3 ของวิทยาการคลังเป็นงานชิ้นแรกของ พ.ศ.2500 เสร็จวันพุธที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2500 ”
121. คำประกาศเปิดงานวันฉลองวันขึ้นปีใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2502
122. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย (103 หน้าพิมพ์)
123. คุณภาพเครดิตระหว่างประเทศ
เขียนโดยอาศัยหลักวิชาตามตำราคำสอนเศรษฐศาสตร์ของศาสตราจารย์ชาร์ล จีดี ศาสตราจารย์เศรษฐศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยปารีส

124. เรื่องพระเจ้ากรุงธน
พิมพ์ใน " ศิลปากร " ปีที่ 1 เล่ม 2
125. เรื่องประวัติคนตรีไทย
พิมพ์ใน " ศิลปากร " ปีที่ 2 เล่ม 1
126. คำอธิบาย พ.ร.บ. ราชบัณฑิตยสถาน
พิมพ์ในมหาวิทยาลัย ฉบับที่ 4 เล่ม 12
127. คำอธิบาย ศิลาจารึก
พิมพ์ในหนังสือ " ประชุมศิลาจารึก " ภาคที่ 1
128. เรื่องความขบขัน
พิมพ์ในหนังสือ " วิทยาจารย์ " เล่ม 34 ตอนที่ 15
129. เรื่อง " สายฟ้า " แปลให้ลูก ๆ จำไว้
130. พื้นความรู้ วิทยาการคลัง (23 หน้า)
" ทำให้ลูกแมว สำหรับการเรียนมหาวิทยาลัยปีที่ 2 ฟรุ๊กรู้ก "
131. เรื่องคำขวัญ " แต่ สันนิบาตเสรีพันธ์ "
132. เรื่องคำขวัญ ให้แก่อาสาสมัครวัฒนธรรมไทยการศ
133. เรื่องคำขวัญ เขียนให้คุณสงบ สุริยรินทร์
134. เรื่องความหมายการศึกษา
พิมพ์ใน " ราชวิทยสภา "
135. เรื่องความมุ่งหมายของรัฐธรรมนุญ
พิมพ์ใน " เฉลิมรัฐธรรมนุญ "
136. เรื่องหายใจแล้วครับ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ " ก้าวหน้า " ฉบับสวัสดีฤดูร้อน
137. เรื่องสถิติพลเมืองของญี่ปุ่น
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "
138. เรื่องพลเมืองต้องเดินหน้า
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "
139. เรื่องควรมีสภาสองสภา
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "
140. เรื่องปัญหาประจำวัน
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "
141. เรื่องเศรษฐกิจกับอสรภาพ
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "
142. เรื่องคณะราษฎร
พิมพ์ใน " บทนำบางเรื่องของไทยใหม่ "

143. เรื่องโด้ว่าที
พิมพ์ใน “ ความรู้บางเรื่องจากวิทยุ ”
144. เรื่องมงคลและศิลปศาสตร์ 18 อย่าง
พิมพ์ในหนังสือ “ ชี้อาทิว่าหน้า ”
145. ศัพท์ภาษาอังกฤษ ที่จำเป็นต้องรู้ มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมวดร่างกายของมนุษย์ โรคภัยไข้เจ็บ บ้านเรือนและเครื่องเรือน เครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย สีและขนาด ท้องฟ้า ธรรมชาติ ลม ฝน ทิศ ฤดูกาล วัน เดือน ปี ดินและน้ำ แร่ โลหะ หิน เพชร พลอย บ้านนอก ในเมือง รัฐบาล

2.1.5.1 ผลงานด้านบทความและสารคดีที่เป็นภาษาไทย ที่ไม่ปรากฏต้นฉบับ ได้แก่

146. เรื่องพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า รัชกาลที่ 1
147. บันทึกการชี้แจงในการยอมรับหน้าที่รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
148. บันทึกย่อ เกี่ยวกับบางประอิน
149. ความมหัศจรรย์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
150. เรื่องวิสุทธิมรรค
151. เรื่องการตักบาตร
152. เรื่องคตินิยาย
153. เรื่องเหตุผลที่น่าฟังกลัว
154. เรื่องแสงสว่างในความมืด
155. เรื่องเวลาของโลก
156. เรื่องแม่ศรีคู่สร้าง
157. เรื่องการประหยัดและการออมทรัพย์
158. เรื่องวชิภาค (LES PERTIES DU DISCOURS)
159. เรื่องอาจจะเป็นได้หรือไม่
160. เรื่องไม่สมหวัง
161. เรื่องสร้างวิมานบนอากาศ
162. เรื่องพุทธศาสนา พุทธปฏิมา
163. เรื่องกุมภวาปี
164. คติพจน์เรื่องเกี่ยวกับครู และศิษย์
165. คติพจน์
166. เรื่องการรักษาสมองให้สดชื่นอยู่เสมอ
167. เรื่องชีวิตของนายลาส
168. ความเห็นเรื่องนายนิลา จะแสดงพิพิทธภัณฑ์วัฒนธรรม
169. เรื่องจดหมายลดค่าวัลย์

170. เรื่องวิชาการเมืองของอาริสโตเติล
171. เรื่องข้อสันนิษฐานบางเรื่อง
172. เรื่องกำเนิดแห่งการเปลี่ยนแปลง
173. เรื่องมูลเหตุแห่งศาสนา
174. เรื่องการคลังของไทยสมัยเก่า
175. เรื่องการปรับปรุงภาษีอากรในรัชกาลที่ 5
176. เรื่องความยุ่งยากทางเศรษฐกิจ
177. เรื่องวิทยาการคลัง
178. เรื่องผู้กินคอกผล
179. เรื่องเศรษฐกิจระหว่างประเทศ
180. เรื่องกำเนิดธนบัตร
181. เรื่องพระราชดำรัส เรื่องการเงิน
182. เรื่องฐานะของชาตินิยม
183. ความย่อของเศรษฐศาสตร์
184. เรื่องชีวิตเศรษฐกิจของประชาชน
185. เรื่องเต็มใจของผู้แพ้
186. เรื่องประวัติศาสตร์
187. เรื่องประวัติศาสตร์การปกครอง
188. เรื่องศาสนา ลัทธิ ปรัชญา
189. เรื่องการเคารพธงชาติ
190. เรื่องหลักรัฐศาสตร์บางข้อของเม่งจื้อ
191. เรื่องงานสำคัญที่ได้ทำในทางการทูต
192. ความรู้เบื้องต้น เรื่องราชบัณฑิตยสถาน
193. เรื่องอาณาจักรต่าง ๆ ของอินเดียสมัยพุทธกาล
194. เรื่องการตั้งอาณาจักรไทยอิสระ
195. เรื่องไทยเรารักษาเอกราชได้อย่างไร
196. เรื่องการเลิกทาส
197. เรื่องคณะกรรมการเมือง
198. เรื่องแคว้นตั้งตะวันออก
199. เรื่องเหตุการณ์ปัจจุบัน (มีมากมายหลายเรื่อง)
200. เรื่องประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ (ข้อความเบื้องต้น)
201. เรื่องเขาบำรุงความสุขของประชาชนกันอย่างไร
202. เรื่องการก่อตั้งอาณาจักรไทยอิสระ
203. สนธิสัญญาตั้งประชาคมเศรษฐกิจในยุโรป (TRAITE INBTITUANT LA COMMUNAUTE ECONOMIQUE EUROPEENNE)

204. เรื่องประมวลเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ
205. เรื่องคุณลักษณะชั้นสูงของผู้ยิ่งใหญ่
206. หัวข้อ ไวยากรณ์ภาษาอังกฤษตอนต้น
207. บทเรียนภาษาฝรั่งเศสตอนต้น
208. ไวยากรณ์ภาษาฝรั่งเศส
209. หลักเกณฑ์การพูดภาษาอังกฤษ
210. หัวข้อ ไวยากรณ์อังกฤษโดยย่อ พร้อมคำแปลเป็นบท ๆ (17 หน้า)
211. เรื่องความหมายของการศึกษา
212. เรื่องคำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์
213. เรื่องเกียรติของศิลปิน
214. คำชี้แจงของกรมศิลปากร
215. โอวาทของอธิบดีศิลปากร
216. ที่ระลึก โรงเรียนนาฏดุริยางค์ BERNE, LE 3 DECEMBER 1955 2468 19 PAGES

2.1.5.2 บทความและสารคดีที่เป็นภาษาต่างประเทศ

217. THE ARCHITECTURE OF THE MONASTERISE OF THAILAND 1 ST JANUARY 1940/2483
218. HISTOIRE DE 5 DOCTRINES ECONOMIQUES.
219. SPEECH DELJYERED AT A LUNCHEON OF THE AMERICAN ASSOCJION IN THAILAND AT THE ORIENTAL HOTEL JUNE 25,1957,2500
220. REYOLUTION IN THAILAND 20 TH OCTOBER 1658 2501.
221. LA PROPRIETE INTELLECTUELLE (25 PAGES) “ พ่อทำให้ลูก ”
222. LA PROPRIETE INTELLECTUELLE (25 PAGES) “ พ่อทำให้ลูก ”
223. HISTOIRE DES DOCTRINE ECONOMIQUES ตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน
- “ ทำให้ลูกแมว ” CADEAU DE PAPA BERNE, LE 24 DECEMLRE 1995/2498
224. ENGLISH IDOM ส่วนวนภาษาอังกฤษ ตอนที่ 1 (20 APGES)
“ พ่อทำให้ลูกที่กรุงเบอร์น ” เสร็จเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2497
225. GEOGRAPHIE ECONOMIQUE (25 PEGE) ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ
“ พ่อทำให้ลูกแมวที่กรุงเบอร์ ” เสร็จเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2498
226. INTRODUCTION AU DROIT ความรู้เบื้องต้นทางกฎหมาย
“ พ่อทำให้ลูกเพิ่มเติม ” เสร็จเมื่อวันเสาร์ที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2498 กรุงเบอร์น
227. DMPRUNTS ET REYENUS DU DOMAINE
“ พ่อทำให้ลูกแมว ” สำหรับเศรษฐศาสตร์ปีที่ 2 ทำที่กรุงเบอร์น เสร็จเมื่อวันจันทร์ที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2499

228. LES QUESTIONS D' EXAMEN PHILOSOPHIE SOCIALE

“ ทำให้ลูกแมวที่กรุงเบอร์ลิน ” เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2499

229. THAILAND AT THE ORIENTAL HOTEL JUNE 25, 1957/2500

230. REYOLUTION IN THALAND 20 TH OCTOBER 1958/2501

2.1.5.2.1 บทความและสารคดีที่เป็นภาษาต่างประเทศ ที่ไม่ปรากฏต้นฉบับได้แก่

231. FATHER'S BIRTHDAY TOUR.

232. HISTOIRE DES RELATIONS INTERNATIONALES DE LA THAILANCE

233. INTERYENTION EN CHINE

234. L' INTERYENTION EN EXTREME-ORIENT

235. LA THAILANDE MODERNE

236. LE ROYAUME DE THAILANDE

237. QUESTIONS POUR L' EXAMEN ORAL

238. SCIENCE DES FINANCES ET NOTES SUR LA SCIENCE DES FINANCES (153

PAGES)

239. THAILAND

2.1.6 ผลงานที่พิมพ์เป็นหนังสือเล่มเล็ก

ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ มีผลงานที่พิมพ์เป็นหนังสือเล่มเล็ก ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

1. ความเชื่อในศาสนา

บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงที่สถานีพญาไทย เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2474 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อหรือความศรัทธา ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องประกอบด้วยความจริงและเหตุผล และได้อธิบายระหว่างความเชื่อตามธรรมดา กับความเชื่อในหลักพุทธศาสนาไว้ด้วย สรุปได้ว่า ความเชื่อจะต้องประกอบด้วยหลัก 2 ประการ คือ

1. เพราะความเป็นจริง

2. เพราะมีเหตุผล

และอธิบายเปรียบเทียบระหว่างความเชื่อในพระพุทธศาสนากับความเชื่อในคริสต์ศาสนาว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร

2. ตำนานพระพุทธรูปหิรัญ

พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2478 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ อนุภาพและปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปหิรัญ ซึ่งได้รวบรวมมาจากท่านผู้รู้หลายท่าน

3. ตำนานกลิน

พิมพ์เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ ความมุ่งหมาย ความหมายของคำที่ใช้ในเครื่องกลินและวิธีการทอดกลิน

4. วัฒนธรรมสุโขทัย
พิมพ์เมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2483 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลาจารึกและประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสุโขทัย
5. เลข 9 ตัว
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 14 เล่ม 2 วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2474 ชื่อ BOOK OF NUMBER มีเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดวันเกิดของคนออกเป็น 9 ส่วน โดยมีตัวเลขกำกับไว้ ตั้งแต่เลข 1 ถึงเลข 9 ซึ่งจะมีคำทำนายเกี่ยวกับลักษณะนิสัยของคนที่เกิดในกลุ่มหมายเลขนั้น ๆ
6. ตัวอักษรบอกลักษณะ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 12 เมื่อปี พ.ศ. 2474
7. บทนิพนธ์อันแรกของข้าพเจ้า
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 13 เมื่อปี พ.ศ. 2474
8. บทนิพนธ์อันที่ 2 ของข้าพเจ้า
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 14 เมื่อปี พ.ศ. 2474
9. อำนางเต็จขาด (เกร็ดพงสาวดาร)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 15 และในงานกาชาด (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ. 2474
10. ความอ่อนแอ (เกร็ดพงสาวดาร)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ดวงประทีป” ปีที่ 1 เล่ม 15 และในงานกาชาด (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ. 2474
11. พระพุทธศาสนา สิวา
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2477
12. กติสุนทรภู์ และคติวิจารณ์
พิมพ์เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2478
13. ประมวลเรื่องการเมืองต่างประเทศ
พิมพ์เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2478
14. งานของกรมศิลปากร
พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา เมื่อปี พ.ศ. 2478
15. สุนทรพจน์อธิบดีกรมศิลปากร กล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง เมื่อปี พ.ศ. 2478
16. นาฏศิลป์ พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479
17. ทำเนียบข้าราชการกรมศิลปากร พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479
18. บทเรียนรัฐธรรมนูญ พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479
19. เอกสารเรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยกรุงศรีอยุธยา
พิมพ์ในประทีปปากร (อนุสรณ์) เมื่อปี พ.ศ. 2477 และพิมพ์อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2480
20. จดหมายเหตุเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (นายจ้อย โอปลัก)

- พิมพ์เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2480
21. ลูกของแม่
พิมพ์เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2480
22. ประชุมปาฐกถา เกี่ยวกับเรื่องคลื่นดินแดนของไทย
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2483
23. ทำเนียบข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ
พิมพ์เมื่อ ปี พ.ศ. 2485
24. กำปราชัย กล่าวในที่ชุมนุมประชาชน ณ ท้องสนามหลวง
พิมพ์เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2490
25. คาถาธรรมบท
พิมพ์ในหนังสือสตรีวิทยา เมื่อปี พ.ศ. 2491
26. อนาคตของชาติ
พิมพ์โดยกองทัพบกที่ 1 กรมทหารราบที่ 21 พ.ศ. 2491
27. อรัญรำลึก
พิมพ์เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2493
28. กตินายาย
พิมพ์ในหนังสือ โรงเรียนบ้านสมเด็จพระอนุสรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2493
29. เจ้าพ่อขุนด่าน
พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2493
30. การอบรมในวัด
พิมพ์ในชุมนุมศิษย์สัมพันธ์มหาธาตุ ฉบับวันมาฆบูชา เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2494
31. พระนางสามาวดี (เกร็ดพงศาวดาร)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 11 และพิมพ์ในศิษย์สัมพันธ์ ฉบับวิสาขบูชา
เมื่อปี พ.ศ. 2494
32. ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจอย่างย่อ
“ทำให้ลูกที่กรุงเบอร์ลิน” เริ่มทำเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2497 เสร็จเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม
พ.ศ. 2497
33. ขงคิของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 15
34. มิตรดี (คติวิจารณ์)
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 16
35. เพลงดนตรีประวัติศาสตร์

มโหรีหญิงกรมศิลปากร ส่งวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันอาทิตย์ที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2481 มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทย และแทรกบทเพลงที่ได้ประพันธ์ขึ้นใหม่ ระหว่างเนื้อหาด้วยโดยบทเพลงกับเนื้อหามีความสัมพันธ์กัน

36. ประวัติย่อของนโปเลียน

หนังสือที่พิมพ์เป็นภาษาต่างประเทศ THE THAI RACE AND ITS CULT OF

37. GRATEFULNESS

พิมพ์เมื่อปี ค.ศ. 1914

38. THAILAND THAI-KHMER RACIAL RELATIONS

IN REPLY TO RADICE SAIGON' S STATEMENTS CONCERNING DECEMBER 1940

39. ศิลปกับความจริง

พิมพ์แจกแก่พระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา เมื่อปี พ.ศ. 2479 มีเนื้อหาเป็นการแก้แค้นความเข้าใจผิดในเรื่องที่คนมักเข้าใจว่า ศิลปทำผิดความจริง ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว ศิลปเป็นความจริงสามารถงมนุษย์ที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ ที่ธรรมชาติสร้างดีขึ้นไป และสมบูรณ์ขึ้น โดยที่ไม่ได้ทำในสิ่งที่เกินความจริง

40. การสร้างชนชั้นกลาง

มีเนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายการสร้างชนชั้นกลางซึ่งนโยบายหนึ่งของรัฐบาล คณะปฏิบัติที่ต้องการจะสร้างรากฐานที่มั่นคงให้แก่ประชาชนคนไทย ด้วยเห็นว่าเป็นหนทางป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์ได้ดีที่สุด ซึ่งการสร้างชนชั้นกลางนั้นต้องมีเครื่องมือที่สำคัญ 2 อย่าง คือ โครงการเศรษฐกิจและระบบภาษีอากร

41. THE EVOLUTION OF THAI MUSIC

พิมพ์เมื่อปี 1942

2.1.6.1 ผลงานที่พิมพ์เป็นหนังสือเล่มเล็ก ที่ไม่ปรากฏต้นฉบับ ได้แก่

42. สยามวรรณคดี

43. คติสุนทรภู่

44. ประวัติสยามตามพงศาวดาร

45. ลักษณะของคน

46. ความคิดของข้าพเจ้า

47. พงศาวดารเยอรมันโดยย่อ พงศาวดารประเทศพม่า

48. ลักษณะของญี่ปุ่น

49. การรวมและการแตกแยกของกลุ่มอาหรับ

50. อนาคตของชาติและมิ่งขวัญของการคลัง

51. พุทธสาวิกา (นางสุน อิมพันธา)

52. บทนิพนธ์ห้าเรื่อง

53. การปกครองสมัยโบราณ

54. บทละครบางเรื่องของกรมศิลปากร และบทเพลงบางเพลง

55. มูลเหตุแห่งศาสนา
56. บันทึกในกรุงซัง และบันทึกในที่คุมขัง
57. ฐานของชาตินิยม
58. หน้าฉากการเมือง
59. ท่านอยากเป็นชาตินิยมหรือ?
60. เพื่อเกียรติคุณของสำนักนักมหาธาตุ
61. การปฏิบัติ
62. การใช้เพลงเกียรติยศ
63. ละครไทยใน พ.ศ. 2440 ร.ศ. 116
64. หลักกฎหมายระหว่างประเทศ เรื่อง “ การกระทำตอบแทน ”

2.1.7 ผลงานด้านคำบรรยายที่เป็นคำสอน

1. เรื่องสถานการณ์ในตะวันออกกลาง
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายเมื่อปี พ.ศ. 2498
2. เรื่องความเป็นมาแห่งภาษีเงินได้
เป็นผลงานด้านปาฐกถาบรรยายที่ประชุมสรรพากร เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2402
3. เรื่องปัญหาตะวันออกกลาง
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่ประชุมสรรพากร เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2503
4. เรื่องปัญหาการเงินของประเทศเยอรมนีในสงครามโลก 2 ครั้ง
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ และวันอาทิตย์ที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2502
5. เรื่องสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2502
6. เรื่องผลของลัทธินิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่โรงเรียนเสนาธิการผสม เมื่อปี พ.ศ. 2503
7. เรื่องการคลังยามสงคราม
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2504
8. เรื่องมติมหาชนและปัญหาชนกลุ่มน้อยที่เกี่ยวกับการทำนโยบายของชาติ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่วิทยาลัยกองทัพบก เมื่อ พ.ศ. 2505
9. เรื่องสภาพความมั่นคงแห่งชาติ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
10. เรื่องนโยบายการทหารกับนโยบายการเมือง

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดยนักศึกษาชุดที่ 4 เข้าฟัง
การบรรยาย

11. เรื่องชาติกับศาสนา

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายที่หอวิวัฒนาการ กรมยุทธศึกษาทหารบก

12. เรื่องกำเนิดของหนังสือพิมพ์

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายผ่านทางสถานีศาลาแดง เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2473

13. เรื่องความรัก

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2473

14. เรื่องผู้หญิง

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง บรรยายเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473 มีเนื้อหาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ความสามารถ และความฉลาด ซึ่งสรุปได้ว่าผู้หญิงดีกว่าผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ เช่น เรื่องความฉลาดนั้นผู้หญิงจะฉลาดกว่าผู้ชายเสมอ เรื่องความสามารถผู้หญิงก็มีความสามารถทัดเทียมกับผู้ชาย

15. เรื่องชีวิตของนักประพันธ์

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงที่ศาลาแดง บรรยายเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2473

16. เรื่องความเชื่อในศาสนา

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายผ่านทางสถานีพญาไท เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2474 มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อ โดยอธิบายความหมายของความเชื่อ สรุปได้ว่าความเชื่อต้องประกอบด้วยหลัก 2 ประการคือ

1. เพราะความเป็นจริง

2. เพราะมีเหตุผล

และอธิบายเปรียบเทียบระหว่างความเชื่อในพระพุทธศาสนากับความเชื่อในคริสตศาสนาว่ามี ความแตกต่างกันอย่างไร

17. เรื่องชาติไทยจะชนะ

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2483

18. เรื่องข้อเท็จจริงบางประการ

เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง บรรยายเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกิดกรณีพิพาทระหว่างประเทศ ซึ่งนำมาสู่การกล่าวถึงหลายประการ ฯลฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ แก่ความเท็จบางประการเพื่อให้ประชาชนได้รับทราบ ดังนี้

1. ความยุ่งยากในญวนได้

2. ใครเป็นคนฆ่าหนังสือพิมพ์ฮอลันดา

3. ข้อหาของฝรั่งเศสที่ว่าไทยฉวยโอกาส

4. ใครเป็นคนก่อเหตุ

19. เรื่องวันสำนักนายกรัฐมนตรี
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2502
20. เรื่องวันสำนักนายกรัฐมนตรี
เป็นผลงานด้านปาฐกถา บรรยายเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2503
21. เรื่องความฝัน
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2472
22. เรื่องอารยธรรม
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่น่านักเรียนวัดมหาธาตุ เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2473
23. เรื่องความเจริญ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงในที่ประชุมข้าราชการและราษฎร จังหวัดอุทัยธานี เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2474
24. เรื่องสุภายิตต่างๆ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม และลงตีพิมพ์ในดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 1 เมื่อปี พ.ศ. 2474
25. เรื่องพระมหากษัตริย์ของเรา
เป็นผลงานด้านปาฐกถา พิมพ์ในดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 2 เมื่อปี พ.ศ. 2474
26. เรื่องธรรมวิภาค
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อปี พ.ศ. 2474
27. เรื่องการแต่งงาน
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2476 และตีพิมพ์ในหนังสือวิทยากร
28. เรื่องกรมศิลปากร
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่หอประชุมศิลปากร เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2478 และแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2481
29. เรื่องสุนทรพจน์ กล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2478
30. เรื่องศิลปะ-ความจริง
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อปี พ.ศ. 2479
31. เรื่องไปนมัสการโพธิบัลลังก์
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่วัดมหาธาตุ เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2480
32. เรื่องงานละคร
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2481
33. เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย

- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่ห้องประชุมกรมโยชนาการ เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2482
34. เรื่องคืนดินแดนของไทย
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อปี พ.ศ. 2483
35. เรื่องของศิโนภาคอีสาน
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงผ่านทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2484
36. เรื่องวิธีทำงาน
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อปี พ.ศ. 2485
37. เรื่องการศึกษา ศาสนา และศิลปากร
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492
38. เรื่องสถาบัน (INSTITUTION)
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่เสาร์ที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2493
39. เรื่องมนต์คาถา
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงแก่นิสิตวิทยาศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2494
40. เรื่องไปสวรรค์
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่วัดกันมาตุยาราม เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2499
41. เรื่องเปรียบเทียบลัทธิเศรษฐกิจกับทางธรรม
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สังคมมหาธาตุโดย ลัทธิชาตินิยม NATIONALISM แสดงเมื่อวันอังคารที่ 26 มิถุนายน
- ลัทธิเสรีนิยม SOCIALISM แสดงเมื่อวันพุธที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2499
- ลัทธิสังคมนิยม SOCIALISM แสดงเมื่อวันศุกร์ที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2499
42. การรวมยุโรป
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่กลาโหม เมื่อวันที่ศุกร์ที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2499
43. เรื่องตามทางเสด็จพุทธดำเนิน
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อวันที่อังคารที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2500
44. เรื่องงานปฏิบัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สังคมมหาธาตุเมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2502
45. เรื่องส่วนการศึกษาแห่งชาติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงเมื่อวันศุกร์ที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2502
46. เรื่องสถาบันการปกครองในสมัยโบราณ
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อวันที่ศุกร์ที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2502
47. เรื่องตะวันออกกลาง
- เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่วิทยาลัยกองทัพบก เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2502

48. เรื่องกลยาณการี กลยาณ(ปาปการี จ ปาปก
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่พุทธสมาคม เมื่อวันที่เสาร์ที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2502
49. เรื่องพุทธสาวิกา
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สถาบันคณะกรรมการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
50. เรื่องมงคล
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม
51. เรื่องพระพุทธรองค์เป็นนักปฏิวัติ
เป็นผลงานด้านปาฐกถา พิมพ์ในหนังสือพุทธสมาคม
52. เรื่องพระพุทธรโฆษาจารย์
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่วัดบวรนิเวศน์ เรื่องเกี่ยวกับ เอ็มอาร์เอ (MORAL REARMAMENT) แสดงที่ CAUX ประเทศสวิสเซอร์แลนด์
53. เรื่องโลกปัจจุบันในแง่ประวัติศาสตร์
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
54. เรื่องการเสียดินแดนไทย
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงที่หอประชุมนักเรียนนายร้อย
55. เรื่องธรรมวิภาคตอนที่ 1 และตอนที่ 2
เป็นผลงานด้านปาฐกถา แสดงในที่ประชุมเปรียบเทียบในวัดมหาธาตุ เมื่อวันที่พุธที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2474 ธรรมวิภาคเป็นหลักสูตรขั้นต้นในการเรียนการสอนของวัดมหาธาตุ โดยมีเนื้อหาเริ่มต้นในเรื่อง “ ทุกขะ ” ซึ่งมีธรรมจำแนกไว้ในธรรมวิภาค 4 หมวด คือ
1. ธรรมที่มีอุปการะมาก ได้แก่ สติ กับ สัมปชัญญะ
 2. ธรรมที่เป็นเครื่องคุ้มครองโลก ได้แก่ หิริ กับ โอตตปปะ
 3. ธรรมที่ทำให้คนงาม ได้แก่ ขันติ กับ โสรัจจะ
 4. บุคคลที่หาได้ยาก ได้แก่ บุญการี และ กตัญญูกตเวที

2.1.7.1 ผลงานด้านคำบรรยายที่เป็นคำสอน ที่ไม่พบต้นฉบับ มีรายชื่อดังนี้

56. เรื่องการคลังของไทยสมัยเก่า
57. เรื่องการใช้ศิลปะเพื่ออบรม
58. เรื่องลัทธิ (DOCTRINE) ปรัชญา (PHILOSOPHY) และศาสนา (RELIGION)
59. เรื่องธรรมวิภาคและพระสงฆ์สามาวดี
60. เรื่องตลาดร่วมกัน (MARCHE COMMUN)
61. เรื่องความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับประเทศสวิส
62. เรื่องการทูตของประเทศไทย
63. เรื่องประวัติศาสตร์
64. เรื่องประวัติศาสตร์การสร้างชาติ

65. เรื่องนโยบายและจุดมุ่งหมายของชาติ
66. เรื่องความคิดของข้าพเจ้า
67. เรื่องผลของลัทธินิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
68. เรื่องการทูตของประเทศไทย
69. เรื่องประวัติศาสตร์
70. เรื่องประวัติศาสตร์การสร้างชาติ
71. เรื่องนโยบายและจุดมุ่งหมายของชาติ
72. เรื่องความคิดของข้าพเจ้า
73. เรื่องผลของลัทธินิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

2.1.8 ผลงานด้านบทละคร

ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นผู้หนึ่งที่มีความสามารถในด้านการประพันธ์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านการแต่งบทละคร บทละครที่ท่านแต่งนั้นมีด้วยกันหลายประเภท ท่านเริ่มแต่งละครตั้งแต่ พ.ศ. 2497 ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรี ผลงานด้านบทละครที่ท่านแต่งนั้นมีด้วยกันหลายประเภท ดังนี้

ก. บทละครเรื่องใหญ่ ขนาดใช้เวลาแสดง 3 ชั่วโมง

1. เลือดสุพรรณ

แต่งในระหว่างการเดินทางโดยทางเรือกลับจากการทำธุระเกี่ยวกับศาลหลักเมืองที่จังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. 2479 วัตถุประสงค์ในการแต่งก็เพื่อให้คนไทยล้มเลิกความคิดเกลียดชังพม่าและให้มีมิตรกัน ดังที่กล่าวไว้ในคำพูดของผู้แสดงว่า การที่จะสอนให้คนไทยเราเกลียดชังพยาบาทพม่าเพื่อนบ้านต่อไปนั้น เป็นการฟื้นฟู เราไม่ควรหาทางผูกมิตรกัน ถึงแม้พม่ากับไทยเราจะเคยเป็นศัตรูกันมาสักเพียงไร ก็ยังมีทางที่จะรักใคร่กลับเป็นมิตรกันได้ ละครเรื่องนี้มีแก่นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าทุกชาติทุกสังคมมีทั้งคนดีและคนเลว ซึ่งเป็นแนวคิดสากลและเป็นความจริงทุกยุคทุกสมัย

2. ราชมนู

แต่งและแสดง พ.ศ. 2479 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนไทยมีไมตรีจิตต่อเขมรและแก้ความเข้าใจผิดว่าไทยร้ายกาจกับเขมรมาแต่ครั้งก่อน ดังที่กล่าวไว้ในความมุ่งหมายของละครเรื่องราชมนูว่า เพื่อแก้ความเข้าใจผิดอันเป็นผลมาจากความปลุกปั่นว่าไทยร้ายกาจกับเขมรมาแต่โบราณกาล เพื่อแสดงให้เห็นว่าไทยไม่เคยรุกรานรังแกเขมรเล่นเปล่า ๆ ขอให้เป็นที่เข้าใจกันว่ากรรพุงระหว่างไทยเขมรที่เป็นมาแต่ก่อน ๆ เป็นเพียงอุบัติเหตุที่เผชิญเขมรมิพระเจ้าแผ่นดินที่ไม่แต่หัวใจของชาวเขมรกับชาวไทยคงรักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเสมอ เพื่อให้ไทยมีไมตรีจิตต่อเขมรด้วยเหตุที่มีเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมอันเดียวกัน และเพื่อให้เกียรติแก่ทหารผู้กล้าหาญของเรา เรื่องนี้มีแก่นเรื่องแสดงให้เห็นความสำนึกในหน้าที่ที่มีต่อชาติ และแสดงให้เห็นว่าความรักชาติมีอนุภาพเหนือความรักระหว่างชายหญิง

3. พระเจ้ากรุงธน

แต่งและแสดง พ.ศ. 2480 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลุกใจให้รักถึงบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งชาติและปลุกใจชาติ เรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีมีแก่นเรื่องแสดงการกอบกู้เอกราชของไทย หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า

4. ตีกลอง

ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้นำเค้าเรื่องของละครชุดสมัยใหม่ชื่อว่า ลูกธนูธรรมณู ที่ท่านแต่งแสดงในปี พ.ศ. 2477 มาแปลงเป็นละครเรื่องใหญ่เติมบทเพลงบทราเข้าเป็นเรื่องตีกลองในปี พ.ศ. 2480 เมื่อเป็นละครเรื่องใหญ่แล้ว ก็ได้ลงมือซ้อมและนำออกแสดง ซึ่งในระหว่างซ้อมและทำการแสดงได้มีการแก้ไขเป็นลำดับมา

แก้ไขครั้งที่ 1 วันที่ 23 มิถุนายน 2480

แก้ไขครั้งที่ 2 วันที่ 2 กรกฎาคม 2480

แก้ไขครั้งที่ 3 วันที่ 19 ตุลาคม 2480

แก้ไขครั้งที่ 4 วันที่ 4 พฤศจิกายน 2480

เรื่องตีกลองเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ เฉลิมเกียรติของท่านวีรสตรีทั้งสอง คือท้าวเทพสตรีและท้าวศรีสุนทรที่ทำคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาติอันมีแก่นเรื่องแสดงความรักชาติโดยแสดงให้เห็นความสามัคคีในการป้องกันเมืองถลางจากการรุกรานของพม่า ในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2328)

5. เจ้าหญิงแสนหวี

แต่งและแสดง พ.ศ. 2481 ได้ผูกเป็นเรื่องสมมติว่า เกิดขึ้นก่อนสมัยสุโขทัยเป็นเรื่องระหว่างรัฐไทยทั้งสอง แสนหวีกับเขมรรัฐ ซึ่งก็คือ ไทยน้อยกับไทยใหญ่ โดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อผูกความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งสอง เพื่อต้องการให้เป็นอุทาหรณ์แก่ชาติ ดังมีกล่าวไว้ในตอนของบทละครเรื่องนี้ว่า หากผลในการปลุกความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว วัตถุประสงค์ของเรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนี้ยังต้องการให้เป็นอุทาหรณ์แก่ชีวิต กล่าวคือในชีวิตของมนุษย์มีสิ่งที่จะต้องระแวดระวังอยู่รอบด้าน อิศราภาพหรือเสรีภาพย่อมมีขีดขึ้นขอบเขต ไม่ว่าจะในสมัยนี้หรือสมัยโบราณหรือกาลใด ๆ ไม่มีที่ใดในโลกนี้จะสามารถทำอะไรได้ตามชอบใจของตนเองไปทุกอย่าง ถ้าขึ้นทำอะไรตามใจตัวเอง ก็ย่อมเกิดผลร้ายและมีความเสียหาย ถึงแม้จะทำด้วยความสุจริตเพียงใด ถ้าไม่นึกถึงพฤติการณ์แวดล้อมบ้างแล้วผลร้ายก็ย่อมบังเกิดขึ้น และผลที่บังเกิดขึ้นนั้นอาจไม่เกิดเฉพาะแก่ตัวเอง ผลร้ายอาจรุกรานไปถึงคนอื่น ๆ ได้ ให้ต้องรับเคราะห์จากการกระทำของตัวเอง เรื่องเจ้าหญิงแสนหวีนี้มีแก่นเรื่องแสดงความรักชาติ โดยแสดงให้เห็นว่าความรักชาติมีอนุภาพเหนือความรักระหว่างชายหญิง

6. มหาเทวี

แต่งและแสดง พ.ศ. 2481 โดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อเชิดชูเกียรติของวีรสตรีไทย คือพระมหาเทวี และเพื่อเป็นการฉลองปีที่ระลึกลานนาไทยได้เริ่มรวมกับสยามมาบรรจบครบรอบ 400 ปี นอกจากนี้ยังมีความหมายสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เพื่อต้องการแก้ความเข้าใจผิดว่าทางภาคเหนือและภาคอีสานเป็นลาว และเชียงใหม่ตลอดจนเมื่อสำคัญต่าง ๆ ทางภาคเหนือนั้นเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นประเทศราชของไทย ดังมีกล่าวไว้ในคำชี้แจงของผู้แต่งว่า แต่ก่อนมาเราเข้าใจผิดอันนี้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดต่อไปอีกว่า เชียงใหม่และเมืองสำคัญต่าง ๆ ทางภาคเหนือนั้นเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นประเทศราชของไทย ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการผิดอย่าง

มาก พี่น้องของเราทางภาคเหนือก็ดี ทางภาคอีสานก็ดีล้วนเป็นคนไทยที่มีเลือดเนื้อเชื้อสายเดียวกันกับพวกเรา โดยแท้ เลือดเนื้อเชื้อไทยของเราyddคกหล่นกระจายกันอยู่ในที่อื่น ๆ อีกมาก การที่ไทยเข้ามารวมกับไทย ทำให้เป็นไทยด้วยกันไม่ใช่เมืองขึ้น ไม่ใช่ประเทศราช แต่เป็นไทยที่ร่วมชาติร่วมประเทศ ร่วมสายโลหิต เราอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเดียวกัน มีสิทธิและหน้าที่เป็นพลเมืองโดยเสมอภาคกัน ถ้าไทยไปอยู่กับชนชาติอื่นนั่นแหละ จึงเรียกว่าไปเป็นเมืองขึ้นและไปเป็นทาสของชาติอื่น แต่ที่มาาร่วมกับไทยด้วยกันก็เป็นไทยด้วยกัน โดยเรื่องนี้ มีแก่นเรื่องที่แสดงการรวมเชิงใหม่เข้ากับกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระชัยราชา

7. เบญจพล

แต่งและแสดง พ.ศ. 2481 เรื่องนี้มีแก่นเรื่องแสดงความรักชาติโดยแสดงให้เห็นความเสียสละความสุขทุกอย่างเพื่อความเจริญของประเทศชาติ

8. น่านเจ้า

แต่งและแสดง พ.ศ. 2482 เรื่องนี้มีแก่นเรื่องแสดงการอพยพถิ่นฐานของชาติไทยจากน่านเจ้าลงสู่แหลมทอง

9. อนุสาวรีย์ไทย

ไม่ได้ใช้เนื้อเรื่องทางประวัติศาสตร์ แต่มีแก่นเรื่องแสดงถึงความรักชาติ แต่งและแสดงปี พ.ศ. 2482

10. พ่อขุนผาเมือง

แต่งและแสดง พ.ศ. 2483 โดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อ เชิดชูเกียรติของพ่อขุนผาเมือง ในฐานะเป็นวีรบุรุษที่ชาวไทยควรเคารพนับถืออย่างยิ่งคนหนึ่ง เรื่องพ่อขุนผาเมืองนี้มีแก่นเรื่องแสดงการกอบกู้อิสรภาพของกรุงสุโขทัยจากขอมในสมัยพ่อขุนผาเมือง

11. สิทราชเคโซ

แต่งและแสดง พ.ศ. 2490 เรื่องนี้มีได้มีแก่นเรื่องปลุกใจให้รักชาติ แต่แสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลก ความขัดแย้งที่ซ้อนขึ้นมา จึงเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

12. ตายดาบหน้า

แต่งและแสดง พ.ศ. 2490 เรื่องนี้มีแก่นเรื่องแสดงการกอบกู้อิสรภาพของอาณาจักรทั้ง 6 ของไทยจากจีนในสมัยสินุโล

13. ครูทดำ

แต่งและแสดงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2491 แก่นเรื่องของบทละครเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลก การทำความดีและไม่ได้ความดีตอบแทน

14. อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง

แต่งและแสดง พ.ศ. 2497 โดยท่านนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นว่าบ้านเมืองได้ว่างเว้นการปลุกใจให้รักชาติมาเป็นเวลานาน จึงมีดำริให้ ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการทำละครเรื่องนี้ขึ้นมา อนุภาพพ่อขุนรามคำแหงนี้มีแก่นเรื่องที่แสดงการรวมนครศรีธรรมราช กับอาณาจักรไทยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

15. อนุภาพแห่งความเสียสละ

แต่งและแสดง พ.ศ. 2498 โดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อปลุกจิตสำนึกของประชาชนให้มีความเสียสละต่อชาติบ้านเมือง เรื่องนี้มีแก่นเรื่องแสดงการรวมหรืออุทิศเข้ากับลัทธิศาสนาในสมัยพ่อขุนเม็งราย

16. อนุภาพแห่งความรัก

แต่งและแสดง พ.ศ. 2499 เรื่องนี้มีแก่นเรื่องที่แสดงการก่อตั้งอาณาจักร อโยธยา โดยพระราชนิพนธ์ของขุนบรม

17. อนุภาพแห่งศีลสัตย์

แต่งและแสดง 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2500

18. ดาบแสนเมือง

แต่งเสร็จวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2498 แสดงทางโทรทัศน์ วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2502

19. ชนมะมาร

แต่งและแสดง พ.ศ. 2490

20. เจ้าหญิงกรรณิการ์

แต่งและแสดง พ.ศ. 2490

21. ลานเลือด-ลานรัก

แต่งเสร็จวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 ซ้อมใหญ่เวลาบ่าย 29 สิงหาคม 2490 แสดงแก่ประชาชน รอบค่ำวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2490 แสดงทางโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 4 ในรายการครบรอบ 5 ปีของไทยทีวี วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2503

22. เพชรรัตน์-พัชรา

แต่งเสร็จวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2490 (แสดงที่ เฉลิมนคร) รื้อทำใหม่ในวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2490

23. เรื่องภิกขเนตร

แปลเป็นลูกพระคเนศร์ แต่งและแสดง พ.ศ. 2491

24. โขกชีวิต

แต่งและแสดงวันศุกร์ที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2491 (ศรีกรุง)

ข. บทละครเรื่องเล็ก

1. พระนเรศวรประกาศอิสรภาพ

ลงพิมพ์ในหนังสือศิลปากรปีที่ 1 เล่ม 1 เรื่องนี้เริ่มปัญหาด้วยความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ (ไทยกับพม่า) มีแก่นเรื่องแสดงการกอบกู้เอกราชของไทย หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2112)

2. ราชธิดาพระร่วง

ลงพิมพ์ในหนังสือศิลปากรปีที่ 1 เล่ม 4 เรื่องนี้เริ่มด้วยความขัดแย้งระหว่างปัญหาครอบครัวกับความยิ่งใหญ่ของประเทศไทย มีแก่นเรื่องแสดงความกว้างใหญ่ไพศาลของอาณาจักรไทยและความยิ่งใหญ่ของไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ค. บทละครเรื่องเล็ก ใช้เป็นบทโทรทัศน์และบทวิทยุกระจายเสียง

1. พระขุนเม็งราย พ.ศ. 2498
2. ลูกรัฐธรรมนูญ
3. บทละครหลังฉาก
4. บทละครพูดเรื่อง “สองคนพ่อลูก ”
5. ในน้ำมีปลา-ในนามีข้าว
6. หลานเขยของคุณป้า
7. ความรักของแม่ แต่งเมื่อ 19 มกราคม พ.ศ. 2494
8. มนุษยธรรม แต่งเมื่อ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2481 แสดงในวันเปิดโรงเรียนใหม่ (นาฏดุริยางค์)
9. สมน้ำหน้า แต่งเมื่อ พ.ศ. 2475 ในหนังสือพิมพ์ดวงประทีป เล่ม 23 ปีที่ 2
10. บทละครเกี่ยวกับเรื่องตั้งอาณาจักรอโยธยา (กรุงเบอร์น สวิตเซอร์แลนด์ พุทธศักราชที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2494
11. หมาสูดโสม
12. สละชีพเพื่องาน พ.ศ. 2474
13. น้ำใจแม่ พ.ศ. 2474 ในหนังสือพิมพ์ดวงประทีป ปีที่ 1 เล่ม 18
14. ฟังโจง
15. ภริยาสมาชิกสภา
16. สายเสียแล้ว แต่งให้หน่วยอนุสมาชิก เบญจราชาลัย พ.ศ. 2482
17. ฝึการพนัน
18. บทละครพูดเรื่อง “ เหลือกลิ้น ” พ.ศ. 2478 (วิทยาลัย มินามุม)
19. แม่สายบัว
20. ขายม้า-หาลู่
21. โครงการทำภาพยนตร์ “ เหลือกลิ้งแค้น ”
22. บทโทรทัศน์เรื่อง “ ลานเลือด-ลานรัก ”
23. บทละครวิทยุ นิยายชีวิต “ คีนรัก-คีนร้าง ”
24. บทละครวิทยุ “ คีนเดือนมืด ”
25. เทพธิดากาชาด
26. เสียท่า
27. รัฐธรรมนูญ แต่งให้ ร.ร. เบญจมาชราชลัย ธันวาคม พ.ศ. 2476
28. แปลเรื่อง ช่างโกนหนวดเมืองเซวิลล์
29. บทละครเรื่องเล็ก “ อิเหนา ” ตอนอภิเษกย่ำหรั่งกับเคนหลง แต่งให้เบญจมาชราชลัย พ.ศ. 2474
30. ละครพูด “ ต้อนรับลูก ”
31. โครงร่างบทละครเรื่อง “ ดวงวิญญาณพระศรีสุริโยทัย ”
32. ละครพูด เรื่อง “ ซ่อคอกรัก ”

33. บทละครพูดเรื่อง “ Chacun Sa vie” แต่งให้โรงเรียนเบญจมราชาลัย แสดง 7 กุมภาพันธ์

พ.ศ. 2474

34. ละครพูดเรื่อง “ เพื่อนตาย ”

35. บทละครเรื่อง “ กุหลาบเมาะลำเลิง ”

ง. บทเพลงที่แสดงในโอกาสพิเศษต่าง ๆ

1. วณิพก
2. เพลงน้อย
3. เพลงผู้แทน
4. เพลงวันเกิด
5. บทเสภาตลก
6. เพลงเรือ แต่งให้เบญจมราชาลัย
7. รุยฉายแต่งในโอกาสต่าง ๆ
8. บทเพลงปลุกใจ
9. บทเพลงดนตรีประวัติศาสตร์
10. บทเพลงบางเพลงของกรมศิลปากร
11. เพลงรำ เทพบุตร-บัวแก้ว แต่งให้กระทรวงการต่างประเทศ
12. คำกลอนสำหรับลูก ๆ อวยพรวันเกิดคุณแม่
13. รตนชยานุกาเวนระ รตนคยะเตชสา แต่งในวันเกิดคุณหญิง
14. สารีกาในกรงทอง
15. จำปาสวรรค์
16. เพลงสีนวล
17. เนื้อเพลงลาวแพน
18. สุพัตรา
19. วีรสตรี (หญิงไทยรบพม่า)
20. ระบายน้ำอมประภม
21. พรรณชาติ
22. ระบายไทยงาม
23. เรื่องคนประหลาด
24. ระบายง
25. รำกล่อมขวัญโล่ห์
26. บทละคร แสดงที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรี
27. รุยฉายธรรมศาสตร์ (ในชั้นชมชมรม พ.ศ. 2493)

ทั้งนี้มิได้รวบรวมเพลงในละครเรื่องต่าง ๆ และคำกลอนบางเรื่องที่ตั้งให้ในโอกาสพิเศษ

2.1.9 บทเพลงต่าง ๆ ที่ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ประพันธ์ขึ้นใหม่เพื่อบรรจุในละคร

ทำนอง

1. ละครเรื่อง “ เลือดสุพรรณ ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2479 มีเพลงที่แต่งใหม่ทั้งคำร้องและ

1. เพลงยากเย็น
2. เพลงดวงจันทร์
3. เพลงมั่งราย
4. เพลงเลือดสุพรรณ
5. เพลงนครราชสีมา

2. ละครเรื่อง “ ราชมนู ” แต่งและแสดงเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479

1. เพลงชาวอีสาน
2. เพลงพี่ญูแะ
3. เพลงแดนอีสาน
4. เพลงใจเจ้าเอ๊ย
5. เพลงรักเมืองไทย
6. เพลงนครราชสีมา

3. ละครเรื่อง “ พระเจ้ากรุงธนฯ ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2480

1. เพลงเมืองของเรา
2. เพลงอยุธยา
3. เพลงกรุงธนฯ
4. เพลงธนบุรี
5. เพลงจีนไทยสามัคคี

4. ละครเรื่อง “ คีตกกลาง ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2480

1. เพลงคลื่นกลาง
2. เพลงขวัญใจ
3. เพลงชาวไร่
4. เพลงกราวกลาง
5. เพลงตื่นเถิดชาวไทย
6. เพลงคีตกกลาง
7. เพลงแสงทินกร
8. เพลงแหลมทอง

5. ละครเรื่อง “ เจ้าหญิงแสนหวี ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2481

1. เพลงเชิญชมดอกไม้
2. เพลงแสนหวี
3. เพลงเขมรรัฐ
4. เพลงเห็นแต่ไกล
5. เพลงราตรี
6. เพลงรักชาติ
7. เพลงไทยน้อยไทยใหญ่
8. เพลงความฝัน
9. เพลงแสนระทม
10. เพลงวิญญานแสนหวี

6. ละครเรื่อง “มหาเทวี” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2481

1. เพลงเลือดไทย
2. เพลงถิ่นไทย
3. เพลงนครเชียงใหม่
4. เพลงหอมหวล
5. เพลงโซคมมนุษย์
6. เพลงสิ้นวาสนา
7. เพลงสู่มิตร
8. เพลงมหาเทวี
9. เพลงแหล่งไทย

7. ละครเรื่อง “เบญจเพศ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2481

1. เพลงใจโจร
2. เพลงอยู่ถ้า
3. เพลงป่าดง
4. เพลงขุพดี
5. เพลงความดี

8. ละครเรื่อง “น่านเจ้า” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2482

1. เพลงหน้าผา
2. เพลงรักไทย
3. เพลงเชิญขวัญ
4. เพลงไกลแสนไกล
5. เพลงเดิน

6. เพลงรวมไทย
 7. เพลงกิ่งแก้ว
-
9. ละครเรื่อง “อนุสาวรีย์ไทย” แต่งและแสดง พ.ศ. 2482
 1. เพลงอวยชัย
 2. เพลงเห็นแต่เงา
 3. เพลงเกียรติกรรมกร
 4. เพลงน้ำทะเล
 5. เพลงอนุสาวรีย์ไทย
 10. ละครเรื่อง “พ่อขุนผาเมือง” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2483
 1. เพลงศุภโชค
 2. เพลงสร้างชาติ
 11. ละครเรื่อง “ดาบแสนเมือง”
 1. เพลงฝากดวงใจ
 2. เพลงขวัญเนตร
 3. เพลงเกราะแก้ว
 4. เพลงเมื่อเห็นเธอจากไปก็เศร้า
 5. เพลงมหาชัย
 12. ละครเรื่อง “ชนะมาร” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2490
 1. เพลงฤดูใบไม้ผลิ
 2. เพลงฤดูร้อน
 3. เพลงฤดูใบไม้ร่วง
 4. เพลงฤดูหนาว
 13. ละครเรื่อง “เจ้าหญิงกรรมกร” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2490
 1. เพลงกรรมกร
 2. เพลงกล่อม
 3. เพลงเมื่อจากเรือน
 4. เพลงเชิญวิญญาณ

14. ละครเรื่อง “ ลานเลือด-ลานรัก ” แต่งเสร็จวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 และแสดงเมื่อ

พ.ศ. 2490

1. เพลงมหานที
2. เพลงเชิญเป็นขวัญใจ
3. เพลงรักบริสุทธิ
15. ละครเรื่อง “ ครูชดำ ” แต่งและแสดงเมื่อ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2491

1. เพลงขวัญอยุธยา
2. เพลงมัญญาได้น้ำ
3. เพลงสุริโยทัย (สากล) และสุริโยทัย (ทางไทย)
4. เพลงนกจากกรัง
5. เพลงกล่อม
6. เพลงแรมไกล
7. เพลงหยาดน้ำค้าง
8. เพลงครูชดำ

16. ละครเรื่อง “ โชคชีวิต ” แต่งและแสดงเมื่อ พ.ศ. 2492

1. เพลงกลางป่า
2. เพลงศึกสังัด
3. เพลงลี้ภัยเกิดความหลัง
4. เพลงภากินัย
5. เพลงห้องฟ้า
6. เพลงปรางทอง
7. เพลงโชคชีวิต

17. ละครเรื่อง “ อนุภาพพ่อนรามคำแหง ” 31 มกราคม พ.ศ. 2497

1. เพลงในน้ำมีปลา-ในนามีข้าว
2. เพลงอธิฐาน
3. เพลงเสียงระฆัง
4. เพลงภาพเธอ
5. เพลงต้นตระกูลไทย
6. เพลงเพื่อนไทย
7. เพลงพุทธรูชา

18. ละครเรื่อง “ อนุภาพแห่งความเสียสละ ” แต่งที่ Berrne มิถุนายน พ.ศ. 2498 แสดงที่

กรุงเทพฯ กรกฎาคม พ.ศ. 2498

1. เพลงเพลงไทยผูกมิตร (บทประพันธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ ทำนองเพลงของ อ.มนตรี ตราโมท)
2. เพลงระบำไทย

3. เพลงขออุทิศ
4. เพลงวิญญาณบรรพชน (ดัดแปลงจากเพลงมหาอุปการ “ ลาโบเอม ”)
5. เพลงมนโนน้อม
6. เพลงระบำนก (บทประพันธ์ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ทำทอง อ.มนตรี ตราโมท)
7. เพลงพุทธรูชา

19. ละครเรื่อง “ อนุภาพแห่งความรัก ” สิงหาคม พ.ศ. 2499

1. เพลงไตรรงค์ที่ยอดเสา
2. เพลงร่วมเดินทาง
3. เพลงไทยสามัคคี
4. เพลงค้างแรมในป่า (บทเสร์้า)
5. เพลงค้างแรมในป่า (บทรื่นเริง)
6. เพลงกล่อมขวัญวิญญาณนักรบไทย
7. เพลงกราวอาสา

20. ละครเรื่อง “ อนุภาพแห่งศีลสัตย์ ” วันเสาร์ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2500

1. เพลงศีลสัตย์
2. เพลงดาบ
3. เพลงกล่อมหอย

2.1.9.1 บทเพลงบางเพลงที่มีได้บรรจุอยู่ในละครเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เท่าที่จะสามารถรวบรวมมาได้ คือ

1. เพลงมณฑลบูรพา
2. เพลงเกรียงศักดิ์
3. เพลงสุขดาสุโข
4. เพลงตำรวจไทย
5. เพลงกองทัพบกไทย
6. เพลงกองทัพอากาศไทย
7. เพลงนาวิไทย ขอกองทัพเรือแต่งพร้อมกับ อนุภาพแห่งความรัก (องค์กรที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2499 ซ้อมให้นายทหารชั้นผู้ใหญ่แห่งกองทัพเรือฟังที่โรงละครศิลปากร)
8. เพลงอาสาภาค
9. เพลงศิลปากร
10. เพลงราชวัลลภ
11. เพลงไตรรงค์
12. เพลงสำหรับกองทหารราบที่ 11
13. เพลงบัวแก้ว แต่งให้สโมสรสราญรมย์กระทรวงการต่างประเทศ
14. เพลงสำนักนายก

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อผู้เขียน รพีพันธุ์ เกิดวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2511 ที่โรงพยาบาลวชิระ อำเภอคูสิด
กทม. บิดาชื่อ นายพิสิษฐ์ รพีพันธุ์ (ถึงแก่กรรม) มารดาชื่อ นางสาวสาธา รพีพันธุ์ (ถึงแก่กรรม)
การศึกษาได้เข้าศึกษาชั้นอนุบาล – ประถมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนสตรีวรนาถ บางเขน ประถม
ศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนสมปรรตนา เข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาหรือชั้นต้นปีที่ 1 ที่ วิทยาลัย
นาฏศิลป์ ในปี พ.ศ. 2523-2530 ได้รับประกาศนียบัตรนาฏศิลป์ชั้นสูง จากวิทยาลัยนาฏศิลป์ ในปี
พ.ศ. 2530 จากนั้นเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีที่ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล คณะนาฏศิลป์และ
ดุริยางค์ จบการศึกษาศาสตรบัณฑิต และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรม
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ. 2544 ปัจจุบันรับราชการที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
ตำแหน่งอาจารย์ 1 ระดับ 5

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย